

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГРИТЕНКО ОКСАНА АНАТОЛІВНА

УДК 343.288

ДИСЕРТАЦІЯ

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОГРЕСИВНОЇ
СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ
ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право
(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
О.А. Гритенко

Науковий консультант: Конопельський Віктор Ярославович, доктор
юридичних наук, професор

Одеса – 2020

АНОТАЦІЯ

Грищенко О.А. «Теоретико-правові концептуальні засади прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі» – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2020.

Дисертація є першим спеціальним комплексним дослідженням у вітчизняній науці кримінально-виконавчого права інституту прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, здійсненого на підставі врахування змісту та тенденцій реформування виправно-трудоного (кримінально-виконавчого) законодавства з пострадянських часів до сьогодні, узагальненого аналізу та визначення тенденцій у доктринальному тлумаченні сутності, ознак, призначення даного інституту.

У дисертації пропонується розглядати інститут прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі як таке соціально-правове явище, яке є результатом досить тривалих теоретичних дискусій, правозастосовного досвіду, постійного реформування та удосконалення законодавства, ефективність якого передбачає узгодженість комплексу правових положень, чіткість систематизації та виокремлення певної сукупності кримінально-виконавчих норм, в яких би були відтворені особливості застосування різних форм зміни умов утримання під час відбування покарання, усунення суперечностей в змісті правового статусу засуджених до яких застосовуються різні форми прогресивної системи, удосконалення матеріальних підстав прогресивної системи виконання під час виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.

У дисертації досліджені сучасні тенденції в реформуванні системи виконання покарання в Україні. Здійснено аналіз тенденцій у визначенні критеріїв та показників ефективності установ по виконанню покарання у виді позбавлення волі на певний строк, механізму реалізації виправного процесу. З'ясовувані сутність міжнародно-правових стандартів та міжнародного досвіду у сфері застосування прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. Встановлено особливості стану дослідження прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. Визначено зміст, сутність, мету, спрямування, поняття, ознаки, форми прогресивної системи. Виокремлено узагальнені теоретичні аспекти матеріальних підстав застосування різних форм прогресивної системи виконання та відбування покарання. Досліджено співвідношення прогресивної системи із міждисциплінарними інститутами диференціації (індивідуалізації) виконання покарання та заохочення (стимулювання) процесу виправлення, визначити тотожні та розмежувальні ознаки. Встановлено особливості порядку зміни умов тримання засуджених в межах однієї установи шляхом переведення до структурних дільниць виправних колоній. Визначено значення та тенденції реформування такого елемента прогресивної системи як «право на поліпшення умов тримання». Доведено необхідність різнорівневого регулювання в чинному кримінально-виконавчому законодавстві розгалуженої системи заходів заохочення. Розглянуто зміст та особливості зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі на певний строк шляхом переведення до іншої установи на тлі суттєвої гуманізації початкового правового статусу засуджених. Досліджено шляхи посилення стимулюючих властивостей міждисциплінарних інститутів, передбачених ст. ст. 81, 82, 83 КК. Проаналізовано співвідношення підстав застосування умовно-дострокового звільнення та заміни покарання на інше більш м'яке на тлі визначення їхнього взаємозв'язку у поетапному процесі виправлення засудженого. Охарактеризовано доцільність формулювання нового інституту умовно-

дострокове звільнення під нагляд та обґрунтувати його значення в процесі реалізації прогресивної системи. Визначено шляхи удосконалення кримінально-виконавчого законодавства в частині реалізації інститутів, передбачених ст.ст. 81, 82, 83 КК.

Ключові слова: виправні колонії, процес виправлення, засуджені, кримінально-виконавче законодавство, кримінально-виконавчі відносини, позбавлення волі, прогресивна система, покарання, стимулювання, умовно-дострокове звільнення, установи виконання покарань.

SUMMARY

Hrytenko O.A. "Theoretical-legal conceptual principles of a progressive system of execution and serving a custodial sentence" - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The thesis for a Doctor of Legal Sciences, specialty 12.00.08 - Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law. - Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, 2020.

The thesis is the first special complex research in domestic science of criminal executive law of the institute of progressive system of execution and serving a custodial sentence for a certain term, carried out on the basis of the maintenance and tendencies of reforming the correctional labor (criminal executive) legislation from post-Soviet times till today, generalized analysis and identification of tendencies in the doctrinal interpretation of the essence, features, purpose of this institution.

The thesis proposes to consider the institution of a progressive system of execution and serving a custodial sentence as a socio-legal phenomenon, which is the result of long theoretical discussions, law enforcement experience, constant reform and improvement of legislation, the effectiveness of which provides consistency of legal provisions. identification of a certain set of criminal-executive norms, which would reproduce the application peculiarities of various forms of

change of detention conditions during serving a sentence, elimination of contradictions in the content of the convicts' legal status which various forms of progressive system are applied; serving a custodial sentence.

It is examined the current tendencies in reforming of system of execution of punishment system in Ukraine. The analysis of tendencies in definition of criteria and indicators of efficiency of institutions on execution of custodial sentence for a certain term, the realization mechanism of correctional process is carried out. The essence of international legal standards and international experience in the field of application of progressive system of execution and serving a custodial sentence is clarified. The peculiarities of the state of research of the progressive system of execution and serving of a custodial are established. The content, essence, purpose, direction, concepts, signs, forms of the progressive system are determined. The generalized theoretical aspects of material bases of application of various forms of progressive system of execution and serving of a custodial sentence are allocated. The correlation of the progressive system with interdisciplinary institutions of differentiation (individualization) of execution of punishment and incentive (stimulation) of the correction process is investigated, identical and distinguishing features are determined. The peculiarities of the procedure for changing the detention conditions of convicts within one institution by transferring them to structural sections of correctional colonies have been established. It is determined the significance and tendencies of reforming such an element of the progressive system as "the right to improve the detention conditions".

The necessity of multilevel regulation in the current criminal-executive legislation of the extensive system of incentive measures is proved. The content and peculiarities of changing the detention conditions of convicts to a certain term by transferring to another institution against the background of significant humanization of initial legal status of convicts are considered. It is studied the ways of strengthening the stimulating properties of interdisciplinary institutions under Art. Art. 81, 82, 83 of the Criminal Code of Ukraine.

It is analysed the ratio of the grounds for application of parole and substitution of the sentence with another milder one against the background of determining their relationship in the gradual process of the convicted's correction. The expediency of formulating a new institute of parole under supervision and substantiating its importance in the process of implementing a progressive system are described. The ways of improvement of the criminal-executive legislation in the part of realization of the institutes provided by Art. 81, 82, 83 of the Criminal Code of Ukraine

Key words: correctional colonies, correctional process, convicts, criminal-executive legislation, criminal-executive relations, imprisonment, progressive system, punishment, stimulation, parole, penitentiary institutions.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Гритенко О.А. Прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі: теоретичні та правові аспекти: монографія / О.А. Гритенко. Одеса: ОДУВС, 2020. 431 с.

Розділи у колективній монографії:

2. Гритенко О.А. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей. *Історичні витоки та тенденції реформування законодавства щодо визначення інституту звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей. Відстрочка відбування покарання вагітним жінкам і жінкам, які мають малолітніх дітей: окремі аспекти кримінального та кримінально-виконавчого законодавства Росії:* моногр. / В.О. Меркулова, **О.А. Гритенко**, Г.С. Резніченко; за заг. ред. В.О. Меркулової. – Одеса : ОДУВС, 2015. – 286 с. (с.11-35; 63-76)

3. Гритенко О.А. Challenges and prospects for the development of legal systems in Ukraine and EU countries: comparative analysis. Деяк теоретичні та законодавчі проблеми визначення правової природи та сутнісних кримінально-правових ознак інституту «примирення»: Collective monograph. Riga : Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2019. Volume 1. 316 p.[д.ю.н., професор Меркулова В.О., к.ю.н., доцент Гритенко О.А.; колектив авторів].С. 219-237. (с. 223-226).

4. Гритенко О.А. Звільнення від кримінальної відповідальності: кримінально-процесуальні та кримінально-правові аспекти. *Особливості стану дослідження кримінально-правових та кримінально- процесуальних проблем реалізації звільнення від кримінальної відповідальності. Підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням з потерпілим (ст. 46 КК): проблеми теорії та законодавства. Міждисциплінарний інститут «примирення»: теоретичні та законодавчі проблеми розмежування суміжних категорій: монографія /В.О.Меркулова, О.А.Гритенко, О.А.Марченко: за заг.ред. В.О.Меркулової. – Одеса: ОДУВС, 2019. 457 с. (с. 17-40, 109-142)*

Наукові статті у фахових виданнях:

5. Гритенко О.А. Права та обов'язки засуджених до позбавлення волі: проблеми законодавчого визначення. *Південноукраїнський правничий часопис.* № 1. 2010. С. 20-23.

6. Гритенко О.А. Злісне порушення встановленого порядку відбування покарання: окремі теоретико-правові аспекти. *Львівського державного університету внутрішніх справ.* Серія юридична. Випуск 1, 2010. С. 396-404.

7. Гритенко О.А. Сутність та особливості обов'язкової праці засуджених жінок, які відбувають покарання у виді позбавлення волі: окремі історичні та теоретичні аспекти. *Львівського державного університету внутрішніх справ.* Серія юридична. Випуск 4, 2010. С. 421-428.

8. Гритенко О.А. Співвідношення дисциплінарного стягнення та покарання як кримінально-правового інституту: теоретичні питання. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4. 2013. С. 26-29.

9. Гритенко. О.А. Особливості порядку тримання засуджених жінок в ізоляції в ХІХ – на початку ХХ ст.ст. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 193-195.

10. Гритенко О.А. Стимулювання позитивної поведінки осіб, засуджених до позбавлення волі: міжнародно-правові аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 4. 2016. С. 70-80.

11. Гритенко О.А. Питання понятійного та категоріального апарату прогресивної системи виконання покарання за чинним кримінально-виконавчим законодавством. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1. 2017. С. 37-39.

12. Гритенко О.А. Процес виправлення під час відбування покарання у виді позбавлення волі, як елемент прогресивної системи: деякі законодавчі проблеми. *Південноукраїнський правничий часопис*. 4-2019, Ч. 1. С. 89-92.

13. Гритенко О.А. Міждисциплінарний інститут заохочення (стимулювання) процесу виправлення та ресоціалізації та прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі: тотожні та розмежувальні ознаки. *Юридична наука*. 2019. Випуск 1. С. 121-128.

14. Гритенко О.А. Співвідношення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі із міждисциплінарним інститутом диференціації (індивідуалізації): теоретичні та законодавчі аспекти. *Юридична наука*. 2019. Випуск 2. С. 145-151.

15. Гритенко О.А. Відповідність чинного кримінально-виконавчого законодавства міжнародно-правовим стандартам у сфері прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. О.А. Гритенко, В.Я. Конопельський. *Вісник асоціації кримінального права України*. ТОМ 1, № 13 (2020). С. 221-235.

16. Гритенко О.А. Ефективність установ по виконанню покарання у виді позбавлення волі: деякі тенденції визначення критеріїв та показників. *Соціально-правові студії: науково-аналітичний журнал* / гол. ред. О. Балинська. Львів : ЛьвДУВС, 2020. Вип. 3 (9). С. 58-64.

17. Гритенко О.А. Теоретичні та законодавчі особливості застосування форм прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1. 2020. С. 78-82.

Статті в зарубіжних наукових виданнях:

18. Гритенко О.А. Теоретичні, правозастосовні чинники, які обумовлюють актуальність реалізації прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. *European Reforms Bulletin*. №4. 2018 С. 8-13.

19. Гритенко О.А. Имплементация общепринятых пенитенциарных стандартов и правил в формировании прогрессивной системы исполнения наказания. *Leges si Viata*. № 12(336) 2019. С. 25-28.

20. Гритенко О.А. Деякі проблеми реалізації порядку, умов та підстав застосування прогресивної системи у чинному законодавстві. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 6. 2019. С. 36-40.

21. Гритенко О.А. Современные проблемы организации исправительного процесса в отношении осужденных к наказанию в виде лишения свободы. *European Reforms Bulletin*. №1. 2019. С. 7-12.

22. Гритенко О.А. Історичні витоки виникнення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. *European Reforms Bulletin*. №4. 2019. С. 27-31.

23. Гритенко О.А. Аналіз деяких положень кримінально-виконавчого законодавства, які відтворюють сутність прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. *Znanstvena misel journal*. №38/2020. С. 37-41.

24. Гритенко О.А. Ретроспективний аналіз тенденцій законодавчого регулювання інституту переведення на поліпшені умов тримання в кримінально-виконавчих установах по виконанню покарання у виді позбавлення волі. *Sciences of Europe*. VOL 1. № 50. 2020. С.21-27.

25. Гритенко О.А. Деякі проблеми чинного законодавства щодо підстав для зміни умов тримання засуджених в умовах ізоляції та поліпшення умов тримання в місцях позбавлення волі. О.А. Гритенко, В.О. Меркулова. *Sciences of Europe*. VOL 1. № 50. 2020. С. 15-21.

26. Гритенко О.А. Сучасні тенденції в реформуванні системи виконання покарання в Україні: моделювання та чинний стан. *Znanstvena misel journal* № 41/2020. С. 19-25.

27. Гритенко О.А. Співвідношення умовно-дострокового звільнення та заміни покарання на інше більш м'яке: проблеми та тенденції удосконалення законодавства. *European Reforms Bulletin*. №1. 2020. С. 27-32

28. Гритенко О.А. Заходи заохочення, які застосовуються до осіб позбавлених свободи: тенденції реформування кримінально-виконавчого законодавства. О.А. Гритенко, І.М. Чекмарьова. *European Reforms Bulletin*. №2. 2020. С. 22-28

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації :

29. Гритенко О.А. Окремі питання щодо розвитку заохочувальних інститутів кримінально-виконавчого права України у порівнянні із законодавством інших держав. *Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності*. Всеукраїнська науково-практична конференція. (Україна, м. Одеса, 13 листопада 2015 р.) Одеса. ОДУВС, 2015. С. 46-47.

30. Гритенко О.А. Диспозитивний метод та система заохочення в кримінально-виконавчому законодавстві. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція*. зб. матеріалів міжнар. наук-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2015 р.). К. : Ін-т крим.-викон. служби, 2015. 648 с.

31. Гритенко О.А. Деякі проблеми ресоціалізації засуджених жінок у сьогоденні. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2016 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2016. С. 488-491.

32. Гритенко О.А. Прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі: деякі аспекти відповідності вітчизняного законодавства міжнародно-правовим стандартам та міжнародному досвіду. *Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 25 лист. 2016 р. Одеса : ОДУВС, 2016. С. 48-49.

33. Гритенко О.А. Деякі аспекти міжнародного досвіду щодо застосування стимулювання позитивної поведінки осіб засуджених до позбавлення волі. *Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ* : зб. матеріалів міжнар. практ.- конф. (Київ, 2 груд. 2016 р.). Київ : Ін-т крим.-викон. служби, 2016. С. 388-390.

34. Гритенко О.А. Зміст та сутність прогресивної системи виконання покарань: проблемні питання у теорії кримінально-виконавчого права. *International Scientific-Practical Conference Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine: Conference Proceedings, January 27-28, 2017. Sandomierz. С.150-153.*

35. Гритенко О.А. Проблеми визначення форм та складу елементів прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі в теорії та законодавстві. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали X Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 30 березня 2018 р.). м. Одеса : ОДУВС, 2018.С. 233-234.

36. Гритенко О.А. Окремі положення щодо удосконалення спеціальних умов звільнення від кримінальної відповідальності у боротьбі із

злочинами проти здоров'я населення. *Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності*: матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. 23 лист. 2018 р. Одеса : ОДУВС, 2018. С. 38-43.

37. Гритенко О.А. «Примирення» та «медіація»: деякі проблеми їх співвідношення. *Медіація в судовій, правоохоронній та правозахисній системах*: матеріали міжн.наук.-практ.конф., м. Одеса, 30-31 травня. 2019 р. Одеса: ОДУВС, 2019. С. 193-194.

38. Гритенко О.А. Довічне позбавлення волі: деякі питання відповідності Конституції України та міжнародним актам. *Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності*: матеріали всеукр. наук.-практ. Інтернет -конф., м. Одеса, 29 листопада 2019 р. Одеса: ОДУВС, 2019. С. 50-54.

39. Гритенко О. А. Визначення законодавчих питань щодо встановлення та регулювання прогресивної системи виконання покарань. *Problems and perspectives of modern science and practice, Abstracts of I International Scientific and Practical*. Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції. Graz, Austria 30-31 January 2020. С. 64-69.

40. Гритенко О.А. Деякі положення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі в інститутах кримінально-виконавчого кодексу України. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали XII міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, 26 березня 2020 р. Одеса: ОДУВС, 2020. С. 204-206.

41. Гритенко О. А. Проблемні аспекти кримінально-виконавчого законодавства щодо визначення підстав та умов тримання в дільниці посиленого контролю. *Prospects for the development of modern science and practice*. Матеріали XVI міжнародної науково-практичної конференції, 11-12 травня 2020 р., Грац, Австрія. С. 214-218.

42. Гритенко О.А. Проблема встановлення форм реалізації прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення

волі: деякі теоретичні аспекти. *Modern science, practice, society*. Матеріали XVIII міжнародної науково-практичної конференції, 25-26 травня 2020 р. Бостон, США, С. 263-268.

43. Гритенко О.А. Сутність умовно-дострокового звільнення як форма прогресивної системи виконання ті відбування покарання у виді позбавлення волі. *Scientific bases of solving of the modern tasks*: матеріали XIX міжнародної науково-практичної конференції, 1-2 червня 2020 р. Франкфурт на Майні, Німеччина. С.178-183.

44. Гритенко О.А. Прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі та диференціація (індивідуалізація) виконання покарання: розмежувальні та тотожні ознаки. *Кримінологічна безпека населених пунктів*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Маріуполь, 31 липня 2020 року). Ред. кол.: В. М. Бесчастний, М. О. Семенишин, С. С. Вітвіцький та інші. Донецький юридичний інститут МВС України, Головне управління Національної поліції в Донецькій області. К. : ВД «Дакор» , 2020. С.79-85.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК: ТЕНДЕНЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ ТА МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ НА ТЛІ ПРОГРЕСИВНОЇ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ.....	35
1.1. Сучасні тенденції в реформуванні системи виконання покарання в Україні: моделювання та чинний стан.....	35
1.2. Ефективність установ по виконанню покарання у виді позбавлення волі на певний строк: ретроспективний аналіз та тенденції визначення критеріїв та показників	46
1.3. Механізм реалізації виправного процесу щодо засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк: сучасні проблеми та шляхи вирішення.....	62
1.4. Міжнародно-правові стандарти та міжнародний досвід у сфері застосування прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.....	89
Висновки до розділу 1.....	116
РОЗДІЛ 2. ПРОГРЕСИВНА СИСТЕМА ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК: СУТНІСТЬ, ФОРМИ, ПОНЯТТЯ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ ІНШИМИ ІНСТИТУТАМИ КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧОГО ПРАВА	121
2.1. Стан дослідження прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.....	121
2.2. Прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк: зміст, сутність, мета та поняття.....	151

2.3. Форми прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк: окремі теоретичні аспекти.....	171
2.4. Матеріальні підстави застосування різних форм прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк: окремі теоретичні аспекти.....	202
2.5. Співвідношення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі із міждисциплінарними інститутами диференціації (індивідуалізації) виконання покарання та заохочення (стимулювання) процесу виправлення: тотожні та розмежувальні ознаки...	218
Висновки до розділу 2.....	241

РОЗДІЛ 3. ЗМІНИ УМОВ ТА ПОРЯДКУ УТРИМАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ В МЕЖАХ ОДНІЄЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ УСТАНОВИ ЗАКРИТОГО ТИПУ ТА ШЛЯХОМ ПЕРЕВЕДЕННЯ В ІНШУ УСТАНОВУ: ПРОБЛЕМИ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....

3.1. Структурні дільниці виправних колоній для виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк: особливості порядку зміни умов тримання засуджених в межах однієї установи	260
3.2. Право на поліпшені умови: тенденції реформування та проблеми сучасного законодавства.....	296
3.3. Заходи заохочення: чинний стан та тенденції реформування кримінально-виконавчого законодавства	309
3.4. Зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі на певний строк шляхом переведення до іншої установи: окремі проблеми чинного законодавства.....	350
Висновки до розділу 3.....	327

РОЗДІЛ 4. МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ІНСТИТУТИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОДАЛЬШОГО ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ, ЯК ЕЛЕМЕНТИ ПРОГРЕСИВНОЇ СИСТЕМИ:

**ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....348**

4.1. Співвідношення підстав застосування умовно-дострокового звільнення та заміни покарання на інше більш м'яке: проблеми та тенденції удосконалення законодавства.....353

4.2. Умовно-дострокове звільнення засудженого від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі під нагляд: доцільність та значення в процесі реалізації прогресивної системи.....370

4.3. Удосконалення кримінально-виконавчого законодавства в частині реалізації звільнення від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі: спрямування та зміст.....377

Висновки до розділу 4.....393

ВИСНОВКИ.....397

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....417

ДОДАТКИ..... 460

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВТК – Виправно-трудоий кодекс

ДПтСУ - Державна Пенітенціарна Служба України

ЄПП - Європейські пенітенціарні правила

ЄТП - Європейські тюремні правила

КК – Кримінальний кодекс

КВК – Кримінально-виконавчий кодекс

КВУ – кримінально-виконавча установа

ООН – Організація Об'єднаних Націй

США- Сполучені Штати Америки

УВП- Установа виконання покарання

УРСР - Украинская Советская Социалистическая Республика

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасні тенденції в реформуванні системи виконання покарання в Україні свідчать про посилення актуальності питання її відповідності сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства, принципам гуманізму, поваги до прав та свобод людини, а відповідно, - стану забезпечення гарантій збалансованого співвідношення законних інтересів засуджених та держави, відповідності порядку їхнього тримання в умовах ізоляції європейським стандартам. Окремою проблемою постійно стоять питання ефективності виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, функціонування діяльності установ по виконанню цього найсуворішого виду покарання та можливостей досягнення ними у процесі виконавчої діяльності цілей покарання – виправлення, ресоціалізації засуджених, попередження вчиненню ними нових кримінальних правопорушень. Тривають пошуки дієвих механізмів та інструментарію здатних нейтралізувати вплив негативних наслідків перебування особи в ізоляції на її фізичний та психічний стан.

Остання проблема взаємопов'язана із питанням доцільності ставлення до засудженої особи як до особистості з визнанням превалюючого значення у процесі виправлення її особистої волі та бажання. Той факт, що в міжнародно-правових стандартах доволі часто використовується словосполучення «самовизначення», «почуття відповідальності», «людська гідність» по відношенню до в'язнів свідчать на користь тієї думки, що виправлення засуджених є неможливим без власного бажання та зацікавленості в цьому.

На тлі переорієнтації державної політики в сфері виконання покарання в напрямку посилення уваги до прав та законних інтересів засуджених особливого значення набуває соціально-правовий кримінально-виконавчий інститут - прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Історичний вітчизняний та міжнародний досвід доводить, що саме його застосування має сприяти (і

сприяє) дієвості реалізації процесу виправлення та ресоціалізації засуджених через особисте удосконалення, поступову зміну умов тримання у виправних установах закритого типу, завдяки застосуванню цілої системи стимулюючих заходів. Правозастосовча практика доводить, що кількість засуджених до яких застосовано різні форми прогресивної системи під час відбування покарання у виді позбавлення волі за останні роки залишається незмінним. Важливим є те, що 90 % опитаних співробітників установ по виконанню покарання у виді позбавлення волі вважають, що правове забезпечення реалізації різних форм прогресивної системи (підстав та порядку зміни умов тримання засуджених в ізоляції) є не досконалим і потребує кардинальних, або ж часткових змін.

Питання прогресивної системи виконання та відбування покарання є предметом значної кількості як спеціальних наукових досліджень, так і складовою розгляду більш широких аспектів виконавчої політики в Україні. До проблем теорії, законодавчого регулювання та впровадження в практику прогресивної системи виконання покарання безпосередньо, або ж опосередковано (як супутнє питання) зверталися такі вчені як Г.А. Аванесов, М.І. Бажанов, О.С. Михлін, М.О. М.М. Паше-Озерський, Стручков, В.І. Селіверстов, Ю.М. Ткачевський, Б.С. Утєвський, І.В. Шмаров тощо, - які перебували у витоків становлення виправно-трудоного (кримінально-виконавчого) права як такого. Серед сучасних вчених кримінально-виконавчого права дослідження щодо застосування прогресивної системи виконання покарання, як такої її окремих форм (елементів) особливостей практичної діяльності персоналу установ по досягненню мети виправлення та ресоціалізації засуджених проводили А.В. Беца, І.Г. Богатирьов, В.А. Бадира, Т.А. Денисова, О.Г. Колб, В.Я. Конопельський, О.М. Кревсун, В.О. Меркулова, С.М. Пузирьов, Г.С. Резніченко, А.А. Рибянцев, М.В. Романов, Є.А. Смоляр, А.Х. Степанюк, В.М. Трубніков, В.З. Фетисов, І.С. Яковець, Д.В. Ягунов, З.В. Яремко тощо.

У окремих вчених (Г.А. Аванесов, О.І. Бажанов, О.М. Кревсун, Ю.М. Ткачевский, А.М. Носенко, В.З. Фетисов тощо) прогресивна система виконання та відбування покарання у вигляді позбавлення волі стала безпосереднім предметом дослідження.

Проте розуміння ціннісних властивостей прогресивної системи та її значення в загальному процесі виконання покарання у виді позбавлення волі є неможливим без комплексного аналізу тих чинників, які суттєво впливають на процес виправлення особи, яка перебуває в ізоляції. Тож доктринальними джерелами є також дослідження Ю.М.Антоняна, А.Б. Благі, В.В. Гуменюк, О.П. Гороха, В.П. Герасименко, О.В. Дащенко, О.М. Джужи, В.В. Василевича, Д.В. Козначєєвої, Т.О. Лєснєвські-Костаревої, А.І. Марчука, О.А. Марченко, А.М. Олійника, В.І. Рудника, Є.О. Письменського, Н. Пісоцької, О.Б. Пташинського, А.Ф. Сізога, Ю.Ф. Соцького, Н.Б. Хлистової, П.В. Хряпінського, Г. Хохрякова, В.В. Федусік, Ю.К. Якимович, - в яких розглядаються питання пошуків засобів нейтралізації негативного впливу ізоляції на особистість засудженого, доведення особливого значення різних кримінально-правових та кримінально-виконавчих стимулюючих інститутів.

Особливістю сучасної вітчизняної доктрини кримінально-виконавчого права є те, що все більше питань стає дискусійними у зв'язку із намаганнями по-новому підійти до оцінки та тлумачення різних кримінально-виконавчих категорій та понять. Не існує єдиного бачення щодо змісту, сутності, поняття та ознак прогресивної системи як такої, її структурних складових (форм, елементів), співвідношення із такими міждисциплінарними інститутами як диференціація та індивідуалізація виконання покарання, стимулювання (заохочення) позитивної поведінки засудженої особи.

Даний стан не може не позначитися *на чинному законодавстві*. Адже чіткість та досконалість формалізації правових положень в чинному законодавстві, формулювання певних дефініцій залежить від рівня розвитку теорії права, взагалі, в сфері застосування прогресивної системи, зокрема.

Однією із історичних вад виправно-трудоного (кримінально-виконавчого) законодавства є проблема неналежного рівня системності та узгодженості кримінально-виконавчих норм в частині регулювання сфери застосування прогресивної системи, відповідності їх результатам теоретичних досліджень та вимогам практики, що і обумовило актуальність та основний напрям нашого дослідження.

Тож актуальності набувають практично більшість теоретичних та правових питань, пов'язаних із реалізацією прогресивної системи виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі. Накопичений чималий теоретичний, законодавчий та правозастосовний досвід в даній сфері як в Україні, так і в міжнародному масштабі, потребує узагальнення та переосмислення, а відповідно формулювання пропозицій щодо підвищення дієвості цього стимулюючого інституту.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Робота виконана відповідно до: Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2020 року, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України № 942 від 07.09.2011 р.; Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 р., схваленого розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 р. № 1393-р; Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., затвердженої Указом Президента України від 20.05.2015 р. №276/2015; Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженої Указом Президента України від 12.01.2015 р. №5/2015; основних напрямів наукових досліджень Одеського державного університету внутрішніх справ (далі - ОДУВС) "Пріоритетні напрямки розвитку реформування правоохоронних органів в умовах розгортання демократичних процесів у державі" (державний реєстраційний номер №0116U006773), та згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри кримінального права та кримінології ОДУВС «Кримінально-

правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи запобігання злочинності» (державний реєстраційний номер №012U002156).

Тема дисертації затверджена рішенням Вченої ради ОДУВС протокол № 13 від 26 червня 2014 р. та уточнена на засіданні Вченої ради ОДУВС протокол № 7 від 25 березня 2019 р.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у визначенні теоретико - правової концепції розуміння місця та значення прогресивної системи в загальній системі виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та формулюванні пропозицій щодо спрямувань та змісту удосконалення чинного законодавства в частині регулювання відповідної сфери кримінально-виконавчих відносин.

Для досягнення поставленої мети були поставлені такі завдання:

- дослідити сучасні тенденції в реформуванні системи виконання покарання в Україні;
- здійснити аналіз тенденцій у визначенні критеріїв та показників ефективності установ по виконанню покарання у виді позбавлення волі на певний строк, механізму реалізації виправного процесу;
- з'ясувати сутність міжнародно-правових стандартів та міжнародного досвіду у сфері застосування прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі;
- визначити стану дослідження прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі;
- встановити зміст, сутність, мету, спрямування, поняття, ознаки, форми прогресивної системи;
- виокремити узагальнені теоретичні аспекти матеріальних підстав застосування різних форм прогресивної системи виконання та відбування покарання;
- дослідити співвідношення прогресивної системи із міждисциплінарними інститутами диференціації (індивідуалізації) виконання

покарання та заохочення (стимулювання) процесу виправлення, визначити тотожні та розмежувальні ознаки;

- встановити особливості порядку зміни умов тримання засуджених в межах однієї установи шляхом переведення до структурних ділянок виправних колоній;

- визначити значення та тенденції реформування такого елемента прогресивної системи як «право на поліпшення умов тримання»;

- довести необхідність різнорівневого регулювання в чинному кримінально-виконавчому законодавстві розгалуженої системи заходів заохочення;

- розглянути зміст та особливості зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі на певний строк шляхом переведення до іншої установи на тлі суттєвої гуманізації початкового правового статусу засуджених;

- дослідити шляхи посилення стимулюючих властивостей міждисциплінарних інститутів, передбачених ст.ст. 81, 82, 83 КК;

- проаналізувати співвідношення підстав застосування умовно-дострокового звільнення та заміни покарання на більш м'яке на тлі визначення їхнього взаємозв'язку у поетапному процесі виправлення засудженого;

- охарактеризувати доцільність формулювання нового інституту умовно-дострокове звільнення під нагляд та обґрунтувати його значення в процесі реалізації прогресивної системи;

Об'єктом дослідження є суспільні відносини що виникають з приводу застосування прогресивної системи виконання та відбування покарання.

Предметом дослідження є теоретико-правові концептуальні засади прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.

Методи дослідження. Дисертація ґрунтується на комплексному застосуванні загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, обраних з урахуванням мети та завдань дослідження, його об'єкта та

предмета. Методологічною основою дослідження є *діалектичний метод* наукового пізнання, за допомогою якого з'ясовано соціально-правова сутність та ціннісні ознаки кримінально-виконавчого інституту прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Використання *історичного* методу дозволило визначитися із позитивними та негативними відмінностями між попереднім виправно-трудовим та чинним кримінально-виконавчим законодавством, з'ясувати сталість правових проблем та тенденції їхнього вирішення (підрозділи 3.1., 3.2., 3.3., 3.4.). *Порівняльно-правовий* та *системно-правовий* методи дослідження використовувалися на декількох рівнях щодо співвідношення: положень чинного кримінально-виконавчого законодавства та вимог міжнародно-правових стандартів; змісту та сутності різних правових норм ВТК та КВК, - з метою виявлення тих проблем застосування прогресивної системи, які обумовлені порушенням системного зв'язку розглядуваного інституту (підрозділи 1.4., Розділ 3 та 4). Метод *структурно-функціонального аналізу* дозволив сформулювати уяву про прогресивну систему як такий інститут, соціально-правова доцільність якого обумовлена його заохочувальними властивостями, спроможністю стимулювати дострокове досягнення виправлення засудженого (підрозділи 1.1., 1.2., 1.3., 2.2.) *Формально-логічний* метод використовувалися в частині дослідження категоріального апарату, з'ясування ознак окремих понять та категорій (підрозділи 2.2., 2.3., 2.4., 2.5.). *Догматичний метод* аналізу чинного кримінально-виконавчого законодавства дозволив виявити в ньому певні прогалини, колізії та сформулювати певні пропозиції щодо вдосконалення чинних правових норм. *Статистичний метод* застосування при обробці та узагальненні даних емпіричної бази дослідження (зокрема, загальних статистичних даних).

Нормативною базою дослідження є: Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс

України, Виправно-трудоий та Кримінально-виконавчий кодекси України, Кримінально-виконавчий кодекс Польщі, Кримінальні кодекси ФРН, Іспанії.

Використовувалися *міжнародно-правові акти як загального, так і спеціального характеру*, що встановлюють міжнародні стандарти поведіння із засудженими до позбавлення волі: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Європейська Конвенція з прав людини, Європейська Конвенція проти катувань, нелюдських або принижуючих гідність поведіння та покарання, Стандартні мінімальні правила у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токійські правила»), Мінімальні стандартні правила поведіння з в'язнями, Європейські тюремні правила.

Досліджувався *зарубіжний досвід* Великобританії, Данії, Іспанії, Норвегії, Нідерландах, Польщі, США, ФРН, Швейцарії.

Теоретичну основу дослідження становлять праці дослідників у галузі кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого та кримінально-процесуального права.

Емпіричну базу дослідження становлять дані державної статистики, матеріали Верховного Суду України, Генеральної прокуратури України, Державної пенітенціарної служби України, матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень (проаналізовано 1840 ухвал суду за ст.ст. 81,82, 83 КК України за 2016 р. - перше півріччя 2020 р. в Одеській, Миколаївській, Херсонській, Київській, Львівській, Харківській, Дніпропетровській, Вінницькій, Житомирській, Запорізькій, Сумській областях); проведено опитування 534 особи засуджених та 534 особи персоналу колоній за 2019-2020 р.р., на базі виправних колоній, які дислокуються на території Волинської, Київської, Запорізької, Львівської, Харківської та Одеської областей; а також вивчено 2 тис. особових справ засуджених до позбавлення волі, які були звільнені від подальшого відбування покарання у 2010-2020 р. р. у Волинській, Запорізькій, Київській, Львівській, Одеській та Харківській областях, на підставі визначених у Кримінальному кодексі України та інших законів відповідних норм.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що в дисертації сформульована і обґрунтована теоретико-правова концепція сутності та значення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк в умовах переходу до правової держави, подальшої гуманізації системи виконання покарання та удосконалення механізму відновлення особистості засудженого в умовах ізоляції.

На основі проведеного дослідження сформульовані як теоретичні, так і суто правові положення, що репрезентують його наукову новизну, є внеском у розвиток кримінально-виконавчої теорії та законодавства, а саме:

уперше:

- на підставі результатів проведеного дослідження обґрунтовується те, що тлумачення соціально-правової сутності та оцінка значення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення на певний строк мають базуватися на визнанні того, що цей інститут пройшов тривалий шлях свого становлення, є історично мінливим соціальним явищем, яке має своєчасно відтворювати зміни у способу та рівню життя суспільства, відповідати вимогам сьогодення та міжнародно-правовим стандартам, обумовлений дуалізмом покарання, коли на тлі превалюючого значення його караючої сутності та змісту постоїть проблема формування позитивного ставлення до режиму виконання та відбування покарання, розуміння їхньої доцільності;

- доводиться, що правовою основою визначення та розуміння подальших шляхів щодо удосконалення кримінально-виконавчого законодавства має стати підхід, згідно якого кожна конкретна сфера однакових (тотожних) кримінально-виконавчих відносин має регулюватися певною сукупністю (комплексом) схожих кримінально-виконавчих правових норм. Забезпечення законних інтересів засуджених в сфері реалізації прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк вимагає нового підходу до кодифікації правових положень на засадах виокремлення, систематизації за певним критерієм (послідовність, взаємозв'язок, чіткий зміст щодо підстав та порядку

застосування) з дотриманням вимог юридичної техніки та результатів теоретичних досліджень;

- обґрунтовується те, що прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк є комплексним заохочувальним (стимулюючим) міждисциплінарним інститутом, що регулюється нормами кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, спрямований на досягнення виправлення та ресоціалізації засудженої особи у більш оптимальні терміни завдяки поступовим, взаємопов'язаним змінам обсягу прав, свобод, законних інтересів (правосуб'єктності) засудженої особи, залежно від її поведінки (ступеня виправлення), терміну відбутого строку покарання;

- доводиться те, що виправлення засуджених, які відбувають позбавлення на певний строк, - це складний та довготривалий процес реалізації кримінально-виконавчих відносин на засадах зацікавленості та вмотивованості усіх сторін, спрямований на зміну особистості засудженої особи, корегування її свідомості, поглядів, почуттів тощо, а отже заснований на дотриманні власного інтересу засудженого, наявності у нього бажання змінюватися, мотивації щодо власного самоудосконалення. Саме такий підхід лежить в основі виникнення чинного функціонування прогресивної системи;

- встановлено, що пошуки інструментарію (механізму) за діяння та активізації свідомості та волі засудженого у процесі виправлення, нейтралізації впливу негативних наслідків позбавлення волі на його фізичний та психічний стан, а отже підвищення дієвості кримінально-виконавчого процесу, діяльності кримінально-виконавчих установ закритого типу, інтенсифікації досягнення цілей покарання, - підтвердили особливе значення системного співвідношення окремих складових порядку та умов виконання та відбування суворого покарання – позбавлення волі на певний строк: змісту правового регулювання сфери забезпечення законних інтересів засуджених; факту створення багаторівневої, взаємопов'язаної у просторі, за часом, колом осіб та підставами застосування системи стимулюючих до виправлення

кримінально-виконавчих заходів; наявності чіткого правового розмежування між підставами застосування заходів примусу та заохочення;

- доводиться, що саме підчас реалізації зміни умов тримання в межах однієї установи, що відтворюється у порядку та підставах застосування переведення до різних структурних ділянок однієї установи, переведенні на поліпшені умови, застосуванні системи заходів заохочення (як разового, так і довготривалого характеру); зміни умов тримання шляхом переведення до іншої установи, заміни покарання на більш м'яке, умовно-дострокового звільнення, звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей, - знаходять вияв найтипівіші ознаки усіх форм прогресивної системи поступовість (поетапність), взаємопов'язаність, дієвість заохочувального впливу практично на усіх засуджених;

- правова концепція прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк знаходить своє підтвердження у запропонованих автором пропозиціях, спрямованих на поширення сфери дії заохочувальних кримінально-виконавчих інституцій за рахунок уточнення правових положень, усунення суперечностей між ними, поглиблення змістовних ознак окремих елементів прогресивної системи. Пропонується структурно виокремити самостійну самодостатню за змістом та сутністю главу Кримінально-виконавчого кодексу України, яка має містити 13 статей, в яких визначені загальні положення (поняття, форми, загальні засади застосування прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі), більш поглиблена регламентація зміни умов тримання засуджених в межах однієї кримінально-виконавчої установи, сформульовано розгалужену трирівневу систему заходів заохочення, уточнено порядок та умови зміни умов тримання засуджених шляхом переведення до іншої кримінально-виконавчої установи.

удосконалено:

- теоретичні підходи щодо розуміння змісту та значення різних критеріїв (показників) оцінки ефективності діяльності установ по виконанню покарання (рецидивна злочинність, дисциплінарна практика, дані щодо ступеня виправлення тощо) їхнього співвідношення із реальним станом досягнення виправлення засудженої особи;

- положення щодо особливостей змісту та сутності міжнародно-правових стандартів та зарубіжного досвіду в частині порядку та умов застосування умовно-дострокового звільнення, підстав для визначення різних видів такого звільнення, його місця в прогресивній системі виконання та відбування покарання;

- теоретичні положення щодо шляхів звуження меж суб'єктивного розсуду у питаннях застосування матеріальних підстав реалізації прогресивної системи виконання покарання, доцільних підходів щодо оцінки різних даних поведінки особи в умовах ізоляції;

- визначення ознак такої категорії як «диференціація виконання покарання у виді позбавлення волі», які за змістом та сутністю відтворюються у законодавчому закріпленні умов, підстав, критеріїв поділу засуджених на певні групи;

- визначення ознак «індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі», яка є головною категорією правозастосовного процесу, здійснюється лише в межах закону, є відтворенням суб'єктивного розсуду адміністрації установи, спрямована на максимальне врахування особистісних властивостей засудженої особи співвідносяться із прогресивною системою як спосіб (засіб) співвідноситься із явищем;

- поглиблено результати дослідження щодо важливості співвідношення матеріальних та формальних підстав застосування інститутів зміни покарання на інше більш м'яке покарання та умовно-дострокового звільнення, як взаємопов'язаних форм прогресивної системи, які лише у своїй послідовності та сукупності впливу сприяють оптимальному досягненню результату у виправному процесі;

достали подальшого розвитку:

- теоретичні положення щодо впливу глобальних тенденцій посилення уваги до правового регулювання сфери прав та свобод людини (громадянина) на стан та зміни пріоритетів в оцінці значення правового забезпечення законних інтересів засудженої особи;
- положення щодо визначення правової природи та сутності праці засуджених в умовах ізоляції, напрямків підвищення її результативності та посилення стимулюючих властивостей;
- теоретичні положення щодо доведеності особливого значення наявності розгалуженої системи відпусток, побачень за межами кримінально-виконавчих установ закритого типу для формування дієвої стимулюючої системи заохочувальних заходів;
- дискусійні положення щодо конкретних форм (субінститутів) прогресивної системи виконання покарання та інших найтипівіших сутнісних властивостей;
- поглиблено обґрунтування щодо доцільності поширення сфери застосування прогресивної системи за рахунок формулювання нового підвиду умовно-дострокового звільнення під нагляд, що підвищить стимулюючі властивості дострокового звільнення, знизить ризики звільнення особи, яка не виправилася, відповідатиме міжнародно-правовим стандартам та зарубіжному досвіду застосування умовно-дострокового звільнення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані висновки і пропозиції можуть бути використані в:

- *правотворчості* – при підготовці проектів законів про внесення змін і доповнень до КВК України та інших нормативно-правових актів, в частині регулювання відповідної сфери кримінально-виконавчих відносин;
- *правозастосовній діяльності* – для підвищення ефективності діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України у частині забезпечення реалізації інститутів прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі та регулювання відповідної

сфери кримінально-виконавчих відносин;

- *освітньому процесі* – при викладанні навчальної дисципліни «Кримінально-виконавче право», «Кримінальне право» та відповідних споріднених навчальних спецкурсів (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Одеського державного університету внутрішніх справ від 25 травня 2020 р.);

- *науково-дослідній роботі* – для подальших досліджень проблем прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у наукову діяльність Одеського державного університету внутрішніх справ від 14 травня 2020 р.)

Особистий внесок здобувача. Дослідження виконано здобувачем самостійно, викладені в роботі положення, які виносяться на захист, розроблені ним особисто. У тезах доповіді «Диспозитивний метод та система заохочення в кримінально-виконавчому законодавстві», опублікованих у співавторстві з В.О. Меркуловою, дисертантом доводиться, що ефективність карально-виховного процесу у виправних установах є можливою лише за умови дієвого взаємодоповнення методу примусу, в якому відтворюється каральна властивість будь-якого покарання, іншими методами впливу, які дозволяють максимально задіяти у процесі виправлення засуджених їх волю та інтерес до самовдосконалення, а саме методом заохочення. У науковій статті «Прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі: відповідність міжнародно-правовим стандартам», опублікованої у співавторстві з В.Я. Конопельським, дисертантом обґрунтовано, те що прогресивна система виконання покарання, відповідно до міжнародно-правових стандартів, має відтворюватися у перетворенні (суттєвій зміні) чинних форм та методів роботи із засудженими, а саме в чинному кримінально-виконавчому законодавстві було б бажано більш чітко визначитися із загальною системою поступової зміни умов під час відбування покарання, системою заохочувальних заходів, з наповненням їх

більш стимулюючим змістом тощо. У науковій статті «Прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі: відповідність міжнародно-правовим стандартам», опублікованої у співавторстві з В.О. Меркуловою, дисертантом доцільність законодавчого формулювання виокремлення глави, яка б була присвячена порядку застосування прогресивної системи виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі, що відтворювала б позитивні та негативні зміни в умовах відбування покарання залежно від відбутого терміну та поведінки засуджених; необхідність перегляду деяких існуючих норм в КВК України тощо. У науковій статті «Заходи заохочення, які застосовуються до осіб позбавлених свободи: тенденції реформування кримінально-виконавчого законодавства», опублікованої у співавторстві з І.М.Чекмарьовою, дисертантом визначено, що критерієм класифікації заходів заохочень може бути їх узгодження з етапами здійснення прогресивної системи під час реалізації процесу виправлення і ре соціалізації.

Власні теоретичні розробки здобувача в опублікованих у співавторстві наукових працях становлять більше 50 %.

Апробація матеріалів дисертації. Положення і висновки дисертації, оговорювалися на засіданнях кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ. Основні результати наукового дослідження оприлюднено на 16 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, засіданнях круглих столів та симпозіумах, зокрема: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності» (м. Одеса, 13.11.2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція» (м. Київ, 27.11.2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування» (м. Харків, 12–13. 10. 2016 р.);

Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності» (м. Одеса, 25.11.2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ» (м. Київ, 2 груд. 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «International Scientific-Practical Conference Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine» (Sandomierz, 27-28. 01. 2017 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави» (м. Одеса, 30 березня 2018 р.); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності» (м. Одеса, 23.11. 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Медіація в судовій, правоохоронній та правозахисній системах» (м. Одеса, 30-31.05.2019 р.); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності» (м. Одеса, 29.11.2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Problems and perspectives of modern science and practice, Abstracts of I International Scientific and Practical (Грац, Австрія, 30-31.01.2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави» (м. Одеса, 26.03.2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Prospects for the development of modern science and practice» (Грац, Австрія. 11-12.03. 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Modern science, practice, society» (Бостон, США 25-26 травня 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Scientific bases of solving of the modern tasks (Франкфурт на Майні, Німеччина, 1-2.06.2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінологічна безпека населених пунктів» (м. Маріуполь, 31 липня 2020 року).

Публікації. Основні теоретичні і практичні висновки, положення та пропозиції дослідження викладено в одноособовій монографії, в 3-х

монографіях дві з яких у складі колективів авторів, 24 наукових статтях, з яких 13 статей опубліковано у фахових виданнях, 11 статей, опублікованих у зарубіжних періодичних виданнях, а також 16 тезах доповідей на науково-практичних конференціях, симпозіумах, засіданнях, круглих столах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі анотації, вступу, чотирьох розділів, шістнадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел (402 найменування). Загальний обсяг дисертації становить 492 сторінок, з якого основний зміст - 400 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК: ТЕНДЕНЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ ТА МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ НА ТЛІ ПРОГРЕСИВНОЇ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ

1.1 Сучасні тенденції в реформуванні системи виконання покарання в Україні: моделювання та чинний стан

Безумовним є те, що кримінально-виконавча політика обумовлюється кримінальною політикою, а відповідно є певним відтворенням розуміння дієвості певних напрямків криміналізації та пеналізації в кримінальному праві, пріоритетності заходів впливу на правопорушника, можливостей (або ж, навпаки, не можливостей) досягнення цілей покарання тощо.

Все частіше йдеться про те, що ні класична школа кримінального права, з її намаганням переосмислити можливості та значення жорстокості у регулюванні суспільних відносин, доведенням необхідності гуманізації усієї системи впливу на злочинність за рахунок зменшення ролі покарання та підвищення значення фактору попередження злочинності, а відповідно, пов'язуючи ефективність покарання із його попереджувальним значенням; ні *соціологічна* школи кримінального права, яка поклала початок роздумів щодо того, що воля людини, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння, не є вільною, що злочин є результатом впливу різних факторів психофізичного та соціального характеру, а відповідно, посилила значення вивчення особистості злочинця [107, с. 19, 33, 62, 63], - не досягли успіхів у боротьбі із злочинністю, не вплинули суттєво на кількісні та якісні показники злочинності.

Визнання того, що домінування соціологічної школи кримінального права у підсумку обмежує ефективність засобів впливу на осіб, які вчинили суспільно-небезпечне діяння, призвело до пошуків сучасними вченими

(О.В. Козаченко) інших ідей, до формулювання більш адекватних, як на думку автора, форм кримінально-правового впливу. Застосовуючи культурно-антропологічну методологію для визначення адаптованих до особливостей національної ментальності кримінально-правових заходів впливу пропонується поділяти їх на певні групи, які (відповідно до того, на що вони зорієнтовані - на кару, виправлення, перевиховання, превенцію, реституцію, лікування тощо) охоплюють кримінальні покарання, судимість, інші кримінально-правові заходи [132, с. 463] Таке твердження не є беззаперечним за змістом. Проте в даному випадку головним і важливим є те, що такий підхід дозволив автору дійти важливого висновку, що людина є єдиною міркою оцінки ефективності кримінального покарання, а відповідно реалізація кримінально-правових заходів насамперед вимагає зосередженості на правах і свободах усіх учасників кримінально-правових відносин, незалежно від їхнього правового статусу [132, с. 463]. Відповідно актуальності набуває проблема правового статусу засудженої особи на стадії виконання (реалізації) будь-якого кримінально-правового заходу, тим більш покарання у виді позбавлення волі.

Розчарування наступили і у прибічників утилітарних цілей кримінального покарання. Якщо виходити із розуміння того, що утилітарність полягає насамперед у вузькому практицизмі, спрямуванні до отримання безпосередньої вигоди тощо [234, с. 688], - вже не беззаперечними є погляди, відповідно до яких особлива увага має приділятися лише показникам щодо злочинності в місцях позбавлення волі, стану правопорядку (який оцінювався через кількість правопорушень, вчинених засудженими) та виконання виробничих завдань установах кримінально-виконавчої системи тощо. Адже не лише ці показники практичної діяльності установ по виконанню покарання є свідченням їхньої ефективності. Посилення зазначених показників є безумовно важливим, оскільки вони свідчать про стан безпеки в установах по виконанню покарання. Проте, відповідно,

зменшується значення тих даних, в яких відтворюється дієвість впливу процесу виконання (відбування) покарання на особистість засудженої особи.

На жаль характерною рисою сучасної кримінальної політики є «роздвоєння між пом'якшенням і посиленням репресії» [139, с. 345], що у підсумку утруднює розуміння того, який напрям реформування в державі є превалюючим, і в яких конкретних змінах законодавства щодо системи кримінально-правових заходів впливу відтворюється принцип гуманізму та лібералізації, а в яких відтворюється суттєве посилення суворості кримінальної відповідальності та покарання. Як приклад останнього слід розглядати обмеження застосування будь-яких стимулюючих заходів щодо осіб, які вчинили діяння, віднесені до корупційних (незалежно від ступеня тяжкості вчиненого), що не відповідає принципам кримінального права та законодавства.

Маємо всі підстави зазначити, що тенденції щодо підвищення суворості покарання щодо осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини, опосередковано потягнули за собою і більш суворі санкції за вчинення діянь невеликої та середньої тяжкості. Тож закономірним є те, що все більшої актуальності набуває новий напрямок в кримінальній та кримінально-процесуальній політиці, відповідно до якого у разі вчинення злочинів невеликої тяжкості кримінально-правові конфлікти пропонується вирішувати поза межами класичної кримінальної юстиції (Л.В. Головка), має передбачати відмову у такому випадку від застосування покарання та кримінально-процесуальних засобів впливу [56, с. 13-14].

Не заперечуючи важливість формулювання нової концепції доцільної системи кримінально-правових (кримінально-процесуальних) заходів впливу на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення (це не є предметом нашого дослідження), тим не менш, вважаємо доволі актуальною наукову позицію, яка була сформульована півстоліття тому. Сутність її полягає у тому, що ефективність покарання насамперед обумовлюється якістю та дієвістю процесу його виконання. І це стосується будь-якого виду покарання.

Проте в більшій мірі – позбавлення волі [53, с. 137]. Саме кримінально-виконавча політика (політика у сфері виконання кримінальних покарань) має встановлювати основні напрямки діяльності державних органів та громадських організацій у сфері виконання і відбування кримінальних покарань, зокрема, спрямовувати законотворчу діяльність, визначати мету, завдання, принципи, форми та зміст діяльності органів по виконанню покарань тощо [54, с. 55; 259, с. 277, 614]. Зміст та сутність її відтворюються у певних рішеннях на вищому державному рівні, які були формалізовані в розпорядженнях КМУ, указах Президента, Концепціях та конкретних програмах. Інтенсивність прийняття відповідних рішень обумовлювалася проблемами сьогодення, необхідністю суттєвого реформування системи виконання покарання. Зокрема, у розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на період до 2017 року» (від 26 листопада 2008 р. № 1511 –р.), в Указі Президента України від 9 грудня 2010 р. № 1085 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», в Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схваленій указом Президента України від 8 листопада 2012 р. (№ 631/ 2012) тощо були закладені основи для здійснення комплексу заходів, спрямованих на удосконалення як законотворчої, так і правозастосовної діяльності держави у сфері виконання покарання. Констатується той факт: що існуюча система виконання покарання та попереднього ув'язнення, побудована ще за радянських часів, не відповідає сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства, принципам гуманізму, поваги до прав та свобод людини; новий КВК, з одного боку, визначає нові засади виконання покарання, суттєво змінює умови та порядок відбування покарання, з іншого, - фактично сприяє збереженню попереднього адміністративно-командного управління виправними установами; що сталим напрямком реформування має стати поліпшення комунально-побутових умов, медико-санітарного забезпечення

засуджених, зміцнення матеріально-технічної бази підприємств кримінально-виконавчої служби, модернізації інженерно-технічних засобів охорони та зв'язку тощо. У підсумку, має бути створене дієве цивільне відомство (служба), яке відповідатиме інтересам суспільства.

Проте, враховуючи предмет нашого дослідження, головним є те, що в пункті 3 Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схваленій указом Президента України від 8 листопада 2012 р. (№ 631/ 2012) одним із завдань, що мають постояти перед кримінально-виконавчою службою України, визначається необхідність удосконалення системи стимулювання засуджених до законослухняної поведінки та ресоціалізації шляхом запровадження поетапної зміни умов їх тримання, розроблення та впровадження системи критеріїв оцінки ступенів виправлення засуджених [154]. Отже опосередковано підкреслюється важливість системного підходу у правовому регулюванні кримінально-виконавчих відносин у сфері застосування прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі, спрямованої насамперед на стимулювання правомірної поведінки засуджених під час відбування покарання. Відповідно, на особливу увагу заслуговують усі правові приписи (з точки зору чіткості визначення, відсутності суперечливості, дієвості та змістовних ознак), які регулюють заохочувальні (стимулюючі) інститути кримінально-виконавчого права.

Безумовно зазначений стан кримінально-виконавчої системи та доцільність (недоцільність) обраних органами влади напрямків реформування системи активно обговорювався представниками правозахисних організацій, науковцями, практичними працівниками.

Щодо правозахисних організацій. Ще у 2007 р. до президента України звернувся Український Хельсинський союз з прав людини з питань суттєвої недосконалості положень Концепції реформування кримінально-виконавчої системи у пенітенціарну. Йшлося про те, що фактично консервується чинний стан кримінально-виконавчої системи за радянськими зразками – це ще один

правоохоронний орган за відсутності реальних ознак перетворення на цивільну службу. Звертається увага на те, що набагато ширше (порівняно із КК) визначаються цілі покарання, які не можуть бути забезпечені системою виконання покарання: помилковим є визначення виправлення та ресоціалізації кінцевою метою функціонування пенітенціарної системи, оскільки це є недосяжним для установ і передбачає участь усього суспільства, а відповідно відкритість та прозорість системи виконання (відбування) покарання [329, с. 6]. Проте і через певний час, коли принципові зміни були реалізовані під час реорганізації Державного департаменту України з питань виконання покарання в Державну пенітенціарну службу України, правозахисні організації звертають увагу на збереження переважно каральної філософії покарання засудженої особи, ще більшу ступінь закритості системи від громадського контролю, наявність фактів приниження гідності особи, знищення будь-яких проявів особистості, відсутність належних механізмів захисту прав та свобод тощо [260, с. 6].

Узагальнений аналіз окремих наукових публікацій з кримінально-виконавчих проблем за останні роки [118, с. 244-246; 126, с. 272-275, 147, с. 92 – 95; 279, с. 1; 400, с. 1, 5], підтверджує те, що в доктрині кримінально-виконавчого права все більше питань стає дискусійними у зв'язку із намаганнями по-новому підійти до наукової оцінки та тлумачення більшості кримінально-виконавчих категорій та понять. Проте безумовним та загальноновизнаним є наступне. Радянська лагерно-табірна система на території України продовжує відтворюватися в сутності системи виконання покарання, основах управління нею, її закритості та нехтуванні правами засуджених, незважаючи на нові назви кримінально-виконавчих установ (дільниць). Все частіше наголос робиться на необхідності створення у сфері виконання покарання (тим більш – виконання покарання у виді позбавлення волі) гарантій збалансованого співвідношення інтересів людини і держави, а відповідно переорієнтації соціальної роботи із засудженими на європейські стандарти на основі дотримання прав і свобод особистості засудженого тощо.

Виокремлюється проблема закритості системи виконання покарань, пов'язаних із ізоляцією засудженої особи від суспільства, що, в свою чергу, не надає можливості отримати достовірні дані щодо реального стану дотримання (не дотримання) прав та законних інтересів засуджених під час виконання (відбування) покарання, ступеню негативного впливу умов та порядку відбування позбавлення волі на особистість засудженої особи. Що не може не хвилювати наукову спільноту. Адже, вже доведеним є те, що особи, які звільнилися з місць позбавлення волі, майже в половині випадків знову туди повертаються, що є додатковим підтвердженням того, що чим «довше особа відбувала покарання в місцях позбавлення волі, тим все частіше вона туди знову потрапляє» [147, с. 92 – 95].

Сутнісною ознакою спеціальних наукових напрацювань (в частині доцільних змін кримінально-виконавчої системи) є те, що все частіше йдеться про необхідність формулювання *кардинально іншого підходу, іншої більш сучасної нормативно-правової та законодавчої бази*, які б спроможні були активізувати діяльність установ кримінально-виконавчої системи в частині звільнення від «потенційних злочинців». Формування в Україні правової держави має своєю складовою відтворення необхідної міри справедливості у змісті як законодавчих, так і відомчих кримінально-виконавчих правових актів.

Окремий напрямок наукових досліджень був обумовлений прийняттям рішення на державному рівні про реорганізацію Державного департаменту України з питань виконання покарання в Державну пенітенціарну службу України.

Термин «пенітенціарний» (від лат. *penitentiarus* – каяття, виправлення) отримав поширення в кінці XVIII ст., коли релігійна секта американських квакерів створила у штаті Пенсільванія на кошти прихожан в'язницю – пенітенціарій, де злочинці мали в умовах повної ізоляції від зовнішнього світу, залишаючись сам на сам із своїм сумлінням, релігійними переконаннями, виправитися [158, с. 438]. Відповідно до зарубіжної

концепції XVIII ст. йшлося про покаяння передусім особи, засудженої до позбавлення волі, ізольованої від суспільства.

У попередньому столітті (за радянських часів) цей термін вже використовувався на теренах радянських республік по відношенню до політики виконання покарання. Термін «пенітенціарна політика» означав, що вона мала спрямовуватися на досягнення покаяння засудженої особи. Такий стан спостерігався до появи та поширення поняття «виправно-трудова політика», яка вже орієнтувала на застосування, у якості головного засобу виправлення, праці засуджених [213, с. 130].

В Україні з 90-х років попереднього століття до сьогодні не вщухає дискусія щодо розуміння сутності поняття «пенітенціарна», як по відношенню до кримінально-виконавчої політики, так і особливостей системи виконання покарання, функціонування закритих закладів по виконанню покарання у виді позбавлення волі. Практично до сьогодні, як під час розроблення різних Концепцій та державних програм, так і формулювання наукових положень та пропозицій у сфері виконання кримінальних покарань, - не існує чіткості розуміння: «Чим саме пенітенціарна модель буде відрізнятися від кримінально-виконавчої системи?». Маємо погодитися із І. Яковець, що це питання вимагає нагальної відповіді на тлі твердження про «створення сучасної пенітенціарної служби європейського зразку» [392, с. 36].

На думку окремих вчених, пенітенціарна та кримінально-виконавча політика мають розглядатися як тотожні [157, с. 55].

На думку інших, перейменування Державного департаменту України з питань виконання покарань в Державну пенітенціарну службу – є непродуманим кроком, що суперечить завданням, які стоять перед усіма установами, а не лише перед виправними (виховними) колоніями, а відповідно не властиві всієї системі виконання покарання. Тим більш доводиться, що завдання «каяття» є лише гіпотезою науковців [84, с. 45].

Проте нас більше цікавлять результати наукових досліджень, які спрямовані на пошуки відповіді на головне питання: «В яких нових тенденціях реформування системи виконання покарання має відтворюватися остання оптимізація системи центральних органів виконавчої влади в сфері виконання (відбування) покарання?» На думку окремих вчених (Г.О. Радов), використання на побутовому рівні цього поняття як синоніму державної політики у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі не відповідає сутності та значенню цього поняття. Оскільки впровадження саме цього поняття суттєво має вплинути на зміну ідей, концепцій, принципів, доктринальних положень щодо цілеспрямування та головних завдань установ по виконанню покарань: основними критеріями їх оцінки має стати стан забезпечення каяття осіб, які відбувають покарання. Це, в свою чергу, робить головними критеріями оцінки пенітенціарної політики (відповідно, системи виконання покарання, установ по виконанню покарання тощо) відповідність виконавчого процесу природі людині, забезпеченість та задоволення законних прав та інтересів засудженої особи, ступінь використання у ресоціалізації злочинців усього національного потенціалу (особлива увага щодо участі об'єднань громадян) [272, с.12-13].

Тож закономірним є те, що пенітенціарну функцію держави почали пов'язувати із створенням умов для каяття засуджених (виправлення та ресоціалізації), а процес досягнення каяття визначати як одну із головних умов досягнення позитивного результату у процесі виконання покарання [279]. На початкових кроках реформування кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну висловлювалися сподівання на те: що саме цей процес сприятиме «спонуканню засудженого до морального очищення, добровільного виправлення, усунення чи нейтралізації мотиваційних установок на подовження злочинної діяльності» [85, с. 37]; що новації, які будуть втілені у Кримінально-виконавчому кодексі, у зв'язку із реформуванням кримінально-виконавчої системи у пенітенціарну, сприятимуть домінуванню профілактично-виправного впливу на засуджених

над адміністративно-каральними засобами [117, с. 46]; посиляться значення установ по виконанню покарань в досягненні мети виправлення та перевиховання засуджених [265]; на зміну не чітким та суперечливим кримінально-виконавчим правовим положенням (що обумовлювало не поодинокі випадки не дотримання норм права, ототожнення певних суб'єктивних прав та право обмежень, поширення практики реалізації прав засуджених залежно від розсуду адміністрації тощо), - прийдуть удосконалені законодавчі положення, які відповідатимуть вимогам часу та європейським стандартам [152, с. 61].

Зокрема, анонімне опитування персоналу УВП та засуджених до позбавлення волі дозволило з'ясувати зміст та обґрунтувати необхідність активізації наукових пошуків з означеної тематики дослідження. Так, на питання «Чи вважаєте Ви необхідними сучасні реформи, які здійснюються у сфері виконання покарань України?» засуджені до позбавлення волі відповіли таким чином: 57% респондентів (303 особи з 534 засуджених, які приймали участь у даному дослідженні) вважають необхідними реформи, які здійснюються у сфері виконання покарань України. При цьому ще 31% (168 осіб) цю думку підтримують частково, а ще 12 % (63 особи) – переконані у протилежному (не підтримують реформи). (додатки А, Б). У свою чергу, персонал УВП на це питання дав наступні відповіді: 456 осіб із 534, які прийняли участь у даному дослідженні (85%), вважають необхідними сучасні реформи у сфері виконання покарань України, а ще 12% (67 осіб) – переконані, що їх слід здійснити частково; у свою чергу 3% (11 осіб) заперечують їх проведення у сьогоднішній час. (додатки В, Г).

Підсумовуючи зазначене, слід звернути увагу на наступне. Розбудова в Україні демократичної правової держави у якості своєї необхідної складової вимагає кардинальних змін (реформ) у сфері системи виконання покарання, тим більш в частині виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі. В наш доволі складний час реформування усіх галузей кримінально-правового блоку (кримінально-виконавчого в тому числі) від кримінально-

виконавчої політики вимагається насамперед визначитися із пріоритетними напрямками та перевагами у сфері виконання та відбування покарання, визначення соціальних цінностей, які першочергово заслуговують на захист. Звісно, що це стосується певних загальнолюдських та правових цінностей, яких має держава дотримуватися і захищати, незалежно від правового становища особи.

Наведений аналіз та визначення сучасних проблем у сфері реформування системи виконання (відбування) покарання доводить відсутність єдиного бачення виходу із кризової ситуації, щодо шляхів перебудови виконавчої системи, щодо змісту нових ідей та концепцій, щодо переоцінки того, що має бути головним у процесі виконання (відбування) покарання, у вигляді позбавлення волі, зокрема. Реформування кримінально-виконавчої системи у пенітенціарну лише додало складнощів в частині визначення цілеспрямовань та критеріїв оцінки ефективності установ по виконанню покарання.

Проте, позитивним є те, що все більш питому вагу (за своїм значенням) складають ті положення (пропозиції) в яких, небезпідставно: чинне кримінально-виконавче законодавство визнається консервативним в частині системного співвідношення головних інститутів виконавчого права, регулювання кримінально-виконавчих відносин, визначення правового інструментарію (форм, засобів) досягнення цілей покарання; наголошується на важливості правового статусу усіх учасників кримінально-виконавчих відносин та чіткості розмежування прав, законних інтересів та обов'язків засудженої особи; доводиться необхідність створення гарантій дотримання співвідношення між інтересами держави (в особі адміністрації установи по виконанню покарання) та законними інтересами засудженої особи, реалізація яких залежить у більшості випадків від суб'єктивного розсуду представника влади; орієнтують на вимір ефективності системи виконання покарання через сприйняття (відчуття) безпосередньо засудженої особи, а відповідно,

актуалізують питання визначення цілей, які можуть бути реально досягнуті у процесі виконання (відбування) покарання.

Насамкінець, орієнтація установ (відповідно до їхнього пенітенціарного спрямування та сутності) на створення умов для каяття засудженої особи посилило значення самого процесу досягнення каяття, актуалізувало питання щодо інструментарію (механізму, засобів) досягнення каяття в більш оптимальні терміни. В цій частині, безумовно, важливим є те, що невід'ємною складовою державної політики щодо реформування кримінально-виконавчої служби є визнання необхідності подальшого удосконалення усіх тих кримінально-виконавчих інституцій, які можуть і мають розглядатися як такі, що стимулюватимуть правослухняну поведінку засудженої особи під час відбування покарання, досягнення цілей покарання у більш оптимальні терміни. Відповідно, стратегічного та тактичного значення набуватиме прогресивна система виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі, яка у якості ефективного інструментарію сприятиме справедливій реалізації законних прав та інтересів засудженої особи на її шляху до виправлення та ресоціалізації.

1.2 Ефективність установ по виконанню покарання у виді позбавлення волі на певний строк: ретроспективний аналіз та тенденції визначення критеріїв та показників

Проблема ефективності покарання у вигляді позбавлення волі стало розглядається на різних рівнях системоутворюючих елементів, особливостей їхнього взаємозв'язку та взаємообумовленості та рівнів узагальнення. Покарання є доволі важливою соціально-правовою категорією, необхідною складовою кримінально-правової та кримінально-виконавчої (пенітенціарної) політики, системи виконання покарання як такої, системи органів та установ по виконанню покарання. Окремою проблемою постоїть питання ефективності виконання покарання у вигляді позбавлення волі, а відповідно

ефективності діяльності кримінально-виконавчих установ по виконанню цього покарання (до певного часу – виправно-трудових установ).

Ефективність діяльності установ по виконанню покарання залежить в підсумку від значної кількості факторів, які як безпосередньо, так і опосередковано впливають на виконання ними своїх функцій та завдань. А відповідно, має значення і рівень розвитку кримінально-виконавчої науки; і досконалість та чіткість законодавчих положень, ступінь відтворення в них проблем правозастосовної практики; і професійний рівень та кваліфікація співробітників установ по виконанню покарання; управлінський та організаційний рівень виконання завдань щодо організації праці засуджених, професійного та загальноосвітнього навчання, виховного впливу. Усе це в підсумку впливає на ефективність (дієвість) виправно-трудового впливу.

Проте маємо зупинитися на більш вузькому розумінні ефективності діяльності установ по виконанню покарання у вигляді позбавлення волі, коли ефективність їхнього цілеспрямованого процесу визначається насамперед ступенем досягнення завдань (цілей), заради яких здійснюється цей процес. Відповідно, дослідження має здійснюватися з урахуванням історичного підходу та сучасних напрямків оцінки їхньої ефективності щонайменше на двох рівнях: щодо значення цілей покарання, визначених у кримінальному та кримінально-виконавчому кодексах, з точки зору критеріїв оцінки ефективності установ по виконанню покарання у виді позбавлення волі; встановлення того узагальнюючого критерію (показника), в якому мають відтворюватися позитивні реально та об'єктивно можливі результати виконавчого процесу діяльності відповідних установ.

Термін «ефективний» аксіоматично (виходячи із змісту словників щодо тлумачення змісту та ознак цього терміну) означає дієвий, результативний тобто як такий, що надає певний результат, завершується певними наслідками, які є найоптимальнішими в певних конкретних умовах [234, с. 745; 77, с. 549].

Тож і термін «ефективність права» здебільшого тлумачився як результативність його дії, а відповідно в більшій мірі обговорювався на тлі аналізу оптимальних можливостей та умов забезпечення ефективності певних галузей права. Такий підхід, якого дотримувалися вчені за радянського періоду [8, с. 149], має право на існування і за сучасних доволі складних умов реформування законодавства, кримінально-виконавчого зокрема.

Маємо погодитися із тим, що оцінка ефективності будь-якої сфери діяльності, а отже і сфери виконання (відбування) покарання та діяльності установ по виконанню покарання у виді позбавлення волі, - передбачає визначення її основної спрямованості, стану досягнення результатів, механізму (засобів) які використовуються при цьому [393, с. 15]. У підсумку такий підхід має велике практичне значення, оскільки завжди є основою подальшого реформування та удосконалення досліджуваної сфери.

Відповідно «ефективність» є завжди певною кількісною характеристикою співвідношення цілей, теоретичних можливостей та матеріалізації конструктивного рішення, реального стану речей [5, с. 45]. Отже особливого значення набувають ті критерії (показники), які є підставою для оцінки дієвості будь-якого процесу або явища.

Використовуючи в даному випадку категорії «критерії» та «показники» як тотожні, маємо все ж таки зупинитися на особливостях їхнього співвідношення. Критерій (від грец. *kriterion* – засіб для судження) – це ознака, на підставі якої здійснюється оцінка предмету або явища; ознака, яка є підставою для класифікації; засіб перевірки, міра оцінки, міра судження тощо [234, с. 248; 355, с. 226; 78, с. 231]. Показник – те, що надає можливість конкретного судження щодо розвитку під час здійснення чого небудь [234, с. 445].

Отже слід визнати те, що за даного підходу категорія «критерій» є більш широкою, оскільки відтворює певне спрямування, цілі, і навіть особливості механізму реалізації бажаного. Тоді як показник – це зазвичай

кількісна ознака, яка відтворює реальний стан речей, ступінь досягнення запланованого, є підставою для визначення недоліків та негативних наслідків, а відповідно і напрямків вдосконалення. На перший погляд ці категорії є самодостатніми. Проте вони завжди доповнюють один одне, і в певному сенсі (у разі сприйняття окремого показника як критерію для оцінки, судження про певне соціально-правове явище), - навіть можуть розглядатися як тотожні. Такий комплексний підхід щодо використання таких категорій як «критерії» та «показники» є сталим та відтворюється у наукових судженнях як кримінологів пострадянського періоду, так і сучасності.

Щодо визначення критеріїв (показників) ефективності діяльності установ по виконанню покарання у вигляді позбавлення волі. Це питання має своє стале історичне коріння і не втрачає своєї актуальності до сьогодні. Зокрема, не втрачає актуальності наукова позиція, висловлена Л.В. Багієм – Шахматовим у 90-і роки попереднього століття, сутність якої полягає у тому, що без кількісних даних (показників) щодо ступеню ефективності кримінально-виконавчого правового регулювання, як таких, що свідчать про реальні зміни (наслідки), що виникають в об'єктивній реальності під час виконання вимог законодавства, - вибір його оптимального варіанту є практично неможливим. До того ж, на думку вченого, основним виміром, еталоном оцінки має стати та ціль, заради якої правова норма утворювалася, з урахуванням її максимальних результатів, відрізка часу та усіх видів витрат на її досягнення (матеріального, інтелектуального та морального характеру). Зокрема, пропонується у якості критерію ефективності кримінально-правових заходів впливу (покарання у вигляді позбавлення волі, зокрема) розглядати таку ознаку (показник), яка б надавала можливість визначитися із ступенем досягнення цілей цих заходів в межах терміну, визначеного за вироком суду, з урахуванням рівня організації карально-виховного впливу на засуджених, матеріальних та духовних витрат. [8, с. 149-150, 154, 161]. Отже в даному випадку поняття «критерій» та «показник» по відношенню до

визначення ефективності виконання покарання у виді позбавлення волі використовуються як тотожні.

Практично аналогічної позиції дотримувалися і вчені (М.П. Мелентьев, А.Е. Наташев, І.В.Шмаров), які безпосередньо на початку другої половини попереднього століття розробляли основи щодо підходів та методики оцінки ефективності покарання у вигляді позбавлення волі через певні показники діяльності установ по виконанню цього покарання [200, с. 49-55; 226, с. 11-23; 381]. Зокрема критеріями ефективності їхньої діяльності визнавалися ті показники, які характеризували ступінь виконання цими установами завдань, визначених виправно-трудова законодавством. Під цими завданнями розуміли досягнення цілей покарання (виправлення, перевиховання, спеціальне та загальне попередження). Результати виконання цих завдань пропонувалося оцінювати за даними щодо поведінки осіб, звільнених від покарання. Отже дані щодо рецидивної злочинності. І такий підхід мав загально визнаний характер. Розроблялася методика обліку рецидивної злочинності за різні терміни після звільнення засудженого із в'язниці: один, два або ж три роки, що впливала на оцінку інтенсивності цього виду злочинності.

В той час доволі дискусійним було питання: «Чи можна розглядати у якості критерію діяльності установ поведінку засудженої особи під час відбування покарання?». І думки висловлювалися до вкрай протилежних. Важливим є те, що саме в цей період вченими – фахівцями з виправно-трудова права (Н.А. Беляев, М.П. Мелентьев, А.Е. Наташев, И.С. Ной, Н.А. Стручков, І.В. Шмаров) було закладено основи переоцінки показників, які стосувалися безпосередньо процесу виконання покарання, оцінки того, як умови та порядок виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі впливали на якість (інтенсивність) карально-виховного впливу на особистість засудженої особи [21, с. 46; 232, с. 41; 199, с. 50; 226, с. 1, 19; 324, с. 64-69; 381, с. 62].

Узагальнений аналіз результатів наукових досліджень зазначених вчених в цьому питанні дозволяє виокремити три позиції, в яких відтворюються витоки нового бачення оцінки ефективності діяльності установ по виконанню покарання у вигляді позбавлення волі.

По-перше, поняття виправлення розглядалося у двох значеннях. Як мінімальне завдання, яке має бути вирішене під час виконання покарання, і полягатиме в такому результаті, коли під впливом покарання у свідомості засудженої особи відбуваються такі зміни, що свідчать про втрату ним суспільної небезпеки. Навіть якщо особа утримується від вчинення нових злочинів, страхаючись покарання, це також є певним позитивним результатом щодо виправлення засудженої особи (на відміну від перевиховання, яке мало передбачати більш поглиблені особистісні зміни, які свідчать про виховання такої особистості, яка має стати корисною для суспільства). І як сам процес впливу на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, спрямований на зміни в її особистості на краще (у разі перевиховання, – на суттєву докорінну переробку свідомості, формування нових поглядів, уявлень, навичок). Вже тоді вчені визнавали той факт, що критерії оцінки самого процесу відбування засудженим покарання мають велике теоретичне та практичне значення.

По-друге, саме на цьому рівні розуміння виправлення як певного процесу особливого значення набувало питання диференціації та індивідуалізації методів (засобів) впливу. Відповідно, ефективність виконання покарання, дієвість у досягненні мети покарання пов'язувалося із належним рівнем розробленості засобів, форм та методів впливу на особистість засудженої особи. Із тим, наскільки раціонально використовуються сили, енергія та час на досягнення цілей покарання; наскільки це є науково обгрунтованим.

По-третє, виокремлення особливої важливості засобів та форм впливу на особистість засудженої особи у процесі виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі закономірно посилювало теоретичне та практичне

значення дієвості застосування поліпшених умов виконання покарання, зміни умов в межах установ та шляхом переведення в інші установи, умовно-дострокового звільнення, заміни покарання на більш м'яке тощо. Саме під час застосування цих міждисциплінарних кримінально-правових та кримінально-виконавчих стимулюючих інститутів на перше місце виходили саме показники щодо ступеня виправлення засудженої особи під час відбування ним призначеного судом покарання. До конкретних показників, які давали можливість оцінити стан поведінки засуджених під час відбування покарання зазвичай відносили: рівень злочинності серед осіб, які відбували покарання; кількість порушень режимних вимог та дисципліни; ставлення до праці, професійного та загальноосвітнього навчання. Отже в розрахунок бралася передусім примусова складова карально-виховного впливу, рівень дотримання засудженим дисциплінованості, ступінь його пристосування до обмежувальних умов та порядку відбування покарання. Відповідно, практично невілювався особистісний вольовий чинник.

Безумовно цікавим є те, у якому ж стані перебуває вирішення зазначених вище питань в сучасній доктрині. Якщо виходити з позицій законодавця, яка відтворена у чинному кримінально-виконавчому кодексі, то вона полягає у тому, що перед установами по виконанню покарання у виді позбавлення волі має постояти мета виправлення та ресоціалізації засуджених. Про це свідчить комплексне системне тлумачення декількох кримінально-виконавчих норм загального (базового) значення - ст.ст. 1, 5-7 КВК [179, с. 4, 5]. Узагальнений аналіз принципових положень, які містяться у цих нормах, засвідчує певне спрямування чинного кримінально-виконавчого законодавства на те, щоб забезпечити під час виконання та відбування покарання належні умови для досягнення основної мети кримінально-виконавчого законодавства виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню ними кримінальних правопорушень. Дана мета має конкретизуватися через певні завдання кримінально-виконавчого законодавства, серед яких (поміж іншого) визначення гарантій дотримання та

урахування як інтересів держави, так і прав та законних інтересів засудженої особи.

Проте, незважаючи на такий конкретний (можна сказати однобічний) підхід законодавця до цих питань, в доктрині права вони до сьогодні залишаються складними. Практично щодо кожної складової цих питань точаться суперечки, висловлюються різні позиції, до вкрай протилежних. Дискусія триває як щодо доцільності (недоцільності) визначення різних цілей покарання у кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві, так і щодо можливостей досягнення цілей виправлення та ресоціалізації під час відбування покарання, а відповідно щодо головного функціонального завдання установ по виконанню покарання у виді позбавлення волі.

Доволі різне ставлення вчених до доцільності визначення різної системи цілей у кримінально-правовій та кримінально-виконавчій політиці. Сутність однієї із наукових позицій (П.Л. Фріс) полягає у тому, що на тлі відтворення у завданнях кримінально-виконавчої політики цілей, зазначених у ст. 1 КК України, кримінально-виконавча політика має визначати власну систему цілей та завдань [358, с. 174]. Даний підхід опосередковано можна розглядати і як виправдання відмінностей щодо цілей покарання у КК (кара, виправлення, попередження – ст. 50 КК) та КВК (захист інтересів особи, суспільства, держави шляхом створення умов для виправлення, ресоціалізація, запобігання вчиненню нових злочинів тощо – ст. 1 КВК).

Проте все частіше в доктрині кримінально-виконавчого права звертаються до питання необхідності уніфікації цілей покарання у кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві. Особливості сучасного тлумачення цього питання відтворюються у комплексному міжгалузевому правовому дослідженні (в тому числі на підставі досягнень науки кримінально-виконавчого права), виконаного колективом вітчизняних науковців. Обґрунтовується доцільність уніфікації цілей покарання у кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві, обмеження їх у КВК (ст. 1) здійсненням кари, створенням умов для виправлення засуджених,

а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами [259, с. 214, 326].

В більшості випадків звертається увага на виокремлення в КВК такої мети покарання як «ресоціалізація засудженого», якої не існує у кримінальному законодавстві. Оцінюючи такий стан, окремі вчені (О.Г. Колб) доводять, що у такий спосіб законодавець всупереч встановленій логіці речей (похідність кримінально-виконавчого права від кримінального права) значно розширив завдання першого, порушив принцип системного підходу тощо [138, с. 49].

Існує і доволі специфічна наукова позиція щодо співвідношення цілей покарання у кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві. Так Т.А. Денисова вважає, що можна говорити про специфічне кримінально-виконавче поняття «виправлення засудженого», яке в основній ідеї відтворене у ст. 6 КВК України. Проте говорити про певний компроміс з кримінально-правовим розумінням виправлення можна, на думку автора, лише за умови визначення відповідної дефініції поняття «виправлення» у КК України, яке може і не відрізнятися від кримінально-виконавчого тлумачення [83, с. 91].

До того ж, на сторінках спеціальних публікацій обговорюється питання про сучасні проблеми реалізації та можливості (не можливості) досягнення тих цілей покарання, які визначені у кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві, під час відбування покарання. Більшою мірою дискусія стосується таких цілей як виправлення та ресоціалізація осіб, які відбувають покарання у кримінально-виконавчих установах закритого типу. До речі, ми не зупиняємося на меті спеціального попередження, дотримуючись більш широкого її тлумачення, відповідно до якого досягнення мети виправлення означає одночасно і досягнення мети спеціального попередження. В більш вузькому розумінні, - це створення таких умов виконання покарання, які б усували будь-яку можливість вчинення злочину під час відбування покарання [106, с. 128; 324, с. 70].

Окремі вчені (Н.Л. Березовська, Т.А. Денисова, В.А. Бадира, Г.О. Радов, В.Я. Конопельський, В.О. Меркулова, Н.А. Сторчак) дотримуються більш типової позиції щодо важливості акцентування уваги на таких цілях покарання як виправлення і ресоціалізація (і навіть перевиховання) під час виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі.

Так, зокрема, Н.Л. Березовська наголошує на необхідності не спрощеного розуміння змісту виправлення, а більш глибинного, яке має відтворювати визнання можливості досягнення позитивних змін у свідомості засудженого, критичного ставлення до своєї діяльності в минулому, формування самокерованої правослухняної поведінки саме під час застосування покарання [22, с. 27]. В.А. Бадира взагалі наголошує на тому, що виправлення засуджених під час відбування покарання у виді позбавлення волі «відіграє інтегруючу роль у системі усіх цілей покарання, оскільки є запорукою їхньої ресоціалізації, а відтак, найбільшої ефективності покарання» [11, с. 3]. У колективній праці В.А. Бадири та Т. А. Денисової йдеться про те, що лише за умови виправлення засуджених можна говорити про досягнення карального ефекту від призначеного покарання, і що лише виправлення дозволяє в подальшому формувати правослухняну поведінку засудженої до позбавлення волі особи [10, с. 26]. В окремих наукових дослідженнях (Н.А. Сторчак) навіть підкреслюється те, що мета виправлення засудженого до позбавлення волі на певний строк має пов'язуватися не лише із змінами його свідомості, але й моральності та волі. Що лише за такої умови відбудеться процес позитивних змін в особистості засудженого [319, с. 128].

Проте, збільшується коло прибічників тієї позиції, сутність якої полягає у доведенні неможливості реалізації мети виправлення та ресоціалізації під час відбування покарання, тим більш такого як позбавлення волі на певний строк. Більшою мірою це стосується ресоціалізації. Доводиться, що виокремлення у кримінально-виконавчому законодавстві такої цілі як «ресоціалізація засудженого» свідчить про те, що законодавець

«ставити перед органами та установами по виконанню покарань завдання, які виходять за межі їх реальних можливостей, так як відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства є неможливим без участі в цьому процесі усіх зацікавлених ...суспільних інститутів» [136, с. 30; 138, с. 49]. Доводиться що мета ресоціалізація є не лише недосяжною з позицій оцінки ефективності процесу виконання (відбування) покарання, але і є намаганням впровадження теорії нового соціального захисту, що історично не підтвердила свою ефективність [259, с. 214, 326].

В той же час, предметом обговорення стають проблеми, які виникають і в частині досягнення виправлення засудженої особи під час відбування покарання. Існує наукова позиція (К.А. Автухов, О.В. Ткачева, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, І.Я. Яковець) щодо того, що завданням ДПтС України є лише виконання покарання за вироком суду, а відповідно головною метою є реалізація кари, що міститься в покаранні. Виправлення (виправний вплив) виходять за межі її функцій, оскільки спроби досягти виправлення під час виконання покарання є нереальними. В цій науковій позиції відтворюється сталість сумнівів щодо практичної можливості виправлення засудженого, який відбуває покарання у виді позбавлення волі. Підставою для обґрунтування цих сумнівів історично було наступне: покарання – це передусім кара, а вже потім засіб виправлення особи, яка вчинила злочин; завжди існує певна категорія засуджених, для яких призначений термін покарання є недостатнім для їхнього виправлення; недосконалість виправно-трудового законодавства та окремих виконавчих правових інститутів, які мають безпосереднє відношення до діяльності виправних установ; недосконалість та недостатній рівень організаційної та професійної складової практичної діяльності установ по виконанню покарання, - що в комплексі суттєво впливало на кінцевий результат [106, с. 118-123].

Що стосується сучасного погляду на цю проблему. Результатом наукових пошуків окремих вчених (А.Ф. Степанюк, В.М. Трубников) стали

висновки, сутність яких полягає у тому, що мета виправлення є відлунням та складовою комуністичної ідеології, не належить змістовно до діяльності установ по виконанню покарання, є нереальною та недосяжною, не збігається із змістом кари, яка має бути головною метою покарання [311; 341, с. 110-112].

Питання щодо можливості (неможливості) досягнення під час виконання (відбування) позбавлення волі таких цілей покарання як виправлення та ресоціалізація є важливим не лише з точки зору визначення головних критеріїв ефективності установ по виконанню покарання, а й з позиції переоцінки (зміни) підходів щодо розуміння процесуальних особливостей виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі. Маємо визнати те, що ефективність діяльності виправних установ обумовлюється і є пропорційним ефективності реалізації будь-якої складової процесу виконання (відбування) покарання в цілому. Відповідно посилюється значення тих складових даного процесу, в яких відтворюється не лише каральна, а й виправна сутність покарання. Тож, зважаючи на предмет нашого дослідження, вважаємо доцільним більш докладно зупинитися на особливостях наукового підходу, відповідно до якого виправлення засудженої особи розглядається як процес, а отже має свої терміни, етапи, специфічні засоби та форми реалізації.

Досить цікавою є позиція представників суддівського корпусу (В.Г. Павлов) щодо того: «Чи є виправлення та ресоціалізація засуджених метою, чи засобом досягнення цілей кримінального покарання?». Висловлюючи свої міркування стосовно виправлення та ресоціалізації засуджених у якості кінцевого результату, справедливо звертається увага на те, що їх слід розглядати як доволі тривалий процес, під час якого шляхом примусового впливу на засуджену особу мають лише корегуватися його соціально-психологічні властивості, реалізовуватися заходи щодо нейтралізації негативних настанов. Стверджується, що важливим результатом застосування покарання може бути лише юридичне виправлення

(прищеплення поваги до закону), що само по собі вже доволі «суттєвий показник ефективності» процесу виправлення [240, с. 158].

Тлумачення поняття виправлення засуджених як певного процесу сходження до позитивного результату, коли під впливом комплексу кримінально-виконавчих заходів у особи поступово на внутрішньому рівні відбувається процес позитивних змін, створюється готовність до самокерованої правослухняної поведінки, - логічно надає вченим (В.А. Бадира, Т.А. Денисова) підстави розглядати процес виправлення у контексті мінімальних та оптимальних результатів, через зміст певних етапів, які у підсумку мають відтворитися у ресоціалізації (формування у особи позитивних рис та якостей) [10, с. 22, 23, 25, 90].

Науковий підхід до виправлення засудженої особи як до певного процесу, який має свої терміни, етапи, специфічні засоби та форми реалізації, обумовлює необхідність визнати те, що будь-яка засуджена особа «може бути перетворена в безпечну для суспільства людину» [136, с. 30-31]. Відповідно, маємо погодитися із О.Г. Колбом щодо того, що певне сполучення властивостей особистості засудженої особи не є сталим та постійним. Саме мінливість особи, її здатність під впливом сукупності зовнішніх та внутрішніх обставин змінюватися, удосконалюватися має стати основою для новітніх розробок в частині формулювання концепції виправлення особи злочинця під час відбування ним покарання у виді позбавлення волі. При цьому дієвість (ефективність) цього процесу, на справедливу думку вченого, взаємообумовлюється дотриманням певних чинників психофізичного характеру, як то: подоланням інертності людської психіки під час перебудови звичок, поглядів, рис характеру, форм поведінки; визнанням того, що виправлення – це двосторонній діалектичний процес, коли процес корегування та докорінного руйнування стереотипів вимагає наявності психологічних можливостей та бажання у особи засудженого подолати внутрішні протиріччя, а також протиріччя, що виникають між її властивостями та специфічним середовищем [136, с.30-32; 138, с. 50-51].

Саме неналежна якість виконання покарань в Україні обумовили пошуки шляхів посилення дієвості соціально-відновлювальної функції покарання, яка, на думку Т.А. Денисової, має полягати у здійсненні «комплексного позитивного впливу на засуджених з метою виявлення та нейтралізації негативних процесів, що протікають в особистості, ...формування установок і навичок саморегуляції, виховання у особи добровільної потреби право слухняної поведінки» [83, с. 194]. Що значною мірою покладається на кримінально-виконавчі установи. На думку вченого, на зміну поняттю «виправлення» має прийти ідея психологічної корекції засуджених, що і має стати «компромісним варіантом між концепціями морального та юридичного виправлення» [83, с. 205]. Важливим є те, що серед важливих заходів щодо досягнення правослухняної поведінки через психологічну корекцію називається стимулювання до добровільного виправлення. Такий підхід має базуватися на тому, що засуджена особа сприймає покарання як адекватне та справедливе, і поступово добровільно корегує свою поведінку зі змінами на краще, що сприяє свідомому позитивному ставленню до встановлених правил поведінки.

Окремої уваги заслуговує в напрямку досліджуваного питання показники отриманні під час анонімного опитування персоналу УВП та засуджених до позбавлення волі дозволило з'ясувати зміст та обґрунтувати необхідність активізації наукових пошуків з означеної тематики дослідження. Так, на питання «Чи ефективною є діяльність у сьогоднішні установ виконання покарань України?» засуджені до позбавлення волі відповіли таким чином: Тільки 10% респондентів (51 особа) вважають діяльність установ виконання покарань ефективною; 50% (268 осіб) – негативною; 40% (215 осіб) – вважають, що така діяльність є ефективною лише частково. (додатки А, Б). У свою чергу, персонал УВП на це питання дав наступні відповіді: Ефективною на сьогодні діяльність установ виконання покарань вважають 46% респондентів (246 осіб), майже стільки ж (40% або 213 осіб) – оцінюють її частково ефективною, а 14% (75 осіб) – неефективною. (додатки В, Г).

Підсумовуючи зазначене слід підкреслити наступне. Ретроспективний аналіз наукових підходів в частині визначення критеріїв (показників) ефективності установ по виконанню покарання у виді позбавлення волі доводить той факт, що типовою точкою зору була позиція, сутність якої полягала у тому, що оцінці має піддаватися рівень дієвості установ по виконанню тих завдань (цілей), які перед ними стоять. Проте проблема в тому, що не існувало єдиного бачення щодо того, які завдання (функції, цілі) діяльності установ мають бути головними та реальними. Це питання в сучасних умовах реформування кримінально-виконавчої системи України набуває все більшого значення і потребує свого нагального вирішення.

Досить тривалі пошуки відповіді на це питання з пострадянських часів до сьогодні доводить закономірність трансформації наукових поглядів (відповідно і законотворчих підходів та правозастосування) від визнання у якості головного критерію даних щодо кількості злочинів, що вчиняються особами, звільненими із місць позбавлення волі (рецидивна злочинність, пенітенціарна рецидивна злочинність), - до необхідності формулювання нових підходів, нових показників, які б відтворювали реальний стан речей у сфері виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, взагалі, в частині реалізації виправного процесу, зокрема.

Виправний процес – це і індивідуалізація застосування засобів виховного впливу на особистість засудженої особи, це і диференціація та індивідуалізація застосування різних форм стимулюючого впливу на поведінку засудженої особи (зміна умов утримання в межах установи, переведення до іншої установи, застосування системи заохочення та дисциплінарного примусу, пом'якшення покарання, дострокове звільнення від відбування покарання тощо).

Дієвість же виконавчого виправного процесу, в свою чергу, взаємопов'язана із питанням доцільності ставлення до засудженої особи як до особистості з визнанням превалюючого значення у процесі виправлення її особистої волі та бажання. Слід визнати, що поступовість у набутті певних

позитивних змін в особистості засудженої особи, підготовка її до свідомого відновлення у статусі повноправного члена суспільства, спроможного до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного способу життя – це завжди внутрішня справа засудженого, що, в свою чергу, значно посилює та актуалізує проблему дотримання принципу добровільності у процесі досягнення мети покарання.

З даним питанням взаємопов'язане наступне питання – щодо чіткості та системності у визначенні прав, законних інтересів та обов'язків засудженої особи. Індивідуальне кримінально-правове регулювання посилює значення того, що результат (досягнення певних цілей) слід оцінювати по відношенню до кожної конкретної особи, чітко контролюючи питання співвідношення правообмежень та ступеню досягнення щодо цієї особи мети виправлення, відповідно та своєчасно змінюючи умови та порядок процесу реалізації покарання у вигляді позбавлення волі. Саме дієве врахування співвідношення караючих та стимулюючих елементів (інститутів) процесу виконання покарання має у підсумку сприяти формуванню в оптимальні терміни соціально-позитивних якостей правопорушника, нейтралізувати наслідки негативного впливу ізоляції особи від родини та соціального оточення.

Насамкінець, підхід до виправлення як до процесу посилює значення таких показників діяльності установ по виконанню покарання як «ступінь виправлення» засудженої особи, а отже даних щодо кількості засуджених, які «стали на шлях виправлення», «довели своє виправлення», є «злісними порушниками режиму утримання» тощо. Ці показники є оціночними. А отже ефективність діяльності установ залежатиме, не в останню чергу, від подальшої розробленості та чіткості законодавчих формулювань в частині визначення поняття, ознак та підстав застосування кожного із цих показників.

Тож ці питання потребують більш докладного аналізу саме на тлі співвідношення із чинною прогресивною системою виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

1.3 Механізм реалізації виправного процесу щодо засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк: сучасні проблеми та шляхи вирішення

Ставлення до виправлення засудженого як до певного (доволі тривалого) процесу посилює значення та актуальність вирішення певних проблем, які безпосередньо впливають на дієвість виконавчого процесу. Зокрема, актуальності набуває питання доцільності ставлення до засудженої особи як до особистості з визнанням превалюючого значення у процесі виправлення її особистої волі та бажання; чіткості та системності у визначенні прав, законних інтересів та обов'язків засудженої особи; новітніх підходів у розробці механізмів (засобів, методів, форм) сприяння утвердженню позитивних змін в особистості засудженого, який відбуває покарання у виді позбавлення волі. В сучасний період реформування кримінально-виконавчого законодавства на засадах демократії та гуманізму, приведення його у відповідність до міжнародно-правових стандартів, посилюється актуальність зазначених проблем.

Визначившись умовно із доцільною структурою даного підрозділу, маємо більш конкретно проаналізувати співвідношення (взаємовплив, взаємодоповнення) окремих системних складових механізму реалізації виправного процесу в кримінально-виконавчих установах закритого типу. Передусім маємо звернути увагу на *стан дотримання чіткості та системності у визначенні прав та законних інтересів* засудженої особи під час відбування нею покарання у виді позбавлення волі.

Все частіше на сторінках спеціальних видань підкреслюється та думка, що особливістю сучасного сходження до правового інституціоналізму

ставить в центр права не закон, а передбачені Конституцією України та міжнародними документами права та свободи людини та громадянина, які по суті у певному збалансованому вигляді і складають право, якого мають дотримуватися усі суб'єкти конкретних правовідносин. В конкретних правовідносинах конкретні специфічні суб'єкти є носіями конкретних власних інтересів. Звертається увага на те, що кожний із носіїв цих інтересів спрямовує свою поведінку саме на реалізацію власного інтересу. Із цим держава повинна рахуватися [74, с. 8].

Такий підхід є певним віддзеркаленням сучасного глобального впровадження методології індивідуалізму, в якій головним (крім іншого) є біосоціальна природа людини, визнання цілісності сфери життя людини як певної конкретної особистості, глибинне відтворення соціальності у мотивах та інтересах людини, підвищення значення цінностної ієрархії у визначенні поведінки людини. Відповідно, для особистості мають значення лише ті рішення та дії, які є результатом сформованого світогляду та сформованих цінностей [99, с. 7].

Такий сучасний узагальнений підхід до оцінки значення прав та свобод людини як такої, особливостей формування її певної поведінки та прийняття нею певних рішень має безпосереднє відношення до проблеми правового статусу засудженої особи. Відповідно до ст. 7 КВК [179, с. 5], правове становище осіб, засуджених до позбавлення волі, є похідним від правового становища громадянина з обмеженнями, які передбачені законодавством України для засуджених (зокрема Кримінально-виконавчим кодексом), впливають з вироку суду, порядку та умов виконання та відбування конкретного виду покарання, режиму установи, в якій має людина відбувати покарання у виді позбавлення волі. Зміст правового становища засуджених до позбавлення волі становить комплекс специфічних прав (можливості засуджених користуватися певними благами), обов'язків (міра суспільно-необхідної та доцільної поведінки), законних інтересів (прагнення мати певні блага) засуджених [66, с. 39-42].

Права та інтереси засудженої особи мають бути реалізованими будь-якій сфері її життєдіяльності. Безумовно мають значення матеріально-побутові умови, якість харчування, якість медичного обслуговування, можливість підтримувати зв'язки з рідними. Проте, не менш важливе значення має забезпечення права засудженого на стабільність, спокій, порядок під час відбування покарання. Саме стан впевненості засудженого у безпеці в значній мірі обумовлює його особистісні інтереси, в підсумку впливають на те, які рішення засуджений приймає під час відбування покарання. Загалом, досягти в оптимальні терміни позитивних змін в особистості засудженої особи, підготувати його до самокерованої правислухняної поведінки є можливим лише за умови створення таких умов та порядку виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі, які б дозволили забезпечити його основні права та законні інтереси, з урахуванням соціально-демографічних та психофізичних особливостей.

Науковий підхід до виправлення як до процесу обумовлює необхідність звернути увагу на певні елементи механізму реалізації (здійснення запланованого, волі законодавця тощо) тих процесів, які мають безпосереднє відношення до виконання (відбування) покарання, у вигляді позбавлення волі, зокрема. Ці питання є складовою проблем реалізації кримінальної відповідальності як такої, що до сьогодні є недостатньо дослідженими [214, с. 33]. Обравши питання механізму реалізації кримінальної відповідальності у якості предмету дослідження, І.І. Митрофанов виокремлює важливі складові цього механізму, серед яких на нашу увагу заслуговує те, що у якості спеціального елементу механізму виокремлюється *індивідуальне кримінально-правове регулювання*, що відтворюється, на думку автора, у конкретизації прав та обов'язків учасників кримінальних (кримінально-виконавчих) правовідносин [214, с. 46, 47, 73].

В сучасних наукових дослідженнях все частіше наголошується на суттєвих проблемах в частині реалізації прав людини в місцях позбавлення волі. У якості чинників, які впливають на стан речей у цій сфері, називають

невідповідність законодавства вимогам практики; відсутність повної та чіткої регламентації елементів правового статусу у праві; недостатній рівень дослідження зазначеної проблеми; суперечливість у співвідношенні суб'єктивних прав та обмежень за чинним законодавством [151, с. 46]. Доволі важливою частиною цієї загальної проблеми є питання щодо сутності та значення «законних інтересів» у змісті правового статусу засудженого.

Слід виходити з того, що традиційно до змісту правового статусу засудженого в доктрині кримінально-виконавчого права відносили права та обов'язки засудженої особи. Проте у 80-і роки попереднього століття вчені (А.С. Михлін, В.І. Селіверстов, М.О. Стручков, І. В Шмаров) почали виокремлювати таке поняття як «законні інтереси» у якості елементу правового статусу засудженого, що справедливо розглядалося як поширення змісту спеціального статусу засудженого [218, с. 72; 296, с. 11-13, 16-24]. Вже тоді у якості основного чиннику доцільності використання категорії «законні інтереси» засудженого визначався факт наявності суттєвих суперечностей в частині тлумачення окремих суб'єктивних прав засудженої особи, правової природи окремих кримінально-правових та кримінально-виконавчих інститутів (зокрема, тих що стосуються різних видів звільнення від покарання, заміни його більш м'яким тощо), які суттєво впливали на правовий статус засудженого. Проглядалися суттєві недоліки не лише в частині правового регулювання підстав та порядку зміни правового становища засудженого, але й закріплення в законі гарантій дотримання прав та законних інтересів засуджених. В доктрині права стала домінувати позиція, згідно якої маємо розмежовувати суб'єктивні права та законні інтереси засудженого, під якими розуміти ті інтереси, які не знайшли прямого відображення в юридичних правах та обов'язках, проте підлягають правовому захисту з боку держави. Саме через законні інтереси передбачалася реалізація тих правових можливостей, які визначені у законі, проте залежать від розсуду адміністрації установи, іншого органу. На думку вчених, у змісті законних інтересів відтворюється їхні специфічні ознаки:

прагнення до володіння певними соціальними благами, яке відтворюється у активних діях засудженої особи, дотриманні порядку та умов відбування покарання як підстави для реалізації законних інтересів; можливість клопотання (а не вимога) перед уповноваженими суб'єктами про реалізацію законних інтересів; задоволення законних інтересів в наслідок об'єктивної оцінки поведінки засудженої особи під час відбування покарання. Зокрема, В.І. Селіверстов виокремлював три групи законних інтересів: 1) спрямовані на отримання заохочень, які закріплені у заохочувальних нормах кримінального та кримінально-виконавчого законодавства (умовно-дострокове звільнення, заміна покарання більш м'яким тощо); 2) законні інтереси, пов'язані з отриманням пільг засудженою особою (надання відпустки з від'їздом за межі установи, надання права засудженій жінці, яка має при собі дитину до трьох років, мешкати за межами виправної установи тощо); 3) отримання *певних благ*, які не є заохоченням, не є пільгами, надаються по можливості (надання можливості працювати за спеціальністю, з урахуванням фізичних можливостей; трудове та побутове влаштування після звільнення тощо) [296, с. 16-24].

Практично до сьогодні ця наукова позиція є актуальною і підтримується сучасними вітчизняними вченими. Проте з певними уточненнями. Так стверджується про те, що саме законні інтереси надають можливість забезпечити диференційований підхід до засуджених в частині стимулювання їх виправлення у процесі відбування покарання. І в цьому їхнє соціально-правове значення. До того ж, в більш концентрованому вигляді розглядається зміст законних інтересів відповідно до об'єкту цього інтересу: прагнення до одержання передбачених законом благ матеріального та духовного характеру (одержання додаткових посилок, передач, додаткове витрачання грошей на придбання продуктів харчування, преміювання за показники в роботі, надання додаткових побачень тощо); прагнення до одержання передбачених законом благ матеріального та духовного характеру, які суттєво змінюють правове становище засуджених

(переведення на поліпшені умови утримання засуджених, зміна умов утримання як межах однієї установи, так і шляхом переведення до іншої установи тощо) [151, с. 48]. Тож особлива увага звертається саме на ті блага, які передбачені кримінально-виконавчим законодавством, надаються на підставі оцінки поведінки під час відбування покарання.

Не менш важливе значення у механізмі реалізації виправного процесу має питання співвідношення примусових та стимулюючих заходів впливу. У зв'язку із цим актуальності набуває наукова позиція, сутність якої полягає у тому, що проблема ефективності інститутів зміни умов в межах одного закладу та шляхом переведення до іншої установи (підвищення їхнього стимулюючого впливу) має безпосередній зв'язок із вирішенням іншої проблеми - визначення доцільного обсягу правообмежень, властивих позбавленню волі. Адже практичний ефект карально-виховного впливу буде тим вищим, чим доцільнішим з погляду як виховання засуджених, так і почуття суспільної справедливості, буде визначення характеру і обсягу каральних і виховних заходів, від чого безпосередньо *залежить правове становище* засуджених [204, с. 197].

Прибічниками цієї позиції є більшість науковців. У дослідженнях щодо забезпечення правового положення засуджених, підкреслюється той факт, що обмеження їх у правах, надання особливих, специфічних обов'язків, які зумовлюються режимом утримання, властиві призначеній мірі кримінального примусу, не можуть бути безмежними. Вони мають пов'язуватися із цілями нормального функціонування виправних установ, забезпеченням безпеки всіх, хто має до них відношення, підтриманням правопорядку, без якого неможливо спільне проживання в замкнутому просторі великої кількості людей з антисоціальною установкою (з нездоровою психікою), бути самодостатніми з точки зору того, щоб засуджений відчув негативне ставлення до себя суспільства, щоб було задоволене почуття справедливості [213, с. 132; 321, с. 180].

Необхідно враховувати ступінь морального, фізичного страждання, які є похідними від факту осуду, ізоляції засуджених від родини, від суспільства. Цей ступінь є різним і залежать від особистісних властивостей засуджених, їхніх адаптивних можливостей, спроможності вистояти у різних конфліктних ситуаціях між засудженими, від реакції впливу на особистість інших негативних, деструктивних властивостей найсуворішого покарання у виді позбавлення волі. А отже, маємо підтримати позицію щодо того, що система покарань не повинна завдавати засудженим зайвих страждань, провокувати важкі психічні стани; що варто вживати заходів для того, щоб засуджені могли зберігати за собою максимум сумісних із законом і умовами їхнього вироку прав у сфері цивільних інтересів, соціального забезпечення й інших соціальних пільг (особливо це стосується засуджених вагітних жінок і жінок, які мають дітей) [204, с. 201].

У зв'язку із цим посилюється значення удосконалення механізмів контролю за прийняттям персоналом кримінально-виконавчих установ управлінських рішень, які впливають на правовий статус засудженої особи, а відповідно, удосконалення змісту окремих нормативно-правових положень, які надають право засудженій особі на поліпшені умов утримання під час відбування покарання. В цій частині, слід звернути увагу на редакцію чинних кримінально-виконавчих положень, які містять підстави для застосування певних пільг. Практично законодавець користується терміном «може», «можуть», що по суті поширює можливості суб'єктивного тлумачення персоналом цих положень, обумовлює не обов'язковість їх дотримання. І лише чіткість та імперативний характер кримінально-виконавчих визначень, що стосуються зміни умов утримання (отже правового статусу) засудженого під час відбування покарання, вимагатиме обов'язкового розгляду персоналом кримінально-виконавчої установи даного питання за наявності визначених законом критеріїв. І у разі їх відсутності обґрунтовувати відмову у подальшій зміні умов та порідку утримання особи в ізоляції [205, с. 192].

Найчастіше ці проблеми співвідношення примусу та прояву особистісних властивостей засудженої особи розглядаються на тлі *сприйняття нею чинної системи дисциплінарної практики*. В сучасних дослідженнях з проблем застосування адміністрацією кримінально-виконавчих установ заходів примусу акценти спрямовані на посилення значення у відносинах підпорядкування між адміністрацією та засудженими саме факту права адміністрації карати засуджених за порушення режимних вимог. Підкреслюється, зокрема, те, що істотні розходження у правах і обов'язках адміністрації й засуджених відтворюють їхню нерівність та підпорядкованість одного суб'єкта іншому. Саме можливість застосування заходів стягнення до засуджених підтверджує наявність цієї нерівності та владності відносин [284, с. 17, 25]. Відмінність характеру дисциплінарної відповідальності засуджених від інших її видів обумовлена тим, що уповноважені органи держави використовують її як захід державного примусу. Адміністрація, забезпечуючи примусову охорону й захист прав, законних інтересів засуджених, їхню безпеку та правопорядок, у той же час примушує засудженого до певної поведінки, до її обов'язкового дотримання.

Проблема полягає у тому, який обсяг примусу є доцільним, наскільки є ефективним правове регулювання цієї досить суб'єктивної сфери відносин адміністрації та засуджених. Саме недосконалість цієї сфери надала підстави для досить критичного аналізу з боку фахівців. Так А. Примаченко доводить, що чинна система виконання покарань залишається незмінною як такою, що має наявні каральні ознаки, оскільки у карально-виховному процесі перевага надається карально-репресивному механізму впливу на засуджену особу як такому, що не допускає *будь-яких проявів особистісних властивостей*, передбачає примусову працю, не містить чітких гарантій захисту засудженими своїх прав і свобод [260, с. 6].

Проблема конкретизації прав, законних інтересів, обов'язків (доцільного обсягу правообмежень) учасників кримінально-виконавчих правовідносин, виокремлення та надання належної уваги такому напрямку

удосконалення кримінально-виконавчого законодавства як індивідуальне кримінально-правове регулювання, - взаємопов'язана із питанням методу цього регулювання. В спеціальних публікаціях нами вже розглядалися окремі аспекти цього питання. А саме проблеми співвідношення у регулюванні кримінально-виконавчих відносин імперативного (примусу) та диспозитивного методів регулювання та значення останнього у посиленні ефективності виправного процесу на стадії виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі [203, с. 299-303]. В даному випадку маємо поглибити деякі аспекти аналізу цього питання.

Загально визнаним є те, що під методом правового регулювання відносин в будь-якій сфері життєдіяльності суспільства маємо розуміти сукупність засобів впливу на ці відносини з метою їх збереження, регламентації та охорони. Кримінально-виконавчим відносинам, як складовій кримінально-правових та кримінально-процесуальних відносин, переважно властивим є імперативний метод регулювання, який у якості своєї складової передбачає: обов'язковість виконання встановлених правил суб'єктами відносин, а отже необхідність дотримання певних правил, зафіксованих в нормах кримінально-виконавчого законодавства, як адміністрацією установ, так і засудженими; наказовий та авторитарний характер встановлених правил; забезпеченість примусовості правового регулювання наявністю системи санкцій, системи заходів стягнення, що застосовуються за порушення встановлених порядку та умов реалізації вироку суду тощо. Безумовно факт вчинення злочину, ступінь його тяжкості, те що суд визнав за необхідне не лише призначити винній особі покарання у виді позбавлення волі, але й направити її в установу для його реального відбування, - свідчить на користь саме примусового впливу на неї. Врахування прав та законних інтересів засуджених, як суб'єктів відносин, в даному випадку є другорядним.

Проте, виходячи з вище зазначеного, на порядку денному все частіше постають проблеми відпрацювання механізму досягнення виправлення в

більш скорочені терміни, звуження (по можливості суттєвого) сфери суб'єктивного розсуду адміністрації установ по виконанню покарання в частині зміни умов тримання засуджених під час відбування ними покарання у виді позбавлення волі, більш чіткого розмежування між правами та обсягом правообмежень (обов'язками) засуджених, удосконалення засобів реалізації законних інтересів засуджених тощо.

В цьому має допомогти переорієнтація з превалюючого імперативного методу регулювання на поширення сфери застосування спеціального (як для кримінально-виконавчих відносин) – диспозитивного методу регулювання. Виходячи з етимологічного та граматичного походження, диспозитивний метод, заснований на *вільному, рівному використанні* суб'єктами правовідносин своїх матеріальних та процесуальних прав [35, с. 159].

Такий підхід до сутнісних ознак даного методу дозволяє виокремити і специфічність характеру та спрямування його впливу на відносини. По-перше, це вільне використання суб'єктами кримінально-правових відносин своїх матеріальних та процесуальних прав. Врахування волевиявлення у досягненні певної мети всіх сторін конфлікту, - є тими складовими, на яких заснований диспозитивний метод. По-друге, в кримінально-виконавчій сфері має себе проявити не властивий до цього часу цій галузі права та сфері відносин механізм врахування приватних інтересів усіх суб'єктів відносин (зокрема, засуджених та адміністрації установи) на засадах рівноправності та зацікавленості усіх сторін. Що, відповідно, відтворюватиметься у певних домовленостях (договорах) між засудженим та адміністрацією. Зокрема, щодо застосування інших ніж примус заходів у вирішенні завдань, які постануть перед кримінально-виконавчим законодавством.

За чинним кримінальним та кримінально-процесуальним законодавством такий спосіб впливу застосовується при вирішенні кримінально-правового конфлікту і відтворюється у домовленостях між державою та злочинцем, між злочинцем та потерпілою особою тощо. Саме належне використання цього не типового для регулювання кримінально-

правових конфліктів методу має сприяти ефективному досягненню мети покарання через сукупність відповідних засобів впливу.

В кримінальному законодавстві таким засобом впливу безумовне є факт законодавчого визначення системи пільгових кримінально-правових інститутів, які мають стимулювати винну особу до досягнення мети покарання в більш оптимальні терміни. В цьому аспекті пропоную розглядати (крім інших) кримінально-правові інститути Загальної частини кримінального права, пов'язані із звільненням від кримінальної відповідальності (ст.ст. 44-49 КК); призначенням більш м'якого покарання ніж передбачено законом, призначенням покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст.ст. 69, 69-1 КК); звільненням від покарання та його відбування (ст.74 – 87 КК) [167, с. 17-18, 25-26, 28-34].

Саме з подібних позицій слід оцінювати появу в реформованому кримінальному законодавстві *нових та зміну традиційних підстав звільнення* від кримінальної відповідальності, розширення сфери застосування як загальних, так і спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності; визначення у якості підстави звільнення від відбування покарання з випробуванням факту затвердження угоди про примирення або визнання вини - що в підсумку позначиться на оперативному відновленні порушеного права потерпілого та відшкодуванні шкоди, завданої злочином, змінить обсяг державних витрат на здійснення кримінального правосуддя. В свою чергу, чинне кримінально-процесуальне законодавство містить навіть окрему Главу 35 «Кримінальне провадження на підставі угод», положення якої уточнюють процесуальний порядок застосування наслідки угод на різних стадіях кримінального правосуддя [169, с. 230-235].

Враховуючи особливу сутність та ознаки диспозитивного методу, специфічність засобів впливу на ті відносини, які цей метод регулює, - маємо визнати те, що належне впровадження цього методу в кримінально-виконавчі відносини відкриє широкі потенційні можливості підвищення ефективності виправного процесу. Цей процес є досить тривалим і підчас надто складним,

враховуючи ступінь негативного впливу найсуворішого покарання, яким є позбавлення волі, на психофізичний стан людини. Суттєво утруднює реалізацію цього процесу факт ігнорування того моменту, що реальне досягнення позитивних змін у свідомості та поведінці засудженої особи є неможливим без врахування волевиявлення та зацікавленості засудженої особи в результатах цього процесу.

Зазначена нами проблема знаходить своє подовження та поглиблення у питанні ступеня співвідносності механізму реалізації виправного впливу із особистісними властивостями засудженої особи. Тим більш, засудженої до найсуворішого покарання у виді позбавлення волі. Вивчення механізму впливу покарання позбавленням волі на внутрішній світ людини, свідомість, поведінку; наслідків істотного обмеження матеріальних і духовних потреб особи, її ізоляції від суспільства, морального осудження винного державою, стану судимості, - дозволяють фахівцям, які досліджували ці проблеми, стверджувати, що позбавлення волі має суттєві негативні наслідки, які впливають не лише на особу засудженого, але й суспільство, взагалі.

Зокрема, традиційно визначається певна низка чинників, які підтверджують внутрішню суперечливість цього покарання: необхідність організації процесу виправлення засуджених у несприятливому середовищі, що складається з таких же запущених у соціально-моральному аспекті злочинців; раптова й суттєва зміна соціальних функцій, що справляє негативний психологічний вплив на особу засудженого, її емоційну сферу; наявність двох протилежних за своєю спрямованістю форм соціального контролю (з боку адміністрації і найближчого оточення засудженого), що породжують конформізм поведінки засуджених тощо [204, с. 174]. До того ж, ізоляція засуджених спричиняє тугу, розпач, безнадійність, що призводить до швидкої втрати індивідуальності. Із порушенням соціально корисних зв'язків, прихильностей, сімейних та родинних стосунків засуджені втрачають будь яку впевненість у собі, з недовірою ставляться щодо можливостей повернутися до нормального життя. Безперечно лише

найсильнішим з них вдається зберегти її в місцях позбавлення волі. В свою чергу, психічний стан впливає на фізичний стан їхнього організму. Значною мірою стан фрустрації зумовлюється не лише ізоляцією, а й тим, що з нею пов'язується, насамперед, з неможливістю задовольнити свої природні потреби [204, с. 175].

Зазначене надає підстави дійти висновку, що проблема сутності та спрямувань механізму реалізації покарання у виді позбавлення волі перебуває у взаємообумовленому зв'язку із проблемою визнання у засудженій особі особистості. Історія дослідження проблеми доцільності ставлення до засудженої особи як до особистості, обґрунтування чинників значення активізації волі покараної особи під час виконання (відбування) покарання має свої давні коріння. Сутнісною ознакою позиції радянських кримінологів є те, що засуджена особа є передусім особистістю, яка має певні якості та властивості, які необхідно вивчати, якщо маємо за мету змінити цю особу під час відбування нею покарання, спираючись на те позитивне, що в неї залишилося. На думку О.С. Міхліна, якщо ж не дотримуватися цього, то і не можна сподіватися на її виправлення та ресоціалізацію [217, с. 6-7].

Так А.А. Піонтковський, визначаючи сутнісні ознаки теорії покарання криміналістів-гегельянців щодо утилітарних цілей покарання, звертає увагу на той факт, що покарання має впливати на злочинця або ж шляхом страхання, або ж шляхом виправлення. Утилітарний підхід передбачає ставлення до злочинця як до не вільної у своєму виборі особи. В той час як об'єктивне ставлення до виконання (відбування) покарання, розуміння справедливості виправного процесу, на думку вченого, має базуватися на сприйнятті засудженої особи як такої, що володіє свободою волі. Відповідно, процес виправного впливу на засудженого має бути результатом його знань та бажань. Відповідно до поглядів Гегеля, держава і право мають слугувати інтересам особистості [247, с. 215, 217].

Отже доволі сталим є підхід, відповідно до якого дієвість (ефективність) виправного процесу пов'язується із тим, чи володіє засуджена

особа свободою волі, чи має можливість її виявлення через певні бажання та реалізацію законних інтересів. На жаль ця проблема не знайшла свого загально визнаного рішення до сьогодні і суттєво відтворюється у науковій дискусії щодо доцільності визнання, змісту, сутності та значення принципу «добровільної участі засудженого у власному виправленні та ресоціалізації». Позитивним вже є те, що це питання все частіше є складовою практично усіх проблем кримінально-виконавчого характеру. В більшій мірі доцільність застосування цього принципу розглядається по відношенню до засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі.

Відповідно, в сучасній доктрині кримінального та кримінально-виконавчого права все більше прихильників у тієї позиції, сутність якої полягає у тому, що проведення соціально-виховної роботи із засудженими (як невід'ємної складової частини процесу досягнення мети виправлення та ресоціалізації засудженого) – є кропіткою, щоденною індивідуальною роботою, успіх якої та передумовою є, насамперед, «готовність та добра воля самих засуджених» та спроможність персоналу Державної пенітенціарної служби України її професійного забезпечення [240, с. 160].

Заслуговує на підтримку висновок, якого дійшов колектив науковців, який дослідив особливості правової системи України, щодо того, що поступовість у набутті певних позитивних змін в особистості засудженої особи, підготовка її до свідомого відновлення у статусі повноправного члена суспільства, спроможного до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного способу життя – це завжди внутрішня справа засудженого. А отже при виконанні (відбуванні) покарання слід дотримуватися доволі важливої умови – розглядати у якості перспективного напрямку лише добровільне виправлення засудженого [259, с. 214-215, 329, 607].

Розуміння ресоціалізації як права засудженого логічно посилює, на думку В.А.Бадири, Т.А. Денисової, значення наявності у засудженої особи бажання змінитися, мотивації щодо потреби та необхідності внутрішніх змін, що не виключає і елементів конформізму, оскільки проблема пристосування

до нових норм співжиття в ізоляції (у специфічному соціальному оточенні) значно ускладнює процес позитивних змін. Маємо погодитися із тезою, що «не можна примусово піддати ресоціалізації людину» [10, с. 25]. А отже ускладнює процес оцінки істинності (неістинності) мотивації на позитивні зміни практична «відсутність єдиної методики визначення мотивів позитивної пенітенціарної поведінки за допомогою системи психологічного тестування» [10, с. 35].

Намагаючись знайти відповідь на питання: «Чи можливим є виправлення засудженої особи в умовах ізоляції від суспільства?» - вчені і практичні працівники все більше звертали увагу не лише на нереалістичність такої мети, але й на те, що в певному сензі примусове виправлення є небезпечним з точки зору його співвідношення із власною волею та бажанням особи, оскільки є насильством над внутрішньою свободою. Маємо погодитися із тим, що виправна діяльність в установах по виконанню покарань має переорієнтуватися переважно на надання соціальної допомоги, яка передбачає в якості обов'язкового елементу фактор добровільної участі особи у всіх виховних заходах, визнання за засудженим права та можливостей самостійного прийняття рішення, що відповідає їхнім інтересам та потребам [353, с. 30].

Слід враховувати те, що в міжнародно-правових стандартах доволі часто використовуються такі категорії та словосполучення як «самовизначення», «почуття відповідальності», «людська гідність» по відношенню до в'язнів, що має свідчити на користь тієї думки, що виправлення засуджених є не можливим без власного бажання та зацікавленості в цьому. Відповідно, доводиться особлива важливість створення в кожному тюремному закладі таких умов, які б посилювали почуття відповідальності засудженої особи, в тому числі за свою поведінку, за обраний шлях поступового повернення до правослухняного способу життя в більш оптимальні терміни через систему різних пілг та методів поводження [92, с. 60; 221, с. 107-109].

До того ж, вітчизняний законодавець, надаючи визначення понять виправлення та ресоціалізації чітко підкреслює, що головною (досить важливою) складовою у досягненні мети та завдань кримінально-виконавчого законодавства є елемент добровільності, власного усвідомлення засудженою особою необхідності виправлення. Законодавець використовує такі категорії як «самокерована правослухняна поведінка», «самостійне загальноприйняте соціально-нормативне життя у суспільстві» (ст. 6 КВК) [179, с. 4- 5].

Самостійна, самокерована правослухняна поведінка засудженої особи під час відбування покарання, тим більш після звільнення, є можливою лише за умови, коли кримінально-виконавчі заходи впливу (як примусові, так і заохочувальні) будуть відповідати інтересам засудженої особи, викликати у неї бажання змінюватися, готовність зазнати певних правообмежень, перетерпіти досить суворі умови відбування покарання у виді позбавлення волі задля позитивного майбутнього. А це можливо лише у разі суттєвого розмежування за обсягом правообмежень заохочувальних та примусових заходів впливу, раціонального їх співвідношення та послідовного застосування залежно від поведінки та ступеня виправлення засудженого. Що в свою чергу передбачає чіткість визначення законодавчих положень, відсутність між ними суперечностей. Проте чинне законодавство не позбавлено таких недоліків. Для доведення цього пропонуємо звернутися до окремих положень, що регламентують порядок зміни умов утримання під час відбування покарання.

Найчастіше проблема доброї волі засуджених у процесі виправлення розглядається стосовно праці засуджених, реформування якої завжди справедливо пов'язували і пов'язують із розвитком промислів, які мають прийти на зміну малокваліфікованої та важкої праці, що, в свою чергу, сприятиме творчості та надихатиме засуджених на виправлення та ресоціалізацію [295, с. 8-11].

В теорії кримінально-виконавчого права вже досить тривалий час продовжується дискусія щодо головної сутності та змісту праці в місцях позбавлення волі. Не поглиблюючись в цю дискусію як таку, все ж таки маємо зупинитися на окремих її аспектах з точки зору розуміння виправної сутності праці засуджених і забезпеченості ефективності виправного впливу на засуджених за чинних умов правового регулювання та правозастосування. Досить складна природа та сутність праці в місцях позбавлення волі, зважаючи на функції, які на неї покладаються, небезпідставно вченими пов'язується із загальними проблемами ефективності виправно-трудоного впливу на засуджених, співвідношення таких функцій праці як кара та виправлення засуджених [105, с. 7-21; 219, с. 30-31].

Загальновизнаним є той факт, що *праця* справляє суттєвий вплив на формування правового статусу засуджених під час відбування покарання. У спеціальних дослідженнях з організаційно-правових проблем трудової зайнятості засуджених у місцях позбавлення волі доводиться надзвичайна актуальність цього питання, оскільки воно суттєво торкається інтересів засудженої особи, її прав та обов'язків у сфері організації праці. Звертається увага на те, що саме ставлення до нього як «до основного філософського питання» обумовить досягнення цілей, які поставлені перед покаранням, підвищить ефективність виховної роботи із засудженими, сприятиме можливості відшкодування заподіяної злочином шкоди тощо [315, с. 1; 72, с. 99].

За часів незалежності України проблеми працевикористання засуджених в місцях позбавлення волі, ефективності праці засуджених як такої є складовою практично більшості досліджень кримінально-виконавчого напрямку. Так І. Жук, О.М. Неживець, С.О. Стефанов, досліджуючи організаційно-правові проблеми трудової зайнятості засуджених у місцях позбавлення волі, соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених із місць позбавлення волі, виокремлюють особливості порядку й умов організації праці різних категорій засуджених. У більшості досліджень будь-яких

аспектів системи виконання покарань відтворюється ставлення автора до проблем законодавчого визначення і правозастосування у сфері організації праці засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. Так наукові праці Н.Л. Березовської, присвячені покаранням, що застосовуються до неповнолітніх; А.В. Градецького, присвячені особливостям карально-виховного впливу на засуджених, колишніх суддів та працівників правоохоронних органів, які відбувають покарання у виді позбавлення волі; В.М. Трубникова, А. Х. Степанюка - з різних проблем системи виконання покарань; Є.Г. Стоматова - з проблем протидії створенню та функціонуванню груп негативної спрямованості в місцях позбавлення волі; Д.В. Ягунова – з різних проблем пенітенціарної система України тощо, - мають своєю складовою результати дослідження у зазначеній сфері, містять пропозиції щодо удосконалення виробничої діяльності кримінально-виконавчих установ.

Свого часу ми вже доводили те, що окремо має постояти проблема працевикористання засуджених жінок. Стан впевненості засудженої жінки у безпеці під час відбування покарання у виді позбавлення волі є запорукою для успішного процесу її виправлення. Безумовно, найбільш важливим є забезпечення її права на стабільність, спокій, порядок під час відбування цього найсуворішого кримінального покарання. Позитивний психофізіологічний стан засудженої жінки безпосередньо відтворює стан та ефективність реалізації її прав у будь-якій сфері життєдіяльності під час перебування в ізоляції від суспільства і рідних, тим більш у сфері працевлаштування [65, с. 106-125]. Аналіз ефективності виправного впливу суспільно корисної праці на засуджених жінок під час перебування їх в ізоляції надається у сучасних спеціальних дослідженнях із проблем виконання та відбування засудженими жінками покарання у виді позбавлення волі. В працях В.А. Бадири, Т.А. Денисової, В.О. Меркулової, Г.С. Резніченко безпосередньо розглядаються питання щодо особливостей організації працевлаштування засуджених жінок, надається аналіз ступеню

впливу психофізичних особливостей засуджених жінок на специфічність процесу організації їхньої праці в місцях позбавлення волі. Вчені доводять особливе значення у процесі виправлення та ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі, ефективного застосування такого виправного заходу як суспільно корисна праця засуджених. На підставі аналізу сучасних проблем працевикористання засуджених жінок доводиться необхідність реформування цієї сфери виконання та відбування покарання.

Доведеним є те, що аналіз динаміки, особливостей характеру протиправної поведінки засуджених жінок у сфері праці, ставлення засудженої жінки до набуття спеціальності швачки доводить особливу актуальність перегляду чималої кількості теоретичних, організаційно-правових положень у відповідній сфері діяльності жіночої виправної установи. Зазначені проблеми, на нашу думку, у підсумку позбавляють працю виправного впливу. Вона стає лише обов'язком та тягарем для засудженої жінки. Окрема категорія засуджених жінок сприймає суспільно-корисну працю в місцях позбавлення волі як каральний засіб, а норми виробітку як такі, що зависокі [65, с. 106-125].

Заслуговує на підтримку твердження щодо того, що у сучасний період адміністрації виправно-трудових колоній необхідно спрямовувати максимальні зусилля для того, щоб змусити засуджених перебороти їх негативне ставлення до суспільно корисної праці та більш ефективно її використовувати як один із основних засобів виправлення [33, с. 21].

Проте слід зауважити, що існують і прибічники тієї позиції, що праця справляє лише виправний вплив і не містить елементів кари як такої. Окремі вітчизняні вчені (Березовська Н.Л.) вважають, що покарання (кара) і виправно-трудова праця є відносно самостійними суспільними явищами, мають різну правову природу, виправно-трудова праця не включається до змісту покарання. Отже, такий засіб виправно-трудова праця як праця не включається до змісту покарання, має забезпечувати лише досягнення мети виправлення засудженої особи [22, с. 20, 21].

На нашу думку, ця позиція є досить спірною. Адже не слід не враховувати особливості чинної правозастосовної практики, яка більше свідчить на користь того, що найчастіше використання засобів виховання засуджених забезпечується заходами примусу, який практично стоїть на першому місці. Тож не зовсім правильно розглядати суспільно корисну працю лише як складову виправного процесу, що не входить у зміст покарання. За чинним законодавством саме зміст правообмежень, які становлять сутність порядку застосування праці в місцях позбавлення волі, є також карою, яка може викликати певні фізичні та моральні страждання засудженої особи. До речі, визначена у попередньому кримінально-виконавчому законодавстві система стягнень (у певних випадках досить суворох), які застосовуються до засудженого у разі невиконання норм виробітку, свідчить про примусовий, обов'язковий характер праці.

Тож для вітчизняних вчених завжди було важливим те як посилити виправну сутність праці засуджених за чинних умов; створити підстави, щоб праця в місцях позбавлення волі розглядалася лише як позитивний елемент виправного впливу і не використовувалася як кара; наповнити працю виправним, ресоціалізаційним, антикриміногенним потенціалом; яким чином реформувати механізм (інструментарій) працевикористання засуджених з тим щоб сформувати свідоме добровільне прагнення до участі у трудовій діяльності установи, створювати умови для каяття засудженої особи тощо [10, с. 75, 78; 60, с. 89, 98; 237, с. 250; 279, с. 8; 314, с. 10].

Як цього досягти? Висловлюються різні бачення. Як на нашу думку, типовим є підхід, який пропонують В. Й. Бочелюк, Т. А. Денисова, здійснивши дослідження окремих аспектів кримінально-виконавчої психології. Маємо погодитися і з тим, що підвищення виправного впливу праці на засуджених є можливим лише за умови, коли вона не приносить їм страждання, відповідає фізичним та психічним особливостям засудженого, надає можливість отримувати кваліфікацію (нову спеціальність), виконувати роботу за своїм вибором, працювати за наявності порядку та умов організації

роботи, наближених до тих, які прийняті за межами установи у суспільстві, отримувати за свою працю справедливу винагороду, яку мають право використовувати як для задоволення своїх потреб у місцях позбавлення волі, так і для накопичення на особистому рахунку, або ж для відправлення частини грошей своїм рідним тощо [37, с. 58].

Тож досить тривалий час вчені доводили про необхідність впорядкування норм КВК у частині, що регулює питання залучення до праці засуджених до позбавлення волі, необхідність визнати, що «засуджені в установах по виконанню покарання мають право, а не обов'язок працювати під час відбування покарання» [144, с. 8].

Суттєвою підставою для тривалого подовження наукової дискусії в цій частині були законодавчі положення, які містяться у ст. ст. 107, 118, 123, 129, 133 КВК (у попередній редакції, - до їхньої зміни) [182, с. 59, 69, 72, 75, 77]. Саме співставлення їхнього змісту та сутнісних характеристик надає підстави про невирішеність та складність цього питання в правозастосовній практиці. Так, зокрема, у ст. 107 КВК наголошувалося (і наголошується) на суб'єктивному праві засудженого здійснювати трудову діяльність, що мало розцінюватися як те, що трудова діяльність є правом, а не обов'язком. Проте на користь обов'язковості праці свідчив зміст ч.2 ст. 118 КВК, яка визначала порядок залучення засуджених до суспільно корисної праці. Про право працювати за власним бажанням йшлося лише стосовно певних категорій засуджених (відповідно до віку, стану здоров'я та соціально-демографічних властивостей). У ст. 123 КВК йшлося про необхідність формування й закріплення в засуджених прагнення до заняття працею та сумлінного до неї ставлення. В ст. 129 КВК визначалося право засудженого на користування вільним часом, вільним від основної трудової діяльності й виконання інших обов'язкових заходів, що надавало підстави розглядати цей час як такий, що виникає поза межами виконання певних обов'язків засудженої особи. Насамкінець, факт необґрунтованої відмови від праці (не менш як три рази протягом року), припинення роботи з метою вирішення трудових конфліктів

розглядалися у ст. 133 КВК як підстава для визнання засудженого злісним порушником установленого порядку відбування покарання. Отже аналіз змісту зазначених норм надавав достатні підстави для дещо інших висновків – протилежних, що труд є саме обов'язком.

Слід відмітити наявність суттєвих позитивних змін в чинному кримінально-виконавчому законодавстві, які здійснювалися протягом останніх п'яти років. Якщо зміст положень, що міститься у п. 3 ч. 1 ст. 107, ч. 1 ст. 123, ч. 1 ст. 129 КВК залишився без змін. То кримінально-виконавчі норми, визначені у ч.1 ст. 118 та ст. 133 КВК, – зазнали суттєвих змін. Зокрема, наголошується не лише на тому, що засуджені до позбавлення волі мають право працювати, але й йдеться про те, що праця здійснюється на добровільній основі на підставі договору цивільно-правового характеру або трудового договору, який укладається між засудженими та фізичною особою – підприємцем або юридичною особою, для яких засуджені здійснюють виконання робіт чи надання послуг. До того ж, суттєво звужився перелік дисциплінарних правопорушень, які можуть розглядатися як злісні. Виключені положення, в яких йшлося про відмову від праці (не менш як три рази протягом року), припинення роботи з метою вирішення трудових конфліктів тощо [179, с. 52, 62, 64, 67, 70].

І останнє щодо розглядуваної проблеми. Підвищення ефективності та виховного значення праці не можливе без наповнення системи виконання покарання дієвими стимулюючими заходами. Як вже йшлося, ставлення засудженого до праці - обов'язковий елемент його кримінально-виконавчої характеристики під час відбування покарання у виді позбавлення волі. Тож формування та стимулювання у засуджених інтересу до участі у виробничому процесі, спрямування його поведінки на ефективне використання часу, проведеного в ізоляції, для отримання нових професійних навичок, підвищення професійної підготовки, самовиховання вимагає більш дієвих заходів впливу на сферу інтересів засудженої особи. Поширення заохочувальних заходів, наповнення їх новим змістом розглядається

окремими вченими як певний вихід із ситуації наявності протиріч, які спостерігаються у законодавстві України у сфері забезпечення прав і обов'язків засудженої особи під час виконання покарання.

Проте, як на нашу думку нової сутнісної редакції потребують не лише кримінально-виконавчі законодавчі положення, які стосуються праці засуджених. Принцип добровільності має розглядатися в більш широкому значенні і стосуватися різних напрямків життєдіяльності засудженої особи в місцях позбавлення волі. Так, з точки зору чіткості визначення правового статусу засудженого, привертає увагу зміст ч. 2 ст. 123 КВК, яка підкреслює той факт, що участь засудженого у виховних заходах, які проводяться в колоніях, враховується при визначенні та застосуванні (крім іншого) заходів стягнення [179, с. 64]. Отже існує реальна можливість піддати засудженого стягненню за неналежну участь у проведенні виховних заходів. Тож сутність наукової проблеми має полягати у визначенні того «оптимального співвідношення між рівнем та необхідністю добровільності й примусовості у виховній роботі» [70, с. 22]. Інша річ, коли участь засуджених у виховних заходах розглядається як підстава для стимулювання позитивної поведінки засуджених, застосування різних видів заохочення, під час визначення ступеня виправлення.

На особливу увагу заслуговують показники анонімного опитування персоналу УВП та засуджених до позбавлення волі, що дозволило обґрунтувати висновки з означеної тематики дослідження. Так, на питання «Чи дійовим на практиці є визначений у законі механізм реалізації виправного процесу у колоніях??» засуджені до позбавлення волі відповіли таким чином: Виправний процес у колоніях визнають дійовим лише 7% засуджених (36 осіб), ще 56% (301 особа) – що ця діяльність є дійовою тільки частково, а 37% (197 осіб) – дають даному процесу негативну оцінку (додатки А, Б). У свою чергу, персонал УВП на це питання дав наступні відповіді: 58% опитаних осіб (309 у структурі всіх респондентів) переконані, що визначений у законі механізм реалізації

виправного процесу у колонії є дійовим на практиці, 35% (189 осіб) – вважають його частково дійовим, а 7% (36 осіб) – недійовим. (додатки В, Г).

Підсумовуючи зазначене, слід наголосити на наступному. Наведений вище аналіз надає підстави для формулювання власної авторської позиції щодо доцільного тлумачення та напрямків вирішення тих питань, в яких відтворюються зміст та сутність складових механізму реалізації виправного процесу. Зокрема, в частині: стану дотримання чіткості та системності у визначенні прав та законних інтересів засудженої особи; доцільності меж співвідношення примусових та заохочувальних заходів впливу на засудженого; надання особливого значення особистісним властивостям засудженої особи, її власної волі в виправному процесі; спрямування у пошуках нових форм (засобів) сприяння формуванню та затвердженню позитивних змін в особистості засудженого. Саме ці питання суттєво впливають не лише на дієвість кримінально-виконавчого процесу, але й обумовлюють необхідність по новому поглянути на чинний кримінально-виконавчий інститут прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.

Саме у правовому статусі засудженої особи, у сукупності прав, законних інтересів, обов'язків відтворюється значення належного порядку та умов утримання засуджених у в'язниці, розуміння того наскільки важливою є мінімізація різниці між життям на волі та в умовах ізоляції, наскільки цей порядок може сприяти прийняттю засудженим власного рішення про необхідність змінитися на краще (виправитися) та яке місце в цьому процесі має посідати зв'язок із зовнішнім світом (сім'єю, близькими, представниками громадських та релігійних організацій тощо), яке значення мають кримінально-виконавчі інститути, що надають можливість змінювати правовий статус засудженої особи відповідно до послідовних змін в особистості засудженого на краще (чи навпаки).

Наступність у законотворчій та правозастосовній діяльності відтворюється в тому, що специфічний зміст правового становища

засуджених переважно пов'язується із комплексом їхніх прав (можливостей) та обов'язків (межі поведінки). Виокремлюється і поняття «законні інтереси». Проте ця категорія не знайшла свого належного регулювання у законодавстві і вимагає посиленої уваги науковців. Оскільки саме до сфери «законних інтересів» засуджених відносяться найважливіші блага, цінність яких значно підвищується в умовах ізоляції (право на стабільність, безпеку, справедливе застосування різних заохочувальних інститутів разового та довгострокового характеру тощо).

Саме законні інтереси через прагнення особи до отримання передбачених законом благ матеріального та духовного характеру (зокрема тих, що суттєво впливають на її правовий статус) забезпечують диференційований та індивідуальний підхід до засуджених в частині стимулювання їхнього виправлення. Проте проблема не належного рівня закріплення в законі гарантій дотримання законних інтересів засудженої особи залишається сталою і безпосередньо стосується реалізації прогресивної системи виконання покарання. Гарантією законності та справедливості дотримання у правозастосуванні прав та законних інтересів засудженого має стати більш повне та чітке їх законодавче визначення та розмежування. Для особи, яка перебуває в ізоляції особливого значення набуває наявність (відсутність) будь-якого блага.

В частині аналізу такої складової механізму реалізації виправного процесу як співвідношення примусових та заохочувальних заходів впливу на засудженого маємо підкреслити наступне. За типовістю тверджень науковців до загальноновизнаної тези маємо віднести те положення, що історично тривалий час і до сьогодні у виправно-трудовай (кримінально-виконавчій) політиці, законодавстві та правозастосуванні завжди перевага надавалася примусовому (каральному) аспекту виконавчої діяльності. Це обумовлювалося багатьма чинниками: такий підхід формувався та затверджувався впродовж багатьох років і є сутністю виправно-трудовай політики пострадянського часу; через систему заходів примусу

(дисциплінарні стягнення, кримінальна відповідальність за злісність поведіння, посилення обсягу обмежень тощо) простіше тримати засуджених у покорі; у правозастосуванні примусовий ухил обумовлюється не рідко широкими межами суб'єктивного розсуду адміністрації установи; легкістю в оцінці показників застосування караючого впливу. Насамкінець, посиленому значенню примусу сприяє панування імперативного методу регулювання кримінально-виконавчих відносин, - наказовий, авторитарний характер відносин, який забезпечується системою санкцій.

Визнання у якості важливих системних складових механізму реалізації виправного впливу проблем конкретизації законних інтересів (їхнього розмежування із правами та обов'язками, правового забезпечення гарантій їх реалізації) та визначення чіткого порядку у формуванні та змінах правосуб'єктності засуджених під час відбування покарання у виді позбавлення волі, - обумовлює у підсумку актуальність подальшого впровадження в кримінально-виконавче законодавство диспозитивного методу регулювання, який базується на максимальному (по-можливості) врахуванні особистих інтересів суб'єктів кримінально-виконавчих відносин, на засадах зацікавленості та вмотивованості усіх сторін, а отже вільному використанні своїх прав та законних інтересів. Це в рівній мірі стосується як представників адміністрації, так і засуджених.

Інтенсивність поширення сфери дії цього методу у кримінально-правових, кримінально-процесуальних відносинах саме за рахунок утворення нових та удосконалення чинних стимулюючих інститутів свідчить на користь посилення уваги до методу правового регулювання та порядку застосування прогресивної системи виконання покарання, як такої, що є важливим змістом та сутністю більшості законних інтересів засуджених осіб. Одним із напрямків поглибленого впровадження диспозитивного методу регулювання є надання особливої уваги особистим властивостям особи засудженого, посилення значення її власної волі (бажання, мотивації) у виправному процесі. Оскільки досягнути позитивних результатів у доволі

тривалому та складному, обумовленому негативним впливом ізоляції, виправному процесі без особистої зацікавленості та вільного волевиявлення засудженого не можливо.

Проте чинний стан законодавства та правозастосування доводять, що з одного боку, підкреслюється важливість та доцільність індивідуального підходу у застосуванні усіх заходів виховного впливу, з іншого боку, розуміння та тлумачення цього підходу здебільшого є вузьким (однобічним) – як врахування адміністрацією особистих індивідуальних властивостей засуджених у реалізації індивідуально-виховних планів, заходів, що відповідає імперативному методу регулювання та авторитарності у прийнятті рішень, наявності широких меж суб'єктивного розсуду. Дана проблема відтворюється у сталій дискусії щодо доцільності визначення та сутності такого принципу кримінально-виконавчої діяльності як «добровільна участь засудженого у власному виправленні та ресоціалізації».

Не безпідставно категорія «добровільності» розглядається стосовно різних сфер життєдіяльності засудженого в умовах ізоляції: в сфері працевикористання, в сфері застосування різних виховних заходів, залучення засуджених до участі в роботі самодіяльних організацій. В широкому розумінні принцип добровільності має відтворюватися у всьому комплексному процесі виправлення особи, відповідно на всіх етапах його реалізації.

Зокрема, складність природи та сутності праці в місцях позбавлення волі обумовлюється доволі суперечливим значенням її як для засуджених, так і адміністрації установи. З одного боку, праця завжди (і справедливо) розглядалася як важлива складова виправного процесу, торкається інтересів засудженої особи щодо отримання кваліфікації, особистого матеріального забезпечення та допомоги рідним, відшкодування за виконавчими листами, є підставою для змін (разових та тривалих) у правовому статусі засудженого, для застосування усіх заходів заохочення тощо. З іншого боку, історично праця досить тривалий час була суттєвим елементом кари, зважаючи на її

примусовий характер, ігнорування властивостей засудженого та стану його здоров'я, неадекватність матеріальної винагороди за працю, зважаючи на доволі суворі заходи стягнення у разі відмови від праці та невиконання норм виробітку, віднесення цих порушень до злісних тощо. Такий стан змінюється доволі повільно і, знову ж таки, без належного врахування вольової сфери засудженого. Результативність цієї сфери безумовно має базуватися на врахуванні особливого порядку виконання покарання щодо різних категорій засуджених (за статевою та віковою ознакою, станом здоров'я). По можливості відповідати набутим знанням, вмінням, кваліфікації, особистісному вибору, стандартам щодо організації та оплати праці на цивільному виробництві. Проте якість та інтенсивність впливу праці на процес виправлення залежить від особистого ставлення (сприйняття) її доцільності та необхідності, від наявності зацікавленості особи працювати в умовах ізоляції. А це можливо забезпечити лише за рахунок посилення заохочувальних (стимулюючих) ознак кожного елементу прогресивної системи виконання покарання, що сприятиме більш дієвому впливу на сферу інтересів засудженого. Оскільки результати працевикористання є невід'ємною складовою підстав для зміни умов тримання засудженого в ізоляції.

1.4 Міжнародно-правові стандарти та міжнародний досвід у сфері застосування прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі

Ефективність кримінально-виконавчого законодавства в регулюванні суспільних відносин в сфері виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк в значній мірі залежить від зовнішнього впливу *міжнародного права*, яке є результатом розвитку та становлення такої системи правових норм, яка відпрацьовувалася протягом тривалого періоду часу, відтворює позитивні тенденції законодавчої та правозастосовної

практики багатьох країн світу, передбачає існування різних особливостей національних систем права, зумовлює взаємовигідний розвиток різних правових систем тощо. На справедливу думку вчених, сфера такого взаємовпливу є доволі широкою і охоплює право у його нормативному закріпленні, правозастосування та правосвідомість [48, с. 33-34].

Одним із джерел міжнародного права є міжнародно-правові стандарти - норми-принципи, які носять міждержавний характер, ратифіковані більшістю країн світу, є стабільними, а отже є орієнтиром для розвитку законодавства та правозастосування [380, с. 3]. В інших доктринальних джерелах наголошується на тому, що міжнародні стандарти - це прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань, що були узгоджені міжнародною спільнотою [173, с. 44]. Тож, безумовно, міжнародно-правові стандарти є джерелами кримінально-виконавчого права та законодавства [401, с. 135].

Важливим є питання оцінки відповідності вітчизняної кримінально-виконавчої системи (відповідно вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства) міжнародним правовим стандартам. В сучасних наукових дослідженнях у якості першочергових завдань у сфері реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав та свобод засуджених до позбавлення волі справедливо визначаються створення якісно нової нормативно-правової бази з урахуванням відповідних положень міжнародних стандартів та досвіду зарубіжних країн; створення належних умов утримання засуджених до позбавлення волі; впровадження нових форм і методів соціально-психологічної роботи із засудженими [191, с. 15].

Безумовно міжнародно-правові стандарти здійснюють значний вплив на реформування будь-якої сфери виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Проте, враховуючи предмет дослідження, основна увага приділятиметься тим аспектам, які надають підстави визначитися із особливостями та змістовними (сутнісними) ознаками

міжнародно-правових положень саме в частині регулювання та забезпечення змін у порядку та умовах відбування даного покарання залежно від поведінки засудженої особи. Тож переважно, як при характеристиці загальних міжнародно-правових актів, так і спеціальних, що безпосередньо стосуються функціонування пенітенціарної системи, звертатиметься увага на відпрацьовані роками та засновані на досвіді багатьох країн принципові положення щодо доцільних кроків у даному напрямку. Саме цей підхід обумовлює доцільність більш конкретно звернути увагу на ті міжнародно-правові рекомендації, які стосуються регулювання конкретних сфер виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі, що маємо розглядати як окремі елементи (складові) прогресивної системи виконання даного покарання. Це насамперед стосується особливого значення механізму формування у засуджених самодисципліни та відповідальності за свою поведінку, значення, порядку та умов застосування праці засуджених, системи заохочень, заходів поновлення та укріплення соціальних контактів, особливого змісту та значення умовності невідбутого терміну покарання у разі умовно-дострокового звільнення тощо.

Пропонується усі міжнародно-правові акти, які безпосередньо або ж опосередковано стосуються функціонування пенітенціарної системи, поділяти за спеціалізацією на загальні (не містять спеціальних норм, що регламентують поведіння із засудженими) та норми спеціального характеру (містять стандарти поведіння із засудженими) [313, с. 52]. Тож міжнародно-правові стандарти, які мають обумовлювати напрямки удосконалення вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства, можуть міститися як у міжнародно-правових актах загального значення, що впливають на законотворчість кримінально-правового, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого напрямку, так і безпосередньо пенітенціарного характеру.

Певну групу міжнародно-правових актів загального характеру складають документи, що містять принципові положення щодо охорони

людини, її життя, здоров'я, гідності, прав і свобод, власності, спрямовані на попередження катувань та нелюдських покарань. Недопущення застосування катувань, жорстоких, нелюдських, принижуючих людську гідність видів поведження та покарання проголошують ст. 5 Загальної декларації прав людини (ООН, 1948 р.), ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (ООН, 1966 р.), ст. 3 Європейської Конвенції з прав людини (Рада Європи, 1953 р.). Ці загальні міжнародно-правові документи стали підставою для конкретнішого, спеціалізованого за характером міжнародного акту, що захищає права і свободи особистості в зазначеній сфері. Конвенція проти катувань, яка була прийнята ООН в 1984 р., в Україні набрала чинності у 1987 р. (у 1997 р. Верховна Рада України ратифікувала Європейську Конвенцію проти катувань, нелюдських або принижуючих гідність поведження та покарання). У ст. 16 цієї Конвенції зазначається, що кожна держава-учасник зобов'язується запобігати на своїй території усім актам жорстокого, нелюдського або принижуючого гідність поведження та покарання [142, с. 230].

Саме рекомендаційні положення цих міжнародних документів впливали і впливають на визначення напрямків та характеру реформування кримінально-виконавчої системи в частині зміни умов та порядку виконання (відбування) покарань, на вирішення з гуманістичних позицій питання щодо доцільного обсягу правообмежень (як на початковому етапі перебування засудженого в ізоляції, так і в подальшому) під час виконання покарання у виді позбавлення волі.

Наступним міжнародно-правовим актом, який має опосередковане відношення до пенітенціарної системи, є Стандартні мінімальні правила у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токійські правила» від 14 грудня 1990 р.). Міжнародно-правові стандарти, які містяться у цьому міжнародному акті, є результатом досить тривалої їх підготовки та неодноразового обговорювання на міжнародних зустрічах. Маємо погодитися із тим, що наявність цих стандартів є початковим кроком у

подальшому інтенсивному удосконаленню кримінального правосуддя у напрямку пошуків звуження сфери застосування позбавлення волі. Визначається широкий перелік умовних видів призначення, відстрочення та звільнення від покарання. За змістом стандартів має відбуватися постійний процес розробки нових заходів за умови систематичної оцінки практики їхнього застосування. Важливим є те, що сферою застосування таких заходів може бути як стадія судового розгляду справи та ухвалення вироку, так і стадія виконання та відбування призначеного судом покарання. Зокрема йдеться про умовне звільнення із ув'язнення під судовий нагляд [309, с. 95-113].

Маємо погодитися із вченими в тому, що на тлі суттєвої лібералізації сучасної кримінальної та кримінально-виконавчої політики, посилення уваги міжнародного співтовариства до нагляду за умовно звільненими із в'язниць засудженими як до заходу (способу) скорочення рецидиву правопорушень та сприяння включенню звільненого у життя суспільства, є виправданим [41, с. 96]. І саме впровадження різновидів умовного звільнення від відбування покарання відповідатиме міжнародним тенденціям в кримінальному правосудді, пов'язаним із формулюванням доволі широкої системи умовного незастосування покарання, або ж звільнення від нього [209, с. 129-132].

До того ж, особлива увага до цього виду звільнення обумовлюється тим, що на тлі існування інших положень міжнародно-правових стандартів, в яких умовно-дострокове звільнення в обов'язковому порядку передбачає встановлення нагляду за звільненою особою (про що нижче), виникає достатня підстава для більш поглибленого дослідження вітчизняної практики застосування аналогічного інституту як завершального етапу прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Проте, в більшій мірі нас мають цікавити міжнародно-правові акти пенітенціарного спрямування. Ми маємо виходити з того, що пенітенціарні правила (стандарти), які закріплюються у різних міжнародно-правових

документах та стосуються регулювання сфер поведінки із засудженими, - є результатом формулювання таких універсальних правил, в яких здебільшого відтворюються особливості правової системи та традицій права Західного світу (західної цивілізації) з відповідним рівнем їхнього забезпечення [68, с. 26].

До таких актів, передусім, відносяться *Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями*. Слід зазначити, що міжнародні стандарти, викладені у цьому документі, витримали всі виклики часу, оскільки викладені в простій та доступній формі, завжди є актуальними та затребуваними. Серед принципових положень, які містяться у Мінімальних стандартних правилах поведінки з в'язнями, важливими є ті, в яких йдеться про те, що примусові заходи, які пов'язані з ізоляцією засудженого від зовнішнього світу, суспільства, родини заподіюють йому страждання вже тому, що вони віднімають у нього право на самовизначення, оскільки позбавляють його волі, а отже тюремна система не повинна збільшувати страждання, які вже є наслідком положення правопорушника. Відповідно, режим має зводити до мінімуму різницю між життям у в'язниці і життям на волі, оскільки ця різниця вбиває у в'язня почуття відповідальності та усвідомлення людської гідності. Йдеться про те, що установа має використати всі виправні та виховні види допомоги з урахуванням потреб перевиховання кожного в'язня. Мають існувати особливі заходи та методи досягнення мети виправлення засуджених, вживатися різні заходи до поступового повернення в'язнів до життя в суспільстві через введення особливого режиму для осіб, які мають звільнитися або в самому закладі, або в іншому закладі. Ця теза конкретизується у рекомендації здійснювати роботу з різними категоріями в'язнів по можливості в різних закладах або різних відділеннях одного закладу. Відповідно, в кожному закладі треба мати систему пільг і розробляти різні методи поведінки з різними категоріями в'язнів, щоб заохотити їх до доброї поведінки, розвивати в них почуття відповідальності, прищеплювати їм інтерес до перевиховання. Рекомендується умовно

звільняти на певний іспитовий термін, протягом якого засуджені залишаються під наглядом [221, с. 95 – 122, 107-109].

В цих положеннях без безпосередньої згадки про прогресивну систему йдеться саме про неї. В принципових рекомендаціях мінімізації різниці між життям на волі та у в'язниці, не допущення зайвих страждань засудженому, окрім того негативного впливу, що заподіює сам факт ізоляції особи від суспільства, відтворюється особливе значення правового статусу засудженого на першому етапі перебування в ізоляції, як основи для подальших змін його правосуб'єктності. В частині загальних формулювань рекомендацій щодо шляхів (механізму) досягнення виправлення та перевиховання засуджених чітко відтворюються сутнісні та змістовні ознаки прогресивної системи: наявність розгалуженої системи заходів, методів поводження, які б стимулювали (через систему пільг) добровільне спрямування до позитивних змін особистості; забезпечення через зміну умов в межах закладу, або ж шляхом переведення до іншого закладу поступовості повернення засудженого у суспільство, де завершальним етапом має стати умовне звільнення під нагляд

На другому по значенні місці знаходяться *Європейські тюремні правила*, прийняті Радою Європи у 1987 році. У значній більшості своїх положень відтворюють зміст та сутність міжнародно-правових рекомендацій, викладених у Мінімальних стандартних правилах поводження з в'язнями. В доктрині права справедливо наголошується на тому, що характерною рисою цього документу є безпосередньо управлінська спрямованість, на відміну від Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями. Оскільки практично всі питання розглядаються під кутом ефективного управління місцями позбавлення волі [394, с. 138].

В даному міжнародно-правовому акті вже використовується поняття «прогресивний». Зокрема, коли в преамбулі йдеться про те, що виправний вплив на засуджених має здійснюватися в межах «сучасних прогресивних режимів» (прогресивних систем) відбування покарання. Використовуючи це

поняття, Європейські тюремні правила, в той же час, не розкривають його зміст. Лише концентрується увага на тому, що основною метою в частині запровадження рекомендацій у встановленні єдиних мінімальних вимог щодо різних аспектів управлінської діяльності пенітенціарних установ – є забезпечення гуманних умов утримання засуджених в ізоляції, поводження з особами, які позбавлені волі [95, с. 190]. Узагальнений підхід до визначених в цьому документі правилах надає нам підстави дійти висновку щодо того, що «прогресивні» режими в установах по виконанню покарання у виді позбавлення волі передбачають саме максимальне дотримання стандартів, викладених як у Європейських тюремних правилах, так і Мінімальних стандартних правилах поводження з в'язнями [68, с. 27], які ми і пропонуємо розглянути вже відповідно до більш конкретних сфер виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.

В подальшому вважаємо за доцільне звернутися до результатів узагальненого аналізу міжнародно-правових стандартів відповідно до певних сфер порядку та умов виконання та відбування покарань, що пов'язані із ізоляцією засудженої особи від суспільства. Зокрема, підходів щодо формування відповідальності засуджених за свою поведінку в місцях позбавлення волі, в сфері працевикористання засуджених, рекомендацій щодо доцільної та ефективної системи стимулювання правослухняної поведінки засуджених та окремих заходів заохочення, значення соціальних контактів з зовнішнім світом, щодо розуміння сутнісних ознак правопорушень засуджених в місцях позбавлення волі тощо.

Маємо звернути увагу на той факт, що в Мінімальних стандартних правилах поводження з в'язнями питання формування *відчуття відповідальності* та бажання виправитися безпосередньо пов'язується із проблемою визначення системи пільг. Так йдеться про те, що «в кожній установі має бути система пільг та різних методів поводження із різними категоріями ув'язнених з метою їхнього заохочення до хорошої поведінки,

розвитку в них *почуттів відповідальності*, інтересу до перевиховання та співпраці» [221, с. 109].

У Європейських тюремних (в'язничних) правилах дане питання вже розглядається як складова нової сучасної філософії перевиховання, яка базується на врахуванні попереднього досвіду, який доводить, що перевиховання та навчання не завжди дають той ефект, який від нього очікують. Тому цілі покарання не завжди є реальними. Відповідно наголошується на необхідності встановлення таких основних елементів в прогресивних режимах, які б у якості передумови передбачали формування у засуджених власного бажання та вольового спрямування до перевиховання [91, с. 112].

Саме з формулюванням рекомендацій щодо необхідності взаємозв'язку головних спрямувань у виправному впливі та поведженні із засудженими із формуванням у них відчуття відповідальності за свою поведінку та схильності, власні рішення щодо інтенсивності формування власних здібностей, які знадобляться на волі, - пов'язується особлива важливість Європейських тюремних правил [115]. У зв'язку із тим, що в доктрині права продовжуються дискусії щодо з'ясування того: чи є *праця засуджених*, яка за законодавчими вимогами є обов'язковою, примусовою; чи є «примусовість» та «обов'язковість» тотожними поняттями; чи спроможна праця здійснювати ефективний виправний вплив на засудженого під час перебування в ізоляції тощо, - маємо звернутися до міжнародно-правових актів щодо порядку використання праці засуджених. В Мінімальних стандартних правилах поведження з в'язнями міститься порівняно значна кількість основоположних рекомендацій щодо цього. Зокрема, всі засуджені мають працювати у відповідності із їхніми фізичними та психічними здібностями; праця має бути корисною і не приносити страждань; виконуватися згідно із вибором та здібностями засудженого; за організацією та методами здійснення має бути максимально наближеною до умов праці на волі; не мати на меті отримання прибутку; справедливо оплачуватися. Доцільність

працевикористання засуджених у місцях позбавлення волі пов'язується із різними чинниками: надати необхідну кваліфікацію, яка дозволить працювати після звільнення; необхідністю заповнити корисною справою день; міркуваннями підтримання дисципліни у виконавчому закладі [221, с. 109-110].

У Європейських тюремних (в'язничних) правилах в більшості своїй дані положення повторюються, окремі з них набувають більш конкретнозмісту. Проте містяться і дещо відмінні за змістом та сутністю рекомендації щодо організації праці засуджених. Як то: можливість вимагати від засуджених того, щоб вони працювали; розглядати в'язничну працю як позитивний елемент в програмі перевиховання, навчання та управління виправною установою; праця має забезпечувати можливість нарахування такого заробітку, що дає можливість витратити частину коштів на придбання необхідних речей (предметів), частину направляти своїм рідним [95, с. 205-206].

Зазначене вище надає підстави визнати справедливим твердження, що «міжнародні правові акти та національне законодавство розглядають працю засуджених в якості необхідного засобу виправлення, а її обов'язковість не свідчить про те, що вона є примусовою» [183, с. 71; 174, с. 596-597].

Рекомендації Мінімальних стандартних правилах поведіння з в'язнями щодо *системи заохочення*, яка має стимулювати засуджених до виправлення формулюються у доволі узагальненому вигляді. Йдеться лише про доцільність мати в кожній установі розгалужену систему пільг, яка б відповідала усім вимогам диференційованого (індивідуального) впливу на різні категорії засуджених та стимулювала їх до виправлення [221, с. 109].

Особливістю Європейських тюремних (в'язничних, пенітенціарних) правил є те, що заходи, які мають стимулювати правослухняну поведінку засуджених, розглядаються практично в більшості розділів даного документу, в яких йдеться про контакти із зовнішнім світом, фізичні вправи, освіту та навчання, свободу думок та релігії, застосування режиму тощо [215,

с. 38]. Такий підхід у формулюванні положень, що стосуються заходів заохочення, у розглядуваному міжнародно-правовому акті є додатковим підтвердженням того, що у будь-якій сфері життєдіяльності можуть бути виокремленими ті бажання та інтереси засудженої особи, які суттєво поліпшать її правовий стан і стимулюватимуть її до виправлення. А тому зрозумілим є те, що в міжнародно-правових стандартах саме заохоченню та стимулюванню відводиться першочергова роль у досягненні мети покарання та підготовці засудженого до звільнення.

На окрему увагу заслуговує зміст та сутність міжнародно-правових положень в частині рекомендацій щодо підходів (засобів, заходів), які б мали забезпечити постійний контакт засудженого із зовнішнім світом, рідними та близькими, положень, які безпосередньо присвячені такому стимулюючому заходу як відпустка (видам, термінам, колу осіб, до яких вона має застосовуватися, значенню).

У Мінімальних стандартних правилах поводження з в'язнями не йдеться безпосередньо про відпустки. Проте в них містяться рекомендації в частині збереження та поновлення контактів із зовнішнім світом, наголошується на особливості та важливості зміцнення зв'язків засудженого із сім'єю, особами та установами, що знаходяться за стінами закладу і які здатні сприяти включенню засудженого у життя суспільства після звільнення. Так, у п. 37 міжнародно-правового акту наголошується на тому, що в'язням треба надавати можливість спілкуватися через регулярні проміжки часу і під належним наглядом з їхніми сім'ями або друзями, що мають бездоганну репутацію, як шляхом листування, так і безпосередньо у «ході відвідин». Дане положення за сутністю та змістом має своє продовження у підрозділі «Стосунки зі зовнішнім світом і опіка після звільнення», де у п. п. 79, 80 наголошується на особливості та важливості зміцнення зв'язків засудженого із сім'єю, особами та установами, що знаходяться за стінами закладу і які здатні сприяти включенню засудженого в життя суспільства після звільнення [221, с. 102, 110-111]. Поняття «в ході

відвідин» не розкривається, проте маємо розуміти можливість відвідин не лише з боку рідних та знайомих засудженої особи, але й засудженого під час короткострокових звільнень і різних видів відпусток.

У Європейських тюремних правилах у розділах «Контакти з зовнішнім світом» та «Цілі та режими утримання» вже не лише наголошується на тому, що нейтралізації негативного впливу ув'язнення має сприяти система соціально-корисних зв'язків із зовнішнім світом, з родиною, але й вже безпосередньо конкретизуються певні положення щодо необхідності та доцільності надання засудженим відпусток. У документі підкреслюється те, що для стимулювання контактів із зовнішнім світом необхідно передбачити систему тюремних відпусток, що програми перевиховання у якості обов'язкової складової максимально мають передбачати надання засудженим тюремної відпустки за медичними, загальноосвітніми, професійними, сімейними та іншими підставами. Тож особлива увага приділяється ролі візитів членів родини до в'язня, надання йому відпусток. За Європейськими тюремними правилами це повинно мати обов'язковий характер у повсякденній роботі виправних установ. Оскільки тюремна відпустка має особливе значення в укріпленні сімейних зв'язків, полегшенні соціальної адаптації після звільнення, створенні атмосфери гуманності у в'язницях, рекомендується максимально використовувати надання відпусток, як в закритих, так і відкритих в'язницях. До того ж, саме в цих правилах отримання інформації про життя в навколишньому середовищі, щодо наявності чіткої досить широкої системи контактів із членами родини, щодо важливості побувати у відпустці, - відтворюються фундаментальні положення, вкрай необхідні для сучасних прогресивних тюремних режимів [91, с. 60, 66, 67; 94]. Насамкінець, декілька положень щодо стану виокремлення у міжнародно-правових стандартах значення умовно-дострокового звільнення та його співвідношення із прогресивною системою. У якості складової одного із керівних принципів, на яких мають базуватися правила поведінки із засудженими, висловлюється побажання перед

завершенням терміну покарання застосовувати заходи, які дозволять сприяти поступовому поверненню засудженого до життя в суспільстві. Важливим є те, що поряд із необхідністю переведення засудженого на особливий режим відбування покарання, якій має бути забезпечений або ж в даній установі, або шляхом переведення до іншої, називається звільнення засудженого на певний випробувальний термін, протягом якого звільнений має перебувати під наглядом, за умови що цей нагляд буде поєднуватися із ефективною соціальною допомогою [221, с. 107].

Розглянуті вище положення міжнародно-правових актів мають значення для будь-якої країни світу, є орієнтиром у їхній законотворчій та правозастосовній діяльності. Проте, з іншого боку, їхня реалізація в значній мірі залежить від особливостей правової системи, історичних надбань та уподобань в сфері виконання (відбування) найсуворіших покарань, які передбачають ізоляцію засудженої особи від суспільства, від матеріальних (економічних) можливостей держави, соціальних та політичних відмінностей тощо. Тож серед усіх методів наукового дослідження визначеної проблеми важливе значення мають системно-правовий та порівняльний, які дозволяють дослідити зазначені питання з точки зору наявності схожого та відмінного у різних системах права.

Для розвитку заохочувальних інститутів кримінально-виконавчого права (якими є усі елементи прогресивної системи) необхідним є порівняльний аналіз українського законодавства із законодавством інших держав, що регулюють аналогічні проблеми. Проблемні питання щодо виправлення засуджених за допомогою заохочувальних інститутів є актуальними для будь-якої держави. Тому дослідження законодавства інших закордонних держав з метою визначення позитивного досвіду, виокремлення тих положень, які заслуговують на імплементацію в кримінально-виконавче законодавство та практику виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, - є одним із напрямків покращення функціонування кримінально-виконавчої системи України.

Адже, як справедливо наголошує Д.В. Ягунов, цінність зарубіжного досвіду важко переоцінити. «Те, що на Заході було пройдено шляхом спроб та помилок, численних та витратних експериментів, варто ретельно проаналізувати та впровадити у практику виконання покарань та організації соціальної роботи зі злочинцями» [386, с. 378].

Анонімне опитування персоналу УВП та засуджених до позбавлення волі дозволило з'ясувати зміст та обґрунтувати необхідність активізації наукових пошуків з означеної тематики дослідження. Так, на питання «Чи ознайомлені Ви з практикою застосування прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі за кордоном?» засуджені до позбавлення волі відповіли таким чином: Володіють інформацією про зарубіжний досвід застосування прогресивної системи покарання тільки 10% засуджених (51 особа), у свою чергу, не мають таких відомостей аж 50% (266 осіб респондентів), а ще 40% (217 осіб) – лише частково ознайомлені з такими даними. (додатки А, Б). У свою чергу, персонал УВП на це питання дав наступні відповіді: З міжнародним досвідом застосування прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі ознайомлені тільки 74% респондентів (396 осіб), а ще 20% (107 осіб) – лише частково, у той самий час, 6% (31 особа) взагалі про це не має інформації (додатки В, Г).

Тож друга частина нашого дослідження має бути присвяченою окремим аспектам зарубіжного досвіду як приклад стану та особливостей дотримання різними державами світу окремих зазначених вище рекомендацій, що містяться у різних міжнародно-правових актах. Структурно цей аналіз стосуватиметься особливостей зарубіжного досвіду в сферах регулювання порядку та умов застосування заохочувальних заходів, особливостей та різновидів відпусток (виїздів та виходу за межі установи), практики застосування умовно-дострокового звільнення. Для формування певного уявлення про особливості зарубіжного досвіду застосування системи заохочувальних заходів пропонуємо звернутися до досвіду таких держав як США, Польща, ФРН.

У США до заходів заохочення, що застосовуються до засуджених, які залучаються до праці, належать: надання додаткового часу на проведення дозвілля або спортивну підготовку; надання можливості свободи пересування; разові виходи за межі установи; дозвіл на користування комп'ютером, ноутбуком; дозвіл на користування музичними інструментами; надання можливості спілкування за допомогою мережі Інтернет та інші. В якості матеріальних видів заходів заохочення в деяких штатах надається грошова премія за успішне проходження чергового етапу програми залучення до праці [402, с. 45, 56].

Згідно з кримінально-виконавчим законодавством *Польщі* до засуджених, які добре поведуться під час відбування покарання, та з метою їхнього подальшого стимулювання застосовуються такі заходи заохочення засуджених, які представляють певний інтерес для законодавства України: дозвіл на короткострокове побачення без присутності представника адміністрації; дозвіл на побачення в окремому приміщенні; дозвіл на проведення тривалого побачення за межами в'язниці на період до 30 годин; звільнення за межі виправної установи на термін до 5 днів; похвальна грамота; дозвіл на участь у культурно-просвітніх, фізкультурних і спортивних заняттях; дозвіл на передачу подарунка особі, яка прибула на побачення; дозвіл на проведення побачення у власному одязі; дозвіл на телефонну розмову за рахунок установи та інші (ст. 137,138 КВК Польщі) [178]. Особливістю функціонування системи заходів заохочення в ФРН є те, що більшість з них взаємопов'язана із етапами відбування ув'язнення. Так в спеціальному дослідженні з цього питання ця особливість розглядається по відношенню до неповнолітніх засуджених. Йдеться про те, що співробітниками в'язниці м. Хайнсберг (ФРН) була розроблена триступенева система заохочення засуджених. Так, 1-й ступінь (початковий етап відбування покарання) характеризується тим, що в камері у засудженого з засобів інформації є тільки настінний радіоприймач. Якщо цей засуджений поводить себе нормально, не порушує умов тримання, навчається в школі, то

він переводиться на 2-у сходинку. Її особливістю є отримання засудженим права мати у камері телевізор (за власні кошти). Нарешті, третій ступінь, припускає, що підліток має право набувати, крім телевізора, музичний центр, комп'ютер. Якщо засуджений порушує режим утримання, то він відразу переводиться на нижчий ступень, втрачаючи право мати в камері перераховані речі. Система має комп'ютерну версію (програму): співробітники в'язниці тільки фіксують поведінку засудженого, заносять дані в комп'ютер, який відразу ж визначає, на якому ступені повинен знаходитися той чи інший підліток [77, с. 17].

Вітчизняні вчені підкреслюють особливе значення зарубіжного досвіду щодо визначення розгалуженої системи заходів заохочення, різних привілеїв. Так, зокрема, В.М. Климкін звернув належну увагу на значення правового статусу засуджених у запобіганні насильницької пенітенціарної злочинності. Вчений підкреслив, що досвід зарубіжних країн у запобіганні пенітенціарної злочинності доводить, що окрім дієвого технічного оснащення в'язниць (спостереження за ув'язненими за рахунок камер відеоспостереження), розміщення ув'язнених в окремих камерах, підвищення кваліфікації працівників в'язниць, працевлаштування, особлива увага надається розширенню правового статусу засудженого за рахунок надання якомога більш свобод та привілеїв з метою посилення особистого значення факту їх втрати у разі вчинення правопорушення [127, с. 146-148].

В зарубіжному законодавстві досить чітко регулюється система різних видів *заходів стимулювання* правослухняної поведінки засуджених, яка дозволяє системно та послідовно змінювати умови відбування покарання з жорстких на більш м'які. Ця система складається із різних видів заохочення, зміст та сутність яких різняться залежно від того чи є ці заходи разовими, чи постійними (полегшують правовий стан засудженої особи на досить тривалий час). Не зважаючи на доволі різні види заохочення, проглядаються певні підстави для умовної їхньої класифікації на групи: інститути заохочення початкового рівня (ближня перспектива); одиничні (разові)

заохочення; інститути заохочення середнього рівня (середня перспектива), які суттєво змінюють умови відбування покарання; інститути заохочення вищого рівня (далекої перспективи), пов'язані з достроковим звільненням засуджених. В різних країнах світу значна увага надається застосуванню разових заходів заохочення, які можна умовно поділити на заходи морального та матеріального (грошового) характеру; на заходи, які застосовуються в межах виправної установи, та заходи, які надають право виходу за межі в'язниці. Що стосується останніх, то їх перелік досить значний і суттєво різниться за змістом правообмежень та пільг, формальних підстав застосування (вимога відбутися певний строк покарання), а отже можуть стосуватися як початкового рівня, так і середньої та дальньої перспективи. Під категорію «вихід за межі кримінально-виконавчої установи» підпадають і побачення за межами установи, і короткострокові та довгострокові відпустки, і без конвойне пересування засуджених з будь-яких причин [69, с. 46-47; 72, с. 77-78].

Враховуючи той факт, що в міжнародно-правових актах значна увага приділяється саме доцільності поширення сфери спілкування в'язня із рідними та близькими, цікавим є - як ці рекомендації втілюються у законодавство та правозастосування інших країн світу. А саме в частині різновидів відпусток, побачень та інших підстав для виходу та виїзду засудженого за межі в'язниці. Застосування заходів заохочень у вигляді *відпусток або разових виходів* за межі установ служать важливим засобом ресоціалізації засуджених та широко застосовуються в зарубіжних країнах.

Згідно ст. 137 КВК *Польщі*, заходи заохочення у вигляді дозволу на побачення без нагляду за межами установи з близькою особою або із особою, що заслугоує на довіру, на період, що не перевищує 30 годин, а також дозвіл на вихід за межі установи без нагляду на строк не більше 14 днів, - можуть застосовуватися до засудженого, якщо його поведінка в період відбування покарання дозволяє вважати, що, перебуваючи позатюремною установою, він буде дотримуватися правопорядку. При цьому дані заохочення надаються

засудженим після відбуття не менше половини строку покарання, після якого він може отримати умовно-дострокове звільнення. Слід зазначити, що згідно з п. 3,4 ст. 55 КВК Польщі дозвіл на застосування засудженим заохочення у вигляді звільнення за межі виправної установи на строк до 5 днів надає пенітенціарний суддя, який наділений широкими повноваженнями щодо контролю за виконанням покарань в пенітенціарних установах [178]. Отже матеріальною підставою застосування є дотримання лише режимних вимог, що зазвичай відтворюється у відсутності дисциплінарних стягнень. Необхідність відбутися половиною строку покарання свідчить про те, що проблемі ризиків звільнення за межі установи надається особливе значення.

У *Швейцарії* короткострокові відпустки або звільнення за межі кримінально-виконавчої установи є інструментом реінтеграції засуджених у суспільство і відносяться до важливих елементів прогресивної системи виконання кримінальних покарань. Такі звільнення надаються при відбуванні покарання в кримінально-виконавчих установах як відкритого, так і закритого типів режиму в рамках неповного тюремного ув'язнення тривалістю від декількох годин до двох діб на місяць. Здебільшого ці звільнення використовуються в кінці тижня. Адміністрація виправних установ може дозволити цільові відпустки для вирішення нагальних юридичних, професійних або сімейних питань, однак їх тривалість не може перевищувати 16 годин. Поняття «позитивно характеризуються» означає, що особа становить незначний ризик для суспільства. До того ж, позитивність поведінки засуджені не вимушені доводити якимись вчинками, достатньо дотримуватися установлених правил та відбутися половиною призначеного строку покарання [395, с. 162-173]. Отже проглядається чіткий взаємозв'язок між поведінкою засудженого в місцях позбавлення волі та рівнем оцінки ризику надання відповідного права даній особі для суспільства. Широка сфера застосування саме короткострокових (в межах доби) цільових відпусток є засобом перевірки ступеня антисоціальної настанови під час

перших виходів (виїздів) за межі в'язниці, а отже зменшення ризику у подальшому.

На увагу заслуговує досвід цієї держави щодо застосування напіввільного життя засуджених, яка відтворюється у так званому «житловому екстернаті».

У разі дотримання особою встановлених правил перебування в тюрмі: їй дозволяється не лише працювати та навчатися за її межами, а й проживати за межами установи (в цьому разі поведінка засудженого контролюється адміністрацією тюрми за допомогою засобів зв'язку та особистих зустрічей) [395, с. 162-173].

У в'язницях *Норвегії* застосовуються три види відпусток (виїздів за межі установи) для осіб, які відбувають покарання у в'язниці: короткострокове, що не перевищує 5 годин; побутове, яке може бути надано у зв'язку з народженням дитини, смертю або тяжкою хворобою близького родича; звичайне для ув'язнених, які відбувають довгострокове позбавлення волі. При прийнятті рішення оцінюються такі аспекти, як: вид призначеного покарання; наявність стягнень за порушення встановленого порядку відбування покарання; поведінку в період відбування покарання у в'язниці; ступінь довіри до нього з боку адміністрації. Звичайна відпустка надається засудженим тільки після відбуття ними не менше 1/3 терміну покарання і знаходження у в'язниці протягом 4 місяців. Перерва між звичайними звільненнями становить 2 місяці, а його тривалість становить не більше 3 діб. При цьому перше звільнення надається на період не більше 12 годин. Засуджені, які не дотримувалися умов попереднього перебування у відпустці, або мають стягнення за порушення правил поведінки, не можуть бути звільнені повторно протягом 4 місяці [390].

У ФРН особам, які сумлінно поведуться щорічно можуть надаватися як тривалі, так і короткострокові відпустки у зв'язку із особистими обставинами засуджених. Такі відпустки зазвичай надаються не залежно від характеру вчиненого діяння та розміру покарання [42, с. 39].

Досить ліберальна система надання відпусток ув'язненим для побачення з рідними спостерігається в *Нідерландах*. В цій державі надання домашніх відпусток, переривання виконання вироків, дострокове звільнення злочинців, які не становлять значної суспільної небезпеки, використовується тюремною адміністрацією і як засіб звільнення камер для нових ув'язнених [192, с. 9-11].

Звісно перелік прикладів особливостей застосування відпусток в інших країнах світу може бути суттєво подовженим. Проте наведених прикладів достатньо для того, щоб побачити ту суттєву різницю, яка властива зарубіжній та вітчизняній практиці в частині надання значення такому стимулюючому заходу як відпустка. Саме в цій частині спостерігається наступність обережного ставлення вітчизняного законодавця до надання можливостей засудженому покинути межі закритої установи.

Свого часу цю різницю суттєво довів О.Сизий, який у 90-і роки здійснив спеціальне дослідження з цього питання. Важливість висновків, яких дійшов автор, обумовлюється тим, що ці результати є додатковим підтвердженням того, наскільки повільно відбуваються зміни у вітчизняному кримінально-виконавчому законодавстві в розглядуваній сфері. Доводилося, що за законодавством інших країн світу існують доволі різні види короткострокових відпусток та звільнень: відпустка у порядку заохочення для укріплення сімейних стосунків, у зв'язку із навчанням, відвідуванням культурних заходів виховного характеру, для здійснення релігійних обрядів; трудова відпустка – щодо осіб, які раніше неодноразово вчиняли злочини, із направленням у спеціальні закриті будинки відпочинку у складі місць позбавлення волі; відпустка за медичними показниками (захворювання, вагітність, досягнення дитиною певного віку); відпустка для полегшення соціальної реабілітації та вирішення питань трудового й побутового влаштування; короткострокові відпустки - звільнення у зв'язку із виключно особистими та соціально важливими обставинами (смерть, тяжка хвороба близької людини, стихійне лихо, яке спричинило суттєву матеріальну шкоду

засудженому та його сім'ї; захист майнових авторських прав, оформлення спадку, вирішення питань, пов'язаних із опікою та іншими громадянськими правами тощо). Тривалість їх може коливатися від декількох годин до декількох тижнів. Умови та підстави їх застосування є досить різними, пов'язуються із багаточисельними факторами, видами режиму відбування покарання. Загальним є те, що пільгові (стимулюючі) відпустки засудженим встановлюються за правомірну поведінку, а також у тих випадках, коли у персоналу в'язниці є впевненість в тому, що заохочена особа стає на шлях виправлення, не вчинить нового правопорушення. Принциповим є те, що відпустки практично можуть бути застосовані до усіх категорій засуджених, незалежно від призначеного виду та терміну покарання, тяжкості вчиненого злочину [300, с. 37-38].

Насамкінець, подібно до структурного співвідношення матеріалів аналізу щодо міжнародно-правових стандартів, маємо на завершення звернутися до особливостей реалізації різними країнами світу такого заохочувального інституту (завершального елементу прогресивної системи) *як умовно-дострокове звільнення під нагляд*.

Умовно-дострокове звільнення є невід'ємною частиною прогресивної системи Великобританії. В Інформаційних матеріалах, підготовлених Міжнародним Центром тюремних досліджень за дорученням організації «Міжнародна тюремна реформа» йдеться про те, що самою розповсюдженою формою умовного звільнення є умовно-дострокове звільнення під нагляд осіб, які відбули не менше одного року у в'язниці. Позитивне рішення суду приймає лише після вивчення значної інформації щодо засудженого: обставини вчинення діяння; стан дотримання дисципліни у в'язниці, чи проходив курси з навчання; дані щодо правопорушень; висновки психолога; дані щодо соціальних та побутових умов тощо. Контрольні функції виконує служба пробації, яка є державним органом. У відповідності до Закону про повноваження кримінальних судів 1973 р. в Англії контроль (нагляд) за особами, які достроково звільнюються із тюремного ув'язнення є сферою

повноважень органів пробації. Одним із видів нагляду є електронний нагляд, який здійснюється шляхом закріплення передавача на одній із ніг. Електронний сигнал передається на спеціальний устрій, вмонтований в домашній телефон [352, с. 50-51; 331, с. 114-117].

Кримінальне законодавство ФРН визначає у параграфі «Умовно-дострокове звільнення від покарання» певні підстави його застосування: відбуття половини або ж двох третин призначеного покарання, залежно від особливостей діяння та особи, яка його вчинила (але не менше двох місяців); згода засудженого; врахування особистості засудженого, спосіб життя до вчинення злочину, обставин вчиненого діяння, поведінку при відбуванні покарання тощо. Проте увагу привертає те, що звільнення здійснюється під судовий нагляд, супроводжується встановленням іспитового строку та покладанням різних додаткових зобов'язань [350, с. 29-33].

Відповідно до вимог ст.ст. 90 та 105 Кримінального кодексу Іспанії суд під час ухвалення рішення про застосування умовно-дострокового звільнення до засудженого, який відбував покарання у виді позбавлення волі, може покласти на нього обов'язк протягом п'яти років дотримуватися наступних вимог: пройти курс лікування, перебувати лише в певному місці, заборона перебування в певному місці [348, с. 38-42].

В Данії параграфи 39 та 57 Кримінального кодексу передбачають встановлення судом під час умовно-дострокового звільнення від тюремного ув'язнення особливих умов, які стосуються його місця мешкання та спілкування з певними особами [41, с. 96].

Тож, як справедливо зазначається у спеціальних дослідженнях з питань зарубіжного досвіду застосування умовно-дострокового звільнення, в більшості країн світу у суду є можливість скасувати умовно-дострокове звільнення у разі вчинення особою різних правопорушень та недотримання ним покладених на нього обов'язків [248, с. 215]. Типовість застосування умовно-дострокового звільнення під нагляд (судовий, органів пробації тощо) є підставою для перегляду вітчизняної законодавчої практики щодо

визначення різновидів умовно-дострокового звільнення, посилення його значення у завершальній частині реалізації прогресивної системи виконання покарання.

Підсумовуючи зазначене слід підкреслити наступне. Предметом дослідження в даному підрозділі стали переважно два спеціалізовані міжнародно-правові документи, що безпосередньо містять рекомендаційні положення щодо поведіння із засудженими, які перебувають у в'язниці - Мінімальні стандартні правила поведіння з в'язнями та Європейські тюремні правила. Якщо узагальнено підійти до їхньої комплексної оцінки та характеру співвідношення то слід зазначити наступне. Ці два документи доповнюють один одне. Якщо перший – це певний масштаб доцільного погляду та сприйняття належного стану у сфері поведіння із в'язнями (основних правил, принципів, спрямувань тощо), то другий – це варіант їхньої конкретизації, уточнення, поглиблення управлінської та організаційної складової.

Якщо у першому не виокремлюється категорія «прогресивний», то в другому в Приамбулі вже міститься це поняття і стосується режиму як певної сукупності порядку та умов виконання покарання у виді позбавлення волі («прогресивний режим»).

Прогресивна система виконання покарання, відповідно до міжнародно-правових стандартів, має відтворюватися у поступовості перетворення та здійсненні суттєвих змін чинних форм та методів роботи із засудженими, залежно від терміну відбутого строку покарання та поведінки під час відбування покарання. Що охоплює не лише зміни умов утримання, різні заходи (підходи) щодо виправного впливу в різних відділеннях однієї установи або в різних установах, наявність системи пільг та різних методів поведіння із засудженими, які мають стимулювати законослухняну поведінку, - але й передбачає застосування умовно-дострокового звільнення під нагляд як завершального етапу реалізації призначеного судом покарання.

Слід зазначити, що більшість положень міжнародно-правових актів (як загального, так і спеціалізованого характеру) пов'язані із рекомендаціями щодо порядку та умов тримання засуджених в умовах ізоляції безвідносно до етапів відбування покарання. А отже стосуються правового статусу будь-якого засудженого, з першого дня його перебування в ізоляції. Принципові вимоги щодо виключення видів поведінки, що можуть спричинити зайві страждання (не пов'язані із фактом ізоляції), піклування про стан здоров'я, вимога мінімізувати різницю між життям на волі та у в'язниці, - мають стати базовими в підходах до формування правосуб'єктності засуджених на *початковому етапі перебування у в'язниці*. Адже від обсягу прав, законних інтересів, обов'язків, що складають зміст правового статусу засудженого на першому етапі відбування покарання залежить характер та кількість пільг, на які може сподіватися засуджений у подальшому спрямуванні до виправлення та дострокового звільнення.

Міжнародно-правові стандарти містять положення, які ми маємо розглядати як такі, що доводять особливу важливість створення в кожному тюремному закладі таких умов, які б посилювали *почуття відповідальності* засудженої особи, сприяли її поступовому поверненню до правослухняного способу життя в більш оптимальні терміни через систему різних пільг та методів поведінки. Використання у правилах таких категорій як «самовизначення», «почуття відповідальності», «людська гідність» по відношенню до в'язнів свідчить на користь тієї думки, що їхнє виправлення є не можливим без власного бажання та зацікавленості в цьому.

Аналіз особливостей зарубіжного законодавства щодо стимулювання правослухняної поведінки в частині визначення переліку умов та підстав застосування заходів заохочення до ув'язнених надає підстави дійти висновку, що їхній перелік у більшості країн світу є значним і стосується практично усіх сфер життя засудженого. Проте здебільшого передбачається поширення можливостей підтримання соціальних зв'язків із зовнішнім світом у різний спосіб (користування телевізором, Інтернетом, отримання

права на різні види побачень, різновиди виходу та виїзду за межі установи тощо), що не є складовою початкового правового статусу засудженої особи, а настають у зв'язку із позитивною поведінкою, в окремих випадках із сумлінним ставленням до праці. В наведених переліках видів заохочення заходи, які застосовуються вже після відбуття певного строку покарання, наводяться поряд із тими видами, які можуть становити початковий обсяг правообмежень і стосуватися дозвілля, матеріальних та інформаційних інтересів засудженої особи. Тож практично не існує розмежувань між разовими заходами заохочення та тими, що є складовою більш поліпшених умов утримання, та вимагають відбуття певний строк покарання.

Особливе значення має такий вид заохочення як надання права на *відпустку* (вихід, виїзд за межі установи). В міжнародно-правових актах особливе значення відпустки у поводженні із в'язнями обумовлюється чималою кількістю чинників: забезпечити контакт із зовнішнім світом, передусім, із близькими та рідними, які укріплюватимуть бажання виправитися, достроково звільнитися, сприятимуть включенню у вільне життя після звільнення; нейтралізація (або ж зменшення) ступеню негативного впливу ізоляції на особистість засудженого; створення доброзичливої та гуманної атмосфери в установі, що позначиться на відносинах із адміністрацією установи тощо. У якості характерних ознак цього інституту визначається стимулююча сутність, обов'язковість та повсякденність застосування.

Аналіз зарубіжного досвіду доводить, що матеріальною підставою позитивного вирішення питання про надання права на відпустку зазвичай є дотримання правопорядку в установі, факт не порушення встановлених правил поведінки, наявність довіри адміністрації. Отже, правослухняне поводження під час відбування покарання. Формальною підставою є необхідність відбуття певного строку покарання. Проте розбіжності щодо вимоги відбуття мінімально необхідної частини покарання різняться від третини (але не менше чотирьох місяців) до половини призначеного строку

покарання. Тож саме в цій ознаці найчастіше виявляються особливості правових систем та правових традицій різних країн світу. Що важливо, періодичність (інтенсивність) надання такого права є доволі значною (за наявності матеріальних та формальних підстав). В окремих країнах (Швейцарія) це щомісячна практика, в інших - кожні два місяці (Норвегія). До того ж, важливим є те, що особлива увага приділяється поведінці засудженого під час його першої (найчастіше короткострокової) відпустки. Саме від результатів цього поводження залежить подальша можливість використовувати дане пільгове право. Короткостроковість перших виходів та виїздів засуджених за межі в'язниці певним чином розглядаються як виправданій ризик, особливо щодо засуджених, які не викликають довіру у адміністрації установи. Проте існують всі підстави дійти висновку, що наявність ризику розглядається як необхідна складова у будь-якому випадку надання розглядуваної пільги.

Аналіз відповідних положень міжнародно-правових стандартів та зарубіжного досвіду доводить, що застосування заходів заохочень у вигляді *відпусток або разових виходів* за межі установ має стати складовою прогресивної системи виконання (відбування) покарання у вигляді позбавлення волі у кримінально-виконавчих установах не лише відкритого, але й закритого типу, оскільки сприятиме підвищенню ефективності карально-виховного процесу, а отже ресоціалізації засуджених після звільнення. На підставі більш конкретних досліджень слід визначитися із матеріальними та формальними підставами надання засудженим тривалого побачення з близькими родичами з правом виходу за межі виправної установи, короткострокових та довгострокових відпусток. Заохочувальний інститут, який полягає у наданні засудженому права пересуватися за межами установи без конвою або супроводу (у зв'язку із працею, різними причинами побутового характеру), слід розглядати як перехідний стимулюючий захід, який дозволяє оцінити особливості поведінки засудженої особи, яка перебуває без нагляду та контролю. Саме удосконалення змісту та підстав

застосування цього інституту в кримінально-виконавчому законодавстві України сприятимуть формулюванню досить важливих для засуджених стимулюючих інститутів – різних видів відпустки.

Словосполучення, які використовуються під час формулювання міжнародно-правових стандартів в сфері організації *праці засуджених* як то: засуджені мають працювати; право вимагати, щоб засуджені працювали тощо, - свідчать про обов'язковий характер праці. Доцільність такого ставлення до праці в міжнародно-правових документах обумовлюється значною кількістю взаємопов'язаних із необхідністю її організації питань: зайнятість засуджених протягом тривалого строку перебування в ув'язненні; отримання спеціальності та корисних навичок, підвищення кваліфікації, підтримання дисципліни та правопорядку через зайнятість засуджених, полегшення контролю та нагляду. До того ж, сутнісною ознакою розглядуваних документів є те, що праця розглядається як «позитивний елемент в програмі перевиховання», а отже як предмет оцінювання на шляху до виправлення.

Окрему групу міжнародно-правових стандартів становлять рекомендаційні положення загального та спеціального характеру, які стосуються *умовно-дострокового звільнення* як завершального етапу прогресивної системи виконання покарання. Зміст цих положень засвідчує певну тенденцію до поширення сфери застосування інституту випробування та типовість зарубіжної практики умовно-дострокового звільнення під нагляд, що розглядається: як противага суттєвій лібералізації кримінальної та кримінально-виконавчої політики на сучасному етапі реформування системи покарання, призначення та виконання покарання у виді позбавлення волі; засіб зменшення ризику звільнення особи, яка не виправилася, або ж щодо якої не існує чіткої впевненості у її виправленні; як засіб попередження рецидиву правопорушень. Досвід більшості країн світу доводить, що умовно-дострокове звільнення пов'язується із покладанням на звільненого додаткових вимог щодо поведінки в невідбутій термін покарання.

Найчастіше особу обмежують у виборі місця проживання та спілкування з певними особами. Проте це перелік може бути подовжений за рахунок інших обов'язків (пройти певні курси навчання, лікування тощо).

Висновки до розділу 1

1. В основі оцінки ефективності установ по виконанню покарання у виді позбавлення волі на певний строк (крім інших показників) має перебувати поведінка засудженої особи протягом усього терміну перебування в ізоляції від суспільства. Відповідно, доцільніше ставитися до виправлення як до певного процесу, який має свій специфічний зміст та інструментарій впливу, залежно від етапів відбування покарання, від терміну перебування в ізоляції

2. Ставлення до виправлення засудженого як до певного (доволі тривалого) процесу посилює значення та актуальність розробки того інструментарію (механізму), який пришвидчить рівномірний та поступовий еволюційний розвиток особистості, зміну та корегування її властивостей, а відповідно, - відновлювання засудженої особи в соціальному статусі. Саме в цьому вона найбільш потребує допомоги як на рівні законотворчості, так і правозастосування. Саме такий підхід посилює актуальність більш поглибленого дослідження змісту, сутності, ознак, форм застосування прогресивної системи виконання (відбування) покарання, співвідношення даного інституту із міжгалузевими інститутами диференціації та індивідуалізації покарання, заохочення правослухняної поведінки під час відбування покарання.

3. Наше дослідження доводить, що зміст та сутність складових механізму реалізації виправного процесу відтворюються передусім у стані дотримання чіткості та системності у визначенні прав та законних інтересів засудженої особи; доцільності меж співвідношення примусових та заохочувальних заходів впливу на засудженого; наданні особливого значення особистісним властивостям засудженої особи, її власної волі в виправному

процесі; спрямуванні щодо пошуків нових форм (засобів) сприяння формуванню та затвердженню позитивних змін в особистості засудженого. Саме ці питання суттєво впливають не лише на дієвість кримінально-виконавчого процесу, але й обумовлюють необхідність по новому поглянути на чинний кримінально-виконавчий інститут прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.

4. Специфічні ознаки законних інтересів засуджених (вони не відображені в правах засуджених; є лише правовою можливістю; залежать від розсуду адміністрації; передбачають можливість клопотання перед уповноваженим суб'єктом; відтворюють прагнення засудженого до володіння благами; є правовим наслідком суб'єктивної оцінки поведінки засудженого тощо), - властиві практично усім заохочувальним кримінально-виконавчим інститутам, до яких відносяться і усі форми прогресивної системи виконання покарання.

5. На тлі існування таких важливих принципових вимог матеріальної галузі права (кримінального права) щодо необхідності задовольнятися мінімально необхідним обсягом кари певного виду та строку покарання (ч. 2 ст. 65 КК) та положень міжнародно-правових стандартів щодо нівелювання різниці між життям на волі та у в'язниці та особливої шкідливості завдання ув'язненим зайвих страждань, - у кримінально-виконавчій (виправно-трудовій) політиці перевага надавалася (і на жаль, надається) примусовим аспектам виконавчої діяльності, що безпосередньо впливає на визначення доцільного обсягу правообмежень, властивих позбавленню волі.

Методологія глобального індивідуалізму (визнання цінності людини як конкретної особистості) вимагає переорієнтації виконавчій діяльності з превалюючого значення примусу на визнання важливості визначення оптимально необхідного початкового обсягу правообмежень, своєчасних та справедливих змін цих обмежень, умов та порядку тримання залежно від поведінки засудженого протягом відбування покарання, - до повного їхнього

анулювання (умовно-дострокового звільнення). Тож правопорядок в кримінально-виконавчих установах закритого типу має базуватися не лише на застосуванні заходів примусу і обмеження правосуб'єктності засудженого, а й наданні належної уваги стимулюючим заходам у виправному процесі, якими є усі елементи прогресивної системи.

б. Аксіомою має стати те, що поступовість у набутті засудженою особою позитивних змін у свідомості особистості, відповідних змін у поведінці, інтенсивність відновлення особи у соціальному статусі повноправного члена суспільства та підготовки її до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного способу життя (а отже її виправлення та ресоціалізації) – це завжди внутрішня справа засудженої особи. А отже вимагає наявності власного інтересу, бажання, мотивації, а відповідно, значно поширює розуміння принципу індивідуального підходу у виправному процесі. Не безпідставно категорія «добровільності» розглядається стосовно різних сфер життєдіяльності засудженого в умовах ізоляції: в сфері працевикористання, в сфері застосування різних виховних заходів, залучення засуджених до участі в роботі самодіяльних організацій. В широкому розумінні принцип добровільності має відтворюватися у всьому комплексному процесі виправлення особи, відповідно на всіх етапах його реалізації. А це можливо забезпечити лише за рахунок посилення заохочувальних (стимулюючих) ознак кожного елементу прогресивної системи виконання покарання, що сприятиме більш дієвому впливу на сферу інтересів засудженого.

- В міжнародно-правових стандартах використовується в певній редакції поняття «прогресивна система», «прогресивний режим». Проте не розкривається зміст цих понять. Комплексне системне тлумачення спеціальних міжнародно-правових стандартів (Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями та Європейські тюремні правила) надає підстави сформулювати схематично структуру та зміст елементів прогресивної системи в міжнародно-правовому аспекті: особлива увага до

початкового (базового) правового стану в'язнів, що має забезпечити збереження фізичного та психічного здоров'я, не спричиняти зайвих страждань, не порушувати гідності особи; формулювання заходів заохочення (пільг) в широкому розумінні, що дозволить відповідно до конкретних властивостей особи, її поведінки змінювати поступово умови її тримання в межах однієї установи, використовуючи різні підрозділи, або ж шляхом переведення до іншої; особливе значення перехідного стану, що відтворюється у праві на напіввільне життя під контролем адміністрації, як підготовка до звільнення; насамкінець, реалізація завершального етапу прогресивної системи – умовно-дострокове звільнення під нагляд для завершення процесу виправлення та перевиховання.

8. Доволі суттєве значення має той факт, що в міжнародно-правових стандартах такі словосполучення як «розвиток почуття відповідальності та інтересу до перевиховання» використовується поряд із доведенням значення наявності системи пільг та заходів заохочення. Саме такий підхід міжнародної спільноти до заходів заохочення доводить важливість зміни підходів в їхній оцінці (в широкому розумінні) у співвідношенні із загальною системою виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.

9. В будь-якій сфері життєдіяльності в'язня має виокремлюватися як базовий перелік природних (необхідних для життя) прав та законних інтересів засудженого, так і ті права, які не становлять першочергового значення для забезпечення фізичного та психічного здоров'я особи, але є предметом її інтересів (бажань). Саме ця сфера прав та законних інтересів має становити основу для формулювання розгалуженої системи пільг, заохочувальних заходів, які мають стосуватися усіх сфер життя особи в умовах ізоляції, передбачати різні види морального та матеріального стимулювання, різні можливості поновлення зв'язків із рідними та суспільством, що у підсумку сприятиме досягненню мети покарання у більш оптимальні терміни. Значно поширюючи перелік пільг, наповнюючи їх суттєвим заохочувальним значенням (переважно за рахунок зв'язків із

зовнішнім світом), зарубіжні країни підвищують рівень значення цих пільг (заохочень) для кожного окремого засудженого, який відтепер боїться їх втратити.

10. У всіх пенітенціарних установах цивілізованих зарубіжних країн система відпусток вже давно отримала законодавчого регулювання та широкого використання. І це відбулося завдяки тому, що в більшості країн світу визнається той факт, що заохочувальні відпустки ефективно стимулюють правослухняну поведінку засуджених, є суттєвим стимулом для переведення особи на більш пільгові, менш суворі умови відбування покарання. Відповідно, позбавлення (або ж навіть лише відстрочення у наданні права на відпустку) засудженому, який вчинив правопорушення, є досить суворим дисциплінарним впливом, ефективним заходом профілактики порушення режиму відбування покарання.

11. Досвід більшості країн світу доводить, що умовно-дострокове звільнення пов'язується із покладанням на звільненого додаткових вимог щодо поведінки в невідбутій термін покарання. Зміст міжнародно-правових стандартів засвідчує певну тенденцію до поширення сфери застосування інституту випробування та звертає увагу на типовість зарубіжної практики умовно-дострокового звільнення під нагляд, що розглядається: як противага суттєвій лібералізації кримінальної та кримінально-виконавчої політики на сучасному етапі реформування системи покарання, призначення та виконання покарання у виді позбавлення волі; засіб зменшення ризику звільнення особи, яка не виправилася, або ж щодо якої не існує чіткої впевненості у її виправленні; як засіб попередження рецидиву правопорушень.

РОЗДІЛ 2

ПРОГРЕСИВНА СИСТЕМА ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК: СУТНІСТЬ, ФОРМИ, ПОНЯТТЯ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ ІНШИМИ ІНСТИТУТАМИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

2.1 Стан дослідження прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі

Розгляд питання щодо стану дослідження прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі передбачає комплексний підхід щодо вивчення та співставлення окремих результатів наукових досліджень як тих, що стосуються передусім безпосередньо прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі (зміст, сутність, мета, підстави, форми та особливості реалізації в кримінально-виконавчих установах закритого типу різного рівня безпеки тощо), - так і тих, що охоплюють ці питання опосередковано як складову інших проблем, що є предметом досліджень кримінально-правового та кримінально-виконавчого напрямку (шляхи нейтралізації впливу негативних наслідків відбування покарання у виді позбавлення волі; оптимальні засоби досягнення мети виправлення та ресоціалізації засуджених під час відбування покарання; зміст та сутність інститутів диференціації та індивідуалізації виконання покарання, стимулювання правослухняної поведінки; особливості підстав застосування та значення різних видів звільнення від подальшого відбування покарання тощо).

Значення останніх обумовлюється різними чинниками, серед яких: наявність незначної кількості спеціальних досліджень, присвячених проблемам реалізації прогресивної системи, характеристиці ознак даного інституту; тісна взаємопов'язаність історичних, соціально-правових аспектів застосування прогресивної системи із супутніми проблемами виконання та

відбування покарання у виді позбавлення волі законодавчого та правозастосовного характеру; необхідністю теоретичного обґрунтування самодостатності та важливості комплексного інституту прогресивної системи виконання та відбування покарання серед інститутів диференціації виконання (відбування) покарання та стимулювання (заохочення) дострокового досягнення мети покарання.

Окремої уваги заслуговують показники проведеного анонімного опитування персоналу УВП та засуджених до позбавлення волі дозволило з'ясувати зміст та обґрунтувати необхідність активізації наукових пошуків з означеної тематики дослідження. Так, на питання «Чи відомі для Вас результати наукових досліджень з питань прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі?» засуджені до позбавлення волі відповіли таким чином: Лише 2% засуджених цікавляться результатами наукових досліджень з питань прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі (14 осіб) (ще 18% (93 особи) володіють такою інформацією частково, а 80% (427 осіб) – взагалі про це нічого не знають).(додатки А, Б). У свою чергу, персонал УВП на це питання дав наступні відповіді: Результати наукових досліджень з питань прогресивної системи виконання покарань у виді позбавлення волі відомі тільки для 30% (155 осіб) респондентів і для 60% (312 осіб) – лише частково, а для 10% (67 осіб) – вони відсутні взагалі. (додатки В, Г).

Тож звернення до доктринальних джерел, які лише опосередковано стосуються проблем прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі є виправданим. Базуючись на тому, що питання посилення ефективності механізму (інструментарію) реалізації процесу карально-виправного впливу на засуджену особу взаємопов'язане із значною кількістю супутніх питань, ми маємо виокремити саме ті, розгляд та аналіз яких сприятиме формулюванню остаточних висновків з питань, обраних нами у якості предмету дослідження. Як на наш погляд, особливе значення мають результати досліджень з проблем диференціації та

індивідуалізації застосування заохочувальних та примусових заходів під час виконання покарання у виді позбавлення волі; шляхів та засобів нейтралізації негативного впливу відбування покарання у виді позбавлення волі на особистість засудженої особи на тлі реформування кримінально-виконавчої системи у пенітенціарну; взаємозалежності особливостей порядку та умов виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі із соціально-демографічними та психофізичними властивостями засудженої особи; визначення ступеню залежності дієвості карально-виховних заходів від особистісних властивостей, інтересів, ціннісних орієнтацій тощо.

Тож визначивши у даному підрозділі у якості предмета аналізу стан дослідження прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, ми зорієнтовані на отримання певних результатів на декількох рівнях. По-перше, щодо тенденцій дослідження даної теми протягом тривалого часу - з пострадянських часів до сьогодні; визначення типових та дискусійних наукових положень в частині змістовних, сутнісних ознак прогресивної системи, її форм, підстав застосування, місця у загальній системі стимулювання належної, соціально схвальної поведінки засудженої особи; новітніх ідей щодо удосконалення законодавчого регулювання сфери застосування прогресивної системи виконання покарання. По-друге, на підставі комплексного аналізу значної кількості досліджень кримінально-правового, кримінально-виконавчого та кримінологічного спрямування, які опосередковано стосуються прогресивної системи, визначитися із науковою думкою щодо місця та значення її серед інших інститутів кримінального та кримінально-виконавчого права, щодо шляхів (засобів, інструментарію) підвищення функціональної ефективності (дієвості) виправних установ закритого типу в частині досягнення мети покарання в оптимальні терміни та тлі об'єктивної обумовленості негативного впливу факту перебування особи в тривалій ізоляції від суспільства та родини.

Тож, передусім маємо звернутися до досліджень, які безпосередньо стосувалися проблем реалізації прогресивної системи виконання та

відбування покарання у виді позбавлення волі. Прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі – це категорія, яка становила та становить предмет дослідження багатьох вчених – пенітенціаристів. Коли ми кажемо багатьох, то маємо на увазі те, що питання доцільності та сутності зміни умов утримання засуджених, залежно від їхньої поведінки, є складовою більшої частини напрямків дослідження кримінально-виконавчого характеру. В своїх дослідженнях різного рівня узагальнення та обсягу (наукові статті, монографії, кандидатські та докторські дисертації тощо) автори поширювали та поглиблювали теоретичні та організаційно-правові знання та уявлення наукової спільноти в частині соціально-правового інституту прогресивної системи виконання та відбування покарання.

До проблем теоретичної складової, нормативного регулювання та впровадження в практику прогресивної системи виконання покарання безпосередньо, або ж опосередковано (як супутнє питання) зверталися такі вчені як Г.А. Аванесов, М.І. Бажанов, О.С. Михлін, М.О. Стручков, Ю.М. Ткачевський, Б.С. Утєвський, І.В. Шмаров тощо, - які перебували у витоків становлення виправно-трудоного (кримінально-виконавчого) права як такого.

Серед сучасних вчених в сфері кримінально-виконавчого права окремі дослідження щодо застосування прогресивної системи виконання покарання та особливостей практичної діяльності персоналу установ по виконанню покарання проводили А.В. Беца, І.Г. Богатирьов, В. Бадира, Т.А. Денисова, О.Г. Колб, В.Я. Конопельський, О.М. Кревсун, В.О. Меркулова, Г.С. Резніченко, Є.А. Смоляр, А.Х. Степанюк, В.М. Трубніков, В.З. Фетісов, Н.Б. Хлистова, І.С. Яковець, Д.В. Ягунов, З.В. Яремко тощо. У окремих вчених (Г.А. Аванесов, О.І. Бажанов, О.М. Кревсун, В.О. Меркулова, Ю.М. Ткачевський, А.М. Носенко, В.З. Фетісов тощо) прогресивна система виконання та відбування покарання у вигляді позбавлення волі стала безпосереднім предметом дослідження.

Умовно маємо поділити наукові дослідження, з точки зору підходу до кількості та змісту форм (заходів), в яких відтворювався зміст та сутність

прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, - на такі, в яких даний інститут розглядається як у вузькому (Ю.М. Ткачевський, А.М. Носенко), так і в широкому (Г.А. Аванесов, О.І. Бажанов, О.М. Кревсун, В.О. Меркулова, Ю. Соцький, В.З. Фетісов) значенні. Історично такі два протилежні підходи були властиві як науковцям пострадянського часу, так і сучасним вченим, фахівцям з проблем кримінального та кримінально-виконавчого права.

Щодо першого більш вузького розуміння (підходу) до оцінки сутності та значення прогресивної системи. На думку ж Ю.М. Ткачевського, головною формою реалізації прогресивної системи виконання кримінального покарання є лише зміна умов відбування покарання у межах однієї виправної установи. Умови утримання у межах закладу, залежно від поведінки засудженого, можуть змінюватися як на краще, так і в бік посилення суворості порядку та умов відбування покарання. Отже, залежно від поведінки обсяг правообмежень змінюється, і в певних випадках досить суттєво. Вчений вважав, що за змістом прогресивна система не охоплює класифікацію засуджених за видами установ позбавлення волі (суд, дотримуючись принципу індивідуалізації покарання, визначає термін і місце відбування покарання, вид режиму); умовно-дострокове звільнення (мета покарання вже досягнута, засуджений виправився); контроль за особами, які звільнилися із установ (кримінально-виконавчі відносини припинилися) [334, с. 13-15].

Не вважав умовно-дострокове звільнення елементом прогресивної системи і А.М. Носенко, який досліджував правову природу, сутність умовно-дострокового звільнення, ефективність застосування цього інституту в Україні. Вчений доводив, що умовно-дострокове звільнення не є каральним інститутом, тому не може бути визнаним стадією прогресивної системи виконання покарання; не може бути заходом стимулювання, що використовується адміністрацією як захід забезпечення режиму, виправлення

засуджених; не є заходом виправлення засуджених, оскільки застосовується до осіб, які виправилися [233, с. 6-7, 34-35].

Щодо широкого розуміння змісту, сутності, форм та підстав застосування прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. Ще в 60-і роки попереднього століття Г.А. Аванесов, підготувавши монографію під назвою «Зміна умов утримання засуджених в процесі відбування покарання (прогресивна система)», аналізував її як працю, яка присвячена саме проблемі прогресивної системи відбування покарання у виді позбавлення волі, що безпосередньо відтворює реалізацію принципу диференціації та індивідуалізації покарання. При цьому вчений звернув увагу на те, що *саме індивідуалізація покарання через зміну умов утримання залежно від виправлення засудженої особи пов'язана із прогресивною системою виконання покарання. Її мета – стимулювання виправлення засуджених та забезпечення належної їх підготовки до звільнення.* Вчений наполягав, що зміна умов тримання не може розглядатися як один із заходів заохочення чи стягнення, оскільки є результатом оцінки поведінки засудженого за досить тривалий термін. А тому розглядав у якості складових прогресивної системи і зміну умов в межах однієї установи, і зміну умов шляхом переведення до іншої установи, і застосування умовно-дострокового звільнення як заключний її елемент. В той же час, заміну покарання на інший більш м'який вид покарання не відносив до даної системи [2, с. 3, 4].

Такого ж широкого підходу щодо розуміння сукупності заходів, які застосовуються до засуджених під час виконання та відбування покарання та складають структурно елементи прогресивної системи, дотримувалися О.І. Бажанов та В.З. Фетісов, які присвятили цьому питанню багато років (починаючи з 70-х років попереднього століття). Висловлюючи думку, що *стимулювання виправлення - головна властивість прогресивної системи*, вчені дотримувалися досить широкого підходу, вважаючи що прогресивна система охоплює і заходи диференціації утримання засуджених до позбавлення волі залежно від виду виправної установи, і зміну умов

утримання під час відбування покарання, і застосування умовно-дострокового звільнення від подальшого відбування покарання, і навіть контроль за звільненими з установи тощо. Вчені пропонували розглядати прогресивну систему як певний, точно регламентований порядок виконання позбавлення волі із класифікацією і окремим утриманням засуджених у різних видах виправних установ, коли умови відбування покарання покращуються (або погіршуються) залежно від виправлення (не виправлення) засудженого, із наданням можливості дострокового звільнення, із організацією допомоги засудженим, які звільнюються (патронат), і встановленням за ними контролю та спостереження [14, с. 29; 13, с. 13, 69-72].

Різні аспекти прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі є предметом дослідження В.О. Меркулової. Окремі висновки, яких дійшла вчена, у підсумку сприяли подальшому реформуванню кримінально-виконавчого законодавства, знайшли своє відтворення у тих інтенсивних змінах, яких зазнає КВК до сьогодні. До того, в більшості своїй ці висновки є об'єктивними, як такими, що заслуговують на підтримку. А головне – доводять необхідність більш поглибленого дослідження та обґрунтування необхідності подовження реформування кримінально-виконавчого законодавства в частині регламентації порядку та умов застосування прогресивної системи виконання покарання. А отже в нашій роботі ми керуємося певними досягненнями в цій частині і ставимо за мету поширення сфери дослідження, а відповідно, отримання результатів теоретичного та правового характеру щодо усіх складових прогресивної системи виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі.

Проблеми прогресивної системи виконання та відбування покарання та зміст її елементів в широкому значенні досліджувалися В.О. Меркуловою на протязі тривалого часу, починаючи з радянських часів. Проте маємо звернути увагу на результати досліджень, які були проведені за часів незалежності України та безпосередньо в останні роки. Автор, доводив, що для досягнення

максимального успіху у виправленні засуджених, засоби, які застосовуються до них, мають змінюватися відповідно до змін їхньої свідомості і поведінки. Зокрема, у засуджених завжди має бути певна перспектива, стимул щодо бажаної, позитивної поведінки. В.О. Меркулова вважала, що існують усі підстави розглядати *умовно-дострокове* звільнення як елемент прогресивної системи виконання покарання у широкому розумінні, завдяки його суттєвому стимулюючому впливу на увесь карально-виховний процес, формуванню у засудженого усвідомлення доцільності сумлінної поведінки та сумлінного ставлення до праці. Проте не лише інститут умовно-дострокового звільнення має розглядатися у якості складової прогресивної системи. На прискіпливу увагу та аналіз в цій частині заслуговує, на думку вченого, специфічний вид умовного звільнення від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі – звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей (ст. 83 КК). Цей інститут справляє заохочувальні властивості, а отже сприяє достроковому досягненню мети виправлення стосовно особливої категорії засуджених жінок, які мають піклуватися про здоров'я, належні умови для життя та розвитку своєї дитини.

До того ж, автором здійснені спеціальні дослідження з багатьох проблемних питань законодавчої та правозастосовної практики щодо безпосередньої реалізації прогресивної системи виконання покарання: зміни умов тримання засуджених як в межах однієї установи, так і шляхом переведення до іншої установи; змісту, сутності та стимулюючих властивостей поліпшених умов тримання в ізоляції; проблемних аспектів законодавчого визначення переведення до кримінально-виконавчої установи закритого типу мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання; співвідношення правового статусу засуджених, які тримаються в дільниці соціальної реабілітації та в колонії мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання тощо. Протягом тривалого терміну доводилася необхідність внесення змін до законодавчого визначення обсягу правообмежень, які становлять зміст поліпшених умов утримання, в бік

їхнього суттєвого пом'якшення, щодо визначення формальних підстав переведення на поліпшені умов утримання (зменшення до однієї третини призначеного судом покарання). Доводилася доцільність розглядати надання відпустки у якості складової поліпшених умов утримання тощо [204, с. 195, 208, 231; 207, с. 23-25; 206, с. 14-19; 72; 202].

Одним із останніх спеціальних наукових досліджень, присвячених прогресивній системі, є кандидатська дисертація Кревсун О.М. на тему «Прогресивна система виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях» (2016 р.). Виходячи із необхідності пошуку оптимальної моделі покарання, яка б дозволила виправити злочинців, автор зорієнтований на те, що таку місію має виконати прогресивна система виконання покарання, яка за своїм соціально-правовим призначенням покликана стимулювати правосвідому поведінку засуджених, сприяти формуванню у них бажання змінити умови тримання, закріпити позитивні погляди та поведінку. Автор дослідив історію становлення та правову природу прогресивної системи, досвід зарубіжних держав щодо функціонування елементів прогресивної системи, дослідив правовий механізм реалізації її елементів (субінститутів) в Україні, висловив своє бачення щодо шляхів вирішення окремих правових проблем та надав пропозиції по вдосконаленню прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. І в цьому полягає цінність цього дослідження. Проте воно не позбавлено певних суперечностей. З одного боку, автор визначаючи зміст поняття «прогресивної системи» обмежується лише порядком виконання покарання у виді позбавлення волі, що передбачає поетапну зміну умов тримання засуджених, залежно від поведінки, а отже дещо звужує змістовні ознаки. Проте, з іншого боку, у якості субінститутів (елементів) прогресивної системи пропонує розглядати зміну умов тримання в межах однієї установи та шляхом переведення з однієї виправної установи до іншої, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким та умовно-дострокове звільнення. Такий підхід щодо форм прогресивної системи є

більш широким, а ніж запропонована дефініція поняття прогресивної системи [162, с. 3, 12].

Окремі стимулюючі аспекти прогресивної системи досліджувалися *Соцьким Ю.*, який на підставі дослідження *заохочувальних властивостей* різних форм прогресивної системи у різні періоди історії людства дійшов висновку щодо *тривалого періоду* становлення даного інституту, сталого відтворення його складових у всіх кримінально-виконавчих (виправно-трудова) кодексах України, головного сутнісного значення змін у правовому статусі засудженої особи під час реалізації прогресивної системи.

Важливість результатів дослідження даного автора обумовлюється аргументацією щодо взаємозумовленості стимулюючих властивостей прогресивної системи та інтенсивності прояву правової свободи та активності засуджених у самореалізації та відповідальності за свою поведінку. Проте автор виявив специфічний підхід до визначення форм прогресивної системи, значно поширюючи межі даної сфери, оскільки відносить до них (крім зміни умов тримання в межах установи та шляхом переведення в іншу установу, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, умовно-дострокового звільнення) застосування Закону про амністію та Акту про помилування [307, с. 47; 308, с. 46].

На тлі подовження тривалої дискусії щодо механізму та засобів запобігання упередженому суб'єктивному підходу до визначення критеріїв (доцільних показників) «сумлінної поведінки», «сумлінного ставлення до праці», «злісного порушення встановленого порядку відбування покарання», визначення ступеню виправлення («стає на шлях виправлення», «став на шлях виправлення», «довів своє виправлення») тощо, - на увагу заслуговують публікації *Є.А. Смоляра* з відповідних проблем застосування прогресивної системи виконання та відбування покарання. Ці категорії мають особливе значення під час вирішення питання про доцільність зміни умов виконання та відбування покарання на краще. Проте вони є оціночними, а отже здебільшого залежать від суб'єктивного розсуду адміністрації установи.

Невизначеність критеріїв оцінки виправлення засуджених, на справедливу думку вченого, найчастіше призводить до свавілля та зловживань з боку адміністрації установи по виконанню покарання. Відповідно розглядається вченим як чинник, який негативно впливає на механізм реалізації прогресивної системи [302, с. 410].

В окремих спеціальних публікаціях авторський колектив (*В.Ковганич, А.Гель*) визначаючи предмет дослідження, не використовують поняття «прогресивна система виконання покарання», але розглядають саме ті питання, які і становлять її зміст – різні аспекти та проблеми застосування інституту змін умов тримання осіб, засуджених до позбавлення волі [129, с. 100-103].

Аналіз стану дослідження проблем застосування прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі у якості складової передбачає звернення до змісту підручників (*посібників*) з кримінально-виконавчого права, що відтворюють здебільшого погляди колективу авторів – фахівців з питань реформування чинної системи виконання покарання в Україні. За критерій класифікації розглядуваних видань візьмемо факт наявності (відсутності) згадки про прогресивну систему виконання покарання у виді позбавлення волі та спосіб (метод) звернення авторського колективу до проблем прогресивної системи. Відповідно, маємо виокремити ті видання, які взагалі не використовують словосполучення «прогресивна система» - ні в назвах підрозділів, ні у змісті положень; видання, в яких прогресивна система не розглядається як такий кримінально-виконавчий інститут, що заслуговує на виокремлення в спеціальному розділі (підрозділі) кримінально-виконавчого права, проте розглядається у зв'язку із аналізом різних форм зміни умов тримання засуджених у виправних колоніях; насамкінець, видання, в яких структурно виокремлюється конкретний підрозділ, присвячений змісту, сутності, формам та підставам реалізації прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.

Для порівняння та визначення історичних тенденцій в розрахунок братимуться і окремі підручники пострадянського часу, які були підготовлені вченими (зокрема, М.О. Стручковим, Ю.М. Ткачевським), які свого часу поряд із іншими вченими доводили доцільність виокремлення виправно-трудового права (кримінально-виконавчого права) із кримінального та кримінально-процесуального права у якості самодостатньої галузі права, що має свій предмет та окрему специфічну сферу правових відносин.

Щодо першої групи видань. Практично в значній кількості підручників, посібників взагалі не використовується словосполучення «прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі» [184; 172; 175; 177; 253; 176]. Звертає на себе увагу той факт, що навіть в тих випадках, де конкретно йдеться про підстави зміни умов тримання у виправних установах, як в межах однієї колонії (переведення в різні дільниці), так і шляхом переведення до іншої установи, - автор не згадує взагалі про існування різних форм прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі [175, с. 224-228].

Щодо другої групи підручників. У виданнях більш пізнього періоду (починаючи з 2010 р.) особливістю є те, що вже виокремлюється цілий розділ «Особливості відбування покарання в колоніях різних видів та зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі», в якому містяться положення щодо історичних аспектів ставлення законодавця України до прогресивної системи, надається визначення її змісту, сутності, мети та форм, підтверджується неоднозначне ставлення до цієї системи в доктрині кримінально-виконавчого права. Слід наголосити, що прогресивна система аналізується переважно з точки зору різних форм зміни умов тримання засуджених як в межах однієї установи, так і шляхом переведення до іншої. Про інші форми не згадується [174, с. 620-654].

Такий підхід до висвітлення проблем прогресивної системи є сталим, оскільки спостерігався і в виданнях навчального характеру ще за пострадянського часу. В одних підручниках прогресивна система

пов'язувалася із змінами умов тримання засуджених [109]. В інших, - навіть при розгляді питань зміни умов тримання осіб, засуджених до позбавлення волі, про прогресивну систему не згадується [303, с. 153-159; 321]. Усі розглянуті нами підручники (посібники) маємо віднести до такої групи видань, в якій ми не знайдемо структурно відокремлений розділ чи підрозділ, який би був присвячений безпосередньо прогресивній системі виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, аналізу теоретичних, законодавчих та правозастосовних аспектів її реалізації.

Оскільки одним із напрямків (завдань) нашого дослідження є визначення сутнісних розмежувальних ознак між інститутом диференціації (індивідуалізації) виконання покарання у виді позбавлення волі, заходами стимулювання (заохочення) правомірної поведінки засуджених та прогресивною системою виконання покарання, - доцільним є звернення до окремих досліджень основоположного характеру (як на наш погляд) в частині формулювання відповідних дефініцій.

Проблеми становлення, розробки та удосконалення концепції диференціації кримінальної відповідальності, а відповідно призначення та виконання покарання, є складовою пріоритетних напрямків наукових досліджень кримінально-правового та кримінально-виконавчого напрямку. До того ж, результати цих досліджень є основою для визначення напрямків подальшого реформування вітчизняного кримінального та кримінально-виконавчого законодавства. Зокрема, предметом обговорення в доктрині права залишаються питання поняття диференціації кримінальної відповідальності, критерії та межі її дієвої реалізації, засоби та інструментарій забезпечення цієї дієвості. Доволі часто ці проблемні питання розглядаються і у співвідношенні із прогресивною системою виконання покарання. Чимала кількість спеціальних досліджень опосередковано звертається до сутнісних ознак цієї системи на тлі її співвідношення із диференціацією та індивідуалізацією кримінальної відповідальності та покарання на різних етапах кримінального правосуддя. Серед проблем

співвідношення між диференціацією виконання покарання та прогресивною системою слід виокремити ті, в яких відтворюється складність визначення форм прогресивної системи, доцільність (недоцільність) віднесення до цих форм (елементів) різних видів класифікації засуджених, починаючи з часу набуття вироком законної сили і завершуючи відбуттям покарання; співвідношення індивідуалізації засобів карально-виховного впливу, засобів заохочення (примусу) та зміни умов тримання засуджених на різних етапах відбування покарання у виді позбавлення волі. Тож доцільним є звернення до понять, сутнісних ознак диференціації та індивідуалізації, які надаються у спеціальних конкретних дослідженнях.

Однією із основоположних робіт у цьому плані залишається спеціальне кримінально-правове дослідження з теоретичних та правових питань диференціації кримінальної відповідальності, виконане Т.А. Лесниевскі-Костаревою [189] Комплексний теоретико-правовий характер даної роботи передбачає розгляд автором чималої кількості питань (поняття та співвідношення між диференціацією та індивідуалізацією; засоби забезпечення справедливого правосуддя та звуження меж суддівського розсуду; окремі ознаки розмежування між диференціацією, стимулюванням та прогресивною системою тощо), що є складовою безпосередньо (чи опосередковано) прогресивної системи виконання покарання. Отже окремі результати мають бути використані нами при обґрунтуванні певних положень щодо співвідношення диференціації (індивідуалізації) виконання покарання та прогресивної системи виконання покарання.

Серед наукових досліджень монографічного характеру, які опосередковано стосуються розглядуваних нами питань, слід виокремити спеціальне дослідження з проблем диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі, виконане В.Я. Конопельським [145; 146, с. 86]. Сфера дослідження є доволі широкою і охоплює теоретико-прикладні, історичні, міжнародні та організаційно-правові аспекти реалізації принципу диференціації та індивідуалізації під час виконання та відбування

даного покарання. На нашу особливу увагу заслуговують ті результати наукового дослідження, в яких автор, аналізуючи вплив диференціації та індивідуалізації на стан та перспективи виправного процесу (через забезпечення дієвості засобів виправлення та ресоціалізації), на рецидивну та організовану злочинність у виправних та виховних колоніях тощо, - підкреслює особливу важливість врахування особистісних властивостей засудженої особи (її соціально-демографічних, психофізичних, кримінально-правових та кримінально-виконавчих характеристик), ступінь впливу на неї негативних наслідків перебування в ізоляції під час визначення доцільної системи засобів виховного впливу, необхідності поступової зміни правового статусу залежно від поведінки засудженого тощо.

Практично аналогічних висновків доходить і А.І. *Марчук*, дослідивши кримінологічні засади класифікації засуджених до позбавлення волі. Саме особистісні властивості засуджених пропонується розглядати у якості критеріїв первинної, вторинної класифікації та перекласифікації засуджених під час відбування ними покарання у виді позбавлення волі. Де перекласифікація розглядається як завершальний етап класифікації засуджених, полягає у зміні обсягу правообмежень засудженого на підставі аналізу його поведінки у період відбування покарання у кримінально-виконавчих установах, врахування ступеню співвідношення позитивного та негативного елементу у спрямованості поводження, наявності фактів агресивної (насильницької) поведінки щодо інших осіб тощо [199, с. 15-16].

Уточнення сутнісних ознак прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі пов'язаний ще з одним напрямком дослідження – щодо сутності та значення заохочувальних норм кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, співвідношення інституту стимулювання та прогресивної системи. Загалом проблемами підвищення ефективності заохочувального впливу займалися багато вчених-юристів, представників як теорії права, так і галузевих юридичних наук. Проблема змісту та ефективності заохочувальних норм розглядається практично в

кожній галузі права, оскільки все більша кількість вчених дотримуються позиції, що соціальні та правові зміни в державі мають стати підґрунтям для використання позитивних стимулів в праві.

Що стосується безпосередніх проблем співвідношення кримінальних, кримінально-виконавчих інститутів та системи стимулювання, то ці питання розглядалася найчастіше як складова інших більш загальних питань виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі: з'ясування змісту та сутності покарання та його цілей; попередження протиправної поведінки в місцях позбавлення волі; підстав для індивідуалізації та диференціації виконання покарання; підготовки засуджених до звільнення; особливостей виконання покарання у виді позбавлення волі щодо засуджених жінок, тощо. В окремих випадках досліджувалися особливості застосування поліпшених умов та надавалися пропозиції щодо удосконалення цього кримінально-виконавчого інституту. Ці проблеми визначалися у якості предмету дослідження такими вченими як О.І. Бажанов, Т.А. Денисова, О.Г. Колб, В.Я. Конопельський, В.О. Меркулова, А.С. Михлін, Г.С. Резніченко, М.В. Романов, В.І. Селіверстов, В.М. Трубніков, П.В. Хряпінський та інші.

Проблемам стимулюючого значення зміни умов відбування покарання залежно від відбутого терміну, поведінки засуджених (як одного із елементів прогресивної системи виконання покарання) присвячені праці О.І. Бажанова, Ю.М. Ткачевського. Ці вчені визнають особливе значення стимулювання поведінки засуджених, але дотримуються різних поглядів щодо змісту, структури цієї системи. Суто кримінально-виконавчі аспекти проблеми стимулювання поведінки засуджених під час відбування покарання досліджувалися М.В. Романовим, який розглядав систему стимулювання у якості складової такої більш загальної категорії як дисциплінарна відповідальність засуджених під час відбування покарання. Правові підстави диференціації та індивідуалізації порядку та умов виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок

досліджувалися В.О. Меркуловою, Г.С. Резніченко. В дослідженнях цих вчених проблеми стимулювання поведінки засудженої жінки розглядалися на тлі більш загальних проблем мінімізації ступеню негативного впливу найсуворішого кримінального покарання на психофізичний стан жінки. Результати досліджень зазначених вчених є теоретичною основою для нашого дослідження та поштовхом у обранні напрямків подальшого удосконалення чинного законодавства.

Дослідженнями основоположного характеру з різних аспектів заохочувальних норм у кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві України є роботи П.В. Хряпінського [366; 367]. Комплексний підхід у висвітленні інституту заохочувальних норм у кримінальному законодавстві, дослідження їх юридичної природи, соціальної обумовленості та значення дозволили вченому дійти висновку що вони є альтернативою кримінальної відповідальності та покаранню. До того ж, на увагу заслуговують висновки П.В. Хряпінського: щодо принципів та функцій дії заохочувальних норм як самостійного інституту; місце та значення у заохочувальній системі інститутів звільнення від подальшого відбування покарання, зокрема умовно-дострокового звільнення, звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають дитину віком до трьох років, заміни покарання на інше більш м'яке тощо.

Відповідно цікавими є і результати досліджень Н.Б. Хлистової в частині заохочення суспільно-корисної мотивації засуджених осіб, визначення поняття та сутності заохочення як такого [364].

Серед робіт монографічного характеру на увагу заслуговують доволі чисельні роботи, в яких проблеми та значення змін умов тримання засуджених під час відбування покарання у виді позбавлення волі (окремих елементів прогресивної системи) аналізується на тлі визначення ступеню та характеру негативного впливу факту відбування особою покарання у виді позбавлення волі та доведення надзвичайних складнощів щодо можливостей досягнення мети покарання саме за період перебування особи в ізоляції.

Питання нейтралізації негативного впливу на особистість засудженого покарання у виді позбавлення волі є предметом дослідження значної кількості вчених. А оскільки ця проблема є сталою і практично з радянських часів до сьогодні не лише не втрачає свого значення, а навіть, враховуючи сучасні тенденції реформування практично усіх галузей прав, набуває актуальності, - зазначений нижче перелік є неповним. Зокрема питанням специфічності реалізації цілей покарання в умовах ізоляції засудженої особи від суспільства присвячені дослідження Ю. Антоняна, З. Астемирова, М. Бажанова, В. Бадири, Н. Беляєва, М. Гернета, Т. Денисової, А. Зубкова, І. Карпеця, В. Конопельського, О. Колба, А. Михліна, П. Мелентьєва, В. Меркулової, А. Олійника, С. Познишева, Г. Радова, А. Резніченко, В. Рудника, Ф. Ручкина, М. Стучкова, Ю. Ткачевського, В. Трубнікова, І. Упорова, І. Шмарова, Г. Хохрякова, Д. Ягунова та інших.

Загальновизнаним результатом наукових досліджень з питання сутності та негативного значення впливу факту реального відбування особою покарання у виді позбавлення волі є те, що дотримання принципу невідворотності кримінальної відповідальності та покарання за вчинення кримінальних правопорушень значного ступеню тяжкості (зазвичай середнього, тяжкого та особливо тяжкого ступеня) передбачає об'єктивне настання певних деструктивних змін в особистості засудженої особи. Ці зміни обумовлюються доволі суттєвими протиріччями, які виникають в наслідок співвідношення двох видів завдань та спрямувань у діяльності установ по виконанню покарання у виді позбавлення волі: між необхідністю поновлення справедливості по відношенню до потерпілої особи (а отже суворо покарати засудженого шляхом застосування суттєвих правообмежень) та необхідністю виправити особу під час відбування нею покарання, підготувати до правомірного співжиття у суспільстві після її звільнення. Що є доволі складним, враховуючи умови в яких здійснюється процес виправлення. Такий висновок є результатом узагальненого аналізу В.І. Рудником, Ф. Ручкиним, І.В. Шмаровим чинників, які обумовлюють та

посилюють негативний вплив виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі, відтворюють його найсуттєвіші суперечності: ізолюючи особу від суспільства, суттєво обмежуючи її природні та соціальні потреби, послабивши зв'язки із зовнішнім світом, близькими та рідними, позитивним соціальним оточенням, - держава має в той же час підготувати її до життя у вільному суспільстві, сформувати соціально-корисні навички, нейтралізувати шкідливі якості, намагатися привчити до прийняття самостійних рішень, сформувати ініціативність та відповідальність за свої рішення та поведінку [289, с. 38-39; 288; 382, с. 84-91].

До того ж, процес виправлення стосується особи, яка більшу частину часу перебуває у несприятливому оточенні антисоціально налаштованих осіб, доволі часто маючих навіть більший ступінь антисоціальної настанови, соціальної та моральної деградації; особи, яка перебуває під впливом двох протилежних за своєю спрямованістю форм соціального контролю – з боку адміністрації і найближчого оточення, що породжує конформізм поведінки засуджених [204, с. 174].

Тож на увагу заслуговують ті доктринальні джерела, в яких доводиться важливість обрання належних засобів впливу на засуджених осіб, які б не лише нейтралізували негативний вплив позбавлення волі, але й сприяли формуванню відповідальності за свою поведінку, бажання змінити свій правовий стан на краще.

Так, зокрема, А.М. Олійник, який досліджуючи доволі актуальні питання тюремної субкультури (зміст, сутність та значення впливу на засудженого неформальних відносин; специфічність взаємовідносин між адміністрацією виправної установи та засудженими; дуалізм кримінально-виконавчих норм та відносин тощо), звертається до історичних аспектів виникнення прогресивної системи та питань її впливу на відносини між адміністрацією виправної установи та засудженими з метою доведення того наскільки складним та неоднорідним є тюремний світ, що в'язничне співтовариство – це сукупність значної кількості малих співтовариств, які

можуть керуються різними нормами та правилами поведінки. І цей фактор має суттєвий вплив на поведінку засудженого під час відбування ним покарання у виді позбавлення волі [235, с. 119].

Проблеми становлення та змісту прогресивної системи досить часто розглядаються у якості складової пенітенціарної системи як такої, загалом, в Україні, зокрема. Джерелами нашого дослідження є спеціальні публікації Д.В. Ягунова, О.Б. Пташинського з питань пенітенціарної системи України. Вчені, не акцентуючи на прогресивній системі свою увагу, тим не менш дійшли певних висновків, які є додатковим підтвердженням доцільності подальшого поглибленого дослідження теоретичних та правових аспектів реалізації прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.

Так, зокрема на нашу увагу заслуговують результати досліджень з проблем пенітенціарної системи України, які протягом тривалого часу здійснював і здійснює Д.В. Ягунов [386; 387; 389]. В роботах даного автора питання прогресивної системи розглядаються в історичному аспекті, на тлі аналізу змістовних та сутнісних особливостей перших пенітенціарних систем світу (Пенсільванської, Обернської, Прогресивної (Ірландської)). Важливість висновків наукових досліджень даного автора обумовлюється його особливою позицією щодо значення у діяльності пенітенціарних установ різних програм, які б формували у засудженого відповідальність за свою поведінку та результати виправного процесу під час відбування покарання. У цьому зв'язку на особливу увагу заслуговують положення щодо проблем: нормативного закріплення процесу ресоціалізації засуджених; впливу їхнього переведення до різних дільниць однієї виправної установи на результати ресоціалізації; співвідношення термінологічного апарату та сутнісних ознак ресоціалізації; врахування відповідного зарубіжного досвіду; уточнення змістовних ознак нових орієнтирів державної соціальної політики щодо осіб, засуджених до позбавлення волі тощо [386, с. 274 -325, 377-407].

О.Б. Пташинський, досліджуючи історичні засади пенітенціарії, особливості її розвитку, поняття та проблеми вдосконалення пенітенціарної системи в Україні, правові засади виконання покарання, - у якості складової звертається до історії виникнення прогресивної системи, надає характеристику різних категорій засуджених, умови тримання яких у виправних установах різняться за обсягом правообмежень [264, с. 22].

Висновки, яких дійшли ці вчені безпосередньо стосуються порядку зміни умов тримання засуджених в межах однієї установи, значення впливу етапу перебування засудженого в дільниці ресоціалізації на увесь процес відбування ними покарання, на формування позитивних цінностей та спрямувань.

Насамкінець, декілька положень про особливості аналізу прогресивної системи в дослідженнях з проблем особливостей виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно різних категорій засуджених, залежно від їхньої соціально-демографічної характеристики. В даному випадку маємо зазначити, що нашу увагу привернули роботи, які містять рекомендації щодо удосконалення теоретичних, законодавчих та правозастосовних аспектів прогресивної системи сформульовані на підставі дослідження специфіки функціонування жіночих кримінально-виконавчих установ закритого типу. Особливості виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі за віковою ознакою поза предметом нашого дослідження.

Властивості жінки як злочинниці, як суб'єкта кримінальної відповідальності (покарання), як суб'єкта пенітенціарного карально-виховного впливу, - завжди цікавили наукову спільноту і історично обумовлювали доцільність пошуку тих засобів (методів) виправно-трудоного впливу, які б дозволили з меншими негативними наслідками для цієї жінки, її рідних (дітей), для суспільства виконати покарання у виді позбавлення волі і повернути її до загальноприйнятого життя у суспільстві та родині. Доктрина кримінального та кримінально-виконавчого права постійно поповнюється

новими дослідженнями зазначеної проблеми. Проблемам особливостей виконання (відбування) покарання у вигляді позбавлення волі щодо жінок присвячені дослідження Ю.Антоняна, В. Бадири, А.Б. Благі, М.С. Басенко, Т. А. Денисової, В.О. Меркулової, А.С. Резніченко, В.В. Федусік, Т.М. Явчуновської тощо.

Історично аналізу піддавалися і піддаються різні кримінально-виконавчі аспекти особливостей досягнення позитивних результатів у виправленні засуджених жінок: психолого-педагогічні особливості характеристики жінок, які відбувають це покарання; особливості дисциплінарної практики (заохочення та стягнення) в установах по виконанню покарання; специфічність та доцільність різних умов утримання в ізоляції жінок, які є вагітними, мають малолітніх дітей; специфічність та сутність підстав для зміни умов утримання засуджених жінок в ізоляції тощо. Саме такий широкий підхід до проблем реалізації позбавлення волі щодо жінок дозволив визначитися із таким типовим висновком, що чинне кримінально-виконавче законодавство ще не відтворює належним чином особливості соціально-демографічного та психофізичного характеру, не відповідає основним вимогам міжнародно-правових стандартів.

Маємо звернутися до конкретного розгляду окремих досліджень як таких, що надають додаткові матеріали щодо підтвердження наших висновків в частині подальшого удосконалення прогресивної системи виконання покарання, або ж є підставою для подовження наукової дискусії та пошуків шляхів вирішення найскладніших питань в досліджуваній сфері.

Ще за радянських часів вченими було закладено основи розуміння того, що соціально-демографічні та психофізичні особливості засуджених жінок відкривають доволі не погані перспективи їхнього виправлення. Так зокрема Ю.М. Антонян взагалі вважав, що засуджені жінки не мають тих якостей, які б могли ускладнити процес виправлення, що їм властивий менший ступінь антисоціальної настанови, що на тлі високої імпульсивності та непередбачуваності наслідків своєї поведінки жінки, тим не менш, за

умови професійного застосування психолого-педагогічного впливу виявляють непогані перспективи свого виправлення. Останнє передбачає індивідуальний підхід, застосування методів психологічної діагностики та впливу на підсвідомість в сфері психіки з метою формування настанови на правильне сприйняття виховного впливу, виправлення, бажання самоудосконалення [6, с. 231, 238]. Зазначене є невід'ємною складовою формування у засуджених на рівні підсвідомості необхідності добровільного спрямування до поступових змін у правовому статусі під час відбування покарання у виді позбавлення волі.

Проблеми та особливості кримінальної відповідальності, призначення покарання, виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно жінок, які вчинили кримінальне правопорушення, тривалий час досліджувалися В.О. Меркуловою. Роботи цього вченого надають підстави визначитися із певними питаннями, які не лише набули сталого характеру, але й потребують посиленої уваги на тлі гуманізації законодавства, глобалізаційних процесів, підвищення значення міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду. Одним із таких питань є проблеми реалізації прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. Однією із особливостей розгляду питань щодо складових елементів прогресивної системи, значення умовно-дострокового звільнення у виховному процесі засуджених, змісту матеріальних, формальних підстав переведення на поліпшені умови утримання (про що вже йшлося на початку підрозділу) є те, що ці проблеми висвітлювалися В.О. Меркуловою на тлі обґрунтування доцільності більш чіткого визначення на законодавчому рівні особливостей виконання покарання у виді позбавлення волі щодо засуджених жінок, застосування різних видів звільнення від його відбування [208, с. 118-121; 204, с. 174-193; 202].

Одним із сучасних досліджень з проблем правових основ виправлення та ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі, є робота, яка виконана колективом авторів (В.А. Бадірою, Т.А. Денисовою). Розглядаючи

окремі аспекти криміногенності місць позбавлення волі, особливостей та специфічності реалізації виправного процесу у жіночих виправних закладах, вчені належну увагу присвятили аналізу стадій виправлення засуджених та безпосередньо оцінці прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі. Зокрема, йдеться про те, що виправний процес має свою внутрішню стадійність, конкретний характер і залежить головним чином від особистісних факторів особи, яка зазнає пенального впливу. А відповідно наголошується на необхідності досягнення такого стану, коли особа сама усвідомлює необхідність перемін, зміни ставлення до свого життя (поведінки). Останнє посилює актуальність вивчення особливостей виправного процесу та факторів, які його супроводжують на кожній стадії виконання (відбування) покарання. На думку вчених, кримінально-виконавча система має формуватися лише на засадах громадської безпеки та впровадження мінімально необхідних правообмежень. А оскільки такий підхід до реформування кримінально-виконавчої системи лише започатковується, то і правове регулювання прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні, на їхню думку, базується на застарілих та формальних уявленнях про цю систему [10, с. 39, 40, 90].

Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі щодо засуджених жінок вивчалися Г.С. Резніченко. Досліджуючи умови та порядок виконання і відбування покарання в установах мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання щодо засуджених жінок, правові підстави їхньої диференціації, особливості тримання в ізоляції вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей, - автор належну увагу звертає на окремі теоретичні (щодо оціночних понять у сфері визначення ступеня виправлення засудженої), законодавчі (щодо удосконалення законодавства в частині підстав переведення до дільниці соціальної реабілітації), правозастосовні (організаційно-правові заходи забезпечення сумісного мешкання матері та дитини в умовах ізоляції, застосування відпустки тощо) проблеми [273]. Зазначені аспекти мають безпосереднє відношення до різних елементів

прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.

Слід зазначити, що в даному підрозділі ми маємо використати окремі висновки, виконаного нами у 2012 р. науковому дослідженні щодо теоретичних та соціально-правових аспектів дисциплінарної практики в жіночих кримінально-виконавчих установах мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання (2012 р.) [63; 61, с. 167-173]. Досліджуючи характеристику дисциплінарних правопорушень, які вчиняються засудженими жінками під час відбування ними покарання у виді позбавлення волі, особливості застосування до них заходів стягнення, ми дійшли певних висновків, які впливатимуть на формулювання окремих положень щодо законодавчого удосконалення системи примусу та стимулювання, визначення дієвих заходів стягнення та заохочення як таких, що мають розглядатися як складова прогресивної системи виконання покарання.

Підсумовуючи зазначене слід підкреслити наступне. Вивчення та аналіз праць вчених, які безпосередньо досліджували проблеми застосування прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, надає підстави зауважити наступне. Правовий інститут прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі досить тривалий час є предметом дослідження фахівців кримінального та кримінально-виконавчого права. Аналізу піддавалися спеціальні дослідження з пострадянських часів до сьогодні. Такий підхід обумовлювався необхідністю визначення проблем сталого характеру, що залишаються невирішеними до сьогодні. Історичний метод дослідження дозволив виокремити як ті сутнісні питання, які набували особливостей та специфічності на тлі ідеологічних тез за пострадянського часу, так і ті, що надають нам можливість виокремити те базове (основоположне) у кримінально-виконавчому інституті прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, що має бути не лише збережене, а й посилене на сучасному етапі реформування кримінально-

виконавчого законодавства. Питання змісту, сутності, мети, форм, поняття та ознак прогресивної системи лише зараз набувають особливої ваги з переорієнтацією державної політики в сфері виконання покарання на захист прав та законних інтересів засудженої особи, дотримання загально визнаних міжнародних стандартів в частині забезпечення мінімально необхідного обсягу правообмежень та максимального збереження соціально-корисних зв'язків. Проте більшість із пропозицій та висновків, які стосуються прогресивної системи в цілому та її складових елементів здебільшого не мають комплексного та системного характеру в частині відтворення сучасних проблем теоретичного та законодавчого визначення, особливостей вітчизняної правозастосовної практики, а також в частині ступеню відповідності вимогам та рекомендаціям, які містяться у міжнародно-правових стандартах. Такий висновок базується на певній узагальненій класифікації усіх тих доктринальних положень, які безпосередньо, або ж опосередковано стосуються проблем реалізації прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі в Україні. Пропонуємо у підсумковій частині підрозділу виокремити наступні положення, в яких відтворюються: загально визнані або ж більш типові наукові позиції; сучасні тенденції формування певної наукової думки, напрямку вивчення та поглиблення уявлень про прогресивну систему виконання покарання; різні тлумачення змісту, сутності, мети, форм та підстав застосування прогресивної системи виконання покарання; положення в яких містяться безпосередні пропозиції щодо удосконалення чинного кримінально-виконавчого законодавства.

Узагальнений аналіз спеціальних наукових публікацій надає підстави зауважити про те, що в доктрині кримінального та кримінально-виконавчого права прогресивна система виконання покарання переважно розглядається як така соціально-правова категорія, яка має сприяти спрямуванню засуджених до свого виправлення та ресоціалізації, запобіганню з їхнього боку нових правопорушень через особисте удосконалення, поступову зміну умов

утримання, завдяки застосуванню різних заходів, які стимулюватимуть ці процеси та сприятимуть досягнення мети покарання в більш оптимальні терміни. Проте невдалість (суперечливість) законодавчих визначень щодо необхідного строку відбуття покарання, наявність проблем, що стосуються матеріальних підстав застосування різних форм прогресивної системи, в тому числі різних видів звільнення від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі (оціночний характер визначення ступеню виправлення, показників, які беруться до уваги, не відповідність окремих типових показників тенденціям реформування кримінально-виконавчого законодавства, широкі межі розсуду адміністрації виправної установи тощо), - ставлять під загрозу реалізацію законних інтересів засудженої особи, до яких і відноситься інститут прогресивної системи виконання покарання.

Сучасною тенденцією досліджень з питань прогресивної системи є те, що все частіше в доктрині кримінального та кримінально-виконавчого права соціально-правова категорія «прогресивна система» згадується (аналізується) поряд із такими категоріями як «диференціація та індивідуалізація», «стимулювання та заохочення» тощо. Обґрунтовується наукова позиція щодо необхідності: пошуку оптимальної моделі виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, яка б значно підвищила потенційні можливості виправного процесу і забезпечення досягнення цілей покарання; оновлення підходів до визначення засобів впливу на засуджену особу під час перебування нею в ізоляції від суспільства (враховуючи ступінь негативного впливу позбавлення волі на особистість засудженого); розробки узгодженої поетапної системи карально-виховного впливу взаємообумовленої змінами у свідомості та поведінці засудженої особи. В частині змісту прогресивної системи обґрунтовується необхідність поширення сфери її дії за рахунок віднесення до неї різних видів звільнення від покарання, пом'якшення невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі, на підставі їхніх стимулюючих властивостей.

Протягом тривалого часу обговорювалося і обговорюється до сьогодні питання доцільності та підстав охоплення прогресивною системою системою (крім зміни умов відбування покарання в межах однієї виправної установи та зміни умов тримання в ізоляції шляхом переведення до іншої установи) інших інститутів суто кримінально-виконавчого характеру (класифікація засуджених по видах установ) та міждисциплінарного характеру, що регулюються нормами як кримінального так і кримінально-виконавчого характеру (різні види звільнення від покарання, пом'якшення невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі).

Концептуальною основою даної позиції є те, що для досягнення максимального успіху у виправленні засуджених поступово, але постійно мають застосовуватися різні засоби поліпшення правового стану засудженої особи, залежно від її поведінки під час відбування покарання. Відповідно до цього прогресивна система виконання покарання має розглядатися у межах індивідуалізації покарання через зміну умов утримання залежно від виправлення засудженої особи. Проте зміна умов тримання не може розглядатися як один із заходів заохочення чи стягнення, оскільки є результатом оцінки поведінки засудженого за досить тривалий термін.

Питому вагу серед усіх дискусійних положень в частині змісту та форм прогресивної системи складала ті, в яких доводилася доцільність (або ж навпаки, недоцільність) вважати умовно-дострокове звільнення виявом прогресивної системи. Одні і ті ж критерії (особа вже виправилася, довела своє виправлення) використовувалися представниками різних наукових теорій, але у якості чинників, які мали підтвердити протилежні позиції. Даний факт обумовлювався різними відправними позиціями науковців щодо сутнісного значення та спрямування даного виду звільнення: умовно-дострокове звільнення як кінцевий результат відбування покарання та досягнення мети виправлення, що існує поза межами прогресивної системи; або ж аналіз умовно-дострокового звільнення з позиції особливого значення

впливу на особу самого процесу досягнення цього результату, який є тривалим та складним.

Спостерігаються різні бачення щодо мети та спрямування прогресивної системи. В одних випадках у якості єдиної мети визначається лише стимулювання засудженого до виправлення. В інших, сфера спрямувань значно поширюється: це і стимулювання (заохочення) до правомірної поведінки; це і поетапна підготовка засудженого до звільнення.

Розглядаючи в одних випадках прогресивну систему як прояв диференціації (індивідуалізації) виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, в інших, як тотожність стимулюючим та заохочувальним заходам, - вчені не вдавалися до поглибленого аналізу співвідношення цих інституцій. Такий підхід обумовлений існуванням доволі складних питань: розмежування між інститутами «прогресивної системи», «диференціації та індивідуалізації покарання», «стимулювання», «заохочувальних заходів»; визначення тих ознак, що розмежовують, або ж навпаки поєднують (ототожнюють) ці категорії; визначення інституцій більш високого рівня (по відношенню до прогресивної системи), або ж, навпаки, є субінститутами (складовими елементами) прогресивної системи. Будь-яке вирішення цієї проблеми має відтворитися у відповідних дефініціях, сутнісних ознаках понять диференціації, індивідуалізації, стимулювання, заохочення та прогресивної системи.

Отже з урахуванням досить інтенсивних змін, яких зазнає кримінальне та кримінально-виконавче законодавство в сучасних умовах, актуальності набувають практично більшість питань, пов'язаних із теорією, законодавством та правозастосуванням у сфері реалізації прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.

Серед таких питань особливе місце посідає: визначення сучасних пріоритетних напрямків реформування системи виконання покарання у виді позбавлення волі, удосконалення діяльності кримінально-виконавчої служби у сфері реалізації прогресивної системи виконання покарання; вивчення

системи стимулювання засуджених до правослухняної поведінки, до виправлення (ресоціалізації) та визначення співвідношення цієї системи із прогресивною системою виконання покарання; визначення ефективного правового інструментарію запровадження поетапної зміни умов тримання засуджених у виправних колоніях закритого типу; розробки критеріїв оцінювання ступенів виправлення засуджених та значення окремих показників життєдіяльності засуджених в умовах ізоляції; формування нової цілісної наукової концепції щодо порядку та умов застосування різних форм прогресивної системи виконання покарання та забезпечення їхньої дієвості тощо.

Відповідно, нового погляду вимагають як суто теоретичні питання (поняття, ознаки, види та форми прогресивної системи виконання покарання, співвідношення із системою диференціації та індивідуалізації виконання та відбування покарання, із системою стимулюючих - заохочувальних заходів тощо), так і питання правового характеру. Адже наслідком недостатньої теоретичної розробленості даної проблеми є проблеми законодавчої та правозастосовної практики. Чинне кримінально-виконавче законодавство потребує реформування в частині системності та чіткості законодавчих формулювань щодо змісту та підстав (формальних та матеріальних) застосування різних видів зміни умов тримання засуджених під час відбування покарання (в межах однієї установи, шляхом переведення до іншої установи); більш повного визначення кримінально-виконавчих положень щодо застосування інститутів, передбачених ст.ст. 81, 82, 83 КК. Зазначені питання і є предметом подальшого дослідження та визначають зміст наступних підрозділів.

В подальшому маємо довести, що всі очікування щодо підвищення ефективності функціонування системи виконання покарання в Україні мають підтвердитися з наданням належної уваги прогресивній системі, з поглибленням дослідження її теоретичної та правової складової, з удосконаленням законодавства як в частині виокремлення самодостатнього

інституту прогресивної системи, так і в частині регламентації порядку застосування її елементів (форм).

2.2 Прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк: зміст, сутність, мета та поняття

Чинне кримінальне, кримінально-виконавче та кримінально-процесуальне законодавство поряд з примусовими заходами передбачає різні способи впливу на осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (на засуджених, зокрема), спрямовані на активізацію їхньої волюї та інтелектуальної сфери, підсвідомості у бажаному для суспільства напрямку - забезпечити інтенсивну зміну антисоціальної настанови на правомірну, загальноприйнятну постзлочинну поведінку. Ці засоби впливу відтворюються у різних інститутах даних галузей права, а отже регулюються положеннями відповідного кодексу і стосуються різних стадій кримінального правосуддя - досудового розслідування, судового розгляду справи та ухвалення судом відповідного рішення, виконання призначеного судом покарання. У якості правових заходів стимулювання (заохочення) особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, до позитивної постзлочинної поведінки маємо розглядати: поширення сфери застосування різних видів звільнення від кримінальної відповідальності та покарання (за наявності визначених законом підстав); удосконалення інституту укладання угоди між державою та злочинцем, між потерпілим та злочинцем (угоди про примирення, угоди про визнання вини); впровадження такої системи виконання та відбування покарання, за якої правовий статус засудженого безпосередньо залежить від терміну відбутого строку та ступеня виправлення під час відбування покарання.

У всіх цих випадках зміна правового статусу особи, яка опинилася у сфері кримінального правосуддя, залежить від характеристики постзлочинної поведінки, а в певних випадках, від терміну відбутого покарання. Проте лише

порядок, за яким правовий статус засудженого під час відбування ним покарання у виді позбавлення волі змінюється відповідно до ступеня його виправлення та строку відбутого покарання, розглядається в доктрині права як прогресивна система виконання та відбування покарання.

В доктрині права йдеться про різні історичні дані щодо перших згадок про таку систему виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, яка за сутністю та змістом відтворює прогресивну систему виконання покарання. В окремих публікаціях йдеться про те, що вперше дана система почала відпрацьовуватися у XVIII ст. в Австралії на каторжі острову Норфолк. З метою впровадження оптимальних методів досягнення мети покарання відпрацьовувалася система виконання покарання, коли строк ув'язнення мав залежати не стільки від тяжкості вчиненого злочину, скільки від інтенсивності прагнення засудженої особи до виправлення [49, с. 22-25].

Проте більш типовою серед кримінологів, які обрали предметом своїх досліджень проблеми становлення, розвитку та перспектив удосконалення пенітенціарної системи виконання покарання в Україні, є позиція, що прогресивна система вперше була запровадженою в середині XIX століття в Англії і стосувалася засуджених до одиночного ув'язнення та загальних каторжних робіт. Зацікавити засуджених у виправленні мали: надання права на умовну відпустку за особливими квитками; скорочення строку покарання за сумлінну роботу; відрахування на користь засудженого частини зарплати; надання права побачення з родинами та права листування. В подальшому, на думку вчених, в Ірландії діюча пенітенціарна система була вдосконалена: вона передбачала скорочення строку покарання не тільки за старанну роботу, але й за сумлінну поведінку. Ця система ввійшла в історію як «ірландська» [174, с. 634-635; 264, С. 22; 389, С. 23].

Окремі вчені наголошують на тому, що в подальшому (у 70-х роках XIX століття) специфічність Ірландської та Англійської прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі відтворювалася у появі особливих в'язниць – реформаторіїв, головною ознакою яких був

розподіл засуджених на окремі групи залежно від ступеня виправлення, впровадження системи стимулів та привілеїв, що мало спонукати засуджених до виправлення [162, с. 7].

За окремими даними, перші згадки про прогресивну систему відбування покарання у виді позбавлення волі в Російській імперії знайшли своє законодавче відображення у першому тюремному кодексі дореволюційної Росії – «Уставе о содержащихся под стражей и о ссыльных» (1857 р.), який містив процедуру виконання покарання у вигляді каторжних робіт і передбачав зміну умов тримання шляхом переведення від одних форм ізоляції до інших [307, с. 47; 308, с. 45].

Тож відповідно до змістовних особливостей наведених систем виконання покарання у середині XIX століття з'явився новий кримінально-виконавчий інститут зміни умов тримання засуджених під час відбування найсуворіших видів покарання (одиначне ув'язнення, каторжні роботи), який отримав назву «прогресивної або ступеневої системи» [174, с. 634-635].

На особливу увагу заслуговують тенденції формування ставлення законодавця України до способу відображення у нормах Виправно-трудового (в подальшому – Кримінально-виконавчого) кодексу прогресивної системи виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі. Ретроспективний аналіз передбачає звернення до особливостей змісту відповідних положень Виправно-трудового кодексу 1925. В даному випадку маємо звернутися до коментарів до Виправно-трудового кодексу УРСР 1925 р. Н.Н. Паше-Озерского. Комплексний системно-правовий та граматичний аналіз конкретного змісту норм, які містяться у ст.ст. 41, 43, 44, 49, 55, 72, 82 ВТК доводить, що законодавець оперує таким поняттям як прогресивна система відбування покарання, визначає формальні та матеріальні підстави зміни правового стану засудженої особи в межах однієї установи, які є більш пільговими порівняно із чинним законодавством. Принциповим є положення, відповідно до якого режим у виправно-трудовах установах має будуватися відповідно до прогресивної системи відбування покарання з тим, щоб

залежно від характеру та властивостей засуджених, терміну відбутого ними покарання, - створювати умови для розвитку особистості, прояву нею своєї самодіяльності та ініціативи. Саме в такій досить загальній редакції йдеться про необхідність зміни умов утримання в ізоляції засуджених за наявності матеріальних (залежно від характеру та властивостей засуджених) та формальних (відбуття певного терміну покарання) підстав. *Сутність* прогресивної системи полягала у тому, що всі засуджені поділялися залежно від результатів виправно-трудоого впливу на три розряди: початковий, середній та вищий. Чіткість законодавчого формулювання стосувалася переважно визначенню формальних підстав. Формальною підставою переведення в середній розряд була необхідність відбуття певного строку покарання. Цей термін пов'язувався із належністю особи до певної категорії засуджених. Проте максимальний термін не має перебільшувати одної четвертої призначеного строку покарання (за редакцією ВТК – строку заходу соціального захисту). Переведення до середнього та вищого розряду надавала засудженим право на щорічну відпустку (7 днів для засуджених середнього розряду; 14 днів – для засуджених вищого розряду); додаткові побачення (1 раз на тиждень - для засуджених середнього розряду; 2 рази на тиждень – для засуджених вищого розряду). На увагу заслуговує те, що поліпшення умов утримання зовсім не стосувалося питання кількості коштів, які дозволялося витратити засудженим на придбання продуктів харчування та речі першої необхідності, отриманих передач. Відповідно до ст.ст. 82, 86 ВТК засуджені не обмежувалися в цих питаннях. Єдина умова – це наявність коштів на особистому рахунку та рідних, які мали змогу передати передачу [241, с. 61, 63, 66, 68, 76-82].

Тож якщо термін «прогресивна система» був закріплений у Виправно-трудоому кодексі 1925 р., то у подальшому ця система лише знаходила відображення у положеннях кримінально-виконавчого законодавства, оскільки ні ВТК УРСР 1970 р., ні КВК України 2003 р. не використовують це

словосполучення, а лише регулює порядок застосування різних видів змін умов тримання осіб, засуджених до позбавлення волі. [174, с. 635].

Історія знає цілковито негативне ставлення до впровадження прогресивної системи, зважаючи на її невід'ємну складову – викликати особистісну зацікавленість та отримати певні пільги за позитивну поведінку. Вважалося, що ця система лише сприяє виробленню у засуджених корисливості, споживчих нахилів, а отже стимулюватиме не дієве, а удаване (хибне) виправлення [227, с. 249-250].

Або ж на тлі виокремлення негативних властивостей прогресивної системи (відплата засудженому за хорошу поведінку певними пільгами; поглиблення відчуттів егоїзму, користоловства, улесливості та пристосування) тим не менш визнавалося значення зміни правового статусу засудженого як одного із ефективних способів реалізації карально-виховного впливу на засуджених [324, с. 164].

Негативне ставлення окремих сучасних вчених до прогресивної системи справедливо обумовлюється певними закономірними негативними наслідками перебування особи в ізоляції від суспільства, наслідками його перебування протягом тривалого часу у оточенні антисоціально налаштованих засуджених (нерідко із значним ступенем криміналізації), які дотримуються своїх норм та правил поведінки, для яких позитивна поведінка та дотримання вимог адміністрації – це співробітництво із адміністрацією. Маємо погодитися із думкою А.М. Олейніка, що прогресивна система виконання покарання посилить і без того значну залежність засудженого від адміністрації, оскільки саме голос представника влади має вирішальне значення у процесі прийняття остаточного рішення щодо зміни умов тримання, умовно-дострокового звільнення. На думку вченого, дуалізм відносин між засудженими (з одного боку повна залежність, з іншого – відторгнення легальної влади) перетворюється у дуалізм норм [235, с.119].

На думку інших вчених (В.А. Бадири, Т.А. Денисової) прогресивна система із її заохоченнями та стягненнями є формальною та застарілою,

оскільки здійснюється в умовах не реформованої кримінально-виконавчої системи у пенітенціарну, вимагає розробки іншої концепції виправного процесу. На їхню думку, правообмеження в місцях позбавлення волі мають бути виправданими лише з позицій міркувань громадської безпеки (як зовнішньої, так і внутрішньої), а відповідно засудженим мають надаватися усі можливості реалізувати свої життєві та соціальні потреби, крім тих, які перебувають у конфлікті із позбавленням волі [10, с. 90].

Окремою підставою для з'ясування суутності та змісту прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі стало анонімне опитування персоналу УВП та засуджених до позбавлення волі зокрема відповіді на питання «Чи розумієте Ви сутність і зміст прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі?» засуджені до позбавлення волі відповіли таким чином: Майже розділились порівну думки засуджених щодо розуміння сутності і змісту прогресивної системи: 35% (188 осіб) – у повній мірі володіють відомостями про неї; 40% (211 осіб) – частково знають про зазначений законодавчий підхід, а 25% (135 осіб) – не знають її суті та призначення. (додатки А, Б). У свою чергу, персонал УВП на це питання дав наступні відповіді: Лише 57% осіб з числа персоналу виправних колоній (304 із 534 респондентів) розуміють сутність і зміст прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі; ще 34% (181 особа) – частково, а 9% (49 осіб) – не розуміють цього правового явища (додатки В, Г).

Визначитися із тим, які властивості та характеристики прогресивної системи (негативні, чи позитивні) мають превалювати в її оцінці, маємо на підставі конкретного аналізу змісту, сутності, мети, спрямування прогресивної системи виконання покарання. Що у підсумку дозволить виокремити її головні невід'ємні ознаки, а відповідно – сформулювати поняття прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.

Починаючи з пострадянських часів підходи щодо визначення *змісту прогресивної системи* були доволі різні. За одними визначеннями (М.О.

Стручков) змістом прогресивної системи є сукупність правил щодо змін умов тримання в залежності від поведінки засудженого [324, с. 163]. Існує і більш вузьке розуміння змісту прогресивної системи (Ю.М. Ткачевский) як такої, що у якості свого елементу має лише зміну умов відбування покарання у межах однієї виправної установи (як в бік пом'якшення, так і в бік посилення суворості порядку та умов відбування покарання), залежно від поведінки засудженого [334, с. 13-15].

Інші визначення (О.І. Бажанов, В.З. Фетисов) були більш повними і різнорівневими, передбачали оцінку змістовних характеристик і як певного регламентованого порядку виконання позбавлення волі із класифікацією і окремим утриманням засуджених у різних видах виправних установ, і порядку коли умови відбування покарання покращуються (або погіршуються) залежно від виправлення засудженого, із наданням можливості дострокового звільнення, із організацією допомоги засудженим, які звільнюються (патронат), і встановленням за ними контролю та спостереження. Отже як сукупності ряду взаємопов'язаних елементів, які діють в певній послідовності, створюючи логічну гармонійну систему відбування покарання, де кожний попередній елемент є передумовою застосування наступного, де кожний вищий щабель є поширенням правосуб'єктності засудженого [14, с. 29; 13, с. 13, 69-72].

Отже за даними визначеннями зміст прогресивної системи складається із комплексної сукупності змістовних характеристик різних проявів складових елементів прогресивної системи (класифікація засуджених, зміна умов тримання, умовно-дострокове звільнення, контроль), із ціннісних властивостей системи загалом (регламентований порядок або ж правила виконання покарання, правосуб'єктність засуджених), і в проявах певних зв'язків між цими властивостями (взаємопов'язаність, послідовність, наступність, поетапність кожного елементу). Як на нашу думку, це є найтипівішими визначеннями змісту прогресивної системи навіть порівняно

із сучасними тлумаченнями змістовних ознак прогресивної системи виконання покарання.

Проте такий підхід не дозволяє виокремити те основне (базове), в чому відтворюється цінність та значення прогресивної системи. В сучасних вітчизняних дослідженнях в одних випадках увага концентрується на механізмі реалізації прогресивної системи, в інших – лише на певній ціннісній категорії, яка є визначальною в прогресивній системі.

Щодо першого підходу, на думку В.О. Меркулової прогресивна система за змістом – це постійна та поступова реалізація механізму змін засобів впливу (зокрема, умов та порядку виконання та відбування покарання), які застосовуються до засуджених, та змін у процесі виконання покарання (звільнення від подальшого його відбування), в залежності від змін свідомості засудженої особи, її поведінки (ступеня виправлення) [204, с. 195, 208, 231; 207, с. 23-25; 206, с. 14-19]. Тож в даному випадку поступовість змін розглядається у більш широкому значенні ніж зміна умов тримання в межах однієї установи та шляхом переведення до іншої установи, і стосується в цілому процесу виконання покарання у виді позбавлення волі, а отже охоплює різні варіанти дострокового звільнення та пом'якшення покарання.

В окремих випадках не використовується слово «зміст», проте наголошується на такій важливій ціннісній властивості прогресивної системи як зміна правового статусу засудженої особи. Маємо погодитися із тим, що нормативно припустима та передбачувана поведінка засудженого є можливою лише за умови постійного поступового реагування на її зміни шляхом змін у правовому статусі засудженого. Зокрема, на думку Ю.Ф. Соцького стрижнем прогресивної системи відбування покарання є правовий статус засудженого, який в повній мірі залежить від його кримінальної, кримінально-виконавчої та соціально-демографічної характеристики [259, с. 608-609; 308, с. 46]

Тож яким має бути визначення змісту прогресивної системи, які змістовні ознаки мають превалювати? Дослідження змісту прогресивної системи передбачає, передусім, визначитися із тлумаченням слова «зміст», що передбачає уточнення його етимологічної та семантичної характеристики. Відповідно до різних підходів (граматичного, філософського тощо) щодо походження слова та його структури, зміст – це і єдність усіх основних елементів цілого, його властивостей та зв'язків, які існують та відтворюються у певній формі та невіддільні від неї [234, с. 606]; це і те, що наповнює форму; те, в чому форма відтворюється; сукупність ознак; всезагальна характеристика цінності та значення будь-якої речі [355, с. 422].

Отже, якщо орієнтуватися на те, що з'єднує всі словникові формулювання в частині слова «зміст», що є для них типовим, - доходимо того висновку, що зміст – це єдність ціннісних властивостей та зв'язків, що відтворюються у певних формах (елементах) прогресивної системи. Отже, по-перше, для визначення змісту прогресивної системи виконання покарання маємо виокремити ту ціннісну та значиму властивість, що поєднує усі взаємопов'язані специфічні елементи прогресивної системи. Ця властивість має бути основоположною та всезагальною для прогресивної системи як певного міждисциплінарного інституту, оскільки є головною характеристикою кожного із її елементів. По-друге, відслідкувати той зв'язок, що обумовлює системну цілісність та взаємозалежність між різними формами прогресивної системи. По-третє, визначитися щодо доцільного переліку цих форм (елементів), спираючись на специфічні характеристики кожної з них.

Що ж, насамперед, характеризує кожний елемент прогресивної системи з точки зору права та практики його реалізації? Це і наявність визначеної на законодавчому рівні комплексу благ (пільг), на які може сподіватися засуджений за умови належної поведінки, та гарантій справедливої реалізації законного інтересу, застосування заохочень, настання змін у правовому статусі засудженого у разі наявності матеріальних та формальних підстав; це

і дотримання у правозастосуванні покрокової поступової зміни правосуб'єктності засудженого за умови досягнення ним певного ступеня виправлення, а отже дотримання поетапного застосування різних форм прогресивної системи відповідно до показників поведження та терміну відбутого строку покарання. [62, с. 36-40].

Отже віднесення різних інститутів кримінального та кримінально-виконавчого права до прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі, насамперед, базується на їхній сутнісній особливості – стимулювати виправлення засудженої особи, її повернення до правомірного життя в більш оптимальні терміни, що має здійснюватися у різний спосіб, за різних підстав. Відповідно постає питання: «Чи маємо ми цю властивість розглядати як єдину сутнісну особливість прогресивної системи виконання покарання в цілому?».

Знову ж таки, уточнення етимологічної та семантичної характеристики слова «сутність» надає нам орієнтир щодо пошуку того, що є визначальним у прогресивній системі виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. Відповідно до різних підходів, сутність (від лат. – quidditas – щось є) – це внутрішня основа, зміст, сутність будь-чого [234, с. 63]; те, що становить сутність речі, сукупність її суттєвих властивостей, ядро чогось, що існує самостійно [355, с. 444]. Отже маємо визначитися із внутрішньою базовою основою, найважливішою властивістю прогресивної системи виконання покарання.

Відповідно до змісту основних міжнародно-правових документів, сутністю прогресивної системи виконання та відбування покарання є саме заохочення (стимулювання) засудженого до виправлення в оптимальні терміни через поступове застосування системи пільг та різних методів поведження. [92, с. 60; 221, с. 107-109].

Саме на цій сутнісній ознаці наполягають і більшість вчених, які вважають головною властивістю прогресивної системи спроможність до стимулювання бажаної поведінки засудженого на підставі його природних

прагнень до покращення свого стану, а відповідно і його виправлення під час відбування покарання у виді позбавлення волі. [14, с. 27, 29; 13, с. 13, 69-72].

О.М. Кревсун, який присвятив прогресивній системі спеціальне дослідження, доводить те, що прогресивна система покликана стимулювати правосвідому поведінку засуджених, сумлінне виконання ними встановлених вимог режиму відбування покарання, бажання змінити умови, оскільки надає можливість відповідними діями та вчинками покращити своє правове становище, отримати додаткові пільги. [162, с. 1; 160, с. 91-92].

Проте існують і інші бачення щодо сутнісної ознаки розглядуваної системи виконання покарання. В колективній праці радянських вчених – фахівців з виправно-трудового права *сутність* прогресивної системи відбування покарання у виді позбавлення волі визначалася як індивідуалізація карально-виховних засобів, які застосовуються до конкретної особи у процесі реалізації покарання [109, с. 238].

Г.А. Аванесов, який одним із перших обрав цю проблеми для наукового дослідження у 60-х роках попереднього століття, звернув увагу насамперед на таку властивість прогресивної системи як поступовість зміни умов тримання засуджених, на покроковий механізм підготовки засуджених до життя на волі після звільнення. Це, на його думку, цілком відповідає елементарним правилам педагогіки, психології, принципам права та вимогам справедливості [1, с. 156-163; 3, с. 48].

Узагальнення доктринальних підходів щодо визначення найважливіших сутнісних ознак прогресивної системи доводить наявність наступних тенденцій. У якості такої називають і стимулювання бажаної правомірної поведінки, і індивідуалізацію карально-виховного впливу, і поступовість підготовки засудженого до звільнення тощо. Якщо в одних випадках наголос робиться на стимулюючих (заохочувальних) властивостях, а отже відповідній сутності інституту, то в інших випадках наголос робиться на процесуальних характеристиках даного інституту, на важливості механізму її реалізації. Проте якщо стимулююча ознака є відтворенням

єдності усіх форм прогресивної системи, то проблема доцільного порядку (механізму) застосування прогресивної системи як комплексного інституту є недостатньо вивченою та обґрунтованою.

Саме назва цієї системи «прогресивна» вимагає оцінити її з точки зору походження даного поняття. У даному випадку маємо враховувати те, що у визначенні сутності прогресивної системи виконання та відбування покарання ми маємо орієнтуватися на філософське тлумачення поняття «прогресу» в декількох значеннях: як поступний рух; рух уперед; розвиток людства у напрямку до кращого, більш досконалого стану тощо [355, с. 367]. Практично аналогічне тлумачення цього поняття і в мовних словниках: «прогрес» - поступовий рух уперед; покращення у процесі розвитку; «прогресивний» - поступово посилений, збільшений [234, с. 494].

Отже прогресивна система виконання покарання – це створення на законодавчому та правозастосовному рівнях певних можливостей для засуджених рухатися вперед, поступово покращуючи своє життя, свій правовий статус – до повної ресоціалізації. Отже не менше значення має та сутнісна ознака, яка свідчить про незмінну та головну властивість процесуального характеру – поступовість зміни правового статусу засудженої особи. Це, відповідно, посилює значення розуміння виправлення як певного процесу, механізму (інструментарію) реалізації його в місцях позбавлення волі, значення взаємозалежності усіх заходів виправного впливу на стадії виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. Виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі становить певний процес, протягом якого мають поступово змінюватися властивості засудженої особи. Відповідно, щоб досягти максимального успіху у виправленні засуджених, засоби, що застосовуються для цього, не можуть залишатися незмінними. Вони повинні змінюватися відповідно до ступеню змін свідомості та поведінки засудженої особи. Відповідно, і сутність цього інституту полягає у системній, поступовій покроковій зміні правового

становища засудженого у процесі відбування ним покарання у виді позбавлення волі.

Визначення сутнісної складової перебуває у взаємоз'язку із метою та спрямуванням у застосуванні прогресивної системи виконання покарання. Тож маємо визначитися із тим для чого потрібна ця система, яке її призначення?

Звернення до доктринальних джерел свідчить про різний рівень конкретизації тих завдань, у вирішенні яких суттєву роль має відігравати прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. У якості мети визначаються: спрямованість на досягнення максимального успіху у виправленні засуджених, у зміні їхньої свідомості та поведінки в більш оптимальні терміни, ніж це передбачає термін призначеного судом строку покарання у виді позбавлення волі [204, с. 195, 208, 231; 207, с. 23-25; 206, с. 14-19]; створення умов для ефективного використання засобів виправлення та ресоціалізації, для повернення засуджених після звільнення до самостійного соціально-нормативного життя [181, с. 302]; створення для засудженого таких умов, які б стимулювали власне прагнення до виправлення та до поступової підготовки його до життя на волі [323, с. 163]; оптимізація процесу досягнення мети покарання, реалізації його соціально-відновлювальної та превентивної функції [162, с. 1]; позитивне спрямування інтересів засуджених; стимулювання їхнього самовиховання; створення у засудженого готовності до самокерованої правослухняної поведінки; поступова підготовка засуджених до умов життя на волі шляхом наближення умов тримання до загальноприйнятих умов життя тощо [2, с. 3, 4; 174, с. 620-625, 635].

У відомчих рекомендаціях впровадження прогресивної системи пов'язується із необхідністю ефективно використовувати засоби виправлення і ресоціалізації, сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку, створювати умови для застосування інших засобів виправлення,

повернення засуджених до самостійного соціально-нормативного життя [210, с. 1].

Насамкінець, маємо звернутися до проблем визначення поняття прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі. На сьогодні однією із проблем теорії взагалі є визначення понятійного (категоріального) апарату, який має бути приведеним у відповідність із сучасними соціальними та міжнародними вимогами, сприяти формулюванню більш чітких законодавчих дефініцій. Ця проблема стосується безпосередньо і прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.

Поняття – це логічно сформована думка про предмет та певну ідею, уявлення про щось, рівень розуміння будь-чого [234, с. 455]; одна із форм логічного мислення, яка дозволяє в повсякденному житті класифікувати речі відповідно до типових ознак (в протилежність від суджень, що утворюються з певних понять); утворюються шляхом сприйняття та логічної переробки певних однакових ознак (суттєвих властивостей речей), які в подальшому об'єднуються у конкретні поняття [355, с. 354]. Виходячи із зазначеного в понятті прогресивної системи має бути відтворений вищий рівень її розуміння, узагальнення найтипівіших, взаємозалежних ознак, що становлять основну сутність та властивість прогресивної системи.

Оскільки поняття прогресивної системи відсутнє у чинному кримінально-виконавчому законодавстві, маємо звернутися до окремих запропонованих дефініцій у доктрині права.

За чинності попереднього Виправно-трудового кодексу (1970 р.) в наукових працях підкреслювалося загальне визнання того факту, що прогресивна система відбування покарання є правовим інститутом, якій відповідає цілям покарання (виправлення та перевиховання) і полягає у зміні умов тримання засуджених в залежності від їх поведінки та ставлення до праці [14, с. 27].

Проте сучасні визначення даного поняття за змістом ознак є практично аналогічними. Йдеться про те, що у кримінально-виконавчому законодавстві України функціонує самостійна підсистема – прогресивна система виконання покарання, яка становить собою сукупність правил, які регулюють порядок зміни умов відбування покарання в залежності від досягнення засудженим відповідного ступеня виправлення та фактично відбутого строку покарання [174, с. 636].

О.М. Кревсун пропонує вважати прогресивною системою – встановлений і врегульований КВК України, іншими нормативно-правовими актами порядок виконання покарання у виді позбавлення волі, що передбачає поступову (ступінчасту) зміну умов тримання засуджених як у бік покращення, так і погіршення, залежно від їх поведінки, ставлення до суспільно корисної праці та навчання [162, с. 4-5]. В даному випадку окрім факту зміни умов тримання засуджених виокремлюється ознака поступової реалізації цих змін.

Проте якщо орієнтуватися на те, що в понятті прогресивної системи мають бути відтворені сутнісні властивості усіх її форм, то маємо визнати, що запропоновані дефініції є дещо звуженими та не надають цілісного уявлення про призначення прогресивної системи в цілому. Адже зовсім не враховуються кримінально-правові та кримінально-виконавчі інститути, що реалізуються на стадії виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі, які теж передбачають поступовість (поетапність) покращення правового стану засудженої особи залежно від поведінки та терміну відбутого покарання (різні види звільнення від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі, або ж заміни його на інше покарання більш м'яке). І які теж мають розглядатися як невід'ємна складова заохочувальної системи кримінально-виконавчого прав.

Визначаючи у якості завдання формулювання поняття прогресивної системи, ми розуміємо складність його виконання, зважаючи на доволі різноманітні підходи у визначенні змісту, форм, сутності, мети (спрямувань)

прогресивної системи виконання (відбування) покарання як такої, та її багаточисельних форм. Безумовно в основу цього визначення має бути покладено виокремлення найтипівіших ознак теоретичного та правового характеру, які є властивими усім складовим прогресивної системи. Проте це поняття не буде повним без відтворення окремих правових особливостей та специфічності різних елементів прогресивної системи. Тож його формулювання – це результат дослідження практично усіх складових теоретичного та правового характеру, що безпосередньо (чи опосередковано) стосуються прогресивної системи виконання покарання.

Підсумовуючи зазначене вище слід підкреслити наступне. Як будь-яке соціально-правове явище прогресивну систему можна оцінити на декількох рівнях, зважаючи на ті критерії, які беруться за основу. Зазвичай прогресивна система пов'язується із стадією виконання та відбування покарання, і саме покарання у виді позбавлення волі. Проте новий погляд на її значення та розуміння змістовних, сутнісних характеристик та спрямування передбачає формування ставлення до неї як до міжгалузевого інституту кримінально-правового напрямку, що має впливати на подальше реформування кримінального правосуддя в цілому. Такий підхід обумовлюється започаткуванням нових або ж удосконаленням чинних заходів (способів, прийомів тощо) інтенсифікації досягнення цілей кримінальної відповідальності та покарання, підвищенням їхньої дієвості щодо впливу на вольову, інтелектуальну сферу і навіть підсвідомість винної особи (засудженого).

Витоки виникнення прогресивної системи пов'язують із особливостями становлення та розвитку системи виконання та відбування покарання в Австралії, Англії, Ірландії у XVIII – XIX століттях. Йшлося не про будь-яке покарання, а лише про найсуворіші – одиночне ув'язнення, каторжні роботи. Спрямування цієї системи визначала єдина мета – посилити інтенсивність формування у засуджених прагнення до виправлення. Відпрацьовувалися різні заходи, які мали сприяти дієвості системи виконання покарання.

Започатковувалася така складова прогресивної системи як різні умови утримання засуджених залежно від їхнього виправлення через поділ на окремі групи. Створювалася система заохочувальних заходів (пільг), яка в зазначених країнах могла бути різною (умовна відпустка, побачення із рідними, листування, скорочення строку за сумлінну роботу, скорочення строку за сумлінну поведінку тощо), але мала відігравати свою стимулюючу роль у виправленні засудженого.

Особливості історичних тенденцій у ставленні законодавця України до прогресивної системи особливо чітко відтворюються у порівняльному аналізі кримінально-виконавчих положень ВТК 1925 із відповідними положеннями чинного законодавства. Позитивною ознакою є те, що законодавець використовував у змісті правових положень словосполучення «прогресивна система». Регулюючи процес поділу засуджених залежно від результатів виховного впливу на три розряди (початковий, середній, вищий), законодавець створив основи для подальшого поглиблення та удосконалення змісту та сутності головної форми прогресивної системи – зміни умов тримання засуджених під час відбування покарання в межах однієї установи. Започатковується розуміння необхідності визначення та конкретизації тих підстав, які мають обумовлювати доцільність переведення з одного розряду на інший (властивості засудженої особи, дані щодо поведінки, термін відбутого строку). Важливим є те, що і середній і вищий рівень надають право на отримання однакових за характером пільг (зокрема, відпустки, побачення), але з відмінностями щодо їхньої кількості: кількість днів відпустки, кількість побачень залежали від того, на якому рівні перебуває засуджений. Щодо коштів, які дозволялося витратити на придбання продуктів харчування та предметів першої необхідності: їхня сума не обмежувалася з перших днів перебування у в'язниці. На відміну від положень ВТК 1970 р. та попередньої редакції правових положень КВК 2003 р., де сума коштів розглядалася як предмет стимулюючого впливу на засудженого, а відповідно значно різнилася залежно від терміну відбутого

строку та поведінки. Усі ці змістовні та сутнісні особливості системи виконання покарання мали зацікавити особу в доцільності отримання пільг, сприяти розвитку особистості засудженого та прояву з його боку ініціативи та бажання виправитися.

Історична та глобалізаційна оцінка значення цієї системи свідчать на користь наступних висновків. Формальність та застарілість відповідних кримінально-виконавчих положень посилює необхідність визнати подальше удосконалення прогресивної системи невід'ємною складовою реформування системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі в Україні. Істинність або удаваність прояву позитивних змін у поведженні засудженої особи (навіть на тлі особливостей інтелектуальної та вольової сфер) в значній мірі залежатимуть від чіткого та поступового збільшення пільг (змін обсягу правообмежень в бік пом'якшення або ж посилення), дотримання кількісного співвідношення між різними рівнями умов тримання засуджених, від ступеню їхньої поінформованості про порядок дії прогресивної системи з першого дня перебування в ізоляції.

Щодо авторського визначення змісту прогресивної системи, слід підкреслити наступне. Вихідною позицією є те, що в її змісті має відтворюватися сукупність ціннісних (сутнісних) властивостей кожного із елементів (форм) прогресивної системи, що обумовлюється їхньою єдністю та взаємозв'язком. Відповідно це питання має вирішуватися на декількох рівнях: на підставі дослідження етимологічного та семантичного походження слова «зміст», тенденцій щодо узагальненого аналізу змісту прогресивної системи як такої та врахування змістовних характеристик різних форм прогресивної системи. В даному випадку маємо виокремити ті всезагальні (найтипівіші) змістовні ознаки, які визначатимуть цінність та значення впливу прогресивної системи на процес виправлення засудженого, в певному сенсі є загально визнаними і мають бути покладені у подальшому у визначення поняття прогресивної системи.

По-перше, прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі носить комплексний міждисциплінарний характер, оскільки її реалізація передбачає системне тлумачення значної кількості правових положень, які містяться як в кримінальному, кримінально-виконавчому та кримінально-процесуальному законодавстві. Відповідно до широкого підходу до змісту прогресивної системи, вона має стосуватися усіх змін, яких може зазнати засуджений під час відбування покарання залежно від поведінки та ступеня виправлення, а не лише зміни правового статусу в межах однієї установи.

По-друге, суттєвою змістовною ознакою є те, що практично усі елементи прогресивної системи базуються на врахуванні як суто поведінки засудженої особи (яке ми розглядаємо як більш широке поняття ніж «поведінка», оскільки воно охоплює поведінку засудженого у різних сферах життєдіяльності в умовах ізоляції - працевикористання, побут, стосунки із оточенням, навчання тощо), так і ступінь виправлення, що передбачає більш комплексний підхід, оцінку не лише поведінкових ознак, але й окремих психологічних чинників і є підставою для застосування змін більш тривалого характеру та із значними відмінностями у правовому статусі.

По-третє, основним предметом (об'єктом) впливу прогресивної системи є правосуб'єктність засудженої особи (певний обсяг обов'язків, заборон, прав, законних інтересів, пільг тощо), як у вузькому розумінні – зміні правового статусу засудженої особи під час перебування в кримінально-виконавчих установах закритого типу, так і більш широкому – змін правосуб'єктності з урахуванням усіх можливостей скорочення терміну перебування в ізоляції (заміна покарання на інше більш м'яке, різні види дострокового звільнення тощо).

По-четверте, у переліку змістовних ознак має посісти належне місце особлива важливість дотримання взаємозв'язку між кожним елементом прогресивної системи, що має відтворюватися у чіткій їхній послідовності та поступовості, коли кожний наступний етап є подовженням та закріпленням

результатів попереднього. Це властивість суто процесуального характеру, яка безпосередньо відтворюється у назві розглядуваної системи: прогресивна система як поступовий рух у напрямку розвитку та покращення становища. Саме виокремлення цієї ознаки логічно обумовлює ставлення до виховного процесу в місцях позбавлення волі, спрямованого на досягнення цілей покарання (виправлення, ресоціалізації, попередження вчиненню нових кримінальних правопорушень), - як до доволі тривалого та складного поетапного процесу впливу на свідомість, волю, інтелект, поведінку засудженої особи шляхом поетапної зміни використовуваного при цьому інструментарію (різних засобів, методів, прийомів).

Усі вище зазначені властивості прогресивної системи обумовлюють прояв ще однієї сутнісної ознаки, задля якої практично вона і створювалася: стимулювати виправлення та повернення засудженого до правомірного життя в більш оптимальні терміни на основі формування у засудженого бажання природного характеру жити краще, в більш сприятливих для задоволення природних та духовних потреб умовах (навіть в місцях позбавлення волі). Якщо в цьому є соціальне призначення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі в цілому, то особливості стимулюючої ознаки кожного із окремих етапів її реалізації можуть бути більш вузького характеру: стимулювати належну поведінку, дотримання режимних вимог, сумлінне ставлення до праці та виконання норм виробітку, підвищення загальноосвітнього та професійного рівнів, дотримання правил безпеки, насамкінець, досягнення певного ступеня виправлення тощо.

2.3 Форми прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк: окремі теоретичні аспекти

Логічним подовженням аналізу змісту, сутності та спрямування прогресивної системи як комплексного соціально-правового інституту має стати дослідження теоретичних та правових аспектів щодо тих системних складових, які утворюють цей кримінально-виконавчий інститут. В доктрині права їх визначають як форми, елементи, субінститути тощо. Зважаючи на особливості правової конструкції кожної із цих форм, специфічність підстав застосування, правові наслідки реалізації, важливим напрямком дослідження є аналіз чинних кримінально-виконавчих норм, в яких безпосередньо відтворюється прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. Проте ці проблеми заслуговують на окреме поглиблене дослідження з урахуванням сучасних вітчизняних та міжнародних тенденцій реформування кримінально-виконавчого законодавства, і є предметом наступного розділу. Крім того, анонімне опитування персоналу УВП та засуджених до позбавлення волі дозволило з'ясувати зміст та обґрунтувати необхідність активізації наукових пошуків з означеної тематики дослідження. Так, на питання «Чи відомі для Вас форми прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі?» засуджені до позбавлення волі відповіли таким чином: Тільки 37% засуджених знають про визначені в законі форми прогресивної системи (193 особи) (ще 46% (245 осіб) – володіють інформацією про них частково, а 17% - взагалі не розуміють їх сутності) (додатки А, Б). У свою чергу, персонал УВП на це питання дав наступні відповіді: 56% всіх респондентів (299 осіб) знають про форми прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі; 26% - мають відомості з цього приводу частково (139 осіб), а 18% - взагалі не знають про що йде мова. (додатки В, Г).

В даному ж випадку маємо намір визначитися із доцільною системою форм прогресивної системи; уточненням структурних елементів більш нижчого рівня, які власне утворюють зміст, сутність та специфічність кожної окремої форми; обґрунтуванням доцільності існування розгалуженого комплексного соціально-правового явища, що має забезпечити дієвість вітчизняної системи виконання покарання в Україні, завдяки самодостатності кожного елементу різних форм прогресивної системи, існуванню чіткої послідовності в їхній реалізації, виконанню стимулюючої ролі на усіх етапах відбування покарання (з першого до останнього дня перебування в ізоляції). Результати дослідження цих суто теоретичних аспектів прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі обумовлюватимуть в подальшому наші наукові підходи в частині формулювання пропозицій щодо варіантів відтворення цієї системи елементів у чинному кримінально-виконавчому законодавстві України.

Тлумачення семантичного значення та етимологічного походження слова «форма» (від лат. *forma* – зовнішність, побудова) є різним і міститься в більшості словників граматичного, правового, філософського напрямку. Відповідно до різних визначень, форма – це зовнішній вигляд, зовнішнє начертання предмету; побудова, структура будь-чого; зразок, що узагальнює певні дані; внутрішня організація змісту тощо [304, с. 500]; спосіб існування та порядок організації (здійснення)...; сукупність засобів та прийомів реалізації [35, с. 661; 325, с. 360] зовнішній вид предмета, зовнішнє вираження будь-якого змісту; внутрішня побудова, структура, певний визначений порядок предмету чи здійснення процесу [355, с. 489].

Узагальнений підхід до наведених тлумачень слова «форма» свідчить про те, що нам необхідно дійти висновку щодо тих форм, в яких зовнішньо відтворюється прогресивна система виконання покарання, і які зафіксовані (або ж мають бути зафіксовані) у чинних положеннях кримінально-виконавчого законодавства. Ці форми, в свою чергу, є структурним відтворенням внутрішньо складової побудови елементів прогресивної

системи більш нижчого рівня. Саме через поступовість (поетапність) та взаємозв'язок кожного із цих елементів є можливість визначитися із доцільним способом та порядком реалізації кожної форми прогресивної системи більш високого рівня.

Як вже зазначалося у попередньому підрозділі, питання, яке стосується форм реалізації прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, є найбільш дискусійними. Саме це питання поділило усіх науковців на тих, хто вважає що прогресивна система відтворюється у різних формах зміни умов тримання засуджених під час їхнього перебування в ізоляції (як в межах однієї установи, так і шляхом переведення до іншої установи). І на тих, хто складовими прогресивної системи вважав усі кримінально-правові та кримінально-виконавчі інституції, що спроможні стимулювати дострокове виправлення засуджених осіб. А отже на прибічників вузького та широкого розуміння змісту прогресивної системи.

Прибічники вузького розуміння змісту прогресивної системи вважають, що вона має відтворюватися лише у формі зміни умов тримання засуджених в ізоляції (як шляхом зміни умов в межах однієї установи, так і шляхом переведення до іншої установи, іншого рівня безпеки), залежно від поведінки, досягнення певного ступеня виправлення та відбуття ними певного строку призначеного судом покарання.

Так на думку Ю.М. Ткачевського, головною формою реалізації прогресивної системи виконання кримінального покарання є лише зміна умов відбування покарання у межах однієї виправної установи (як в бік пом'якшення, так і в бік посилення суворості порядку та умов відбування покарання), залежно від поведінки засудженого. Вчений вважав, що прогресивна система за переліком форм (за змістом своїх елементів) не охоплює класифікацію засуджених за видами установ позбавлення волі (суд, дотримуючись принципу індивідуалізації покарання, визначає термін і місце відбування покарання, вид режиму); умовно-дострокове звільнення (мета покарання вже досягнута, засуджений виправився); контроль за особами, які

звільнилися із установ (кримінально-виконавчі відносини припинилися) [334, с. 13-15].

Щодо підстав не вважати умовно-дострокове звільнення елементом (формою) реалізації прогресивної системи виконання покарання більш докладно висловився А.М. Носенко, який доводив те, що умовно-дострокове звільнення – це інститут, який має відношення лише стосовно засуджених, які вже виправилися, а відповідно, не може розглядатися як захід стимулювання засуджених до виправлення та забезпечення режиму [233, с. 6-7, 34-35].

На перший погляд, може здатися, що така позиція відстоювалася лише за часів чинності попереднього виправно-трудового кодексу. Проте ми можемо її зустріти і в окремих сучасних підручниках з кримінально-виконавчого права, виданих після внесення суттєвих змін у кримінально-виконавче законодавство у 2010 р. Йдеться лише про дві форми прогресивної системи: зміну умов тримання шляхом переведення з однієї виправної колонії до колонії іншого рівня безпеки; зміну умов тримання шляхом переведення із однієї структурної ділянки виправних і виховних колоній до іншої ділянки. При цьому назви цих форм не виокремлюються [174, с. 635].

Проте наступність виправно-трудового (в подальшому – кримінально-виконавчого) права виявляється саме в широкому розумінні змістовних характеристик прогресивної системи як такої, що охоплює значну кількість заохочувальних інститутів кримінального та кримінально-виконавчого права. Такий підхід сформувався за чинності ВТК 1970 р. і набув особливої актуальності в сучасний період реформування кримінально-виконавчого законодавства.

Особливістю спеціальних дослідженнях з проблем прогресивної системи пострадянського часу є те, що в них йшлося лише про відбування покарання і не згадується про виконання покарання. Так Г.А. Аванесов у якості складових прогресивної системи відбування покарання розглядав і зміну умов в межах однієї установи, і зміну умов шляхом переведення до

іншої установи, і застосування умовно-дострокового звільнення як заключний її елемент. В той же час, заміну покарання на інший більш м'який вид покарання не відносив до даної системи [2, с. 3, 4]

О.І. Бажанов, В.З. Фетісов до форм реалізації прогресивної системи відносили і заходи диференціації утримання засуджених до позбавлення волі (залежно від виду виправної установи), і зміну умов тримання засуджених в межах однієї виправно-трудової установи (переведення на поліпшені умови тримання чи їхня відміна; переведення до приміщення камерного типу), і зміну умов тримання шляхом переведення із однієї установи в іншу (в колонію поселення, у в'язницю), і умовно-дострокове звільнення, і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, і навіть контроль за звільненими з установи тощо [14, с. 29; 13, с. 13, 69-72].

На думку М.О. Стручкова, формою прогресивної системи є форма здійснення сукупності правил, які дозволяють змінювати умови тримання засудженого під час відбування покарання: зміна умов шляхом переведення із одного виправно-трудової установи до іншої; зміна умов шляхом покращення чи погіршення умов тримання в межах одного виправного закладу; скорочення терміну покарання у виді позбавлення волі [324, с. 163]. Де, вочевидь, маємо розуміти останню форму як таку, що охоплює і умовно-дострокове звільнення, і пом'якшення покарання, оскільки і в першому і в другому випадках призначений судом термін позбавлення волі скорочується або ж завдяки звільненню, або ж шляхом заміни його на інше альтернативне покарання.

Насамкінець, розглядаючи видання пострадянського часу, слід підкреслити, що у колективних працях радянських вчених з питань виправно-трудового права переважно у якості форм прогресивної системи визначалися різновиди змін умов тримання засуджених під час відбування ними покарання та умовно-дострокове звільнення [109, с. 239].

В колективних працях сучасного періоду, які набувають найчастіше характеру підручників та посібників з кримінально-виконавчого права,

найчастіше до змін умов тримання засуджених під час відбування покарання у виді позбавлення волі (в межах однієї установи; шляхом переведення з однієї установи до іншої) та умовно-дострокового звільнення додається заміна невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі на інше більш м'яке покарання [174, с. 637].

Аналогічної позиції дотримується і О.М. Кревсун, присвятивши прогресивній системі виконання покарання у виді позбавлення волі спеціальне кандидатське дослідження. Проте якщо більшість вчених використовують термін «форми» по відношенню до складових елементів прогресивної системи, то даний вчений пропонує їх називати «субінститутами» «міжгалузевими субінститутами», виходячи з того, що прогресивна система це певний інститут права, а його складові – субінститути права: впорядкована сукупність правових норм, яка регулює конкретний вид суспільних відносин, що виникають під час відбування призначеного судом покарання та належить до конкретного правового інституту відповідної галузі права. Міжгалузевий субінститут – сукупність правових норм декількох галузей права, що регулюють однорідні за своїм змістом суспільні відносини. Вчений до субінститутів відносить зміну умов тримання засуджених в межах однієї виправної колонії та зміну умов тримання засуджених шляхом переведення з однієї виправної колонії до іншої. До міжгалузевих субінститутів, - заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання - як завершальний етап прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк [162, с. 3].

Деяко іншої позиції дотримуються В.О. Меркулова, яка до форм прояву прогресивної системи (окрім різних форм зміни умов тримання засуджених під час відбування покарання) відносить не лише умовно-дострокове звільнення, заміну покарання на більш м'яке, але й міждисциплінарний інститут звільнення від відбування покарання засуджених жінок, які є вагітними та мають малолітніх дітей. Автор розглядає кримінально-правові

інститути, передбачені ст.ст. 81, 82, 83 КК, у якості елементів прогресивної системи виконання покарання у широкому розумінні [202, с. 124-141, 269].

Ще більш поширив сферу реалізації прогресивної системи Ю.Ф. Соцький, який різні кримінально-правові та кримінально-виконавчі інститути поєднав у три форми. До першої він відносить зміну умов відбування покарання залежно від поведінки в межах однієї кримінально-виконавчої установи. До другої - зміну умов тримання засуджених шляхом переведення з однієї кримінально-виконавчої установи до іншої. До третьої - умовно-дострокове звільнення, заміну покарання у виді позбавлення волі на інше більш м'яке, застосування закону про амністію та акту про помилування [308, с. 46].

Насамкінець, найширшою є сфера реалізації прогресивної системи за відомчими рекомендаціями Управління соціально-виховної та психологічної роботи Державного департаменту України з питань виконання покарань. До форм прояву прогресивної системи відноситься система заходів заохочення та стягнення, зміна умов тримання в межах однієї колонії або шляхом переведення до колонії іншого виду, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, умовно-дострокове звільнення, інші види дострокового звільнення (звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до трьох років, звільнення від покарання на підставі закону про амністію або акта про помилування) [210, с. 1].

Тож на тлі окремих спроб обґрунтування доцільності віднесення до елементів прогресивної системи і факту розподілу засуджених за видами кримінально-виконавчих установ, їхньої диференціації за соціально-демографічними, кримінально-правовими характеристиками, і інститут контролю за засудженими після їхнього звільнення проглядається певна наступність у підходах щодо переліку форм прогресивної системи.

Слід визнати, що історично в більшості випадків саме зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі, в залежності від поведінки засудженого (як в межах однієї установи, так і шляхом переведення до

іншої), в теорії права розглядається як головна (за окремими позиціями – єдина) форма прогресивна система виконання та відбування покарання. Проте з часом актуальності набуває позиція щодо доцільності визначення більш широкої сфери реалізації прогресивної системи. Найчастіше це стосувалося таких інститутів як умовно-дострокове звільнення, заміна невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі іншим більш м'яким (ст.ст. 81, 82 КК). Тенденцією сучасності є поширення сфери дії прогресивної системи за рахунок включення в неї у якості складових і інших видів дострокового звільнення від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі або ж заміни його на інше більш м'яке покарання, передбачених ст.ст. 83, 86, 87 КК. Міжгалузевий характер інститутів заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, умовно-дострокового звільнення, звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до трьох років, звільнення від покарання на підставі закону про амністію або акта про помилування доводить те, що їхня реалізація передбачає комплексне системне тлумачення положень як кримінального так і кримінально-виконавчого законодавства.

Визначившись із тенденціями наукової думки щодо конкретного переліку форм прогресивної системи, маємо більш конкретно зупинитися на характеристиці окремих змістовних та сутнісних ознаках, які зазвичай використовуються в доктрині права як підтвердження доцільності (або ж недоцільності) віднесення цих форм до прогресивної системи.

Однією із найбільш застосовуваних у правозастосуванні форм прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі є зміна умов утримання в межах однієї кримінально-виконавчої установи. Переведення засудженого в межах однієї виправної колонії небезпідставно вважають історично першою та головною формою (субінститутом) прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк [162, с. 9].

Заслуговують на особливу увагу ті доктринальні положення, в яких відтворюється проблема співвідношення кримінально-виконавчого інституту «зміни умов тримання засуджених» та суто «прогресивної системи». Розуміючи під першим сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих норм та правил, які визначають порядок зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі, відокремлюючи його від системи заходів заохочення і стягнення, - пропонується розглядати цей інститут як підсистему прогресивної системи відбування покарання, або ж як самостійну систему нижчого рівня. Відповідно, маємо погодитися із тим, що інститут зміни умов тримання не може бути тотожним прогресивній системі, оскільки він є її елементом [174, с. 637].

Найтипівішими елементами цієї системи є інститути: переведення в різні дільниці однієї виправної установи; переведення на поліпшені умови тримання; заходи заохочення (стягнення). Відкритим до сьогодні залишається питання щодо віднесення до цих елементів право на переміщення поза межами установи без конвою, право мешкання жінки, яка є вагітною або ж має дитину віком до трьох років, за межами установи тощо.

Саме ті відмінності, які характеризують різні дільниці (карантину, діагностики і розподілу; ресоціалізації; посиленого контролю; соціальної реабілітації; соціальної адаптації) за колом засуджених осіб, які можуть там перебувати, відтворюються у дозволеному обсязі прав, законних інтересів, в порядку відбування покарання (режимних вимогах), - є суттєвим підтвердженням того, що найпоширеною формою змін умов тримання в межах установи є переведення засуджених із одної дільниці в іншу з більшим обсягом пільг (або ж навпаки). Так, стимулююче значення переведення до дільниці ресоціалізації посилюються тим, що (крім іншого) перебування в ній надає право на поліпшені умови тримання; переведення в дільницю соціальної реабілітації передбачає практично вільний спосіб мешкання за межами установи тощо.

У зазначених вище наукових дослідженнях, присвячених прогресивній системі, її форми аналізуються зазвичай на рівні оцінки змін умов тримання засуджених в межах однієї установи і доволі рідко це питання поглиблюється за рахунок аналізу такого під системного її елементу як право на поліпшені умови відбування покарання.

Виключенням є спеціальні публікації, де це питання є безпосередньо предметом дослідження. Так В.Я. Конопельський пропонує розглядати поліпшення умов відбування покарання як в широкому значенні (охоплення будь-яких змін у правовому статусі засудженої особи у бік пом'якшення режимних вимог), так і у вузькому (спеціальному) значенні – як застосування за наявності формальних та матеріальних підстав у порядку заохочення такого заходу як переведення на поліпшені умови тримання [150, с. 54-55]. Пропонується головне призначення поліпшених умов (у вузькому, спеціальному розумінні) вбачати у стимулюванні правислухняної поведінки засуджених у місцях позбавлення волі, стабілізації обстановки в установах з виконання покарань, відновленні соціально корисних зв'язків засуджених із зовнішнім світом, зміцненні їхнього здоров'я [206, с. 17].

Проте типовою ознакою більшості розглянутих нами досліджень з питань застосування поліпшених умов є те, що в них наголошується на тому, що інститут не має належного заохочувального значення; засуджені не надають належного значення цим умовам, оскільки зміни їхнього правового статусу незначні, а отже не можуть зацікавити засуджених, стати дієвою перспективою у виправленні та ресоціалізації засуджених [49, с. 24; 150, с. 55; 206, с. 17; 391, с. 85].

Зокрема щодо останнього зауваження. Дослідження В.О. Меркуловою практики правозастосування даного елементу прогресивної системи виконання покарання в жіночих виправних установах протягом тривалого часу надав підстави дійти висновку щодо того, що лише незначна частина засуджених жінок могла скористатися пільговими умовами в межах закладу. Був зроблений важливий висновок щодо того, що відсутність чинного

стимулюючого впливу, тривалість терміну до можливого застосування пільг спричиняли байдуже ставлення засуджених жінок до факту переведення на поліпшені умови утримання, до поцінування їхньої поведінки адміністрацією [202, с. 208-210].

Тож слід поглянути на цей суто кримінально-виконавчий інститут з позицій посилення його заохочувального (стимулюючого) значення на першому етапі перебування засудженого в місцях позбавлення волі, коли доволі важливим, але складним завданням установ по виконанню покарання є започаткування позитивних змін у свідомості засудженої особи, створення психологічної основи для формування власного інтересу (бажання) виправитися достроково.

Окремою підсистемою зміни умов тримання засуджених в умовах однієї установи є інститут заходів заохочення та стягнення. В пострадянський час типовою була позиція щодо відокремлення заходів заохочення та стягнення (як одиничної реакції на хороший чи поганий вчинок) та більш тривалі зміни умов тримання у виправній установі [324, с. 162].

Проте і сьогодні в доктрині права пропонується поділити усі заохочувальні заходи на дві групи: одноразові заходи заохочення, які надають можливість засудженим морально та матеріально поліпшити своє становище на незначний проміжок часу, коли саме реалізується право на отримання додаткових пільг на підставі сумлінної поведінки, ставлення до праці та навчання, активну участь в самодіяльних організаціях; та заходів заохочення, які спроможні суттєво та на більш тривалий час змінити правове положення засудженого за наявності формальних (відбуття певного строку покарання) та матеріальних (певний ступінь виправлення) [49, с. 22-23; 275, с. 66-68]. Проте не пропонується шлях вирішення цього питання, яке безпосередньо пов'язане із удосконаленням прогресивної системи як такої.

Дискусійними залишаються питання віднесення до прогресивної системи таких змін у правовому статусі засудженої особи, які можуть

стосуватися незначної кількості засуджених, носити короткочасний характер. Свого часу обґрунтовувалося недоцільність віднесення до прогресивної системи дозвіл засудженим на переміщення без конвою (оскільки цей інститут застосовується у виключних випадках і не до всіх засуджених), переведення з приміщень камерного типу в звичайні приміщення після відбуття стягнення (це є поверненням до попередніх умов відбування покарання) [14, с. 29, 30].

За чинним кримінально-виконавчим законодавством цей перелік поповнився наданням пільгового права засудженим жінкам, які сумлінно ставляться до праці (у разі її наявності) і додержують вимог режиму, проживати за межами виправної колонії на час звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами, досягненням дитиною трирічного віку (ст. 142 КВК).

Вважалося, що такий підхід значно поширює тлумачення прогресивної системи, призводить до ототожнення з нею будь-яких змін, які відбуваються в триманні засуджених [14, с. 29, 30]. Ні в якому разі. Розмежувальним чинником будь-яких змін і змін як відтворення прогресивної системи має стати вимога щодо поведінки засудженого, не обов'язково досягнення певного ступеня виправлення. І про це свідчить різна термінологія чинного кримінального та кримінально-виконавчого законодавства в частині визначення вимог щодо поведінки засудженого (належна поведінка, сумлінна поведінка, стає на шлях виправлення тощо). Сучасне законодавство посилює актуальність даного питання, оскільки таких кримінально-виконавчих інститутів, які значно поліпшують правовий стан засудженого проте не вимагають досягнення певного ступеня виправлення, побільшало.

Наступною формою, яка беззаперечно визнавалася однією із головних серед усіх елементів прогресивної системи, були зміни в порядку утримання засуджених під час відбування ними покарання у виді позбавлення волі шляхом переведення з однієї установи до іншої, що здійснювалося також на підставі оцінки поведінки засудженого, ступеня його виправлення (або ж,

навпаки, ступеня його соціальної занедбаності) і тягнуло за собою суттєве пом'якшення, або ж посилення суворості режимних вимог. Виходячи з останнього, значення та роль цієї форми у процесі виправлення засудженої особи є беззаперечною.

Проте, порівняно із змінами умов тримання засуджених в межах однієї установи, ця форма за специфічності свого впливу на психофізичний стан засудженої особи є більш складною і навіть суперечливою. Адже оцінка її дієвості впливу на ефективність виправного процесу, а отже можливостей досягнення максимальних результатів в більш оптимальні терміни, має здійснюватися більш комплексно, поглиблено, з урахуванням усіх чинників (як позитивного, так і негативного характеру).

Якщо сам факт суттєвого пом'якшення правового стану засудженої особи як результат змін у поведженні засудженої особи безумовно справляє стимулююче значення і цим обумовлює відповідність цієї форми сутності прогресивної системи. То з іншого боку, слід враховувати і негативні властивості цієї форми. Це переривання виховного процесу, який здійснювався за тих умов та порядку, до яких засуджений пристосувався з перших днів перебування в ізоляції, де умови ізоляції (певні режимні вимоги, нагляд, контроль, посилений виховний вплив) теж спрацьовували в необхідному для виховання напрямку. До того ж, засуджений призвичаївся до певного оточення, склалися певні відносини як із засудженими, так і адміністрацією установи, віднайшов своє місце у тюремній ієрархії (субкультурі) відповідно до своїх цінностей, нахилів та спрямувань.

Переведення ж до іншої установи має все змінити. І ці зміни слід сприймати не лише як зміни правового статусу, обсягу правообмежень засудженої особи (задля чого вони і відбуваються), - але й щодо усієї системи життєдіяльності цієї особи.

Цей аспект особливо відчутно давав про себе знати за часів чинності попереднього виправно-трудового кодексу України, відповідно до якого дана форма прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді

позбавлення волі реалізовувалася шляхом переведення із виправної колонії різного виду режиму (загального, посиленого, суворого) до колонії-поселення, де засуджені практично мешкали вільно, в оточенні місцевого населення. Або ж, навпаки, - до в'язниці (у разі з системного злісного поведіння), що призводило до суворої ізоляції у камерах. І ця суттєва різниця в умовах та порядку відбування покарання в подальшому по-різному впливала на засуджених, до яких застосовувалася ця форма прогресивної системи [43; 86].

Зокрема, факт переведення засуджених до колонії поселення поширював доступ до раніше заборонених у обігу предметів та речей (алкогольних напоїв, наркотичних речовин, грошей тощо), надавав можливості спілкуватися із представниками протилежної статті, посилював значення самоконтролю власної поведінки. І не всі засуджені, які твердо стали на шлях виправлення, змогли продовжити процес виправлення до свого завершення. Зокрема, вивчення науковцями особливостей рецидивної злочинності серед жінок, переведених до колонії-поселення, кількості та передумов вчинення ними втеч надала підстави дійти висновку щодо того, що значна частина жінок не була готовою до продовження відбування покарання в таких напіввільних умовах, де на перше місце виходить спроможність особи визначати межі своєї власної поведінки [89, с. 48-49].

Наступний приклад оцінки руйнівного впливу переведення засуджених за злісні порушення вимог режиму (теоретично навіть за умови наявності трьох незначних правопорушень) на підставі ст. 47 ВТК на тюремне ув'язнення для подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі ми також розглянемо стосовно засуджених жінок. Сталою тенденцією наукових досліджень цього питання є те, що тривалий час доводилася недоцільність зміни умов у такий спосіб, оскільки в кожній жіночій установі існували можливості для застосування доволі суворих стягнень у разі вчинення системи правопорушень – переведення до приміщення камерного типу. За

злісну ж непокору адміністрації установи мала наставати кримінальна відповідальність (ст. 391 КК) [204, с. 223].

Зазначені нами негативні чинники застосування змін умов тримання засуджених шляхом переведення з однієї установи до іншої надали підстави Ю.М. Ткачевському, який безпосередньо досліджував проблеми прогресивної системи виконання покарання, її співвідношення із різними видами звільнення від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі за чинності ВТК 1970 р., дійти висновку, що з точки зору кримінально-виконавчої педагогіки найбільш ефективним є безперервний виховний процес, який здійснюється певним колективом вихователів однієї установи. Лише за таких умов є можливість більш досконало вивчити засуджену особу, спостерігати динаміку змін її властивостей, попереджати прояви негативної поведінки. Вчений вважав, що зміна місця перебування впливає негативно на психічний стан, інтереси, поведінку засудженого. На справедливу думку вченого, саме такі переведення пов'язані із суттєвими змінами умов відбування покарання, що і є характерною властивістю прогресивної системи виконання покарання [336, с. 29].

Зміст положень чинного кримінально-виконавчого законодавства за станом на сьогодні доводить те, що оцінка цієї форми реалізації прогресивної системи набула суттєвих позитивних особливостей з точки зору суттєвого пом'якшення режимних відмінностей між кримінально-виконавчими установами закритого типу. Реформування кримінально-виконавчого законодавства відбувається в напрямку поширення базового (початкового) правового статусу засудженої особи, яка перебуває в ізоляції, з дотриманням принципу: все, що не суперечить, не перебуває у конфлікті із фактом позбавлення волі – дозволити. В підсумку це призвело до незначних відмінностей в обсязі правообмежень (про що більш конкретно в наступному розділі). Зазначене в більшій мірі відноситься до змін в бік погіршення правового стану, і стосується, наприклад, переведення із колонії середнього рівня до установи максимального рівня безпеки (ст. 101 КВК).

Проте значення змін в бік покращення правового стану продовжує здійснювати суттєву стимулюючу роль, якщо враховувати той обсяг додаткових прав (пільг, можливостей), які засуджений отримає під час його переведення, наприклад, із виправної установи мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, колонії середнього рівня безпеки до виправної колонії мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання.

Тож безумовно ця форма реалізації прогресивної системи є доволі важливою і потребує подальшого свого удосконалення в напрямку посилення стимулюючого значення та нейтралізації тих негативних чинників, які об'єктивно та закономірно супроводжують факт переривання процесу вивчення особи, формування її нових властивостей, отже виховного процесу в цілому. Є підстави сподіватися на те, що сам факт суттєвого покращення життя засудженої особи, можливість поновлення зв'язків із позитивним соціальним оточенням спрацюють на завершення виправлення та ресоціалізації.

Наступною формою прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі є умовно-дострокове звільнення (ст. 81 КК). В доктрині права справедливо звертається увага на стимулююче значення та сутність даного виду звільнення. Відсутність обмежень у чинному кримінальному законодавстві у застосування ст. 81 КК уможливило використати ефективність стимулюючого впливу умовно-дострокового звільнення щодо усіх засуджених, позбавлених волі. Засуджені, які сподіваються на умовно-дострокове звільнення, мають зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довести своє виправлення. У цій частині правової норми, що визначає матеріальні підстави звільнення, змін у новому законодавстві не відбулося.

Типовість щодо визначення заохочувальної сутності розглядуваного виду звільнення відтворюється у результатах дослідження П.В. Хряпінського, який доводить те, що види звільненням від відбування

покарання (зокрема, умовно-дострокове звільнення) відносяться до кримінально-правового заохочення позитивної поведінки особи, яка вчинила злочин, спрямовані на досягнення виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними нових злочинів, застосовуються лише на підставі позитивної посткримінальної поведінки [366, с. 203, 217, 218].

Про особливе стимулююче значення умовно-дострокового звільнення в виправному процесі засуджених йдеться у постанові Пленуму Верховного Суду України №10 від 26.12.75 р. (із змінами і доповненнями від 23.12.83 р., 04.06.93 р., 03.12.97 р.) "Про практику застосування судами України законодавства про умовно-дострокове звільнення від покарання і заміну покарання більш м'яким". Зокрема, звертається увага на те, що точне і неухильне дотримання вимог закону про умовно-дострокове звільнення від покарання має надзвичайно важливе значення для перевиховання засуджених, запобігання випадкам повторного вчинення злочинів [103, С. 69].

До того ж, за попередньою редакцією кримінально-виконавчого законодавства (до 2016 р.) в ч. 2 ст. 130 КВК «Заходи заохочення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі» умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (як до речі і заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням) віднесені були до заходів заохочення, визначалися матеріальні підстави їхнього застосування (засуджені мали стати на шлях виправлення або сумлінною поведінкою і ставленням до праці довести своє виправлення). В подальшому законодавець змінив свою думку і виключив із кримінально-виконавчого законодавства будь-які положення, які б надавали підстави визначитися із його ставленням до співвідношення даного інституту із прогресивною системою виконання покарання.

В доктрині права також, незважаючи на явні стимулюючі (заохочувальні) ознаки даного виду звільнення, по різному оцінювали співвідношення цього інституту із прогресивною системою виконання та відбування покарання. Такий стан в доктрині права був обумовленим

історично, оскільки з пострадянських часів до сьогодні доволі по різному тлумачилися питання щодо правової природи та сутнісних ознак умовно-дострокового звільнення, його співвідношення із іншими елементами системи стимулювання (заохочення) позитивної постзлочинної поведінки особи, засудженої до реального відбування покарання у виді позбавлення волі. По різному оцінювалися психолого-педагогічні аспекти виконання цього покарання, значення та співвідношення стимулюючих кримінально-виконавчих інституцій, як тих, що настають у найближчій перспективі, так і тих, що є стимуляторами процесу виправлення у віддаленій перспективі.

З одного боку, у впродовж попередніх століть переважно формувалася наукова позиція, відповідно до якої дострокове звільнення законодавчо визначалося як завершальний етап прогресивної системи виконання покарання, яка надавала можливість забезпечити дотримання засудженими порядку, дисципліни, стимулювати інтенсивну працю на підприємствах пенітенціарної системи, а також зменшувати витрати на тюремну систему. Основою для такого підходу було те, що головне значення умовно-дострокового звільнення полягає у тому, що достроково звільняється від подальшого відбування покарання на певних умовах особа, яка виправилася.

На справедливу думку О.І. Бажанова, саме існування умовно-дострокового звільнення має сприяти створенню особливого порядку виконання покарання у виді позбавлення волі, передбачати певну сукупність правил, об'єднаних однією метою – досягнення виправлення засудженого. Важливим є те, що на думку вченого, норми закону, які містять ці правила не достатньо погоджені між собою, не вписуються у загальну систему [1, с. 4, 73]. Це твердження не позбавлено актуальності до сьогодні. Підтвердженням тому є ті зміни, яких зазнало кримінально-виконавче законодавство в цій частині.

Сучасність підтверджує той факт, що прибічників віднесення умовно-дострокового звільнення до форм прогресивної системи стає все більше. На думку В.О. Меркулової існують усі підстави розглядати умовно-

дострокове звільнення як елемент прогресивної системи виконання покарання у широкому розумінні. Не можна недооцінювати загальне виховне значення інституту умовно-дострокового звільнення, його стимулюючий вплив на засуджених. Умовно-дострокове звільнення засуджених від подальшого відбування покарання у вигляді позбавлення волі дозволяє диференціювати виконання цього виду покарання, є дійовим стимулом сумлінного ставлення засуджених до усього виправно-трудового процесу, сприяє швидкому й ефективному розв'язанню завдань, які постають перед установами по виконанню покарань, а тим самим сприяє боротьбі зі злочинністю [204, с. 230].

П.В. Хряпінський вважає, що інститут умовно-дострокового звільнення є досить прогресивним, оскільки передбачає досить ефективну систему стимулів, які спонукають засудженого до законослухняної поведінки та сумлінного ставлення до праці під час відбування покарання [366, с. 229].

О.М. Кревсун наполягає на тому, що умовно-дострокове звільнення - завершальний етап прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк [162, с. 3].

Проте існує і протилежна наукова позиція. Зокрема, А.М. Носенко акцентує увагу на тому, що умовно-дострокове звільнення не є каральним інститутом, а є фактично певним правом засудженого, який довів своє виправлення. Тому не може бути визнаним стадією прогресивної системи виконання покарання; не може бути заходом стимулювання, що використовується адміністрацією як захід забезпечення режиму, виправлення засуджених; не є заходом виправлення засуджених, - оскільки застосовується до осіб, які виправилися. На думку автора, умовно-дострокове звільнення є відтворенням принципу доцільності та економії каральних заходів, коли за наявності стабільного судового вироку, терміну покарання припиняється лише фактичне його виконання. До того ж, звільнення є цілковитим, оскільки знімаються усі обмеження, пов'язані із покаранням, але не остаточним,

оскільки за наявності певних умов невідбута частина покарання відновлюється [233, с. 6-7, 34-35].

Такої позиції дотримується Ю.М. Ткачевський. З одного боку, вчений визнав що умовно-дострокове звільнення є важливий стимул сумлінного ставлення засудженого до кримінально-виконавчого процесу взагалі, та той факт, що це різновид звільнення тих засуджених, які за внутрішнім переконанням не вчинять нового злочину. Проте, з іншого, - йдеться про те, що умовно-дострокове звільнення не належить до прогресивної системи, яка має змінювати умови виконання покарання залежно від поведінки особи. Умовно-дострокове звільнення взагалі припиняє реальне виконання покарання. Сутність цього кримінального інституту, на думку вченого, у диференціації виконання покарання через умовно-дострокового припинення реального виконання покарання, а тому за ухвалою суду припиняються усі кримінально-виконавчі відносини [335, с. 15-16, 18; 334, с. 12-25; 337; 333, с. 83].

В зазначених вище наукових положеннях щодо недоцільності віднесення умовно-дострокового звільнення до форм прогресивної системи відтворюється суперечливість поглядів (їхня неузгодженість) як щодо розуміння правової природи цього виду звільнення, так і його головних стимулюючих властивостей: визначення, з одного боку, цього виду звільнення як цілковитого звільнення, з іншого - не остаточного; виокремлення факту припинення кримінально-виконавчих відносин, але без врахування того, що невідбутий строк перетворюється у певний вид випробування з вимогою не вчиняти нового правопорушення, а отже перетворення цих відносин у кримінально-правові.

Відсутність чітких відповідей щодо співвідношення окремих змістовних властивостей умовно-дострокового звільнення призводять лише до ускладнень розуміння цього виду звільнення як однієї із форм прогресивної системи виконання покарання. Цьому також сприяє відсутність належної оцінки такої суттєвої стимулюючої властивості цього виду

звільнення - наявності можливостей у всіх засуджених достроково звільнитися із місць позбавлення волі. Саме ця властивість є важливим інструментом впливу на процес виправлення засуджених. Ця мета хоч і віддалена, проте найбажаніша, а тому у підсумку впливає на увесь виправний процес протягом усього терміну перебування засудженого в установі. Впливає на формування проміжних інтересів та спрямувань до отримання права поступового поліпшення правового стану завдяки застосуванню інших форм прогресивної системи. Усі інститути, які сприяють досягненню виправлення в більш оптимальні терміни мають бути елементами однієї загальної системи. В даному випадку – прогресивної системи виконання покарання.

У випадку заміни покарання у виді позбавлення волі іншим більш м'яким (ст. 82 КК) особа звільняється від відбування даного виду покарання, але засудженого не звільняють від покарання як такого, оскільки заміна позбавлення волі на інше альтернативне більш м'яке покарання, визначене у переліку видів кримінальних покарань (ст. 51 КК), лише поліпшує його правове становище, що без сумніву впливатиме на подальший перебіг процесу його виправлення (вже за межами кримінально-виконавчої установи закритого типу) та повернення у суспільство правослухняним громадянином.

В доктрині права практично загально визнаним є те, що заміна покарання у виді позбавлення волі на інше більш м'яке (як і умовно-дострокове звільнення) є формами прогресивної системи виконання покарання. Проте в окремих випадках ця позиція формулюється доволі специфічно. Так на думку О.М. Кревсуна цей інститут виступає «кримінально-правовим заходом індивідуалізації умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або різновидом заохочувальних норм...одним із завершальних інститутів у процесі реалізації прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк» [162, с. 9].

Якщо з двома останніми характеристиками щодо інституту, передбаченого ст. 82 КК, ми погоджуємося, то в частині співвідношення його із умовно-достроковим звільненням – ні. Якщо орієнтуватися на етимологічну та семантичну характеристику категорії «індивідуалізація» маємо сприймати вислів «заходом індивідуалізації умовно-дострокового звільнення» як такий, що передбачає сприйняття інституту, передбаченого ст. 82 КК, як різновиду умовно-дострокового звільнення. Проте це різні міждисциплінарні заохочувальні інститути, які мають специфічні та самодостатні правові характеристики, матеріальні та формальні підстави їхнього застосування. Ці питання є предметом аналізу наступного розділу.

Насамкінець, щодо співвідношення міждисциплінарного інституту звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають дитину віком до трьох років (ст. 83 КК) із чинною прогресивною системою. Історичні та міжнародні аспекти виникнення та розвитку цього інституту, його правової та соціальної сутності, напрямків подальшого удосконалення є предметом окремого дослідження колективу авторів, одним із учасників якого є автор даної роботи [202, с. 100-123].

В цьому ж підрозділі ми маємо на підставі окремих результатів зазначеного дослідження, аналізу окремих доктринальних джерел щодо правової та заохочувальної сутності інституту, - дійти висновку щодо доцільності віднесення даного виду звільнення до форм прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. Питання щодо доцільності розглядати цей інститут у якості форми прогресивної системи взаємопов'язаний із іншим питанням: «Чи має цей інститут заохочувальні властивості, і в чому вони виявляються?»

В доктрині права з приводу правової та соціальної природи цього інституту, його заохочувальних властивостей містяться різні положення. Висловлюються навіть пропозиції розглядати звільнення від відбування покарання жінок, які завагітніли або народили дітей у місцях позбавлення волі, на підставі ст. 83 КК як особливий вид умовно-дострокового звільнення

(Ю.Ф. Соцький) [297, с. 46; 312]. З цим доволі складно погодитися, якщо брати до уваги особливу соціальну та правову природу та умови реалізації інституту, передбаченого ст. 83 КК. З чим маємо погодитися, так це з тим, що і умовно-дострокове звільнення і звільнення від подальшого відбування покарання специфічної категорії засуджених є засобами заохочення до правислухняної поведінки, стимулювання до виправлення та ресоціалізації.

В інших випадках наголос робиться лише на тому, що розглядуваний інститут є видом звільнення від покарання, охоплює всі ті випадки, коли обвинувальним вироком особа визнається винною у вчиненні злочину, їй призначається покарання, від відбування якого вона звільняється повністю чи частково [245, с. 406].

П.В. Хряпінський запропонував особливості правової природи даного виду звільнення від відбування покарання розглядати через призму виокремлення певної стадії у кримінальному правосудді, – звільнення від подальшого відбування покарання, що передбачає те, що засуджена жінка вже відбула певну частину призначеного судом строку покарання. Доводиться те, що застосування цього інституту є проявом заохочувальних властивостей різних кримінально-правових засобів, спрямованих на досягнення виправлення засудженого; є складовою самостійного заохочувального функціонального інституту кримінального законодавства, основне призначення якого у стимулюванні правомірної, суспільно-корисної поведінки у сфері кримінально-правового регулювання шляхом виключення, звільнення або ж пом'якшення кримінальної відповідальності та покарання. [368, с. 70, 72; 367, с. 131, 222].

Одним із результатів нашого окремого спеціального дослідження соціально-правових особливостей інституту, передбаченого ст. 83 КК, є те, що його стимулюючий вплив здійснюється на декількох рівнях. По-перше, стимулюючий вплив на засуджених жінок справляє вже сам факт існування даного виду звільнення. По-друге, стимулююче значення має специфічне спрямування карально-виховного процесу, яке передбачає формування у

засуджених жінок бажання змінити своє життя, поводитися добре заради можливості бачитися регулярно із дитиною (якщо не мешкає із нею разом), отримати можливість мешкати з дитиною за межами установи, або ж взагалі звільнитися із колонії на період стану вагітності, народження дитини та досягнення нею трьох років. Насамкінець, можливість жінки взагалі не повернутися до установи, не відбувати частину строку (підчас значний термін), - посилюють у неї бажанні сумлінно поводитися, належним чином доглядати дитину, а отже в підсумку є стимулюючою основою для остаточного закріплення результатів виправлення [202, с. 124-141].

Підсумовуючи зазначене слід підкреслити наступне. Назва підрозділу та його зміст доводять, що нами використовується переважно категорія «форма» по відношенню до різних структурних складових прогресивної системи. Проте доволі часто поряд із цим словом стоїть слово «елемент», в окремих випадках – «інститут» (субінститут). Тотожність цих категорій виявляється в тому, що залежно від того по відношенню до якого правового явища (більш загального, чи нижчого по правовій ієрархії) це слово використовується. Форма – це завжди зовнішнє вираження узагальнених змістовних даних певного явища. В даному випадку – прогресивної системи виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі. Коли ми акцентуємо увагу на певній конкретній формі прогресивної системи, ми розуміємо, що цим словом охоплюється структурна побудова і специфічний зміст цього явища. Тож форма – це і різновиди зміни умов тримання засуджених під час відбування покарання у виді позбавлення волі і види дострокового припинення виконання (відбування) цього покарання, і заміна даного покарання на інше більш м'яке тощо. В той же час це і елементи, якщо розглядати їх як структурну складову прогресивної системи – комплексного явища більш вищого порядку. Якщо ж увага концентрується на правовій сутності та структурі різних форм прогресивної системи доцільним є використання поняття «інститут» кримінального та кримінально-

виконавчого права як певна сукупність правових норм, що регулює специфічну сферу реалізації різних форм цієї системи.

Зміст даного підрозділу доводить той факт, що проблема форм прогресивної системи найчастіше була і є предметом для обговорення в доктрині права, стосувалася як конкретного переліку цих форм, так і критеріїв (чинників) доцільності віднесення до неї окремих інститутів права. У якості форм прогресивної системи пропонувалося розглядати класифікацію засуджених за видами виправних (кримінально-виконавчих) установ; зміни умов тримання засуджених в межах однієї установи; зміни умов тримання засуджених шляхом переведення із однієї установи в іншу; заміну покарання у виді позбавлення волі на інше більш м'яке покарання; умовно-дострокове звільнення, звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі засуджених жінок, які є вагітними та жінок, які мають при собі дитину віком до трьох років; звільнення від покарання на підставі закону про амністію; звільнення від відбування покарання на підставі акту про помилування; контроль за особами, які звільнені із установ по виконанню покарання у виді позбавлення волі.

Визначивши у попередньому підрозділі систему чинників, яким має відповідати кожна форма прогресивної системи (поетапність, значення оцінки поведінки, стимулюючий вплив на інтенсифікацію виправного процесу тощо), маємо у підсумковій частині даного дослідження виокремити саме ті форми, які відповідають зазначеним критеріям. Проте доведення цього передбачається здійснити на тлі визначення окремих теоретичних проблем, які є сталими та потребують свого нагального вирішення стосовно кожної із них.

Щодо змін утримання засуджених в межах однієї установи. Історично саме із цією формою прогресивної системи пов'язувалися її зміст та сутність. В окремих випадках цю форму навіть ототожнювали з прогресивною системою як такою. Сприяє такому підходу той факт, що через інститут зміни умов утримання засуджених в межах однієї установи здійснюється

лише узагальнене сприйняття того, що в дійсності відбувається із засудженими. Адже він має свою підсистему, елементи більш нижчого рівня, які вирізняються певною специфічністю змісту правових положень та послідовністю їхньої реалізації.

Найважливіші властивості прогресивної системи відтворюються у порядку та умовах розміщення засуджених в певних дільницях однієї установи. Кожна з цих дільниць відіграє свою роль у системі стимулювання: дільниця ресоціалізації - у формуванні бажання скоротити терміни перебування в ізоляції; започаткуванні дій (перших кроків) щодо поетапної реалізації запланованого; дільниця соціальної реабілітації – у закріпленні в умовах мешкання за межами установи але під наглядом та контролем адміністрації результатів виправлення та повернення навичок вільного життя, спілкування із громадськістю; посиленого контролю – у наявності потенційної погрози посилення примусу у відповідь на неналежну поведінку, порушення правил безпеки.

У якості елемента (складової) розглядуваної форми прогресивної системи завжди розглядалися поліпшені умови тримання, які в даному випадку полягають у визначенні їх як конкретного заохочувального заходу, що застосовується за наявності певних матеріальних та формальних підстав. Аналіз суто теоретичної складової даного інституту доводить сталість окремих проблем, які суттєво впливають на сприйняття поліпшених умов як дієвого стимулюючого заходу: не чіткість та суперечливість підстав його застосування; не дотримання закономірностей співвідношення із іншими елементами прогресивної системи. Що обумовлює доцільність його подальшого більш поглибленого дослідження, з'ясування напрямків реформування щодо посилення його стимулюючих властивостей, визначення місця серед інших інститутів прогресивної системи.

На сьогодні вже загальновизнаним є той факт, що правослухняна поведінка засудженого, власний осуд вчиненого, соціальна адаптація є можливими лише у разі комплексного застосування заходів примусу та

заохочення, їхнє дієве поєднання спроможне закріпити правослухняну поведінку, сприятиме добровільному й свідомому відмовленню засудженого від подальшої антисоціальної поведінки (від вчинення правопорушень), ефективній реалізації соціально-відновлювальної функції покарання на стадії його виконання. Саме такий підхід до сприйняття значення чинної системи заходів заохочення та стягнення дозволяє розглянути ці інститути в межах прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. Навряд чи доцільним є спрощений підхід до сприйняття різних за правовими наслідками та тривалістю реалізації заохочувальних заходів, тим більш їхнє ототожнення з самим фактом переліку в одній кримінально-виконавчій нормі. Це не сприятиме посиленню дієвості прогресивної системи в цілому.

Зміна умов тримання засуджених шляхом переведення до іншої установи (як і попередня форма прогресивної системи) історично вважалася головним, найтипівішим її виявом. Тож питання щодо доцільності віднесення її до форм прогресивної системи не постоїть. Проте саме ця форма історично розглядалася як така, що об'єктивно (окрім стимулюючого впливу) містила у собі потенційні негативні властивості, які обумовлювалися психологічними закономірностями впливу на особу суттєвих змін його соціального статусу та умов його життєдіяльності.

Особливістю сучасного реформування даної форми прогресивної системи є те, що відбувається суттєве поліпшення правового статусу засуджених в частині коштів, побачень, листування, телефонних розмов, Інтернету, одягу, харчування безвідносно до терміну відбутого строку покарання та видів режиму. У підсумку значно невілюються відмінності у правосуб'єктності засуджених, які перебувають в кримінально-виконавчих установах закритого типу різного рівня безпеки, вже на початковому етапі перебування в ізоляції. А факт зрівняння у правовому статусі засуджених, які перебувають в дільниці соціальної реабілітації і тих, кого переводять до виправної установи мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами

тримання, - взагалі доводить те, що максимальне поліпшення правового статусу є практично можливим в межах однієї установи, не порушуючи ті відносини, які склалися між засудженою особою і її оточенням та адміністрацією.

Зазначений напрям має бути подовжений до максимального виконання міжнародно-правових зобов'язань в частині дотримання міжнародно-правових стандартів, дотримання природних прав людини, навіть в умовах суворої ізоляції її від суспільства. Це, в свою чергу, передбачає переоцінку значення та місця розглядуваної форми в прогресивній системі, оскільки за рахунок різних дільниць, приміщень камерного типу існує можливість для реалізації повного циклу зміни умов тримання засуджених під час їхнього відбування покарання у виді позбавлення волі в межах однієї установи.

Умовно-дострокове звільнення лише в останній період стало розглядатися як безумовна форма прогресивної системи, зважаючи на суттєві стимулюючі властивості даного виду звільнення. Наша підтримка цієї позиції базується на декількох чинниках. Усунення законодавцем обмежень у застосуванні даного виду звільнення значно посилило потенційні заохочувальні властивості інституту, навіть за умови віддаленої перспективи його застосування. На умовно-дострокове звільнення можуть сподіватися усі категорії засуджених, що відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, за умови доведення виправлення та відбуття певного строку покарання. Умовно-дострокове звільнення не є остаточним звільненням, оскільки не відбутий строк покарання перетворюється на випробувальний термін з однією умовою – не вчиняти кримінальне правопорушення, не виконання якої тягне суттєві негативні правові наслідки. Саме під час випробувального терміну особа має підтвердити своє виправлення в умовах вільного життя.

Відповідно до широкого розуміння прогресивної системи виконання покарання заміна невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі на певний строк більш м'яким є її важливою складовою за декількома

чинниками. Особа, якій невідбута частина покарання у виді позбавлення волі була замінена більш м'яким покаранням (наприклад, обмеженням волі), може бути умовно-достроково звільнена від цього покарання, якщо вона своєю сумлінною поведінкою і ставленням до праці довела своє виправлення. Той факт, що заміна стосується лише осіб, які стали на шлях виправлення, доводить наявність позитивних результатів у діяльності установи на перших етапах виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі; формування основ для завершення виправного процесу вже в умовах вільного спілкування з соціальним оточенням та рідними. Інститут, передбачений ст. 82 КК – самодостатній, більш нижчий етап стимулювання до виправлення та заміни суворих режимних вимог ізоляції на більш пільговий правовий статус іншого альтернативного покарання з подальшою перспективою умовно-дострокового звільнення.

Застосування судом даних інститутів до конкретної особи підтверджує схвалення державою її позитивної посткримінальної поведінки та доцільність нагороди за це. Така оцінка даних інституцій свідчить на користь того, що ці види звільнення від покарання та його відбування, пом'якшення покарання є заходами заохочення засудженої особи за досягнуті успіхи в напрямку до виправлення та ресоціалізації, а отже є елементами прогресивної системи.

Особливістю прояву реалізації прогресивної системи щодо певної категорії засуджених жінок було те, що окрім інших форм, які стосувалися кожного засудженого, і на які могла розраховувати жінка, додавалася інші специфічні можливості щодо змін порядку утримання жінок в межах однієї установи - право мешкати за межами установи, на підставі вагітності та наявності малолітньої дитини, та особливий вид звільнення від подальшого відбування покарання. А саме - звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дитину віком до трьох років (ст. 83 КК). Важливим є те, що розглядуваний інститут є засобом випробування засуджених. Матеріальна сутність випробування в даному випадку полягає у

тому, що держава надає можливість засудженій жінці довести своє виправлення без реального виконання частини призначеного судом покарання, витримавши випробувальний термін. Випробування – це специфічний правовий стан засудженої особи. З одного боку, обсяг правообмежень (порівняно із перебуванням у виправній установі) суттєво змінюється. Адже вагітна жінка, або ж жінка із дитиною перебувають у вільному суспільстві, користуються усіма благами вільного життя. Проте, з іншого боку, кількість та характер обов'язків (як спеціальних, так і загальних) звільненої жінки під час випробування безпосередньо впливають на його суворість, визначають особливий правовий стан звільненої до завершення іспитового строку. Оскільки усі блага як і можливість дострокового звільнення жінка отримала передусім завдяки наявності особливих соціально-демографічних властивостей (стан вагітності, наявність малолітньої дитини), то і значення оцінки її поведінки як матері набуває особливої актуальності. Відповідно прийняття судом по досягненню дитиною трьох років одного із трьох можливих варіантів рішення: або ж остаточне звільнення; або ж пом'якшення покарання (заміна невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі на інше більш м'яке покарання); або ж повернення до виправної установи тощо, - залежатимуть безпосередньо від її поведінки як матері, ставлення до дитини та її виховання, дотримання інших обов'язків загального характеру (якщо вони визначені судом). Саме ці дані беруться до уваги під час формування у суду основи для прийняття рішення щодо досягнення (чи не досягнення) мети покарання (виправлення та ресоціалізації).

Окремо маємо зупинитися на факті віднесення до форм кримінальної відповідальності контролю за особами, звільненими із установи. Вирішення цього питання передбачає певне уточнення: чи це звільнення особи, яка повністю відбула покарання; чи це різні варіанти умовного звільнення. В першому випадку, якщо орієнтуватися на сутнісні властивості прогресивної системи (поетапність, значення оцінки поведінки, стимулюючий вплив на

інтенсифікацію виправного процесу тощо), маємо дійти висновку про неможливість такого підходу. Інша річ – дострокове звільнення під певні умови. Навіть якщо це лише вимога не вчиняти нового кримінального правопорушення у разі умовно-дострокового звільнення. Тим більш, якщо це стосується контролю за жінками, звільненими на підставі ст. 83 КК, коли зміст їхнього випробувального терміну відтворюється у дотриманні значної кількості умов (вимог), пов'язаних із виконанням материнських зобов'язань, дотриманням право слухняного способу життя. В цих випадках особа перебуває під наглядом. Термін невідбутого покарання перетворюється у випробувальний (іспитовий) строк, під час якого і має завершитися процес виправлення, як підстава для остаточного звільнення. Проте, у такому розумінні контроль за особами, звільненими із установи, є безпосередньо змістом певної форми прогресивної системи.

І на останок маємо розглянути питання доцільності віднесення до форм прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк звільнення від відбування покарання на підставі закону про амністію та акту про помилування. З одного боку, зміст правових положень, що містяться у чинному кримінальному, кримінально-виконавчому та кримінально-процесуальному законодавствах, підзаконних правових актах свідчать, що позитивне рішення про застосування цих видів звільнення має базуватися (окрім інших чинників) на врахуванні даних о поведженні засудженої особи, в певних випадках – даних щодо терміну відбутого строку. До того ж, слід враховувати психологічний чинник: на підсвідомості більшості засуджених існує сподівання на те, що амністія поліпшить їх становище, що держава, розглянувши клопотання про помилування, задовольнить його. Тож в цілому не можна заперечувати той факт, що і амністія, і помилування спроможні здійснювати певний заохочувальний вплив на поведінку засудженої особи.

Проте ми у своєму дослідженні безпосередньо не зверталися до поглибленого аналізу як теоретичних, так і правових аспектів звільнення на

підставі закону про амністію та акту про помилування, оскільки не вважаємо їх невід'ємною складовою загальної, поетапної, взаємопов'язаної системи зміни правосуб'єктності засуджених під час відбування позбавлення волі. Амністія та помилування стосуються незначної кількості засуджених осіб (враховуючи сучасні тенденції їхньої реалізації), а отже найчастіше сприймаються як щасливий випадок. Проте головним чинником є те, що цілісність прогресивної системи обумовлює доцільність віднесення до її системи лише тих інститутів, які відповідають сукупності її ціннісних змістовних властивостей, які відтворюються у поступовому, поетапному, взаємопов'язаному поліпшенні правового статусу засудженої особи за рахунок реалізації цілої системи заохочувальних заходів (в широкому розумінні), спрямованих на досягнення виправлення в оптимальні терміни.

2.4 Матеріальні підстави застосування різних форм прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк: окремі теоретичні аспекти

В доктрині права питання підстав застосування прогресивної системи переважно стосується теоретичних та законодавчих аспектів застосування її конкретних форм. В даному випадку керуємося загальноновизнаним тлумаченням матеріальних підстав як таких даних, що свідчать про певну поведінку засудженої особи, досягнення ним певного ступеню виправлення під час відбування покарання. У якості формальних підстав розглядати ті законодавчі вимоги, які стосуються терміну відбутого строку покарання, призначеного судом.

Посилює значення та необхідність з'ясування матеріальних підстав застосування різних форм прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк отриманні результати нашого анонімного опитування персоналу УВП та засуджених до позбавлення волі дозволило Так, на питання «Чи ознайомлені Ви з матеріальними (тими, що

визначені в законі) підставами застосування прогресивної системи до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі?» засуджені до позбавлення волі відповіли таким чином: 33% (177 осіб) у повній мірі ознайомлені з тими підставами, що визначені у законі та передбачають підстави застосування прогресивної системи до осіб, позбавлених волі (у той самий час, 52% (274 осіб) – володіють інформацією з цього приводу лише частково, а 15% (80 осіб) – таких відомостей не знають) (додатки А, Б). У свою чергу, персонал УВП на це питання дав наступні відповіді: З матеріальними підставами (тими, що визначені в законі) застосування прогресивної системи відбування покарання у виді позбавлення волі ознайомлені 59% (317 осіб) респондентів, ще 36% (204 особи) – частково, а 5% (13 осіб) – з такими нормами права не ознайомлені.(додатки В, Г).

Якщо формальні підстави для зміни умов утримання (як в межах однієї установи, так і шляхом переведення до іншої установи) та застосування різних видів звільнення - є чітко визначеними у законі, пов'язуються із тяжкістю, а в певних випадках і з характером вчиненого кримінального правопорушення, наявністю рецидиву тощо. І в цій частині кримінально-виконавче законодавство піддавалося найбільш інтенсивному реформуванню, в значній мірі враховані результати наукових досліджень, а відповідно, спостерігається певна відповідність принципу гуманізму, диференціації та індивідуалізації виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.

Питання чіткості критеріїв матеріальних підстав завжди були предметом для обговорення в доктрині кримінального та кримінально-виконавчого права, оскільки носять оціночний характер. В даному випадку узагальненому аналізу піддаватимуться ті теоретичні проблеми, які стосуються взагалі інституту матеріальних підстав застосування різних форм прогресивної системи як такого. Саме в цій частині спостерігається консерватизм законодавця, існує найбільша кількість підстав для дискусії та

доволі різних наукових позицій, а отже різного тлумачення законодавчих положень.

Проте навіть за умови, що конкретні законодавчі положення щодо обсягу правообмежень, доцільності визначення матеріальних та формальних підстав кожної конкретної форми прогресивної системи та шляхів їхнього удосконалення є предметом наступного розділу нашого дослідження, - особливість та специфічність формулювань матеріальних підстав, їхній оціночний характер та наявність доволі широких меж їхнього тлумачення ми маємо довести саме на підставі виокремлення чинних правових словосполучень, які і розглядаються як підстава для застосування різних форм прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі. Зокрема: зміни умов відбування покарання в межах однієї виправної установи (первинний базовий стан, переведення на поліпшені умови тримання, застосування разових заходів заохочення та стягнення, переведення до різних дільниць установи по виконанню покарання); зміни умов шляхом переведення до іншої установи (як в бік покращення, так і погіршення умов та порядку тримання засудженого в ізоляції); заміни покарання у виді позбавлення волі на інше більш м'яке покарання (ст. 82, 83 КК), або ж скорочення реального терміну його відбування через умовно-дострокове звільнення, звільнення від подальшого відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають при собі дитину віком до трьох років (ст. 81, 83 КК) тощо.

Якщо керуватися тією послідовністю норм, як вони визначені у законі, маємо підкреслити наступне. Підставою для тримання в дільниці посиленого контролю є систематичне (два і більше разів) вчинення злісних порушень установленого порядку відбування покарання, що загрожують безпеці персоналу, засуджених, інших осіб (ч. 4 ст. 94 КВК); основою для визначення доцільності зміни умов в межах однієї виправної установи та переведення в іншу виправну установу (колонію іншого рівня безпеки) є оцінка «поведінки, ставлення до праці, у разі її наявності, та навчання» (ч. 1 ст. 100

КВК); для того щоб засудженого перевели в колоніях мінімального та середнього рівня безпеки до дільниці соціальної реабілітації він має «ставати на шлях виправлення» (ч. 1 ст. 101 КВК); матеріальною підставою для переведення із дільниці соціальної реабілітації в іншу дільницю в бік погіршення правового стану засудженої особи (ресоціалізації чи посиленого контролю), переведення засуджених із звичайного жилого приміщення до приміщення камерного типу в колоніях максимального рівня безпеки є злісність порушення режиму відбування покарання (ч. 3 ст. 101 КВК); підставою для застосування заходів заохочення є виконання обов'язків, дотримання правил поведінки, встановлених КВК та правилами внутрішнього розпорядку колонії, правил трудового розпорядку, вимог безпеки (ст. 130 КВК); підставою ж для переведення на поліпшені умови є сумлінна поведінка та сумлінне ставлення до праці (ч. 2 ст.ст. 138, 139, ч. 3 ст. 140 КВК); підставою для надання засудженим жінкам права проживати за межами виправної колонії на час звільнення від роботи у зв'язку із вагітністю і пологами, до досягнення дитиною трьох років є сумлінне ставлення до праці (якщо жінка працює), дотримання вимог режиму (ч. 1 ст. 142 КВК) [179, с. 45, 48, 49, 67-68, 74-78].

Якщо розглядати у якості однієї із форм прогресивної системи умовно-дострокове звільнення, підставою для його застосування є визнання того, що засуджений *довів свої виправлення* (ст. 81 КК), для застосування заміни покарання на інше більш м'яке покарання – визнання того, що засуджений *став на шлях виправлення* (ст. 82 КК).

Наведений нами перелік словосполучень, в яких відтворюється зміст матеріальних підстав для застосування різних форм прогресивної системи виконання та відбування покарання, свідчить про те, що законодавець надає перевагу використанню оціночних понять (категорій). Використовуючи слова «поняття» та «категорії» як тотожні, ми виходимо, по-перше, - із їхньої єдиної сутності, яка полягає у відтворенні найбільш типових ознак явищ (предметів), їх сутнісних властивостей та зв'язків між ними в дійсності

(реальному світі); по-друге, - із того, що їхнє застосування передбачає висловлювання певних міркувань та суджень щодо якості та значення розглядуваних предметів (явищ), а відповідно значно поширює сферу суб'єктивного тлумачення законодавчих положень [234, с. 219, 392, 455; 355, с. 204, 354].

Відсутність технічних, організаційних, професійних та психофізичних можливостей довести на практиці той факт, чи дійсним є факт досягнення засудженим відповідного ступеню виправлення, - доводять необхідність дотримуватися визначених законом суто оціночних понять: «дотримання правил поведінки», «сумлінна поведінка», «сумлінне ставлення до праці», «злісне порушення встановленого порядку відбування покарання», «стає на шлях виправлення», «став на шлях виправлення», «довів своє виправлення» тощо. Вже досить тривалий термін продовжується обговорення (дискусії) щодо механізму та засобів запобігання упередженому суб'єктивному підходу до визначення критеріїв оцінки поведінки засудженого під час відбування ним покарання.

Чим більша кількість оціночних понять, тим більш широкою є сфера суб'єктивного розсуду адміністрації кримінально-виконавчої установи під час вирішення питання щодо реалізації законних інтересів засуджених, зокрема в частині зміни умов тримання засуджених під час відбування ними покарання у виді позбавлення волі. Невизначеність критеріїв оцінки виправлення засуджених, що найчастіше призводить до свавілля та зловживань з боку адміністрації установи по виконанню покарання, - розглядається вченими як чинник, який негативно впливає на механізм реалізації прогресивної системи [302, с. 409-411].

Практично сталою визнається проблема впливу наявності значної кількості оціночних понять на складність визначення досягнутого ступеня виправлення засудженими під час відбування ними покарання у виді позбавлення волі.

Історично (ще за радянських часів) в доктрині права (Ю. Антонян, І. Шмаров, О.С. Міхлін) визнавалася суперечливість становища, що склалося в сфері оцінки ступеня виправлення засуджених під час відбування ними покарання у виді позбавлення волі. З одного боку, підкреслювалася та думка, що усі критерії, які бралися за основу оціночних понять щодо ступеню виправлення («став на шлях виправлення», «твердо став на шлях виправлення», «довів своє виправлення» тощо) є доволі умовними та попередніми [6, с. 138-139; 217, с. 6-7; 379, с. 69-70; 382, с. 84-91].

З іншого боку, - визнавався той факт, що нічого кращого як піддавати оцінці дані щодо поведінки засуджених, їхнє ставлення до праці та навчання ще не придумано. В більшості випадків визнавалося те, що саме ці показники у сукупності та різному співвідношенні характеризують засудженого, що визначення міри виправлення є якісним аналізом стану особи за їхньою допомогою [13, с. 87].

Проте слід надати належне тому, що ще в пострадянський період вчені намагалися віднайти місце серед критеріїв і суто психофізичних чинників (психологічного стану засудженої особи). Актуальності набуває твердження А.М. Носенко, який крім зовнішніх показників (поведінка, ставлення до праці, виконання режимних вимог тощо) пропонував виділяти суб'єктивні критерії (психічний стан, погляди, настанови, ставлення до зовнішнього світу). Доводилося те, що має бути універсальний та об'єктивний критерій, який не може залежати від поцінування міри виправлення від окремих осіб. Цей критерій має визначити відповідність між фактичним рівнем виправлення та програмою виховання, а також засновуватися на всебічному пізнанні особистості засудженого на усіх стадіях застосування покарання. Проте вчений визнавав наявність певних проблем технічного порядку, недосконалість методики та заходів вивчення особистості засудженого [233, с. 65-67].

На думку О.М. Кревсуна показниками для визначення ступеня виправлення мають бути визнання вини, сумлінна поведінка, позитивне

ставлення до праці та навчання, що фіксується протягом відбуття певної частини строку покарання [162, с. 5].

В більшій мірі проблеми виникають щодо розмежування показників, які мають братися за основу висновку щодо того, чи засуджений лише стає на шлях виправлення, чи вже став, або ж довів свої виправлення. В колективній науковій праці вчених з проблем історії, стану та перспектив правової системи України наводиться наступне бачення визначення показників, які доводять те, що засуджений стає на шлях виправлення: засуджений лише тільки починає усвідомлювати необхідність особистих змін та змін у поведінці, про що свідчить скорочення кількості порушень режиму (або їх відсутність), виконання норм виробітку, позитивні стосунки з іншими засудженими і персоналом виправної установи [259, с. 610].

Проте в методичних рекомендаціях Управління соціально-виховної та психологічної роботи Державного департаменту України з питань виконання покарань щодо організації роботи, пов'язаної із забезпеченням прогресивної системи відбування покарання в кримінально-виконавчих установах, йдеться про наступні критерії, які мають бути покладені в основу прийняття рішення, що засуджений «стає на шлях виправлення». Вимагається визнання засудженим своєї вини у вчиненому злочині і каяття в цьому; недопущення протягом останнього року порушень встановленого порядку відбування покарання або ж дострокове зняття раніше накладеного стягнення; сумлінна праця, виконання норм виробітку та прагнення здобуття чи підвищення професійного та освітнього рівня; участь у диференційованих програмах виховного впливу; відмова від негативних зв'язків з кримінальним оточенням. Це основоположні вимоги. Разом із тим, поряд із даною позитивною оцінкою поведінки засудженого у адміністрації колонії не має впевненості у його виправленні, тому можливим є лише переведення до структурної дільниці з меншим обсягом обмежень [210, с. 2].

Подібний підхід до тлумачення розглядуваного ступеня виправлення є не бездоганним з декількох причин. По-перше, дотримання усіх вище

зазначених вимог є і складовою такого ступеня виправлення як «довів свої виправлення». Єдине, що їх розмежовує, якщо орієнтуватися на вище зазначене, - це сумніви адміністрації щодо істинності намірів засудженого. Такий підхід значно посилює значення та поширює межі суддівського розсуду адміністрації колонії, що провокує суб'єктивізм та упередженість у прийнятті рішення.

Доведення засудженим свого виправлення передбачає: тривалу стійку передбачувану позитивну поведінку, що відповідає вимогам нормативних актів; тривалу відсутність порушень режиму; постійне виконання норм виробітку; активну участь у житті кримінально-виконавчої установи; стійке спрямування засудженого змінити свій статус [259, с. 610-611].

Але складність реалізації процесу виправлення засуджених в умовах суттєвого негативного впливу позбавлення волі на їхній психофізичний стан не може не відтворюватися у наявності сумнівів адміністрації установи щодо істинності намірів тих, хто наполягає на достроковому звільненні.

За чинним кримінальним законодавством умовно-достроковому звільненню мають підлягати лише особи, які виправилися, довели виправлення своєю поведінкою, ставленням до праці, навчанням, тому не потребують ніякого додаткового соціального контролю. Певна категорія осіб відповідає цим вимогам. Але за існуючих проблем пенітенціарної системи досить складно (практично неможливо) визначити факт виправлення засудженої, яка не порушує режимних вимог, і навпаки - дійти висновку про негативну спрямованість особи, яка має незначні порушення. Тож об'єктивно в *доктрині права* обґрунтовуються різні пропозиції щодо вирішення цієї проблеми.

В останні роки усе більшого значення набуває вивчення особливостей особистості звільненого від відбування покарання у вигляді позбавлення волі як суб'єкта соціальної адаптації. Цей напрям дослідження взаємопов'язано із вивченням більш загальної теми - можливістю достроково підготувати засуджених в умовах ізоляції до вільного життя після звільнення. Так,

В.М. Трубников вважає, що навіть за умов дотримання засудженим правил внутрішнього розпорядку, сумлінного ставлення до суспільно корисної праці та інших засобів виправлення, не існує гарантії його успішної соціальної адаптації після звільнення. З другого боку, не існує впевненості, що порушник режиму також порушуватиме правопорядок після звільнення. Автор доходить висновку, що процес виправлення у місцях позбавлення волі не може вважатися закінченим, оскільки він здійснюється у штучно створених умовах ізоляції людини від суспільства, і лише через певний проміжок часу після звільнення засуджений пристосується до умов життя на волі, відтворить соціально корисні зв'язки та стане повноцінним членом суспільства [339, с. 121]. Тож в даному випадку взагалі невілюється значення матеріальної підстави, оскільки автор взагалі доводить той факт, що завершити процес виправлення в умовах ізоляції є проблематичним.

Погоджуючись із цим частково (оскільки сумніви можуть стосуватися лише певної категорії осіб), маємо звернути увагу на іншу пропозицію щодо поширення сфери дострокового звільнення засуджених. Вона полягає у доведенні доцільності законодавчого визначення двох видів умовно-дострокового звільнення: умовно-дострокового звільнення як такого, що полягатиме лише у вимозі не вчиняти нового кримінального правопорушення; умовно-дострокового звільнення із наглядом. Отже передбачати право суду, під час вирішення питання про можливість застосування умовно-дострокового звільнення, покласти на засуджену особу додаткові обов'язки, які вона має виконувати протягом невідбутої частини покарання. Відповідно, це вимагатиме удосконалення механізму соціального контролю за поведінкою умовно-достроково звільнених із установ кримінально-виконавчої системи - судового або ж органів пробації [204, с. 241-242].

Проблема щодо доцільності та напрямків суттєвого звуження меж суб'єктивного судження з боку адміністрації кримінально-виконавчих установ закритого типу – найчастіше стає предметом для наукової дискусії.

Стосується питань ступеня врахування окремих даних щодо поведінки засуджених, ставлення їх до праці, навчання, підвищення кваліфікації, до участі в роботі самодіяльних організацій, до виховного процесу, в цілому тощо. Законодавець, визначаючи ті сфери життєдіяльності засудженого під час відбування покарання, які мають бути оцінені при вирішенні питання про доцільність та види зміни умов відбування покарання у виді позбавлення волі, надає їхній перелік найчастіше в певній послідовності: поведінка, ставлення до праці (у разі її наявності), навчання. Останнє охоплює як загальноосвітнє навчання, так і професійне, спрямоване на отримання чи підвищення кваліфікації.

Необхідність виокремлення можливого ступеню виправлення ще під час відбування покарання, обумовлюється тим, що засуджена особа має не лише відбувати покарання, але й її «поведінка має бути нормативно припустимою та передбачуваною» [259,с. 608].

Проблема ознак (показників) належної чи не належної поведінки засудженої особи під час відбування покарання у виді позбавлення волі відтворюється у такому складному питанні як оцінка впливу наявності незначних, випадкових порушень на можливість покращення правового стану. Здебільшого це питання піднімається стосовно особливостей дисциплінарної практики в жіночих виправних закладах. Визнаючи безумовність виключення права на поліпшені умови за наявності злісного характеру поведінки засудженого, ставилася під сумнів практика такого виключення у разі наявності незначних правопорушень. Йшлося про те, що наявність значної кількості оціночних понять в сфері визначення ступеню виправлення засудженої особи призводить до доволі широкого тлумачення матеріальних підстав переведення на поліпшені умови утримання - позитивне вирішення питання щодо зміни умов утримання засуджених пов'язується взагалі з відсутністю будь-якого порушення (навіть незначного). Тлумачення кримінально-виконавчої норми у такий спосіб, на думку В.О. Меркулової, сприяє звуженню кола засуджених, які мають сподіватися

на поліпшення свого правового становища. Наявність навіть одного правопорушення може стати перепорою в цьому. Такий підхід провокує суб'єктивізм та упередженість адміністрації виправної установи під час вирішення питання. Тож пропонувалося обмежити в даному праві лише засуджених, які мають злісні порушення режиму відбування покарання [206, с. 17, 18]. Проте це питання є не вирішеним належним чином до сьогодні, оскільки цей критерій набув визначеності лише стосовно осіб, які переводяться до дільниці соціальної реабілітації, переведення ж на поліпшені умов вимагає сумлінності поведінки та ставлення до праці.

Оцінка поведінки засуджених має розглядатися як в широкому розумінні (оцінка наявності та кількості правопорушень та стягнень), так і в більш вузькому розумінні щодо оцінки поведінки засудженої особи в окремій сфері її життєдіяльності під час перебування в ізоляції. Якщо перший підхід надає можливість оцінити стан правопорядку у виправній установі, ефективність функціонування її як цілісного механізму, спрямованого на реалізацію карально-виховного процесу. То другий - сприяє уточненню стану правопорядку, ефективності виправного процесу в окремих конкретних сферах функціонування виправної колонії. Так виокремлюються дані щодо поведінки засудженого в сфері праці, ставлення до виховних заходів та навчання в загальноосвітній школі, до набуття спеціальності та навчання професійним навичкам, оцінка участі у самодіяльних організаціях тощо.

Якщо говорити про матеріальні підстави застосування різних форм зміни умов тримання засуджених у виправних колоніях різного рівня безпеки, - слід підкреслити, що в цих випадках використовуються як дані щодо загальної кількості правопорушень (системність вчинення правопорушень), так і дані щодо їхнього характеру (злісність поведінки оцінюється за чинним законодавством лише за видом правопорушення, вичерпаний перелік яких надається у ст. 133 КВК).

Зокрема, показник щодо поведінки засуджених у першому, більш широкому розумінні набуває конкретизації у разі визначення підстав

виключення переведення до дільниці соціальної реабілітації: особи, які мають достроково не зняті або не погашені у встановленому законом порядку стягнення у виді суворої догани, скасування поліпшених умов, поміщення у дисциплінарний ізолятор, поміщення в карцер, переведення до приміщення камерного типу не підлягають переведенню до дільниці соціальної реабілітації (ч. 2 ст. 101 КВК).

В даному випадку не досить чіткою є редакція положення щодо наявності стягнень. Є підстави вважати, що використання цього поняття у множині скоріше свідчить про те, що це може бути одне із декількох, визначених у ст. 132 КВК стягнень, яке може бути дієвим (не знятим, або не погашеним) – от же обмеженням для переведення до дільниці соціальної реабілітації може стати лише одне певне стягнення.

Завжди постояла проблема оцінки ступеня виправлення засуджених, що мають одне (два) незначних правопорушення. Доводилося, що при визначенні міри виправлення засудженої слід не лише аналізувати характер допущених порушень, причини їх вчинення, поведінку після накладених стягнень, - але й загальний стан засудженої особи, враховувати її позитивні наміри, наявність соціально-корисних зв'язків. Так В.О. Меркулова пропонувала щодо засуджених жінок, які не можуть адаптуватися цілком в умовах ізоляції протягом тривалого часу, не знаходять у собі сил (ні психічних, ні фізичних) для активної поведінки в установі, - не ототожнювати їхнє пасивне поведіння з відсутністю прагнення до виправлення [204, с. 236-238].

На наше переконання, особливості умов перебування людини в ізоляції серед специфічного оточення засуджених впливають на кожную особу по-різному, отже й активність позитивної поведінки як такої, що не несе в собі антисоціальної спрямованості, є різною. Усамітнення, замкнутість у собі є характерними для певного типу характеру засудженої особи. Для них уже сам факт дотримання умов та порядку відбування покарання є доволі тяжким, але достатнім для позитивної оцінки в цілому [70, с. 22].

Інша річ, коли вимагається сумлінність поведінки. Тут ми погоджуємося із П.В. Хряпінським в тому, що це має бути не просто добра, а зразкова поведінка, яка має стабільний і незмінний характер, яка може виражатися не лише у додержанні встановленого режиму утримання, але й участі у громадянському житті виправного закладу, підтриманні правил внутрішнього розпорядку, підвищенні загальноосвітнього рівня, усвідомленні своєї провини, повному чи частковому відшкодуванні заподіяної шкоди тощо [366, с. 228].

На окрему увагу заслуговує аналіз підходів щодо оцінки особливої сфери функціонування виправних колоній – працевикористання засуджених. А отже оцінки поведінки засуджених в сфері праці, його ставлення до праці. Досить цікавим є питання щодо ступеня врахування цього критерію, якщо брати до уваги останні тенденції та напрямки реформування кримінально-виконавчого законодавства в частині уточнення питання – чи є праця правом, чи обов'язком засудженого.

Якщо відштовхуватися від фактору добровільності та самовизначеності засудженого у сфері реалізації свого власного права на працю (ч. 1 ст. 118 КВК), - до сьогодні існують суттєві підстави по різному тлумачити вислів «у разі наявності праці», який доповнює загальні вимоги щодо того, що має піддаватися аналізу у разі вирішення питання про зміну умов відбування покарання. Йдеться про те, що ці зміни залежать від поведінки засудженого і ставлення його до праці, у разі її наявності (ч. 1 ст. 100 КВК).

До того ж, постає проблема іншого характеру - як розуміти такий критерій як «сумлінне ставлення до праці». Історично свого часу практика доводила, що значною є кількість засуджених жінок, які мали одне (два) стягнення за незначні правопорушення, які не визначені законом як злісні (необгрунтована відмова від праці, не виконання норм виробітку з різних причин, запізнення на роботу, паління у неналежному місці на виробничому об'єкті тощо). Адже закон не визначає ні якісних, ні кількісних показників сумлінного ставлення засудженого до праці [204, с. 196-197]. Окремі вчені

навпаки доводять доцільність імплементації у КВК «норм, якими передбачено обов'язковість праці, що має стимулювати засудженого до виправлення та ресоціалізації [162, с. 5].

На окреме дослідження заслуговує питання впливу на оцінку ступеня виправлення засудженої особи факту участі (відмови від участі) в окремих виховних заходах (не обов'язкового характеру). У ч. 2 ст. 123 КВК наголошується на тому, що при визначенні ступеня виправлення (як і при застосуванні заходів заохочення та стягнення) має враховуватися участь засуджених у виховних заходах. З одного боку, саме соціально-виховна робота, яка має бути спрямованою на формування у засуджених прагнення до зайняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог закону, підвищення загальноосвітнього та культурного рівнів тощо, - сприятиме у підсумку досягненню мети виправлення та ресоціалізації в оптимальні терміни. Проте, з іншого боку, знову ж таки постає питання про власне усвідомлення засудженим її необхідності та оцінки її значення в механізмі реалізації особистісних законних інтересів.

На окремий розгляд заслуговує питання щодо доцільності (недоцільності) врахування при визначенні ступеня виправлення участі засудженого у самодіяльних організаціях. (ч. 2 ст. 127 КВК) На наш погляд чинна редакція ст. 127 КВК (якщо виходити із принципу рівності та справедливості) є суперечливою як такою, що не сприяє об'єктивній оцінці адміністрацією виправної установи ступеня виправлення засудженої особи. Безумовно може постати питання розвитку у засуджених корисної ініціативи, соціальної активності, залучення засуджених до участі у побудові здорових міжособистісних відносин, організації праці, відпочинку, побуту тощо. Але ці питання є сферою вирішення суто засудженого, і не з міркувань отримання додаткових пільг та благ. Виокремлення в даній статті такої мети створення самодіяльних організацій як здійснення впливу одних засуджених на виправлення інших засуджених, та конкретна вказівка на те, що участь засудженого у самодіяльних організаціях враховується при визначенні його

ступеня виправлення, свідчать про певну суперечливість кримінально-виконавчого законодавства. Якщо співставити їх із іншими положеннями тієї ж норми: «участь в самодіяльних організаціях є добровільною справою кожного засудженого», «засуджені, які не входять до складу самодіяльних організацій, не користуються додатковими пільгами» (ч. 2, 4 ст. 127 КВК.) Зазначене є до того ж підґрунтям до дискусії щодо доцільності визначення у ст. 130 КВК таких заходів заохочення як «кращий за поведінкою», «активний учасник самодіяльності».

Підсумовуючи зазначене слід підкреслити наступне. Досить тривалий час в доктрині кримінального та кримінально-виконавчого права обговорюється питання щодо розробки технічних, організаційно-правових, психофізичних, професійних засобів (прийомів) визначення певної стадії ступеня виправлення засудженого. Значення та актуальність вирішення цих питань обумовлюється в першу чергу тим, що всі рівні ступеню виправлення є оціночними поняттями. Ставлення до доцільності існування та поширення оціночних понять в кримінально-виконавчому праві є різним: від визнання об'єктивної необхідності, яка обумовлюється відсутністю належних інструментарію оцінки поведінки засуджених, невизначеністю критеріїв; до тверджень, що ця оцінка не може залежати від окремих осіб взагалі.

Безумовно наявність оціночних понять значно поширює межі суб'єктивного розсуду адміністрації установи. Слід враховувати те, що практично усі форми прогресивної системи відносяться до сфери законних інтересів, а отже сфери, яка регулюється кримінально-виконавчими нормами дискреційного характеру, коли прийняття рішення про її застосування не обов'язок компетентного органу, а лише право. Формально законним буде як позитивне, так і негативне рішення, яке залежатиме від особистісних властивостей та професійних установок (навичок) тієї особи, яка приймає рішення.

Тож завжди постійтиме проблема доцільності та напрямків суттєвого звуження меж суб'єктивного розсуду. І таке звуження є можливим лише за

рахунок поширення сфери диференціації, а отже законодавчого уточнення максимально можливих положень в частині підстав застосування різних форм прогресивної системи. Зокрема, щодо визначення переліку мінімально необхідних показників, які відтворюють правомірне поведіння засудженого під час відбування ним покарання у виді позбавлення волі на певний термін. Це, в першу чергу стосується наявності (відсутності) стягнень за правопорушення, ставлення до праці (якщо засуджений працює) та до оточуючих. В узагальненому вигляді це передбачає вимогу виконання обов'язків та дотримання правил поведінки, що повністю охоплює такі складові як правила внутрішнього розпорядку, правила трудового розпорядку, вимоги безпеки, оскільки без забезпечення цих питань складно (практично неможливо) виконувати належним чином покарання у виді позбавлення волі.

Особливої уваги законодавця потребує оцінка значення прояву ініціативи засудженого, його участі у виховних заходах, у впливі на інших засуджених (наприклад, через участь у самодіяльних організаціях), - при визначенні підстав для застосування змін тримання засуджених в межах установи, для застосування заходів заохочення, при визначенні ступеня виправлення. Ці показники не можуть дорівнювати значенню попередніх. Саме в цій площині слід розглядати доцільність визначення у якості разового заохочення звання «кращий за поведінкою». Таке звання лише сприятиме протистоянню у відносинах між засудженими.

Розгляд питань щодо недосконалості кримінально-правових та кримінально-виконавчих положень в частині визначення підстав застосування різних форм прогресивної системи (в частині оціночного характеру, відсутності критеріїв розмежування) обумовлюють актуальність формулювання різновидів умовно-дострокового звільнення: внесення змін у правосуб'єктність особи, яка звільняється шляхом надання можливостей для суду у разі невпевненості в доведенні особою виправлення (навіть за наявності зовнішніх ознак) визначити певні обов'язки (умови), дотримання

яких становитиме зміст випробувального терміну (невідбутої частини покарання). В даному випадку у такий спосіб можна буде зберегти контрольні функції державних установ за цією особою, і тим самим поширити коло осіб умовно-достроково звільнених за рахунок тих, щодо виправлення існують сумніви. До того ж, це один із шляхів нейтралізувати ризик звільнення особи, яка лише удавала спрямування до виправлення.

2.5 Співвідношення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі із міждисциплінарними інститутами диференціації (індивідуалізації) виконання покарання та заохочення (стимулювання) процесу виправлення: тотожні та розмежувальні ознаки

Результати аналізу стану дослідження проблем прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, конкретних доктринальних положень щодо її змісту, форм, сутності, мети та підстав застосування доводять той факт, що доволі часто при розкритті даних характеристик прогресивної системи використовуються такі категорії як «диференціація», «індивідуалізація», «стимулювання», «заохочення». Якщо перші дві категорії частіше пов'язуються із визначенням форм (елементів) прогресивної системи, в окремих випадках навіть пропонуються як самостійні, самодостатні її елементи (диференціація засуджених залежно від розподілу по видах установ; індивідуалізація заходів карально-виховного впливу), - то через категорії «стимулювання» та «заохочення» справедливо пропонується відтворити сутнісні (ціннісні) властивості як усієї системи прогресивної системи, так і її окремих складових. Тож не безпідставно виникає питання щодо того, - чи є ці інститути тотожними прогресивній системі, чи лише є проявом особливостей характеристики окремих її елементів, чи взагалі ці категорії мають використовуватися в площині, не

пов'язаній із реалізацією прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі?

Обираючи в якості основного ретроспективний, системно-правовий, догматичний, синергетичний методи дослідження, на підставі з'ясування етимологічного та семантичного походження певних понять (категорій), які використовуються у даному підрозділі, комплексного аналізу відповідних кримінально-виконавчих законодавчих положень (з урахуванням динаміки змін та напрямків реформування) та стану результатів наукових досліджень в розглядуваній сфері, маємо визначитися: із рівнем співвідношення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі із міждисциплінарними інститутами диференціації (індивідуалізації) виконання покарання та заохочення (стимулювання) процесу виправлення; тотожними та розмежувальними ознаками між розглядуваними інституціями; ступенем та характером впливу цього співвідношення на формування законодавчих дефініцій, а відповідно, на стан тлумачення зазначених інституцій. Актуальність та важливість обраного напрямку та методів дослідження обумовлюється комплексним, багаторівневим характером підходів до висвітлення зазначених питань, що не сприяє чіткості в розумінні того, яке місце посідає прогресивна система в зазначених інститутах.

Пропонуємо спочатку визначитися із етимологічним та семантичним походженням, філософським значенням таких понять як диференціація та індивідуалізація. Диференціація (від лат. *differentia* – відмінність, неоднаковість, розрізнення) – виділення відмінних моментів по певному принципу, відповідно до певної відправної крапки [355, с. 139]. Відповідно, диференціювати – розчленувати, роздробити, розрізнити окреме при розгляді та вивченні будь-чого [234, с. 136]. В свою чергу, індивідуалізація - поділ загального на особливе, основа існування особливого [355, с. 177]. Оскільки, індивідуальний – властивий певному індивіду; такий, що відрізняється

характерними ознаками від інших. Відповідно, індивідуалізувати – встановити будь-що стосовно окремої особи [234, с. 202].

Щодо безпосередньо сфери права. В окремих юридичних словниках надається визначення лише індивідуалізації покарання і лише стосовно кримінального права – призначення покарання в межах встановлених санкцією, з урахуванням характеру та ступеню суспільної небезпеки вчиненого діяння, особи винного, пом'якшуючих та обтяжуючих обставин [37, с. 227].

Тож відповідно до зазначеного, диференціація щодо виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі має розглядатися як певний законодавчий спосіб виділення відмінних (за певними ознаками) умов та порядку виконання (відбування) найсуворішого покарання у виді позбавлення волі. Ця відмінність обумовлюється певними кримінально-правовими (тяжкість діяння, наявність рецидиву, ступінь антисоціальної настанови злочинця тощо) та соціально-демографічними підставами (за віковими, статевими ознаками, станом здоров'я тощо). Індивідуалізація має поглиблювати процес виокремлення особливого та відмінного, - має орієнтуватися більше на особистість засудженої особи, що відповідно відтворюється у вимозі індивідуального підходу до складання індивідуальних планів соціально-виховного впливу, у застосуванні виправних заходів, у підготовці до звільнення та соціальної адаптації у суспільстві тощо.

Аналіз та співставлення нормативно-правових положень Розділу I «Загальні положення» (Глави 1, 3 ст.ст. 5, 6, 18) та Розділу III чинного Кримінально-виконавчого кодексу «Виконання покарання у виді позбавлення волі» (Глави 15-21, ст.ст. 86-149), надають підстави зазначити, що в чинному кримінально-виконавчому законодавстві існують правові норми, які безпосередньо містять у собі такі категорії як диференціація (індивідуалізація), та ті, що за змістом та сутністю є відтворенням принципу

диференціації та індивідуалізації виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі без використання цих понять [179, с. 3-5, 42-81].

Щодо першої групи кримінально-виконавчих норм. У ст. 5 КВК диференціація та індивідуалізація виконання покарань визначається у якості принципу кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань.

Проте в більшості правових положень кодексу не використовується ця категорія, проте чітко прописаний порядок диференціації засуджених за наявності певних підстав. Гарантією диференціації виконання та відбування досить суворого покарання, яким є позбавлення волі на певний строк, є наявність досить розгалуженої системи кримінально-виконавчих структурних підрозділів (установ), яка дозволяє здійснювати доволі різний карально-виховний вплив на засуджених, залежно від тяжкості вчиненого ними діяння, кількості судимостей, відбутого строку покарання та поведінки під час його відбування. Так у ст.ст. 11, 18 КВК йдеться про різні види кримінально-виконавчих установ закритого типу (виправні колонії), залежно від рівня безпеки (мінімальний, середній, максимальний), виділяються окремі групи засуджених, які мають відбувати покарання саме в цих установах. Виокремлення певних видів виправних колоній: мінімального рівня безпеки з полегшеними та із загальними умовами тримання; середнього та максимального рівня безпеки, - взаємопов'язане насамперед з необхідністю встановлення різного обсягу правообмежень, залежно від режиму, який встановлюється у цих установах.

У ст. 92 КВК «Роздільне тримання засуджених до позбавлення волі у виправних та виховних колоніях» підстави для виокремлення певних груп засуджених поглиблюються. У якості таких є вік, статева ознака, вид призначеного покарання, форма вини, професійна належність засуджених. Ці вимоги роздільного тримання не стосуються засуджених до довічного позбавлення волі, які після відбуття двадцяти років покарання у

приміщеннях камерного типу переведені до звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки.

Наступним рівнем диференціації засуджених до реального відбування покарання у виді позбавлення волі є вимога ізольованого тримання засуджених у різних дільницях, залежно від терміну відбутого строку, поведінки та ступеню виправлення (ст. ст. 94-99 КВК). На даному рівні принцип диференціації поступово набуває індивідуального значення, оскільки питання доцільності перебування засудженого в тій чи іншій дільниці вирішується стосовно окремої особи. Утворення структурних дільниць у виправних колоніях (карантину, діагностики і розподілу; ресоціалізації; посиленого контролю; соціальної реабілітації) дозволяють диференціювати засуджених залежно від кримінально-виконавчої характеристики в межах однієї установи.

В ст. 102 КВК, знову ж таки не використовуючи термін «диференціація», законодавець підкреслює особливе значення в її реалізації режиму (режимних вимог), які встановлюються у виправних колоніях. Режим (встановлений законом порядок виконання і відбування покарання) - передбачає (крім іншого) роздільне тримання різних категорій засуджених, різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії, зміну умов тримання під час відбування покарання. Дана норма є визначальною у розумінні змісту, сутності та засобів відтворення принципу диференціації у чинному кримінально-виконавчому законодавстві: відмінності між різними виправними закладами, відділеннями та дільницями в межах одного закладу полягають в особливому порядку та умовах виконання покарання, обсязі прав, законних інтересів та обов'язків засудженої особи. Підставою для диференціації режимних вимог є і певні соціально-демографічні властивості засуджених. Зокрема, особливі порядок та умови виконання покарання (специфічний правовий статус) визначені щодо засуджених жінок, які є вагітними, мають малолітніх дітей при собі, засуджених віком понад 55 років та 60 років, тяжко хворих тощо.

Насамкінець, розглядаючи кримінально-виконавчі норми в тій послідовності, в якій ці норми формулюються у законі, - маємо звернути увагу на те, що в окремих випадках законодавець практично ототожнює поняття «диференціація» та «індивідуалізація». Зокрема, це стосується регламентації соціально-виховної роботи із засудженими та основних напрямків, форм та методів її реалізації (ст. ст. 123, 124 КВК). Логічним є припустити, що ця робота має здійснюватися відповідно до індивідуальних особливостей та особистісних властивостей засудженої особи. Це передусім та діяльність, яка має підтверджувати реалізацію принципу індивідуалізації, як поглибленого специфічного відтворення диференціації, яка в значній мірі залежить від суб'єктивного судження адміністрації щодо якісних ознак поведінки засудженої особи, її особистісних характеристик. Отже категорія «індивідуальний» виховний вплив є більш доречною. Проте в ч. 5 ст. 123 КВК йдеться про програми диференційованого виховного впливу на засуджених. В той час як у ч. 2 ст. 124 КВК виокремлюється (крім групової) індивідуальна соціально-виховна робота.

Тож в чинному кримінально-виконавчому законодавстві України не міститься автентичне тлумачення таких соціально-правових категорій як «диференціація» та «індивідуалізація», доволі рідко використовуються ці поняття безпосередньо в змісті норм, і в певних випадках взагалі не розмежовуються. Що надає підстави погодитися із тим, що за чинної редакції ст. 5 КВ (диференціація та індивідуалізація визначається через кому) досить складно реалізувати законодавчі положення на практиці, що веде до певних порушень прав засуджених, а відповідно пропонується роз'єднати та виділити в ст. 5 КВК окремо принцип диференціації та принцип індивідуалізації виконання та відбування покарання [146, с. 93].

На жаль не існує чіткості щодо цього і в доктрині права. В окремих випадках йдеться лише про диференціацію виконання покарання як такий виконавчий процес, що відтворюється у класифікації засуджених, поділі їх на певні групи з розподілом по різних виправних закладах з метою забезпечення

різних режимних вимог, що пов'язаний із зміною умов утримання під час відбування покарання, із застосуванням умовно-дострокового звільнення від подальшого відбування покарання, і навіть із контролем за звільненими з установи тощо [14, с. 29; 13, с. 13, 69-7; 324, с. 127]. В інших, концентрується увага лише на індивідуалізації, що базується не на групових (як при диференціації), а індивідуальних особливостей особи засудженого, які враховуються при відбуванні ним покарання [51, с. 41].

В цих виданнях йдеться про диференціацію та індивідуалізацію виконання та відбування покарання безвідносно до прогресивної системи.

Якщо ж звернутися безпосередньо до стану розгляду питання співвідношення між диференціацією (індивідуалізацією) виконання покарання та прогресивною системою, слід виокремити певну особливість. Це питання практично завжди пов'язується із змінами умов тримання засуджених в місцях позбавлення волі. Досить часто ці зміни розглядаються як відтворення принципу індивідуалізації. Такий підхід був започаткований ще радянськими вченими. На думку М.О. Стручкова, індивідуалізація покарання на стадії його виконання передбачає зміни обсягу кари у залежності від поведінки (що відтворюється у змінах умов тримання як в межах однієї установи, так і шляхом переведення до іншої), застосування заходів виправно-трудоного впливу на підставі вивчення особистості засудженого та врахування його поведінки під час відбування покарання [324, с. 90-91]. Майже аналогічний підхід відтворюється і в сучасних підручниках з кримінально-виконавчого прав, де йдеться про те, що індивідуалізація проявляється у тому, що закон передбачає як можливість посилення режиму відбування покарання, так і суттєвого покращення залежно від позитивних змін, які відбуваються в особистості засудженого [170, с. 636]. Проте з однією різницею: редакція першого положення свідчить більше на користь того, що про зміни умов тримання йдеться на рівні правозастосування з урахуванням особистісних властивостей засудженого, в другому, - індивідуалізація ототожнюється із законотворчістю.

Проте існує наукова позиція, відповідно до якої ті ж зміни умов тримання засуджених розглядаються вже як їхня диференціація. На думку Т.О. Леснієвські-Костаревої суто диференціацією є визначена в законі необхідність (можливість) диференціації засуджених по видах установ, за видами (ступенем суворості) режиму відбування покарання як в межах однієї установи, так і шляхом переведення в іншу в залежності від відбутого строку покарання та поведінки [189, с. 28-29]. А.В. Бриліантов вважає, що диференціація виконання покарання полягає саме у різних умовах утримання, різному правовому стані засуджених на підставі їхньої класифікації (крім іншого) за ступенем виправлення [40, с. 8].

На думку А.І. Марчука, диференціація – це певний системний процес класифікації засуджених до позбавлення волі з метою забезпечення різного рівня нагляду й контролю, розподілу (організації розміщення) їх в межах структурних ділянок кримінально-виконавчих установ для оптимізації застосування інструментів виправлення та ресоціалізації [199, с. 15]. Проте це положення дещо суперечить іншим висновкам автора, в яких відтворюється доволі специфічний підхід щодо етапів класифікації засуджених під час виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. Так А.І. Марчук, розрізняє первинну класифікацію (диференціацію) засуджених за віком, статтю, тяжкістю злочину, формою вини, наявністю рецидиву тощо та вторинну (індивідуалізацію), що відтворюється у індивідуальних програмах соціально-виховної роботи відповідно до психофізичних та соціальних особливостей осіб. Завершальним етапом є перекласифікація засуджених – процес зміни обсягу правообмежень засудженого на підставі аналізу його особистості, поведінки в період відбування покарання, оцінки факторів ризику рецидиву злочину [199, с. 15-16]. Тож не зрозумілим є те, чи охоплюється останній період класифікації засуджених, в якому відтворюється прогресивна система виконання покарання, диференціацією (чи індивідуалізацією) покарання, чи ця

перекласифікація базується на інших принципах та засадах виконання покарання?

Отже в даному випадку під диференціацію підпадають усі кримінально-правові та кримінально-виконавчі законодавчі визначення, які дозволяють у різний спосіб диференціювати умови тримання засуджених та поліпшувати (чи погіршувати) правовий статус засуджених.

В інших виданнях раціональне застосування примусових заходів, стимулювання правослухняної поведінки, що є відтворенням прогресивної системи виконання та відбування покарання, визначається і як диференціація, і як індивідуалізація - через кому [181, с. 302]. Або ж безпосередньо підкреслюється те, що в змінах умов утримання засуджених залежно від їхнього виправлення як форми прогресивної системи відбування покарання у виді позбавлення волі реалізується принцип диференціації та індивідуалізації покарання [2, с. 3, 4]. Насамкінець, йдеться про те, що зміст та сутність диференціації та індивідуалізації виховного впливу відтворюється у подальшій персоніфікації організації виконання покарання, впровадженні різних ступенів його виконання залежно від поступовості та наступності карально-виховного процесу та стимулювання правослухняної поведінки [356, с.19-20].

Використовуючи категорії «диференціація» та індивідуалізація» у певному відношенні до форм прогресивної системи (зазвичай щодо змін умов тримання засуджених під час відбування покарання), - вчені зазвичай не намагалися визначитися із розмежувальними ознаками між ними. У зв'язку із цим набувають особливого значення спеціальні дослідження, в яких предметом дослідження є саме ця проблема.

Основоположною працею в цьому відношенні є монографічне дослідження Т.О. Леснієвскі-Костаревої з теоретичних та законодавчих проблем диференціації кримінальної відповідальності та покарання. В цій праці доводиться той факт, що принцип диференціації кримінальної відповідальності діє у сфері пеналізації та депеналізації, яка здійснюється

лише законодавцем, і лише у законі шляхом визначення (в залежності від особливостей діяння та особи, яка його вчинила) типових видів та розмірів покарання та видів звільнення від нього. Отже диференціація кримінальної відповідальності - це прерогатива законодавця. А також те, що індивідуалізація покарання та його відбування відбувається лише на рівні правозастосування. Диференціація та індивідуалізація два взаємозалежні процеси, які мають різну правову природу. На думку Т.О. Лесниевски-Костаревої при диференціації законодавець лише визначає певний контур та межі караності, можливості та підстави її пом'якшення. Проте індивідуалізація дозволяє в межах, визначених законом, та на розсуд представника влади самостійно оцінювати індивідуальні можливості та доцільність пом'якшувати обсяг кари, звільняти особу від відповідальності та покарання. Тож чим більша сфера диференціації, тим менша сфера індивідуалізації, і навпаки. Відповідно, проблема гармонізації цих сфер завжди визначала зміст та сутність реформування кримінальної політики [189, с. 17 – 21, 23].

Розв'язати це питання, але уже безпосередньо по відношенню до стадії виконання та відбування призначеного судом покарання намагався В.Я. Конопельський, який пропонує під диференціацією та індивідуалізацією виконання покарання у виді позбавлення волі розуміти «створення на правовому та реалізація на організаційному рівні як загальних, так і індивідуальних умов виконання даного покарання щодо окремо взятого засудженого» [146, с. 86]. Тож пропонується такі категорії як «диференціація» та «індивідуалізація» розглядати у площині співвідношення загального та одиничного, але у їхній органічній єдності як такі, що відображають суть одного виправного процесу [146, с. 89-90].

Наступним напрямом нашого дослідження у даному підрозділі має стати визначення співвідношення прогресивної системи із такими категоріями як «стимулювання» та «заохочення». А отже вихідними

положеннями мають стати ті, в яких відтворюється їхній зміст, сутність, тенденції використання в доктрині права та законодавстві.

Проблема підвищення ефективності стимулюючих (заохочувальних) кримінально-виконавчих інститутів до осіб, засуджених до покарання у вигляді позбавлення волі, обумовлена чималою кількістю чинників соціального, теоретичного, законодавчого та практичного характеру. У соціальному плані необхідність дослідження заохочувальних інститутів пов'язана з тим, що дані позитивні стимули є важливим засобом соціальної адаптації осіб, які звільняються від відбування покарання у вигляді позбавлення волі. У теоретичному плані їх розгляд має важливе значення в аспекті подальшої розробки теорії кримінально-виконавчого права, визначення концептуальних основ розвитку даних інститутів. З правової точки зору ці кримінально-виконавчі інститути потребують уточнення основного змісту та сутності, системного співвідношення. Отже подальше удосконалення та розвиток заохочувальних інститутів є комплексною теоретико-правовою та прикладною проблемою, вирішення якої є важливим завданням теорії кримінально-виконавчого права.

В порядку вступу до розгляду цієї проблеми маємо підкреслити те, що існують два головних шляхи спонукання людини до дотримання будь-яких вимог: внутрішнє стимулювання і зовнішній примус [353, с. 103]. Все частіше в доктрині права йдеться про те, що дослідження проблеми співвідношення правових стимулів та правових обмежень у їхній результативності та значення для формування правослухняної поведінки свідчать на користь переважаючого значення стимулюючих властивостей різних правових режимів (інституцій), оскільки саме в такий спосіб (заохочення) можна сприяти вияву правової свободи, активності та самореалізації суб'єктів [195, с. 238; 297, с. 45].

Саме перший шлях (внутрішнє стимулювання), на справедливу думку вітчизняних вчених, має визначити напрям реформування порядку та умов відбування засудженими покарання позбавленням волі [204, с. 197].

Враховуючи суттєву ступінь негативного впливу найсуворішого покарання, яким є позбавлення волі, на психофізичний стан людини, слід визнати і те, що процес досягнення змін у свідомості та поведінці засудженої особи під час його відбування є досить тривалим і підчас надто складним. А відповідно, особливого значення набуває не лише наявність, але й характер та послідовність механізму стимулювання особи до виправлення та соціальної реабілітації, зважаючи на суттєвий вплив ізоляції на її психічний стан.

Як вже йшлося у попередньому розділі, ефективність карально-виховного процесу у виправних установах є можливою лише за умови дієвого взаємодоповнення методу примусу, в якому відтворюється каральна властивість будь-якого покарання, іншими методами впливу, які дозволяють максимально задіяти у процесі виправлення засуджених їх волю та інтерес до самоудосконалення. Оскільки доведеним є те, що мотивація та наявність інтересу є основними чинниками, які визначають спрямування поведінки особи (як в бік негативної, так і в бік позитивної). Врахування волевиявлення та зацікавленості засудженої особи має стати складовою карально-виховного процесу під час виконання (відбування) покарання, тим більш найсуворішого покарання – позбавлення волі.

А такий підхід може забезпечити лише чітко сформована та регламентована система заохочувальних заходів (інститутів), які необхідно розглядати як важливий засіб формування мотиваційно-стимулюючих механізмів правослухняної поведінки засуджених, а отже як такі, що спрямовують засуджених до виправлення. Стимулювати правослухняну поведінку засудженої особи – це означає викликати бажання, готовність, прагнення до досягнення певних цілей, які відповідають законним правам та інтересам засудженої особи, в більш оптимальні терміни. Процес виправлення засудженого має переважно базуватися на основах добровільності, передбачати особисту зацікавленість та волевиявлення досягти певних позитивних результатів. Навіть більше, вирішальним має

бути спрямованість на виправлення мотиваційної сфери – формування суспільно корисної мотивації. Лише за такого підходу можна забезпечити найбільший ступінь дієвості заохочувальних норм [364].

Дотримуючись певної послідовності у нашому дослідженні, знову ж таки маємо з'ясувати етимологічні, семантичні характеристики та філософське значення таких понять як стимулювання та заохочення. Стимул (від лат. *stimulans* – спонука, спонукальний мотив) – спонукання до дії; стимулювання – спонукати, викликати, збуджувати [355, с. 436-437]. Стимулювати – дати поштовх к будь-чому [234, с. 627]. Відповідно, заохотити - сприяти чомусь співчуттям, нагородою, схваленням, стимулом; викликати бажання зробити будь-що [234, с. 455].

Отже відповідно до узагальненого розуміння визначень, які містяться в словниках, стимулювання – це спонукання до певної дії, можливість зацікавити у здійсненні чогось, давати поштовх до чогось; заохочення ж маємо розглядати як певні матеріальні та інші засоби стимулювання, що застосовуються за певні успіхи, мають спонукати бажання щось зробити, є нагородою та схваленням певних дій (поведінки). Тож в даному випадку стимулювання та заохочення співвідносяться як узгоджений системний (багаторівневий) процес, який відтворюється у сукупності методів, заходів, способів, інструментарію, що мають відігравати певну спонукальну роль. Відповідно ця функція покладається і на заходи заохочення.

Саме в такому значенні використовуються зазначені категорії у чинному кримінально-виконавчому законодавстві. Такі висновки базуються на змісті кримінально-виконавчих положень ст.ст. 123, 126-127, 130 КВК. Аналіз чинного кримінально-виконавчого законодавства свідчить про те, що такі категорії як «стимулювання» та «заохочення» використовуються законодавцем в КВК доволі рідко. В зазначених статтях лише раз використовується категорія «стимулювання» та декілька разів – категорія «заохочення».

Особливістю законодавчої редакції тих положень, де використовується категорія «стимулювання» є те, що законодавець надає своє бачення співвідношення між цим поняттям та диференціацією виконання покарання у виді позбавлення волі. Зокрема, стимулювання правослухняної поведінки засуджених розглядається як певний прояв диференційованого впливу на засуджені особу, оскільки здійснюється через програми диференційованого виховного впливу з урахуванням: поведінки; психічного стану; ступеню соціальної занедбаності; можливостей реалізації виховної функції щодо режиму відбування покарання, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, заходів заохочення і стягнення, участі в самодіяльних організаціях засуджених, самовиховання тощо. (ч. 4, 5 ст. 123 КВК).

Міститься додаткова конкретизація того, що участь у виховних заходах, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, добровільна участь в самодіяльних організаціях заохочується та враховується при визначенні ступеня виправлення засуджених (ч.2 ст. 123, ч. 4 ст. 126, ч. 2 ст. 127 КВК).

У ст. 130 КВК надається чітко визначений вичерпний перелік заходів заохочення, що застосовуються до засуджених за виконання ними покладених обов'язків, додержання правил поведінки, дотримання правил трудового розпорядку, вимог безпеки праці. Саме чинний зміст цієї норми (з урахуванням тенденцій її реформування) надає підстави для наступних міркувань. Поняття «заохочення» використовується лише у зв'язку із формулюванням конкретних пільгових заходів, які застосовуються на підставі оцінки поведінки засудженої особи. В даному випадку ст. 130 КВК є однією із заохочувальних норм кримінально-виконавчого законодавства.

З одного боку, в законі відсутня будь-яка згадка про співвідношення прогресивної системи (її окремих форм) та заходів заохочення. З іншого боку, - поряд із переліком разових заходів заохочення у якості одного із заходів заохочення визначено переведення на поліпшені умови, що є проявом зміни умов тримання засудженої особи в межах однієї установи. Отже особливістю чинного законодавства є те, що заходом заохочення

законодавець пропонує вважати як разові заохочувальні заходи, які можуть бути застосовані безвідносно до терміну відбування покарання, так і заходи, які носять тривалий характер, і вимагають відбуття певного строку покарання (права на поліпшені умови). Останній захід – це вже сукупність певних правових положень, визначених у КВК.

В той же час, порівняно із попереднім кримінально-виконавчим законодавством, виключено із переліку заходів заохочення умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі на інше більш м'яке покарання. Наскільки такі зміни чинного законодавства є доцільними та відтворюють стимулюючу сутність усіх форм прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі? Адже вже доведеним є те, що види звільненням від покарання та його відбування відносяться як до кримінально-правового заохочення позитивної поведінки особи, яка вчинила злочин, так і кримінально-виконавчого заохочення на підставі спрямування засуджених, що відбувають покарання, до свого виправлення та запобігання вчиненню ними нових злочинів [366, с. 203, 217, 218]. Проте доведення цього, або ж спростування є завданням інших підрозділів нашого дослідження.

Щодо ставлення законодавства до сутності співвідношення стимулювання та диференціації. З одного боку, використовується поняття «стимулювання» - проте ніде не розкривається його зміст та сутність. І така редакція здається невдалою, якщо виходити із змісту та сутності таких категорій як «стимулювання», «програма диференційованого виховного впливу». Проте, все ж таки, окремі можливості для висновків щодо цієї проблеми існують. Відповідно до положень чинного законодавства стимулювання є інститутом більш високого рівня по відношенню до заходів заохочення, проте, в свою чергу, є специфічним засобом (методом, інструментарієм) прояву та реалізації диференціації виконання та відбування покарання. На перший погляд, якщо орієнтуватися на автентичне визначення співвідношення диференціації та стимулювання, - ці соціально-правові

категорії відносяться між собою як загальне та конкретне (спеціальне), оскільки застосування системи стимулювання є одним із критеріїв (одним із способів) диференціації (поділу на певні групи) засуджених під час відбування ними покарання. Отже система стимулювання підпорядкована системі диференціації. Проте не все так просто. Маємо визнати факт тісної взаємозумовленості та взаємозалежності між диференціацією (індивідуалізацією) виконання та відбування покарання та стимулюванням: принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарання полягає як у раціональному застосуванню основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених, так і стимулюванні їх правослухняної поведінки; стимулювання, в свою чергу, зумовлює проведення диференціації та індивідуалізації самих засуджених [141, с. 29]. Програма диференційованого (індивідуального) виховного впливу – це перелік конкретних заходів щодо здійснення карально-виховного впливу на засуджену особу під час відбування покарання, який може змінюватися залежно від поведінки особи та відбутого терміну покарання. Складовою цієї програми можуть бути певні засоби, механізми стимулювання до певної конкретної цілі, на певному конкретному етапі відбування покарання. В той же час реалізація індивідуальної програми є лише одним із елементів стимулювання.

В доктрині права підходи до визначення та розуміння змісту та сутності таких категорій як «стимулювання» та «заохочення» в першу чергу обумовлюються напрямком та характером дослідження. Оцінюючи доктринальні джерела передусім з точки зору сприяння формулюванню нашої власної позиції щодо відповідних понять, умовно маємо виокремити ті роботи в яких наголос робиться на стимулюванні, і ті, в яких використовується поняття заохочення.

Так, з принципових позицій педагогіки увага передусім звертається на особливе значення самого факту наявності широкої суттєвої системи стимулювання як такої, що має викликати у засуджених відчуття задоволення, збуджує енергію, формує почуття особистої гідності, породжує

віру у свої сили, але й обсяг пільг. Проте не менш важливими з педагогічної точки зору є механізм (інструментарій, способи) доведення наявності, змісту, правових наслідків цієї системи до свідомості засуджених [108, с. 97, 98].

Психологи зважають в більшій мірі на змістовні характеристики системи стимулювання та її спрямування, вважаючи, що надання певних суттєвих пільг, більших можливостей для контактів із зовнішнім світом, а відповідно зменшення обсягу обмежень та суворості умов і порядку відбування покарання, - у підсумку мають сприяти активному включенню самих засуджених у процес виправлення та підготовки до життя на волі. Доводиться певна психологічна закономірність впливу отримання додаткових пільг: покращення психофізичного стану, більш інтенсивне закріпленню позитивних поглядів, установок та форм поведінки. І навпаки, у разі позбавлення пільг на підставі порушення вимог режиму: психологічне напруження у зв'язку із суттєвим погіршенням особистого благополуччя [55, с. 310, 31].

Доводиться що одним із напрямків удосконалення системи стимулювання засуджених має стати наповнення заходів стимулювання суттєвим пільговим змістом, що має підвищити значення для засудженого факту позбавлення (обмеження) цих пільг як альтернативних заходів стягнення [63, с. 5].

Категорія заохочення є складовою різних напрямків дослідження - з проблем підвищення ефективності виправного впливу під час відбування покарання, з'ясування змісту, сутності та значення заохочувальних норм, визначення сутнісних ознак даного поняття тощо.

У цьому зв'язку набуває особливої актуальності твердження М. Фуко про те, що будь-яке покарання має завжди розглядатися з точки зору ефективності його виправного впливу і бути елементом подвійної системи: заохочення – санкція, за умови, що підстави застосування заохочення мають бути більш широкими та доступними [360, с. 225-227].

З приводу того, що слід вкладати в розуміння заохочувальних норм, думки різняться. В окремих дослідженнях, присвячених з'ясуванню змісту, сутності та значення заохочувальних норм (зокрема, кримінального права) пропонується розглядати їх як певне правило поведінки, дотримання якого стимулюється пом'якшенням (або ж усуненням) кримінально-правового обтяження [297, с. 6]. В інших випадках доводиться, що спрямуванням цих норм є визначення специфічних засобів (способів, прийомів) забезпечення спеціального завдання – боротьби із злочинністю шляхом стимулювання правомірної, соціально-корисної (суспільно-схвальної) поведінки [366, с. 86, 126-127].

Відповідно під заохоченням пропонується розуміти і метод, і систему правового інструментарію (засобів, заходів, прийомів), що стимулюють особу шляхом визначення змісту правомірної соціально корисної поведінки та застосуванням з боку держави виключення, звільнення чи пом'якшення кримінально-правового обтяження [367, с. 5].

Існує і більш узагальнений підхід, відповідно до якого заохоченням є «будь-який захід, який є результатом позитивної поведінки засудженої особи, додає їй додаткові права, блага і є певним кроком для суттєвої зміни свого правового становища в місцях позбавлення волі...» [150, с. 55].

Що стосується безпосередньо визначення співвідношення прогресивної системи із стимулюванням та заохоченням. Відповідь на це питання є практично подовженням та поглибленням аналізу сутнісних змістовних ознак як системи в цілому, так і її форм. Тож в даному випадку лише зазначимо наступне. Загальновизнаним на сьогодні є підхід, згідно якого призначенням прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі є стимулювання виправлення засудженої особи та забезпечення належної її підготовки до звільнення (до правослухняного, правомірного способу життя) в оптимальні терміни. Саме в цій позиції відтворюється наступність у характеристиці прогресивної системи виконання покарання. Відповідно до цієї історично обґрунтованої позиції: стимулювання

виправлення - головна властивість прогресивної системи; саме її реалізація суттєво стимулює формування позитивної поведінки через наявність певної законної перспективи отримати бажане, задовольнити законні інтереси засудженої особи тощо [2, с. 3, 4; 14, с. 29; 13, с. 13, 69-72]. Засобом такого стимулювання є будь-яка форма зміни умов та порядку виконання та відбування покарання (в широкому розумінні), відповідно обсягу правообмежень, залежно від виправлення засудженої особи.

Підсумовуючи зазначене слід підкреслити наступне. Враховуючи вище зазначене доцільним є орієнтуватися на розуміння диференціації як розрізнення будь-чого на підставі будь-яких чинників (критеріїв), отже вирізнення певного явища за певними відмінними ознаками. Щодо безпосередньої сфери виконання (відбування) покарання – це будь-яке виокремлення певної групи засуджених на підставі доволі багатьох критеріїв кримінально-правового, кримінально-виконавчого та соціально-демографічного характеру. Отже і на підставі різних умов тримання засуджених (режимних вимог) під час відбування покарання.

Прогресивна система є одним із видів прояву диференціації виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, де чинником (критерієм) поділу засуджених на групи є поведінка засуджених, або ж ступінь їхнього виправлення (в певних випадках термін відбутого покарання). Відповідно, це і розподіл засуджених по різних кримінально-виконавчих установах закритого типу, це і розподіл засуджених по дільницям, і виокремлення тієї групи засуджених, які отримали право на поліпшені умови тримання тощо. Проте розподіл по установах лише на підставі оцінки поведінки, а не початковий розподіл, який здійснюється з моменту набрання вироком чинності, а відповідно не має відношення до прогресивної системи.

Індивідуалізація – теж певне розрізнення, виокремлення відмінностей. Проте відповідно до єдиного чинника – особистісних властивостей засудженої особи. Це вид поглибленої диференціації, яка зорієнтована на особистість. Відповідно, реалізація прогресивної системи як субінституту

диференціації виконання покарання (окрема система норм, що у сукупності створюють один із чинників диференціації засуджених під час відбування ними покарання), - це і індивідуалізація. І навіть більше. Цінність прогресивної системи саме в спроможності впливати на процес виправлення на індивідуальному рівні, оскільки лише активізація волі, інтелекту, підсвідомості окремо взятої особистості в бажаному напрямку спроможні забезпечити дієвість (ефективність) виправного процесу, завершення його в оптимальні терміни. До того ж, в основі оцінки ступеня виправлення, прийняття рішення щодо доцільності застосування будь-якої форми прогресивної системи лежить саме індивідуальний підхід.

Щодо визначення розмежувальних ознак між зазначеними категоріями. Це питання є більш складним. Конкретної відповіді на це питання ми не знайдемо ні в законодавстві, ні в доктрині права. Під час визначення у кримінально-виконавчому законодавстві диференціації та індивідуалізації у якості принципу виконання та відбування покарання (безвідносно до виду покарання); формулювання розгалуженої системи виправних установ, яка дозволяє в умовах різних режимних вимог здійснювати роздільне тримання засуджених; виокремлення структурних підрозділів (дільниць), в яких ізолюються в межах однієї установи певні категорії засуджених (залежно від поведінки та терміну відбутого строку), - про прогресивну систему не згадується. В окремих випадках в законодавстві категорії «диференціація» та «індивідуалізація» використовуються як тотожні. Тож відсутність автентичного тлумачення цього питання законодавцем вимагає від нас дійти певного висновку на підставі системного аналізу та співставлення конкретних законодавчих положень чинного кримінально-виконавчого законодавства.

Пропонуємо у визначенні розмежувальних ознак між диференціацією та індивідуалізацією виконання покарання у виді позбавлення волі відштовхуватися від того, що диференціація – це прерогатива лише законодавця і здійснюється шляхом законодавчого закріплення у

кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві умов, підстав, критеріїв поділу засуджених на певні групи, створення законодавчих меж (масштабу) можливостей посилення, чи навпаки пом'якшення державного примусу. Законодавча диференціація (крім іншого) спрямована на забезпечення більш чіткої організації виконавчого процесу, підвищення ефективності функціонування кримінально-виконавчих закладів, усунення або ж нейтралізації негативного впливу самого факту перебування в ізоляції, створення основ для індивідуалізації карально-виховного впливу.

Індивідуалізація виконання та відбування покарання є головною категорією правозастосовного процесу, здійснюється лише в межах закону (диференціації), є відтворенням суб'єктивного розсуду представників влади (адміністрації установи, суддів, представників наглядової комісії тощо), спрямована на максимальне (по можливості) врахування особистісних властивостей засудженої особи соціально-демографічного, психофізичного, кримінально-правового та кримінально-виконавчого характеру у процесі реалізації карально-виховного впливу. До того ж, відтворюється у правосвідомості, професіоналізмі, цінностях конкретної особи, яка цей принцип застосовує.

Отже диференціація та індивідуалізація мають різну правову природу та призначення. Проте тісний взаємозв'язок між ними посилює актуальність визначення правильних меж між ними. Адже чим ширше сфера диференціації (а отже регламентованого законом та підзаконними актами), тим менше сфера для суб'єктивного розсуду та безвідповідальних рішень в реалізації державного примусу на стадії виконання, призначеного судом покарання.

Ми доходимо висновку, що диференціація засуджених шляхом їхнього початкового розміщення по різних установах на виконання рішення суду та представників спеціальних комісій, як і контроль за засудженими після їхнього звільнення (як це пропонується окремими вченими), - не є проявом прогресивної системи, оскільки цей процес не базується на врахуванні

головної ознаки прогресивної системи – залежності правового статусу засудженого від його поведінки.

Що стосується розмежування між стимулюванням, заохоченням та прогресивною системою, визначення тотожних та розмежувальних ознак. Особливістю розгляду цього питання є те, що ми попередньо вже визначилися із тим, що стимулювання є одною із головних сутнісних ознак прогресивної системи. Проте особливість предмету дослідження даного підрозділу надає підстави для певних уточнень в цьому питанні.

Стимулювання зазвичай використовують по відношенню до певного процесу, який має своє спрямування, а отже ціль: викликати бажання досягти чогось; сприяти впевненості у своїх силах та енергії, включенню у процес пошуку кращих для себе умов (дати цьому поштовх); покращити психологічний стан. Але завдяки чому досягається цей результат, що спрацьовує на його користь? Це заходи заохочення.

Особливістю сучасного розуміння «заохочення» є те, що досить часто її зміст та сутність аналізується по відношенню до правових норм, в яких містяться регламентуючі правові положення заохочувального характеру. І таких норм у кримінальному, кримінально-виконавчому та кримінально-процесуальному законодавстві стає все більше. З точки зору предмету нашого дослідження важливим результатом такого аналізу є те, що саме в заохочувальній нормі визначається заохочувальний захід, який і використовується у процесі стимулювання поведінки засудженого в належному правомірному напрямку. В деяких випадках законодавець використовує слово «заохотити». В даному випадку воно є синонімом слову «стимулювати», оскільки передбачає ті ж дії, що і процес стимулювання (викликати бажання, готовність до вчинення певної дії). З однією відмінністю, в першому випадку чітко проглядається зв'язок між бажаною конкретною дією (сумлінне ставлення до праці, сумлінна поведінка, участь у самодіяльних організаціях, участь у виховних заходах) та певною нагородою за її вчинення. Тоді як категорія «стимулювати» (стимулювання) частіше

використовується по відношенню до цілей більш високого порядку, потенційно віддалених (виправлення, ресоціалізація, соціальна адаптація тощо).

Наступним результатом узагальнення особливостей розуміння змістовних характеристик категорії «стимулювання» є те, що спостерігається прямий взаємозв'язок між ефективністю стимулюючих заходів (інститутів) і їх пільговим наповненням, а отже кількістю та характером пільг, їх місця в ієрархії тих цінностей, які є найважливішими для засудженої особи під час перебування в ізоляції від суспільства. Окрім природних потреб, які не мають бути предметом обмеження, якщо це не шкодить безпечному виконанню покарання у виді позбавлення волі.

Законодавчого удосконалення потребує співвідношення таких міждисциплінарних інститутів, як диференціація (індивідуалізація) виконання покарання, заохочення (стимулювання) процесу виправлення та прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, про що, зокрема свідчать результати проведенного нами анонімного опитування персоналу УВП та засуджених до позбавлення волі. Так, на питання «Чи важливо на рівні закону встановлювати співвідношення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі та інших норм закону з цих питань?» засуджені до позбавлення волі відповіли таким чином: 43% респондентів (229 осіб) переконані, що досить важливо на рівні закону встановити співвідношення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі та інших норм закону, а ще 50% (267 осіб) – у тому, що це слід зробити частково, і тільки 7% (38 осіб) – не бачать у цьому ніякої потреби, а отже, більшість респондентів. (додатки А, Б). У свою чергу, персонал УВП на це питання дав наступні відповіді: 63% респондентів (337 осіб) вважають, що важливо на рівні закону встановити співвідношення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі та інших норм закону з цих питань, а ще 37% (197 осіб) – що це слід зробити частково (додатки В, Г).

Зазначене вище надає підстави визначитися із пропозиціями щодо напрямків удосконалення законодавства саме в частині уточнення взаємозв'язку зазначених нами категорій та конкретних пропозицій щодо редакції окремих норм кримінально-виконавчого законодавства. Зокрема це стосується доцільності внесення редакційних змін у ч. 5 ст. 123 КВК в частині посилення саме значення індивідуального підходу у складання програм виховного впливу, оскільки вони складаються саме з урахуванням можливостей виховних функцій різних засобів виправлення та ресоціалізації по відношенню до конкретної засудженої особи, а не взагалі. Відповідно словосполучення «диференційованого виховного впливу на засуджених» має бути замінено на «індивідуального виховного впливу на засуджених».

Тенденції реформування кримінально-виконавчого законодавства як в частині визначення конкретних разових заходів заохочення, так і тих, які тягнуть довгострокові зміни у правообмеженнях засудженої особи, свідчать про відсутність новітнього та системного підходу в цій частині, що не сприяє уточненню співвідношення такої категорії як «заохочення» та прогресивна система виконання та відбування покарання. Що вимагає більш поглибленого та системного дослідження безпосередньо законодавчих положень чинного КВК в частині узгодження кожної форми прогресивної системи щодо доцільного обсягу правообмежень, визначення конкретних формальних та матеріальних підстав їхнього застосування.

Висновки до розділу 2

1. Однією із загальновизнаних ознак розглянутих нами доктринальних джерел є те, що в значній кількості спеціальних досліджень соціально-правове значення (в окремих випадках - і сутність) прогресивної системи пов'язується із особливим значенням її впливу на сферу підсвідомого засудженої особи, на формування особистісної відповідальності за своє поведіння (поведінку) та спрямування до самоудосконалення. Не

менш важливим висновком узагальненого тлумачення доктринальних положень є те, що одним із чинників, що знижують ефективність застосування прогресивної системи виконання та відбування покарання є недосконалість теоретичних визначень та законодавчої регламентації матеріальних та формальних підстав застосування окремих форм прогресивної системи. Узагальнений підхід до результатів дослідження різних характеристик прогресивної системи надає підстави виокремити ще одну загально визнану ознаку: починаючи з витоків прогресивної системи України (в теорії та праві) основним змістом її завжди визнавалися зміни умов та порядку тримання засуджених у місцях позбавлення волі залежно від поведінки та ставлення до праці.

2. Проте до сьогодні не існує однозначної відповіді на питання: «Що розуміти під заходами (формами), які складають зміст та сутність прогресивної системи, яким має бути обсяг правообмежень цих заходів, підстави їхнього застосування, яка мета та спрямування прогресивної системи?». І на тлі визначених нами вище наукових тенденцій все ще не існує єдиного бачення щодо змісту прогресивної системи загалом, змісту її структурних складових, співвідношення прогресивної системи із міждисциплінарними інститутами диференціації та індивідуалізації виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі, співвідношення її із інститутом стимулювання (заохочення) позитивної поведінки засудженої особи під час відбування цього покарання. Думки вчених суттєво різнилися і різняться.

3. На думку окремих вчених - прибічників вузького розуміння та оцінки сутності та значення прогресивної системи, головною формою реалізації прогресивної системи виконання кримінального покарання є лише зміна умов відбування покарання у межах однієї виправної установи: залежно від поведінки засудженого, його правовий стан може змінюватися як на краще, так і в бік посилення суворості порядку та умов відбування покарання. На думку інших – представників більш широкого розуміння

прогресивної системи виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі, прогресивна система – це значно більша сукупність заходів, які застосовуються до засуджених під час виконання та відбування покарання та складають структурно елементи прогресивної системи: і класифікація засуджених за видами виправних установ, і зміна умов утримання в межах однієї установи, і зміна умов утримання шляхом переведення до іншої установи, і застосування умовно-дострокового звільнення, і заміна покарання на інше більш м'яке покарання, і звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають дитину віком до трьох років, і звільнення на підставі Закону про амністію та Акта про помилування, і навіть контроль за звільненими з установи тощо.

4. Спостерігається також неоднозначне оцінювання сутнісних властивостей прогресивної системи: стимулювання виправлення; індивідуалізація виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі; диференціація умов тримання засуджених у кримінально-виконавчій установі закритого типу; класифікація засуджених, залежно від різних критеріїв; перекласифікація засуджених на завершальному етапі відбування покарання у виді позбавлення волі тощо. До того ж, предметом дискусії завжди було питання щодо співвідношення прогресивної системи і системи кримінально-виконавчих заходів заохочення та стягнення. В більшості випадків вчені пропонували не ототожнювати ці системи, а отже не розглядати прогресивну систему як один із заходів заохочення. Проте практично ніколи питання співвідношення прогресивної системи та інституту заохочення не аналізувалося предметно та поглиблено.

5. Незважаючи на те, що теоретичні, правові та правозастосовні аспекти реалізації прогресивної системи є предметом багатьох наукових досліджень (як у якості безпосереднього предмету дослідження, так і у якості складової інших кримінально-виконавчих проблем), - значна кількість питань залишається відкритими, недостатньо вивченими, як такими що потребують більш поглиблених комплексних досліджень. Зокрема, визначення сучасних

пріоритетних напрямків реформування системи виконання покарання у виді позбавлення волі, удосконалення діяльності кримінально-виконавчої служби у сфері реалізації прогресивної системи виконання покарання; вивчення системи стимулювання засуджених до правослухняної поведінки, до виправлення (ресоціалізації) та визначення співвідношення цієї системи із прогресивною системою виконання покарання; визначення ефективного правового інструментарію запровадження поетапної зміни умов тримання засуджених у виправних колоніях закритого типу; розробки критеріїв оцінювання ступенів виправлення засуджених та значення окремих показників життєдіяльності засуджених в умовах ізоляції; формування нової цілісної наукової концепції щодо порядку та умов застосування різних форм прогресивної системи виконання покарання та забезпечення їхньої дієвості тощо.

6. Стан наукового дослідження визначеної проблеми підтверджує той факт, що нового погляду вимагають як суто теоретичні питання (поняття, ознаки, види та форми прогресивної системи виконання покарання, співвідношення із системою диференціації та індивідуалізації виконання та відбування покарання, із системою стимулюючих - заохочувальних заходів тощо), так і питання правового характеру. Адже наслідком недостатньої теоретичної розробленості даної проблеми є проблеми законодавчої та правозастосовної практики. Чинне кримінально-виконавче законодавство потребує реформування в частині системності та чіткості законодавчих формулювань щодо змісту та підстав (формальних та матеріальних) застосування різних видів зміни умов тримання засуджених під час відбування покарання (в межах однієї установи, шляхом переведення до іншої установи); більш повного визначення кримінально-виконавчих положень щодо застосування міждисциплінарних інститутів різних видів звільнення від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

7. Витоки виникнення прогресивної системи пов'язують із особливостями становлення та розвитку системи виконання та відбування покарання в Австралії, Англії, Ірландії у XVIII – XIX століттях. Йшлося не про будь-яке покарання, а лише про найсуворіші – одиночне ув'язнення, каторжні роботи. Спрямування цієї системи визначала єдина мета – посилити інтенсивність формування у засуджених прагнення до виправлення. Історично саме здатність впливати на свідомість засудженого, прискорювати формування у нього думки щодо того, що людина може сама вплинути на свою подальшу долю, свідомо обравши певний напрям поведінки пов'язувалися саме з прогресивною системою виконання покарання.

8. Як будь-яке соціально-правове явище, результативність якого залежить від чималої кількості чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру, а отже від необхідності врахування значного ступеня негативного впливу факту перебування особи в ізоляції на її внутрішній психічний стан, - прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі є небездоганною. Не можна виключати, що процес ініціювання зацікавленості засудженого у отриманні певних пільг, стимулів, права на скорочення терміну перебування у кримінально-виконавчій установі закритого типу (в'язниці), бажання змінити свою поведінку призведе у підсумку до формування у засудженого пристосовчих нахилів, демонстрації удаваних змін у свідомості (мисленні) та поведінці. Закономірність сумнівів щодо цього обумовлюється складністю оцінки (за відсутності механізму такої оцінки) зовнішнього відтворення тих процесів, що відбуваються у психофізичній сфері кожного засудженого. Саме врахування можливого потенційного прояву негативних властивостей прогресивної системи посилюють значення своєчасного теоретичного та правового вирішення проблеми мінімізації меж суб'єктивного розсуду адміністрації установи у застосуванні різних елементів прогресивної системи, які здебільшого є проявом реалізації законних інтересів засудженої особи.

9. Вихідною позицією щодо оцінки змісту та сутності прогресивної системи має стати те, що в її змісті має відтворюватися сукупність ціннісних (сутнісних) властивостей кожного із її елементів (форм), що обумовлюється їхньою єдністю та взаємозв'язком. Всезагальними (найтиповішими) змістовими ознаками, які визначатимуть цінність та значення впливу прогресивної системи на процес виправлення засудженого і мають бути покладені у визначення поняття прогресивної системи, є: комплексний міждисциплінарний характер усіх її елементів; охоплення тих змін, яких може зазнати практично кожний засуджений під час відбування покарання залежно від поведінки та ступеня виправлення; базування на врахуванні як суто поводження засудженої особи (яке ми розглядаємо як більш широке поняття ніж «поведінка», оскільки воно охоплює поведінку засудженого у різних сферах життєдіяльності в умовах ізоляції - працевикористання, побут, стосунки із оточенням, навчання тощо), так і ступеню виправлення, що передбачає більш комплексний підхід, оцінку не лише поведінкових ознак, але й окремих психологічних чинників і є підставою для застосування змін більш тривалого характеру та із значними відмінностями у правовому статусі; спрямування головного впливу системи змін на правосуб'єктність засудженої особи (певний обсяг обов'язків, заборон, прав, законних інтересів, пільг тощо); дотримання взаємозв'язку між кожним елементом прогресивної системи, що має відтворюватися у чіткій їхній послідовності та поступовості, коли кожний наступний етап є подовженням та закріпленням результатів попереднього.

10. Форма – це завжди зовнішнє вираження узагальнених змістовних даних певного явища. В даному випадку – прогресивної системи виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі. Коли ми акцентуємо увагу на певній конкретній формі прогресивної системи, ми розуміємо, що цим словом охоплюється структурна побудова і специфічний зміст цього явища. В свою чергу, окремі форми прогресивної системи складаються із різних елементів більш нижчого порядку (зміни умов тримання засуджених в межах

однієї установи охоплюють переведення до дільниць, право на поліпшені умови, заходи заохочення та стягнення тощо).

11. Щодо змін утримання засуджених в межах однієї установи. Змістовне та сутнісне наповнення цієї форми, механізм (інструментарій) її реалізації, позитивні та негативні аспекти законодавчих формулювань (суперечливість та недосконалість), - відтворюються в конкретних елементах цього інституту. Насамперед, найважливіші властивості прогресивної системи відтворюються у порядку та умовах розміщення засуджених в певних дільницях однієї установи, підставах для переведення із однієї дільниці в іншу (як в бік поліпшення правового стану, так і його погіршення). До того ж, у якості елемента (складової) розглядуваної форми прогресивної системи завжди розглядалися поліпшені умови тримання, які в даному випадку полягають у визначенні їх як конкретного заохочувального заходу, що застосовується за наявності певних матеріальних та формальних підстав.

12. Добровільному та свідомому відмовленню засудженого від подальшої антисоціальної поведінки (від вчинення правопорушень), ефективній реалізації соціально-відновлювальної функції покарання на стадії його виконання, а отже формуванню та закріпленню правослухняної поведінки засудженого сприятиме комплексне застосування заходів примусу та заохочення. Особливого значення, на тлі доцільності посилення уваги до усіх форм прогресивної системи набуває чинна система заохочувальних заходів. Відповідно, навряд чи доцільним є спрощений підхід до законодавчого визначення різних за правовими наслідками та тривалістю реалізації заохочувальних заходів в одній нормі, що суттєво ускладнює їхнє сприйняття та тлумачення у правозастосуванні, не дозволяє чітко визначитися із їхнім місцем у загальній прогресивній системі виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

13. Зміна умов тримання засуджених шляхом переведення до іншої установи (як і попередня форма прогресивної системи) історично вважалася головним, найтипівішим її виявом. Факт зрівняння у правовому статусі

засуджених, які перебувають в дільниці соціальної реабілітації і тих, кого переводять до виправної установи мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання, - взагалі доводить те, що максимальне поліпшення правового статусу є практично можливим в межах однієї установи, не порушуючи ті відносини, які склалися між засудженою особою і її оточенням та адміністрацією. Інтенсивне реформування кримінально-виконавчого законодавства передбачає переоцінку значення та місця розглядуваної форми в прогресивній системі, оскільки за рахунок різних дільниць, приміщень камерного типу існує можливість для реалізації повного циклу зміни умов тримання засуджених під час їхнього відбування покарання у виді позбавлення волі в межах однієї установи.

14. Практично загальновизнаним є те, що умовно-дострокове звільнення є завершальним етапом прогресивної системи, що підтверджується необхідністю досягнення вищого ступеня виправлення та терміном відбутого покарання. До того, ж усі попередні форми прогресивної системи у своїй послідовності та взаємозв'язку мають сприяти досягненню цього результату.

15. Відповідно до широкого розуміння прогресивної системи виконання покарання, заміна невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі на певний строк більш м'яким є її важливою складовою за декількома чинниками. По-перше, дає змогу поліпшити правове становище засудженого через суттєве зменшення обсягу та характеру карального впливу. По-друге, здійснює стимулюючий вплив на поведінку засудженого на двох рівнях: у сприянні досягнення певного ступеня виправлення (особа має стати на шлях виправлення) та отримання права на пом'якшення покарання та звільнення від додаткового покарання (якщо воно призначене); у подальшій перспективній можливості умовно-дострокового звільнення від відбування більш м'якого покарання. Інститут, передбачений ст. 82 КК – самодостатній, більш нижчий етап стимулювання до виправлення та заміни суворих режимних вимог ізоляції на більш пільговий правовий статус іншого

альтернативного покарання з подальшою перспективою умовно-дострокового звільнення.

16. Стимулююче значення та призначення міждисциплінарних кримінально-правових та кримінально-виконавчих інститутів умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі на певний строк більш м'яким покаранням в тому, що самим фактом свого існування в чинному кримінальному законодавстві вони здійснюють поштовх та спонукають засуджених осіб, які вчинили злочини певного ступеня тяжкості, до вчинення таких дій, які свідчать про втрату ними (або ж суттєве зниження) суспільної небезпеки під час відбування покарання, доводять досягнення ними певного ступеня виправлення.

17. Порівняно із вже розглянутими формами прогресивної системи, питання щодо приналежності до прогресивної системи специфічного виду звільнення від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк - звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дитину віком до трьох років (ст. 83 КК), - постало лише наприкінці попереднього століття. Цей інститут є відносно новим, оскільки набув чинності у 90-х роках попереднього століття, пройшов тривалий шлях свого реформування та удосконалення. Витоки цього інституту пов'язуються (крім створення належних умов для народження, догляду та виховання дитини) саме із заохоченням жінки до правомірної, соціально-корисної поведінки, яка відтепер пов'язана була із дитиною, її інтересами, вимагало відповідних почуттів, догляду та піклування. Саме формування та закріплення в умовах ізоляції материнських інстинктів та відповідних почуттів мали сприяти досягненню дострокового виправлення. Цей вид звільнення є різновидом випробування жінок, але порівняно із умовно-достроковим звільненням має суттєві відмінності: засуджена жінка вже в умовах вільного життя має довести своє виправлення, що і обумовить факт її остаточного звільнення. Досягнення ж виправлення більш нижчого ступеню, або злісне не дотримання умов випробувального терміну можуть обумовити рішення суду

щодо заміни невідбутої частини покарання на інше більш м'яке, або ж повернення в установу для подальшого відбування покарання.

18. Щодо доцільності віднесення до форм прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк звільнення від відбування покарання на підставі закону про амністію та акту про помилування, маємо зазначити наступне. Ми не вважаємо їх невід'ємною складовою загальної, поетапної, взаємопов'язаної системи зміни правосуб'єктності засуджених під час відбування позбавлення волі. Амністія та помилування стосуються незначної кількості засуджених осіб (враховуючи сучасні тенденції їхньої реалізації), а отже найчастіше сприймаються як щасливий випадок. Проте головним чинником є те, що цілісність прогресивної системи обумовлює доцільність віднесення до її системи лише тих інститутів, які відповідають сукупності її ціннісних змістовних властивостей, які відтворюються у поступовому, поетапному, взаємопов'язаному поліпшенні правового статусу засудженої особи за рахунок реалізації цілої системи заохочувальних заходів (в широкому розумінні), спрямованих на досягнення виправлення в оптимальні терміни.

19. Сталою є проблема розробки технічних, організаційно-правових, психофізичних, професійних засобів (прийомів) визначення певної стадії ступеня виправлення засудженого, що обумовлюється, передусім, широким використанням законодавцем оціночних понять у формулюванні матеріальних підстав застосування певних форм прогресивної системи. Оціночні поняття значно поширюють межі суб'єктивного розсуду адміністрації установи. Тож завжди постійним є проблема доцільності та напрямків суттєвого звуження меж суб'єктивного розсуду. І таке звуження є можливим лише за рахунок поширення сфери диференціації, а отже законодавчого уточнення максимально можливих положень в частині підстав застосування різних форм прогресивної системи. Зокрема, щодо визначення переліку мінімально необхідних показників, які відтворюють правомірне поведіння засудженого під час відбування ним покарання у виді

позбавлення волі на певний термін. Це, в першу чергу стосується наявності (відсутності) стягнень за правопорушення, ставлення до праці (якщо засуджений працює) та до оточуючих. В узагальненому вигляді це передбачає вимогу виконання обов'язків та дотримання правил поведінки, що повністю охоплює такі складові як правила внутрішнього розпорядку, правила трудового розпорядку, вимоги безпеки, оскільки без забезпечення цих питань складно (практично неможливо) виконувати належним чином покарання у виді позбавлення волі.

20. Тотожність ознак між диференціацією та прогресивною системою відтворюється у їхньому єдиному спрямуванні на створення відмінних (розрізнених, неоднакових) порядку та умов виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі, впливу виправно-виховних заходів, залежно від соціально-демографічних, кримінально-правових та кримінально-виконавчих характеристик.

21. Тотожність індивідуалізації та прогресивної системи відтворюється, відповідно, у пристосуванні системи виконання та відбування покарання (в певних можливих межах) до особистісних властивостей засудженої особи. Саме завдяки прогресивній системі ці можливості поширюються через найголовнішу вимогу – своєчасну оцінку поведінки (в широкому розумінні), а відповідно, прийняття рішення щодо доцільного правового статусу конкретної засудженої особи на різних етапах відбування нею найсуворішого покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк.

22. Розмежування між диференціацією та прогресивною системою має здійснюватися як на системному рівні, так і на рівні виокремлення специфічних ознак. Щодо першого. Прогресивна система співвідноситься із диференціацією як інститут більш нижчого рівня (з точки зору обсягу сфери регулювання), як підсистемна складова, в певному сенсі як один із засобів (критеріїв) поділу засуджених на групи. А отже як частина та загальне, як один із засобів існування явища. Саме останнє є підставою для визначення розмежувальної ознаки, яка відмежовує прогресивну систему від інших

інституцій, які теж є складовими диференціації, і також можуть відігравати роль засобу для її реалізації. У якості такої ознаки пропонуємо вважати специфічний критерій, який використовується лише під час реалізації прогресивної системи, – оцінка поведінки (ступеня виправлення) засудженої особи, що є матеріальною підставою застосування практично кожного елементу прогресивної системи, поділу засуджених на різні групи. І навпаки, при розмежуванні індивідуалізації та прогресивної системи маємо виходити із того, що індивідуалізація (як один із способів організації виправного процесу, застосування різних заходів впливу) співвідноситься із прогресивною системою як спосіб (засіб) співвідноситься із явищем.

23. Найтипівіший підхід до «заохочення» як до певного засобу (прийому, методу), що забезпечують стимулювання змін у свідомості, мотиваційній сфері, поведінці засудженої особи в більш оптимальні терміни. Має спрацьовувати чіткий зв'язок: успіх – заохочення як нагорода, як поштовх до подовження самоудосконалення. Саме таке тлумачення заохочення дозволяє дійти того висновку, що у якості такого засобу може розглядатися як разова пільга (разове заохочення), так і більш складне явище, яке регулюється системою заохочувальних норм, а от же може розглядатися як цілий інститут (наприклад, інститут переведення на поліпшені умови, переведення в іншу дільницю, або ж іншу установу з більш пільговими умовами тримання тощо). Важливим є те, що під час тлумачення змісту та сутності такої категорії як стимулювання виокремлюється така складова як поінформованість суб'єкта (в нашому випадку - засудженого) про наявність, зміст, порядок застосування, правові наслідки системи стимулювання, що у підсумку охоплюється інструментарієм (механізмом) реалізації цієї системи.

24. Результатом узагальнення особливостей розуміння змістовних характеристик категорії «стимулювання» є те, що спостерігається прямий взаємозв'язок між ефективністю стимулюючих заходів (інститутів) і їх пільговим наповненням, а отже кількістю та характером пільг, їх місця в ієрархії тих цінностей, які є найважливішими для засудженої особи під час

перебування в ізоляції від суспільства. Окрім природних потреб, які не мають бути предметом обмеження, якщо це не шкодить безпечному виконанню покарання у виді позбавлення волі.

25. Актуальності набуває не лише сам факт наявності в кримінально-виконавчому законодавстві заохочувальних заходів, а те у якому вони перебувають системному взаємозв'язку і за яким критерієм мають поєднуватися у специфічний кримінально-виконавчий інститут. Складовою цього питання є належне ставлення законодавця до прогресивної системи як одного із заохочувальних інститутів кримінально-виконавчого права, чіткість та системність формулювання ним тих положень, в яких відтворюється ця сутнісна ознака прогресивної системи.

РОЗДІЛ 3

ЗМІНИ УМОВ ТА ПОРЯДКУ УТРИМАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ В МЕЖАХ ОДНІЄЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ УСТАНОВИ ЗАКРИТОГО ТИПУ ТА ШЛЯХОМ ПЕРЕВЕДЕННЯ В ІНШУ УСТАНОВУ: ПРОБЛЕМИ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Питання поняття та критеріїв ефективності системи правових норм, які регулюють виконання кримінальних покарань, завжди турбувало науковців, оскільки вчені справедливо вважали цю проблему однією із головних серед усіх правових складових, що впливають на дієвість виконавчої системи держави. І що важливо, так це те, що наступність у дослідженнях кримінально-виконавчого напрямку (з пострадянських часів і до сьогодні) відтворюється у визнанні справедливості тієї тези, що ефективність кримінально-виконавчих правових норм має розглядатися як співвідношення між фактично досягнутим, дієвим результатом дії норм та тією соціальною метою, заради якої ці норми сформульовані. Що саме в процесі їхньої реалізації та по відношенню до конкретного адресата можна визначитися із їхніми властивостями та недоліками [255, с. 26; 293, с. 71]. Тож ефективність системи правових норм, які регулюють виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, – це та реальна їхня властивість досягти мети виправлення та ресоціалізації засуджених під час відбування засудженим цього покарання.

В Загальній частині Кримінально-виконавчого законодавства України (далі скорочено КВК) у Розділі I «Загальні положення», Главі 1 містяться основоположні визначення. Узагальнений аналіз базових, принципівих положень, що містяться у ст.ст. 1, 5, 6 КВК, засвідчує певне спрямування чинного кримінально-виконавчого законодавства на те, щоб забезпечити під час виконання та відбування покарання належні умови для досягнення основної мети кримінально-виконавчого законодавства виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню ними кримінальних

правопорушень. Дана мета конкретизується через певні завдання кримінально-виконавчого законодавства, серед яких (поміж іншого) визначення гарантій дотримання та урахування як інтересів держави, так і прав та законних інтересів засудженої особи. Важливим є те, що законодавчо закріплено принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарання та раціонального застосування примусових заходів та стимулювання правослужняної поведінки засудженої особи (ст.ст. 1, 5 КВК). Під час регламентації загальних положень щодо правового статусу засудженої особи, знову ж таки, йдеться про те, що держава поважає та охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення та ресоціалізації, соціальну, правову захищеність та їх особисту безпеку. При цьому вихідним є те, що сутність та зміст правового статусу засудженої особи відтворюється у сутності та змісті порядку та умов виконання та відбування покарання (ст. 7 КВК). В свою чергу, порядок виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі становлять зміст режиму у виправних колоніях, який (поміж іншого) має забезпечити зміну умов тримання засуджених під час відбування ними покарання (ст. 102 КВК).

Положення цієї норми мають сприйматися у широкому розумінні – як забезпечення змін за будь-якої належної (в кращому випадку - сумлінної поведінки) в будь-якій сфері життєдіяльності засудженої особи [179, с. 4, 5, 49-50].

Тож проблема чіткості визначення в чинному кримінально-виконавчому законодавстві порядку та умов виконання та відбування покарання, їхнього безпосереднього впливу на процес виправлення засудженої особи, забезпечення її безпеки, - є досить важливою та актуальною. Проблема безпеки та ефективності виховного процесу (процесу виправлення) є взаємозалежні та обумовлюють один одне, оскільки лише особа, яка почувається захищеною під час відбування покарання спроможна будувати власні плани та бути здатною до відновлення в позитивному розумінні, до самоудосконалення.

Проте все частіше наголошується на тому, що «мові КВК узагалі не притаманна чіткість, стислість, визначеність викладу понять, як того вимагає юридична техніка» [386, с. 294]. В законодавстві використовується значна кількість нових понять та категорій, які є даниною моді (ресоціалізація, соціальна адаптація, соціальна реабілітація, діагностика, заходи психотерапевтичного, психокорегуючого характеру тощо), але без належного розуміння їхнього співвідношення, взаємозв'язку та значення у загальному процесі виправлення засудженої особи.

Навіть більше. Втілення у практику виправної концепції (передбачає досягнення під час виконання покарання мети виправлення та ресоціалізації засуджених) розглядається як фактор, який призвів до кризового стану у сфері виконання кримінальних покарань. Робиться висновок про відсутність об'єктивних критеріїв досягнення особою під час відбування покарання виправлення та ресоціалізації [396, с. 10, 51-72, 109, 112]. Все частіше ставиться під сумнів взагалі можливість регулювання чинними нормами кримінально-виконавчого законодавства процесу позитивних змін в особистості, тобто досягнення виправлення засудженої особи (готовності до самокерованої право слухняної поведінки). А відповідно виявляється схильність ставитися до процесу виправлення як такого, що у межах виконання та відбування покарання ще далекий до завершення. В той же час, таке ставлення суперечить важливим кримінально-правовим положенням, відповідно до яких суд має призначити винній особі покарання, яке є мінімально необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів (ч. 2 ст. 65 КК) [259, с. 329].

Практично типовою стає наукова позиція щодо консервативності чинної системи виконання покарання в Україні, відсутності належного відтворення в кримінально-виконавчому законодавстві соціальної та правової реальності, яка вимагає по-новому поглянути на доцільність панування в системі виконання покарання жорсткого централізму, закритості, нехтування законних прав засуджених [400, с. 1, 2, 5, 22]. Не безпідставно такий стан

пов'язується із тим, що існуюча система виконання покарань побудована ще за радянських часів, не відповідає сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства, принципам гуманізму та поваги до прав і свобод людини [88, с. 263-264].

Проте на порядку денному постає ще одна доволі важлива проблема – це недосконалість побудови системи кримінально-виконавчого законодавства, не належний рівень розмежування законодавчої та підзаконної нормотворчості [400, с. 1, 2, 5, 22]. Саме кримінально-виконавче законодавство відіграє в цьому питанні важливу роль, оскільки порядок та умови виконання покарання визначаються у цьому законі, а всі підзаконні акти мають не суперечити КВК, а уточнювати його певні положення.

Отже в КВК постійно та системно йдеться про те, що виправлення та ресоціалізація мають визначати основний зміст та сутність діяльності держави у сфері виконання покарання. Проте закономірно постає питання: «А чи властивий чинному кримінально-виконавчому законодавству такий же системний підхід у відтворенні прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, забезпечення механізму реалізації різних його елементів?».

Те що, в першу чергу, нового погляду потребує систематизація чинних норм кримінально-виконавчого законодавства доводять і результати багаточисельних спеціальних досліджень історичних аспектів нормативного забезпечення запобігання пенітенціарній злочинності, створення умов для ефективного здійснення карально-виправного процесу, і досліджень, присвячених безпосередньо проблемам застосування прогресивної системи. Однією із вад виправно-трудоного законодавства (кримінально-виконавчого законодавства також) є те, що в усі історичні періоди і до сьогодні постояла і постоїть проблема неналежного рівня системності та узгодженості кримінально-виконавчих норм, не відповідності їх результатам теоретичних досліджень та вимогам практики. Усе це, передусім, стосується стану відтворення різних елементів прогресивної системи виконання та відбування

покарання у виді позбавлення волі у кримінально-виконавчому законодавстві. Питання ефективності норм КВК України, які регулюють порядок застосування прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях, є також основним предметом спеціальних наукових досліджень [161, с. 166-167].

Значення належного вирішення питання системності кримінально-виконавчого права в частині регулювання прогресивної системи буде посилюватися, оскільки тенденцією в доктрині права є те, що питання соціально-правового значення для виправлення засудженої особи процесу зміни умов її тримання під час виконання покарання (застосування прогресивної системи) розглядається все частіше не лише по відношенню до найсуворішого покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Дана проблема набуває більш широких меж, оскільки має стосуватися будь-якого виду покарання, альтернативному позбавленню волі [277, с. 77]. Дослідження особливостей виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, в межах реалізації прогресивної системи не лише сприятиме суттєвому поширенню сфери її дії, але й позначиться у підсумку на виявленні як позитивних, так і негативних аспектів чинного кримінально-виконавчого законодавства.

Інститут зміни умов засуджених в узагальненому вигляді відтворюється у змінах правового стану засудженої особи і відповідно режимних вимог, наданні засудженому можливостей користуватися додатковими пільгами, або ж навпаки, - у позбавленні засудженого певних стимулів, в залежності від його ступеня виправлення. Зважаючи на значний обсяг нормативно-правового матеріалу, який доцільно піддати аналізу на предмет системності, узгодженості та доцільності чинних кримінально-виконавчих положень, вважаємо за доцільне звужити межі предмету нашого дослідження в даному розділі виокремленням наступних питань, вирішення яких сприятиме підвищенню ефективності реалізації прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. Зокрема, маємо

намір: сконцентрувати нашу увагу на кримінально-виконавчому регулюванні порядку реалізації таких елементів зміни умов тримання засуджених в межах однієї установи як переведення в різні структурні дільниці виправної колонії; визначитися із значенням початкового (базового) правового стану засудженої особи та його співвідношенням із дотриманням поетапності змін обсягу правообмежень протягом усього періоду відбування покарання в межах однієї установи; дійти висновку щодо ступеню стимулюючого впливу такого суто кримінально-виконавчого інституту як переведення на поліпшені умови тримання; визначитися із значенням застосування заходів заохочення (в вузькому розумінні – як систему заходів заохочення, передбачену ст. 130 КВК) у загальній прогресивній системі заохочувальних елементів та критеріями їхнього розмежування; звернутися до проблем реалізації такої форми прогресивної системи як зміна умов тримання засуджених під час відбування ними покарання у виді позбавлення волі на певний строк шляхом переведення до іншої установи на тлі суттєвих змін, яких зазнав цей інститут за останні десятиріччя.

Насамкінець маємо підкреслити той факт, що складовою предмету дослідження даного розділу є також аналіз та визначення особливостей законодавчого регулювання такої доволі складної сфери, яка стосується реалізації приватних законних інтересів засудженої особи, виявом яких і є реалізація різних форм прогресивної системи. Складність полягає у тому, що в межах імперативного кримінально-виконавчого законодавства належить збалансовано врахувати як інтереси адміністрації установи, яка виконує покарання, а отже реалізує державний примус, та інтереси засудженої особи, яка об'єктивно намагатиметься покращити своє становище (не завжди у законний спосіб). Маємо погодитися із тим, що вихід у вирішенні цієї проблеми полягає максимально можливому законодавчому закріпленні взаємовигідного порядку відбування покарання, який має передбачати деталізацію правового статусу (особливості прав та обов'язків) на підставі соціально-психологічних особливостей та поведінки особи [331, с. 131].

Саме стосовно зазначених питань спостерігається недостатня чіткість та повнота законодавчих визначень, що у свою чергу посилює актуальність та значення теоретично обгрунтованих рекомендацій, спрямованих на формулювання цієї системи та удосконалення кримінально-виконавчого законодавства загалом.

3.1 Структурні дільниці виправних колоній для виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк: особливості порядку зміни умов тримання засуджених в межах однієї установи

Аналіз проблем кримінально-виконавчого регулювання порядку реалізації зміни умов тримання засуджених в межах однієї установи шляхом переведення в різні структурні дільниці виправної колонії передбачає більш поглиблене дослідження питань щодо змісту та сутності правового стану засуджених, які утримуються в різних дільницях однієї установи, визначення матеріальних та формальних підстав переведення до певної дільниці, місця та значення дільниць в загальній системі змін умов в межах однієї установи, а відповідно і в прогресивній системі виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Дослідження стосуватиметься лише порядку та умов утримання в різних дільницях дорослих засуджених, оскільки проблема особливостей реалізації прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх потребує окремого та поглибленого дослідження. До того ж, в даному підрозділі проблеми чинного законодавства розглядатимуться на підставі аналізу змін умов тримання засуджених лише в кримінально-виконавчих установах закритого типу, що виконують покарання у виді позбавлення волі на певний термін.

Історичний підхід до аналізу даного питання дозволяє стверджувати про доволі суттєве реформування кримінально-виконавчого законодавства в розглядуваній сфері. Уявлення про ці зміни надають положення ст.ст. 38, 45

та 67 ВТК 1970 р., які лише у комплексному сприйнятті відтворюють попередній механізм змін умов тримання засуджених за попереднім законодавством. В ч. 1 ст. 38 ВТК визначається початковий правовий статус засуджених щодо можливостей та суми коштів, які дозволяється витратити на придбання продуктів харчування та предметів першої необхідності (залежно від видів режиму в установах). Друга частина даної норми регламентує порядок та підстави (матеріальні та формальні) для покращення умов відбування, яке пов'язується лише із можливістю після відбуття половини строку покарання витратити більшу суму коштів. Ця сума також різниться в залежності від виду установи. Відповідно цей зміст норми відтворюється і в назві цієї статті - «Сума коштів, яка може бути дозволеною для витрат засудженим до позбавлення волі». Проте ст. 45 ВТК вже має відповідну назву – «Зміна умов тримання осіб, засуджених до позбавлення волі, під час відбування покарання». В ній конкретизуються єдині матеріальні підстави як для змін в межах однієї установи, так і для зміни утримання шляхом переведення в іншу установу: в залежності від поведінки та ставлення до праці. В другій частині норми констатується лише той факт, що ці зміни полягають лише у наданні додаткових прав на витрату коштів за умовами ст. 38 ВТК. Той факт, що в даному випадку йдеться про поліпшені умови можемо лише здогадуватися, співставляючи положення ч. 2. ст. 45 та ст. 67 ВТК, де йдеться про такий вид стягнення як позбавлення поліпшених умов. Тож попереднє законодавство доволі схематично та не чітко формулювало відповідні положення, надавало підстави для різного тлумачення та розуміння інституту змін в межах однієї установи.

Проте предметом нашого аналізу мають стати відповідні правові положення чинного КВК. Так у ч. 1 ст. 94 йдеться про те, що у виправних колоніях мінімального і середнього рівня безпеки створюються такі дільниці: карантину, діагностики і розподілу; ресоціалізації; посиленого контролю; соціальної реабілітації. У виправних колоніях максимального рівня безпеки,

відповідно, - карантину, діагностики і розподілу; ресоціалізації; посиленого контролю. Всі дільниці ізолюються одна від одної [179, с. 45-48].

На особливу увагу, з точки зору відтворення змісту та сутності прогресивної системи, заслуговують положення ст. ст. 94-99, 100 КВК, в яких визначаються формальні та матеріальні підстави тримання засуджених в різних дільницях однієї кримінально-виконавчої установи, обсяг прав та обов'язків (правовий статус) засудженої особи. В цих нормах не використовується словосполучення «прогресивна система». Проте саме зміст цих положень свідчить на користь того, що чинне кримінально-виконавче законодавство регламентує реалізацію прогресивної системи. На даному рівні принцип диференціації поступово набуває індивідуального значення: утворення структурних дільниць у виправних колоніях дозволяє здійснювати більш ефективний індивідуальний виховний вплив в межах однієї установи шляхом заохочення засудженої особи до виправлення у більш оптимальні терміни. Оцінці піддається наявність формальних та матеріальних підстав для переведення до певної дільниці стосовно кожного конкретного засудженого. Відбуття необхідного терміну покарання та належна (сумлінна) поведінка є підставою для зміни правового статусу засудженого під час відбування покарання в межах одного закладу. Що є однією з форм прогресивної системи виконання покарання.

Ці зміни мають здійснюватися як на підставі просто належної поведінки засудженого і ставлення його до праці та навчання, так і дотримання більш суворих вимог щодо поведінки в колонії. Наявність чи відсутність стягнень, характеристика правопорушення, певна ступінь виправлення – ті показники, які у сукупності із формальною підставою (відбуття певного строку покарання) обумовлюють рішення адміністрації про доцільність (недоцільність) змін умов тримання в межах однієї установи. Отже це показники, які в основі своїй можуть мати оцінку поведінки засудженого в широкому розумінні, - стосуватися різних сфер життєдіяльності засудженої особи (побут, праця, навчання, сфера

спілкування з іншими засудженими, виконання вимог адміністрації, участь у виховних заходах та самодіяльних організаціях, стан підтримання зв'язків із рідними, кримінальними елементами тощо). Або ж передбачати більш вузький підхід, - врахування лише даних щодо наявності (відсутність) правопорушень, їхньої кількості та характеру (чи є дані правопорушення злісними).

Поглиблення правового та сутнісного розуміння відмінностей у правовому статусі зазначених видів змін умов тримання засуджених до позбавлення волі в межах установи додає ст. 102 КВК «Режим у колоніях та його основні вимоги». Йдеться про те, що режим відтворюється (окрім іншого) у зміні умов тримання засуджених. Отже зміна умов тримання засуджених – це зміна порядку виконання і відбування покарання (зміна режимних вимог) щодо умов ізоляції засуджених, порядку нагляду за ними, переліку та характеру прав, законних інтересів та обов'язків засуджених, переліку заходів заохочення та стягнення тощо.

Безумовним є те, що ефективність виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк суттєво залежить від чіткості та узгодженості законодавчих визначень та формулювань щодо категорій засуджених осіб, які мають перебувати у різних структурних підрозділах – дільницях однієї кримінально-виконавчої установи (карантину, діагностики і розподілу; ресоціалізації; посиленого контролю; соціальної реабілітації; соціальної адаптації), від обсягу правообмежень, які є сутністю та змістом режимних вимог під час перебування засуджених в цих дільницях, підстав переведення із однієї дільниці в іншу.

Зважаючи на предмет дослідження, головна увага звертатиметься саме на ті дільниці, які уособлюють у собі конкретну реалізацію зміни умов тримання засуджених в ізоляції від суспільства, або ж містять у собі потенційну можливість для такої зміни. Дільниця карантину, діагностики і розподілу таких властивостей не має. Проте вона теж має відігравати значну роль в налаштуванні засудженої особи на правомірну (належну) поведінку.

Відповідно до змісту положень, що містяться у ч. 2 ст. 94 КВК та ст.95 КВК у дільниці карантину, діагностики і розподілу протягом чотирнадцяти діб тримаються всі новоприбулі до колонії засуджені. Вони мають піддатися: повному медичному обстеженню, - для виявлення інфекційних, соматичних і психічних захворювань; первинному психолого-педагогічному вивченню – для складання індивідуальної програми соціально-виховної роботи (на підставі врахування кримінологічної, кримінально-правової характеристики) [179, с. 46].

Важливість цих положень обумовлюється тим, що це єдина норма, яка орієнтує на необхідність сприймати час перебування засуджених осіб у дільниці карантину, діагностики та розподілу як потенційну можливість з першого дня перебування засуджених в установах спрямувати їх (їхню свідомість, чуттєву та вольову сфери) на досягнення мети виправлення через пом'якшення умов тримання в ізоляції (на першому етапі відбування покарання), зміну умов в межах однієї виправної установи, зміну умов відбування покарання шляхом переведення до іншої установи (на різних етапах відбування покарання), через досягнення певного ступеня виправлення як підстави для ж пом'якшення призначеного судом покарання та умовно-дострокового звільнення (у потенційній перспективі), - в більш оптимальні терміни.

Саме під час перебування в цій дільниці набуває особливого значення такий напрям діяльності адміністрації виправних установ як інформаційне забезпечення реалізації прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі – доведення належним чином та у індивідуальному порядку до свідомості засуджених механізму її застосування, значення та взаємозв'язку належної поведінки з першого дня перебування в установі і умовно до останнього. Відповідний інформаційний вплив на засуджених має базуватися на чіткій системі кримінально-виконавчих положень та відповідності загальній системі карально-виховного впливу. Зокрема, складання індивідуальної програми соціально-виховної

роботи за результатами медичного обстеження, первинної психодіагностики і психолого-педагогічного вивчення, на підставі кримінологічної та кримінально-правової характеристики засудженого, не має бути формальним. До того ж, передбачає орієнтування засуджених на те, що ефективність дії прогресивної системи має оцінюватися з урахуванням не лише кримінально-виконавчих, але й кримінально-правових складових, що стосується в першу чергу таких інститутів як заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (пом'якшення призначеного судом покарання), умовно-дострокове звільнення, звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст.ст. 81, 82, 83 КК)

Висловлюються пропозиції (О.М. Кревсун) збільшити термін перебування новоприбулих засуджених у цій дільниці до півтора місяця, що «дозволить адміністрації виправної колонії більш повно, глибоко та всебічно вивчити особистість засуджених з метою уникнення можливих помилок при їх подальшому розподілі за структурними дільницями виправних колоній» [162, с. 9]. Йдеться про те, що негативний вплив на сутність прогресивної системи (поетапної, поступової зміни умов) здійснює можливість переведення засуджених із розглядуваної дільниці до дільниці посиленого контролю [162, с. 10].

Вважаємо дане положення доволі суперечливим. В даному випадку помилкою може бути лише не справедливе направлення засудженого до дільниці посиленого контролю, оскільки зазвичай усі засуджені основну частину призначеного судом строку покарання мають перебувати в дільниці ресоціалізації. До того ж, чи навряд можна погодитися із пропозицією подовження строку перебування засудженого у дільниці карантину з декількох причин. По-перше, перебування в цій дільниці, насамперед, необхідно для надання необхідної інформації засудженому про умови та порядок перебування в колонії та отримання мінімально-необхідних даних для складання першого варіанту плану соціально-виховної роботи. Для цього достатніми є два тижні. По-друге, засуджений має відчувати на собі режимні

вимоги в повному обсязі, в різних сферах його нового життя, в оточенні інших засуджених, щоб прийняти самостійне рішення щодо доцільності поетапного просування до більш пільгових умов відбування покарання, до заміни покарання на більш м'яке, насамкінець – до умовно-дострокового звільнення. По-третє, типовим має стати переведення із цієї дільниці до дільниці ресоціалізації, що надасть можливість навіть антисоціально налаштованим засудженим проявити себе з кращого боку. Отже пояснення необхідності суттєвого подовження строку перебування в дільниці карантину до півтора місяця саме уникненням можливих помилок при їх подальшому розподілі за структурними дільницями виправних колоній втрачає своє значення.

Особливе значення в процесі виправлення засуджених має їхнє перебування у дільниці ресоціалізації, в якій, відповідно до змісту положень що містяться у ч. 3 ст. 94 КВК та ст.96 КВК, тримаються засуджені, які направлені з дільниці карантину, діагностики і розподілу та переведені з інших дільниць у порядку, встановленому чинним законодавством. Всі засуджені розподіляються по відділеннях соціально-психологічної служби, локалізуються від інших засуджених відповідно до місця проживання членів відділення [179, с. 46].

Безумовним є те, що розуміння значення перебування засудженого в дільниці ресоціалізації для усього процесу виправлення не можливо без з'ясування сутності цього поняття. Проте підходи до його тлумачення є різними: від розуміння ресоціалізації як позитивних морально-правових змін особи засудженого, що перешкоджають вчиненню нових злочинів [196, с. 35-40], до сприйняття ресоціалізації як одного із засобів впровадження теорії нового соціального захисту та забезпечення суспільства [101, с. 13] або ж поясненням того, що це поняття є даниною моді щодо впровадження різних нових слів, що призвело до не належної уваги до ресоціалізації як певної окремої самодостатньої стадії виконання покарання [386, с. 293, 29].

Проте для нас є важливим той факт, як це поняття використовується законодавцем, яке значення та зміст вкладає в нього. Адже категорія «ресоціалізація» згадується, коли йдеться про завдання кримінально-виконавчого законодавства (ст. 1 КВК), коли розкривається зміст аналогічної мети покарання – повернення засудженого до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя у суспільстві (ст. 6 КВК), коли йдеться про утворення дільниць у виправних установах (ст.ст. 94, 96 КВК) тощо. Тож маємо погодитися із тим, що у контексті КВК ресоціалізація розглядається з декількох позицій, які у своїй сукупності утворюють суперечність: ресоціалізація є метою діяльності пенітенціарних установ; ресоціалізація знаменує закінчення процесу виправлення; водночас якщо її розглядати в аспекті діяльності дільниці, - це початок роботи із засудженими. [386, с. 293, 294].

Ці проблеми, пов'язані із використанням понятійного апарату, безумовно потребують свого поглибленого дослідження та вирішення. Проте в даному випадку нас більше цікавить змістовне та сутнісне наповнення правового статусу засуджених, які перебувають в дільниці ресоціалізації. Важливість перебування в цій дільниці обумовлюється багатьма чинниками. В цій дільниці протягом тривалого часу перебуває більшість засуджених. Саме під час перебування засуджених в цій дільниці формується первинний (початковий) правовий статус засудженої особи, який в подальшому має змінюватися залежно від поведінки засуджених, формулюються основи їхньої подальшої поведінки, взаємовідносини із оточуючим середовищем. У психологічному стані та чуттєвій сфері засудженого відтворюється сприйняття перших разових заохочень або ж, навпаки, - стягнень. Здійснюється оцінка поведінки засуджених за певний період перебування в ізоляції як підстава для застосування поліпшених умов тримання. Існує можливість для суттєвих змін у правовому статусі специфічної категорії засуджених жінок (вагітних та жінок, які мають при собі малолітніх дітей) – надання права мешкати за межами установи. Проблеми співвідношення

поліпшених умов тримання та системи заходів заохочення із іншими елементами прогресивної системи є предметом аналізу наступних підрозділів, зважаючи на складність, обсяг та значення правового регулювання даної сфери.

Щодо первинного правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі. Насамперед це стосується розміру заробітної плати, яка зараховується на рахунок засудженої особи за результатами працевикористання в установі, суми коштів, яку дозволено витратити на придбання продуктів харчування і предмети першої необхідності, якості харчування, кількості короткострокових та довгострокових побачень, телефонних розмов, листування, насамкінець, можливостей користування Інтернетом тощо.

Для того, щоб оцінити ступінь відтворення у чинних положеннях кримінально-виконавчого законодавства основних елементів (форм) прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, маємо розглянути правовий статус засуджених в цій частині у ретроспективі, порівнюючи його із попереднім станом. В даному випадку пропонуємо порівняти зміст кримінально-виконавчих положень останнього КВК 2003 р., у його попередній (на час набуття чинності новим КВК) та чинній редакції, що доводить суттєве реформування кримінально-виконавчого законодавства в частині визначення первинного (базового) правового положення засудженого.

Ці питання переважно є предметом регулювання Глави 17 «Умови відбування покарання в колоніях». У ст. 108 КВК «Придбання засудженими до позбавлення волі продуктів харчування та предметів першої потреби» визначався і визначається до тепер порядок придбання засудженими до позбавлення волі продуктів харчування і предметів першої потреби. За попереднім законодавством сума грошей, що має бути заробленою та дозволеною для витрат не була визначеною у цій статті. Уточнюється ця ситуація лише стосовно окремих спеціальних категорій засуджених (особи похилого віку, інваліди, вагітні жінки, жінки, які мають при собі малолітніх

дітей, засуджені лікувальних закладів), яким дозволено придбавати продукти харчування та предмети першої потреби на гроші, отриманні за переказами, за рахунок пенсій та іншого доходу (на суму від 60 % до 100 % мінімального розміру заробітної плати). У ч. 4 ст. 108 КВК йшлося про те, що засудженим, які перевиконують норми виробітку або сумлінно виконують встановлені завдання, може бути додатково дозволено витратити на місяць гроші в сумі 30 % мінімального розміру заробітної плати; на важких роботах чи роботах із шкідливими умовами праці – 50 % мінімального розміру заробітної плати. Отже це стосувалося колоній будь-якого виду рівня безпеки та будь-якої дільниці; могло застосовуватися з першого місяця праці на виробничих потужностях установи (чи на інших об'єктах); є разовим заохоченням, яке відповідно до закону залежить лише від ставлення до праці, і не залежить від ступеня виправлення, загальної поведінки. Спрямування цього заохочення єдине – через інтерес засуджених придбавати більше продуктів та предметів першої необхідності в магазинах зацікавити їх (стимулювати їх) до виконання норм виробітку. Проте про загальну поведінку взагалі не йдеться. Отже ступеня виправлення це не стосувалося [180, с. 62-63].

Певне уявлення щодо кількості грошей, які засуджена особа мала право витратити, надає комплексний аналіз різних правових норм КВК, які розміщуються в різних главах. На увагу заслуговує зміст ч. 2 ст. 120 КВК «Оплата праці засуджених до позбавлення волі» Глави 18 «Праця засуджених до позбавлення волі», в якій, по-перше, загально було визначено, що у виправних колоніях на особовий рахунок засуджених, які виконують норми виробітку або встановлені завдання і не допускають порушень режиму, зараховується, незалежно від усіх відрахувань, 15 % нарахованого їм місячного заробітку. Інша сума нарахування пов'язується: із віком, станом здоров'я, вагітністю, наявністю малолітніх дітей (пенсійний вік, інвалідність, активна форма туберкульозу, вагітність, наявність дітей у будинку дитини) – до 50 %; з видом установи (виховна колонія, колонія мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання тощо) – до 75 %. [180, с. 71-72].

Тож обмеження були суттєвими. До того ж, законодавець максимально використовував принцип диференціації та індивідуалізації виконання та відбування покарання починаючи з перших днів перебування засудженого в місцях позбавлення волі. Різні умови відбування покарання з першого дня пов'язувалися із віком, станом здоров'я, станом вагітності, наявністю малолітньої дитини тощо; із показниками кримінально-виконавчого характеру (ступінь виправлення, термін відбутого строку тощо).

За чинною редакцією зазначених норм (ст.ст. 108, 120 КВК) гуманізація стосується усіх засуджених: у всіх виправних установах на особовий рахунок засуджених, які залучаються до суспільно корисної оплачуваної праці, незалежно від усіх відрахувань, зараховується не менше 50 % нарахованого місячного заробітку; засудженим, які мають заборгованість за виконавчими документами – не менше 25 % загальної суми заробітку; незалежно від рівня безпеки колонії (мінімального, середнього, максимального) та соціально-демографічних даних засуджені мають право витратити для придбання продуктів харчування і предметів першої необхідності гроші, зароблені у виправній колонії, одержані по переказам, за рахунок пенсії та іншого доходу, без обмеження їх обсягу. Слід зазначити, що це питання (щодо суми грошей, яку засуджені мають право витратити на місяць для придбання продуктів харчування і предметів першої необхідності) в тотожному варіанті повторюється у ст.ст. 138-140 КВК, в яких визначаються особливості відбування покарання в колоніях різних видів [179, с. 54, 63, 74-76]. Навряд чи можна вважати такий підхід доцільним, зважаючи на вимоги юридичної техніки щодо виключення зайвих повторень.

Доволі специфічний підхід законодавця в частині визначення базових положень щодо надання побачень засудженим та регулювання особливостей в цьому питанні, зважаючи на різницю в правовому статусі засуджених, які можуть перебувати в різних дільницях однієї установи. Так базові основоположні права засудженого в цій частині розглядалися і розглядаються у Главі 20 «Особливості відбування покарання в колоніях

різних видів» у відповідних частинах ст.ст. 138-140 КВК. Вже за попередньою редакцією КВК кількість побачень (яка на перший погляд мала б різнитися залежно від ступеня безпеки установи, в якій перебуває засуджена особа) була однаковою: щомісяця короткострокове (12 на рік) і один раз на три місяці тривале побачення (4 на рік) [180, с. 83-86]. Вважаємо, що рішення законодавця справедливо базувалося на тому, що карає сама ізоляція, отже слід урівняти засуджених в обмеженнях щодо побачень. В цій частині відсутнє орієнтування на дотримання принципу відповідності тяжкості вчиненого злочину та обсягу караючих властивостей покарання, які в найбільшій мірі відтворюються під час його відбування. З іншого боку, саме такий підхід мав посилити стимулююче значення заохочувальних заходів, які мають призводити до суттєвого покращення правового стану засудженої особи.

В подальшому законодавець пішов далі, прийнявши більш прогресивне рішення - відтепер різна кількість побачень визначається залежно від того, в якій дільниці виправної установи перебуває засуджений: у засуджених, які знаходяться в дільниці посиленого контролю, зберігаються початкові умови - надається одне короткострокове побачення на місяць (12 на рік) і одне тривале побачення на три місяці (4 на рік); засудженим, які знаходяться в дільниці ресоціалізації надається одне короткострокове побачення на місяць (12 на рік) і одне тривале побачення на два місяці (6 на рік); засудженим, які знаходяться в дільниці соціальної реабілітації надається короткострокові побачення без обмежень і тривале побачення щомісяця (12 на рік). Вид кримінально-виконавчої установи (рівень безпеки) не має значення [179, с. 74-76]. У підсумку це спрацювало на посилення значення такої форми реалізації прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі як зміна умов тримання засуджених в межах однієї установи шляхом переведення до різних дільниць. Збільшення кількості довгострокових побачень в дільницях ресоціалізації та

соціальної реабілітації суттєво підвищують стимулюючі властивості умов перебування в цих дільницях.

Насамкінець, якщо вести розмову про первинний (базовий) рівень правового статусу засудженої особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, маємо підкреслити суттєву гуманізацію в частині інших можливостей та засобів підтримання засудженим зв'язку із зовнішнім світом. Так чинна редакція ст. 110 КВК (порівняно із попередньою) суттєво збільшилася, оскільки докладно регламентується: надання правової допомоги, порядок та кількість побачень; встановлюється порядок не обмеженої можливості використання права на телефонні розмови (в тому числі у мережах мобільного зв'язку) під контролем адміністрації; надається право користування глобальною мережею Інтернет без обмежень, але під контролем адміністрації і за умови дотримання спеціальних правил тощо [179, с. 55-57].

Суттєва гуманізація умов та порядку утримання засуджених у виправних установах різного рівня безпеки уже на першому етапі перебування в ізоляції не в останню чергу є результатом здійснення довготривалих наукових досліджень, дискусій та обговорень основних проблем функціонування кримінально-виконавчої системи в Україні.

Питання змісту, значення первинного періоду перебування засуджених в ізоляції є складовою значної кількості досліджень, присвячених особливостям виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Не конкретизуючи положення цих досліджень маємо намір виокремити найтипівіші напрямки та позиції в частині аналізу цього питання.

Зокрема, справедливо доводиться те, що поведінка засуджених у перший період відбування позбавлення волі (надалі також) багато в чому залежить від ефективності організації індивідуально - виховного впливу на засуджених у цей період, коли починається процес їхньої соціальної адаптації: засвоєння ними порядку й умов відбування покарання (так званих,

режимних вимог); входження новоприбулих у сформовані стосунки між засудженими відділення, їхнє пристосування до умов нового соціального середовища, засвоєння нових цілей і ціннісних орієнтацій груп та інших засуджених; зближення з новим соціальним середовищем, або ж, навпаки, його відторгнення тощо. Цей процес є суто диференційованим, що відтворюється у різних видах поведінки засудженої особи, - у готовності підпорядкування іншим цінностям та традиціям, або ж у їхньому запереченні та протидії, або ж у байдужості та нейтральності поведінки. Соціальна адаптація може бути серйозно деформована в тому випадку, якщо відносини серед засуджених конфліктні, оточення розбите на кілька суперечних груп, відповідно засуджений стає об'єктом зіткнення їхніх інтересів. Важливим є те, що особливості адаптації засуджених до умов ізоляції залежать в значній мірі від їхніх потреб, інтересів, мотивів, пов'язаних із специфічним соціальним статусом [33, с. 37-43; 102, с. 245-247; 133, с. 71-86; 204, с. 179-181].

Одним із напрямів досліджень, які безпосередньо стосуються первинного перебування засуджених у місцях позбавлення волі, є визначення доцільного обсягу правообмежень на першому етапі перебування засуджених в місцях позбавлення волі. Аналізу піддавалися порядок та умови надання побачень, телефонних розмов, перерахування коштів на особистий рахунок, суми грошей, які засуджений мав право витратити тощо. Зокрема, по відношенню до специфічної категорії засуджених (жінок, засуджених до реального відбування покарання у виді позбавлення волі) доволі тривалий час доводилася необхідність виключення обмежень щодо придбання продуктів харчування та предметів першої необхідності, побачень, в отриманні посилок, передач та бандеролей, телефонних розмов [64, с. 133; 204, с.179-181; 343, с. 22 – 26; 260, с. 6]. Що, до речі, і було здійснено законодавцем: з 01 січня 2012 року були зняті обмеження щодо кількості отриманих посилок і передач, телефонних розмов щодо усіх засуджених.

Проте маємо зазначити, що аналіз особливостей правового статусу засуджених жінок на початковому етапі перебування у виправній установі не може не охоплювати такого питання як права мешкання специфічної категорії засуджених жінок за межами установи. Законодавець прискіпливо віднісся до регламентації підстав надання засудженим жінкам права проживати за межами виправної колонії на час їхнього звільнення від роботи у зв'язку із вагітністю і пологами, до досягнення дитиною трьох років. Так, відповідно до ст. 142 КВК, засудженим жінкам, які сумлінно ставляться до праці, у разі її наявності, і додержують вимог режиму, постановою начальника виправної колонії за погодженням із спостережною комісією дозволяється проживання за межами виправної колонії на час звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами, а також до досягнення дитиною трирічного віку. Доцільність суттєвого пом'якшення обсягу правообмежень обумовлюються самим фактом мешкання за межами установи, а отже необхідністю здійснення життєдіяльності в умовах вільного поведіння. Що доводиться набуттям права носити одяг, прийнятий у цивільному вжитку, мати при собі гроші, мобільні телефони, аксесуари до них, цінні речі, без обмеження листуватися, одержувати грошові перекази, посилки, передачі, бандеролі, витратити гроші, мати побачення, вільно пересуватися в межах певної території тощо. Той факт, що відбування призначеного судом покарання триває, підтверджується вимогою законодавця до адміністрації установи здійснювати постійний нагляд за цими жінками, та необхідністю скасування цього права у разі систематичного або злісного порушення встановлених правил поведінки на проживання за межами колонії [179, с. 78].

Буквальне тлумачення даного положення надає підстави стверджувати, що це право не залежить від терміну відбутого строку покарання. Якщо матеріальною підставою надання такого права є просте дотримання вимог режиму та сумлінне ставлення до праці (якщо жінка працює), то у якості формальних підстав законодавець визначає суто демографічні критерії (стан

вагітності, наявність дитини віком до трьох років). Отже не виключено те, що питання може постати на перших етапах відбування покарання. А отже це право можемо розглядати як складову початкового (первинного) правового положення специфічної категорії засуджених жінок – вагітних та жінок, які мають при собі малолітню дитину.

Проте слід враховувати певні особливості отримання такого права, хоч і в першій частині відбування покарання, - вимога до поведінки та ставлення до дитини (у разі її наявності). В даному випадку не йдеться про переведення на поліпшені умови. Отже цей особливий інститут має свої власні стимулюючі властивості, а відповідно всі важелі впливу на інтенсифікацію процесу виправлення засудженої жінки з використанням її материнських почуттів та розуміння соціальної відповідальності за стан здоров'я та виховання дитини. Тож визнаючи певну проблемність віднесення до прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі дозвіл певній категорії засуджених жінок проживати за межами установи, в той же вбачаємо достатні підстави наголосити на тому, що за своїм характером та порядком застосування цей захід має бути віднесений до неї.

Фактор стимулювання в набутті права мешкати за межами виправної установи в наявності. До того ж, ці зміни безпосередньо пов'язані як із поведінкою в межах установи (як підстави для надання такого права), так і за її межами (як підстави для подовження чи скасування такого права). Підставою для скасування цього права може стати систематичне або ж злісне порушення встановлених правил поведінки.

Недолік законодавства вбачається у тому, що усі практично вимоги та заборони, яких має дотримуватися засуджена жінка визначаються лише у Правилах внутрішнього розпорядку. І цей перелік є вузьким, не передбачає виокремлення специфічних обов'язків, що стосуються догляду та виховання дитини, дотримання правил громадського порядку й співжиття, утримання від вживання спиртних напоїв, наркотичних засобів, психотропних речовин. [278, с. 131]. Відсутність чіткості законодавчих положень в цій частині

ускладнює прийняття рішення щодо скасування такого права на підставі систематичності та злісності порушення правил проживання. До того ж слід зазначити, що з набуттям чинності ст. 83 КК, що передбачає можливість звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі засуджених жінок, які є вагітними, та жінок, які мають дитину до трьох років, цей інститут значно втратив свою цінність і практично не застосовується.

Наступною проблемою, до якої ми маємо звернутися є регулювання порядку та умов переведення та тримання засуджених в дільниці соціальної реабілітації. Особливістю розгляду цього питання є те, що суттєві зміни чинного кримінально-виконавчого законодавства в частині реформування реалізації інституту зміни умов тримання засуджених як в межах однієї установи, так і шляхом переведення в іншу установу більшою мірою торкнулися різних аспектів правового статусу засуджених, які перебувають в дільниці соціальної реабілітації та в установі мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання. Тож питання щодо значення та особливостей правообмежень дільниці соціальної реабілітації є предметом розгляду декількох підрозділів. В даному випадку маємо розглянути питання щодо змістовної сутності обсягу прав та законних інтересів засудженої особи, яка перебуває в даній дільниці, окремі аспекти, які підтверджують суперечливість чинного законодавства.

Відповідно до змісту положень, що містяться у ч. 6 ст. 94 КВК у дільниці соціальної реабілітації тримаються засуджені, які направлені з дільниці карантину, діагностики і розподілу, а також переведені з дільниці ресоціалізації у порядку, встановленому чинним законодавством. До того ж, відповідно до змісту положень, що містяться у ч. 1 ст.99 КВК у дільниці соціальної реабілітації тримаються вперше засуджені до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості.

В ч. 2 ст.99 КВК визначається правовий статус (вичерпний перелік прав, законних інтересів, обсяг правообмежень) осіб, які тримаються в дільниці соціальної реабілітації. Зокрема, йдеться про те, що засуджені

тримаються під наглядом; у вільний від роботи час від підйому до відбою користуються правом вільного пересування в межах території дільниці; з дозволу адміністрації колонії можуть пересуватися без нагляду поза територією дільниці, але в межах населеного пункту (якщо це необхідно за характером виконуваної роботи або у зв'язку із навчанням); можуть носити цивільний одяг, мати при собі портативні персональні комп'ютери та аксесуари до них, гроші, цінні речі, користуватися грошми без обмеження; мають право відправляти листи, отримувати бандеролі, посилки, передачі, одержувати короткострокові побачення без обмеження, а тривалі побачення – до трьох діб один раз на місяць (отже 12 побачень – на рік). Насамкінець, після відбуття шести місяців покарання в дільниці (в разі відсутності порушень режиму відбування покарання та наявності житлових умов) з дозволу адміністрації колонії засуджені можуть проживати в межах населеного пункту, де розташована колонія, із своїми сім'ями, придбавати жилий будинок, заводити особисте господарство [179, с. 46-48]. Отже переведення до дільниці соціальної реабілітації є напрямом пом'якшення умов та порядку відбування покарання, про що свідчить правовий статус засудженої особи, який суттєво відрізняється від правового положення засуджених, які перебувають в інших дільницях.

Суттєве значення має та обставина, що саме факт перебування у відділенні соціальної реабілітації надає можливість отримати дозвіл на короткостроковий виїзд за межі виправної установи у зв'язку із винятковими особистими обставинами, до яких відносяться смерть або тяжка хвороба, що загрожує життю близького родича, стихійне лихо, одержання медичної допомоги, якщо вона не може бути надана установою виконання покарання (ч. 1 ст. 111 КВК). До того, ж в порядку заохочення може бути надано дозвіл для виїзду за межі колонії з метою відвідування рідних терміном до семи діб (ст. 130 КВК).

Матеріальною підставою для переведення в дільницю соціальної реабілітації є досягнення певного ступеню виправлення: засуджений має

ставати на шлях виправлення. Формальною підставою є вимога щодо фактичного відбуття певного строку покарання: не менше однієї четвертої строку покарання, призначеного судом за злочини середньої тяжкості; не менше третини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі (пенітенціарний рецидив); не менше половини строку покарання, призначеного судом за особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання (ч. 1 ст. 101 КВК). [179, с. 48- 49].

Загальновизнаним є той факт, що лише поступовість змін у відбуванні покарання, системна реалізація змін від більш суворих до найбільш пільгових, проходження засудженим протягом доволі тривалого часу всіма етапами прогресивної системи, - у підсумку сприяють формуванню стійких навичок у засудженого протистояти негативному впливу позбавлення волі на його особистість. Саме перебування в дільниці соціальної реабілітації, де умови утримання наближені до життя на волі, має сприяти закріпленню цих навичок. Проте маємо погодитися із твердженням О.М. Кревсун, що сувора послідовність та поступовість в зміні умов тримання засуджених відповідно до сутності прогресивної системи дотримується доволі рідко [163, с. 124-125].

Співставлення змісту зазначених вище статей свідчить про наявність певного неузгодження кримінально-виконавчих норм і необхідність уточнення окремих положень кримінально-виконавчого законодавства в частині регулювання порядку та умов тримання засуджених в дільниці соціальної реабілітації. Зокрема в частині визначення кола осіб, які мають там перебувати, змісту пільг та правообмежень як складових

правосуб'єктності засудженої особи, яка там утримується, особливостей реалізації окремих пільг тощо.

Так в частині визначення категорій засуджених, яким по відбутті не менше однієї четвертої строку покарання можуть змінюватися умови утримання шляхом переведення до дільниці соціальної реабілітації, не визначено категорію засуджених, які відбувають покарання за злочини невеликої тяжкості. На перший погляд, такий підхід законодавця можна пояснити тим, що у ч. 1 ст. 99 КВК безпосередньо йдеться про те, що у відповідних державних органах є можливість відразу направляти до дільниці соціальної реабілітації вперше засуджених до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості. До того ж, логічно передбачити те, що застосування за наявності певних підстав зміни умов до засуджених, які вчинили злочин середньої тяжкості охоплює і категорію засуджених за злочини невеликої тяжкості. Проте як бути в тих випадках, коли засуджених, які вчинили злочин невеликої тяжкості, направляють у виправну установу мінімального рівня безпеки із загальними умовами утримання. Тим більш щодо засуджених, які засуджені неодноразово за злочин невеликої тяжкості. Загальновизнаним є той факт, що ефективність правозастосовної діяльності залежить від чіткості та визначеності формулювань кримінально-виконавчих інституцій. Закон має містити конкретність стосовно будь-якої категорії засуджених, відповідно до тяжкості вчинених ними злочинів та кількості судимостей. За таким принципом побудовані кримінально-правові інститути умовно-дострокового звільнення, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким.

Окремої уваги та аналізу потребують кримінально-виконавчі положення, що регламентують право засуджених, що перебувають в дільниці соціальної реабілітації, на короткострокові та більш тривалі виїзди *засуджених* за межі установи. Це питання є складовою більш широкої проблеми доцільності, тривалості, видів відпусток під час відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Якщо сам факт доцільності запровадження відпустки у більшості вчених не викликав і не викликає заперечень, то до сьогодні серед вчених не існує єдиної точки зору щодо видів відпусток, їхньої тривалості, кола осіб, до яких вони мають застосовуватися і на якому етапі відбування покарання. Проблеми законодавства в цьому питанні є сталим предметом наукового дослідження.

Вже за часів становлення системи професійної підготовки в місцях позбавлення волі у 70-і роки ХХ ст. вчені вже звертали увагу на окремі аспекти підвищення ефективності праці осіб, засуджених до позбавлення волі. Можливості досягнення економічних цілей, максимальної продуктивності праці пов'язувалися із дієвим матеріальним стимулюванням засуджених, а дієвість оздоровчих функцій праці пов'язувалася (окрім врахування фізичних можливостей людини) – із необхідністю надання необхідного часу для відпочинку, доцільністю щорічних відпусток [93, с. 24-25].

Більшою мірою ця проблема історично розглядалася у контексті особливостей виконання покарання стосовно засуджених жінок як таких, що з психологічної точки зору значно тяжче сприймають процес відбування покарання у виді позбавлення волі ніж чоловіки. В окремих роботах, присвячених гендерним аспектам кримінально-виконавчого права, доводиться, що саме особливості соціально-правового статусу засудженої жінки як матері, яка несе відповідальність за сім'ю, виховання дітей, впливають на ступінь негативного впливу ізоляції. Саме стосовно засуджених жінок набувають актуальності питання збереження соціально-корисних зв'язків із сім'єю, рідними за рахунок законодавчого визначення можливостей надання щотижневих та щомісячних відпусток. Вченими (В.А. Бадирою, Т.А. Денисовою, В.О. Меркуловою, Г.С. Резніченко тощо) доводиться той факт, що стосовно цієї специфічної категорії засуджених особливе значення у карально-виховному процесі має дієва система заохочення, стимулювання позитивної поведінки як така, що забезпечує

досягнення виправлення та ресоціалізації засуджених у більш оптимальні терміни. А відповідно, ступінь порушення соціально корисних зв'язків засуджених жінок із суспільством зумовлює необхідність законодавчого визначення можливості надання щорічної відпустки [10, с. 76; 204, с. 178-179; 274, с. 5, 8-10; 326, с. 51-53].

Особливістю окремих досліджень з цього питання є те, що відпустка розглядається на тлі напрямків посилення стимулюючого значення поліпшених умов утримання, а отже як складова правового статусу засуджених, які перебувають у дільниці ресоціалізації [204, с. 268].

До того ж, проблема відпустки для засуджених є складовою іншого більш загального питання – співвідношення правового статусу засуджених, які тримаються в дільниці соціальної реабілітації та в колонії мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання, які відповідно до законодавчих визначень (ч. 3 ст. 138 КВК) мають бути однаковими. Якщо йдеться про однаковість режиму у виправних колоніях з полегшеними умовами тримання та в дільницях соціальної реабілітації, це означає (окрім іншого) однаковий порядок та умови виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, однаковий обсяг прав та законних інтересів засудженої особи, в тому числі і у сфері надання права на виїзд (вихід) за межі установи. Проте чинний зміст відповідних правових положень (ст.ст. 111, 130 КВК) це не доводить. А отже існують підстави вбачати в цьому суперечливість чинного законодавства. Так єдиним видом виїзду за межі установи, що є невід'ємною складовою самого факту переведення засудженого до дільниці, - є короткостроковий виїзд у зв'язку із виключними обставинами. До речі, за попереднім виправно-трудовим законодавством це право в колоніях загального режиму не пов'язувалося із терміном перебування в місцях позбавлення волі (терміном відбутого покарання) і умовно могло розглядатися як складова початкового етапу перебування засудженого у виправній установі (ч. 1 ст. 39-1 ВТК). Отже чинне законодавство суттєво обмежило сферу застосування пільги, яка більшою

мірою відтворює надзвичайні особистісні обставини, що не відповідає загальному гуманістичному спрямуванню кримінально-виконавчого законодавства. В той час як засуджені, які працюють та перебувають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання мають право на щорічний короткочасний виїзд за межі колонії тривалістю 14 календарних днів (ч. 4 ст. 111 КВК). У засудженого, який перебуває у дільниці соціальної реабілітації, існує ще одна можливість побачитися із рідними – отримати в порядку разового заохочення дозвіл для виїзду за межі колонії з метою відвідування рідних терміном до семи діб (ст. 130 КВК). Проте це разове заохочення, специфіка якого полягає у тому, що застосовуватися воно може лише до певної категорії засуджених – тих, хто перебуває в дільниці соціальної реабілітації. І вирішення питання доцільності надання такого дозволу цілковито залежить від суб'єктивного розсуду адміністрації.

І насамкінець, маємо звернутися до окремих положень кримінально-виконавчого законодавства в частині підстав, обсягу правообмежень та окремих проблемних аспектів тримання засуджених в дільниці посиленого контролю. Розгляд цього питання на завершення відповідає обраній нами методиці, відповідно до якої першочергове значення мають питання механізму заохочення та стимулювання дострокового досягнення мети виправлення та ресоціалізації засуджених під час відбування ними доволі суворого виду покарання. З точки зору удосконалення законодавства нашу увагу мають привернути окремі положення, які регламентують особливості направлення та тримання засуджених в даній дільниці.

Відповідно до змісту положень, що містяться у ч. 4 ст. 94 КВК та ст.97 КВК, дільниці посиленого контролю утворюються лише в виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоніях середнього та максимального рівня безпеки для тримання засуджених чоловіків, які систематично (два та більше разів)

вчиняють злісні порушення встановленого порядку відбування покарання, що загрожують безпеці персоналу, засуджених та інших осіб.

Визначається особливість режиму тримання засуджених у цих дільницях, залежно від рівня безпеки установи: в виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоніях середнього рівня безпеки засуджені тримаються в ізольованих жилих приміщеннях за умовами та порядком режиму колонії максимального рівня безпеки; в колоніях максимального рівня безпеки – засуджені тримаються у приміщеннях камерного типу. Переведення до іншої дільниці (дільниці ресоціалізації) є можливим лише у разі виконання спеціальної індивідуальної програми, яка передбачає заходи індивідуально-виховного, психотерапевтичного, психокорегуючого характеру [179, с. 46-47].

Зазначене свідчить про те, що переведення до цієї дільниці є засобом примусу до дотримання порядку та умов відбування покарання, адже в цій дільниці встановлюється режим виправної колонії максимального рівня безпеки, а засуджені утримуються або в ізольованих жилих приміщеннях, або ж у приміщеннях камерного типу (в колоніях максимального рівня безпеки).

Законодавець у 2012 році вніс суттєві зміни в частині визначення матеріальних підстав переведення до дільниці посиленого контролю: відмовився від використання такого оціночного словосполучення як «високий ступінь соціально-педагогічної занедбаності і потяг до протиправної поведінки, відсутність готовності до самокерованої соціально правомірної поведінки», замінивши його на більш конкретний критерій, який полягає у необхідності встановлення кількісних (два і більше правопорушень) та якісних (злісний характер правопорушень, загроза безпеці) показників поведінки засудженого. Слід зазначити, що буквально тлумачення положень ч. 4 ст. 94 КВК свідчить про те, що усі правопорушення мають загрозувати безпеці персоналу, засуджених та інших осіб.

Управління соціально-виховної та психологічної роботи Державного департаменту України з питань виконання покарань у своїх рекомендаціях свого часу звертало увагу на те, що під час перебування засудженого в дільниці карантину адміністрація установи на підставі з'ясування соціально-демографічних, кримінально-правових даних, відомостей про окремі нахили, здібності та фізичні особливості має дійти висновку щодо ступеню соціально-педагогічної занедбаності цього засудженого, наявності чи відсутності потягу до подовження протиправної поведінки, відповідно прийняти рішення до якої дільниці слід направляти засудженого. Засуджений, який виявив високий ступінь соціально-педагогічної занедбаності, наявність потягу до подовження протиправної поведінки має бути направлений в дільницю посиленого контролю [210, с. 2].

Тож для цих засуджених перший етап перебування в колонії починається з максимальних обмежень. Проте рішення приймається без будь-якого аналізу поведінки в умовах ізоляції. Такий стан був можливий за чинності попередньої редакції норми. Проте як це буде можливим реалізувати за новими вимогами щодо поведінки засудженої особи. Навряд чи засуджений, перебуваючи в дільниці карантину, спроможний вчинити злісні порушення режимних вимог протягом 14 діб. Нагляд, сувора ізоляція, контроль не сприятимуть цьому. Або ж слід тлумачити положення кримінально-виконавчого законодавства по різному, залежно від того з якої дільниці має бути переведений засуджений до дільниці посиленого контролю: із дільниці карантину, чи дільниці ресоціалізації та соціальної реабілітації. Проте ці особливості мають бути відтвореними у чинному законодавстві. Оскільки чинний стан не сприятиме законності та справедливості кримінально-виконавчої практики.

Тож маємо визнати той факт, що одним із недоліків чинного законодавства називається порядок, за яким засудженого можуть перевести із дільниці карантину, діагностики та розподілу зразу до дільниці посиленого контролю (минаючи дільницю ресоціалізації). Таким чином «втрачається

сутність функціонування прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі, яка передбачає поступове зменшення прав засуджених залежно від їх поведінки» [162, с.10].

Чинний зміст відповідних правових положень надає достатньо підстав визнати той факт, що законодавство в цій частині потребує подальшого удосконалення. Це стосується багатьох питань, пов'язаних із правовим статусом засудженого, підставами його переведення до дільниці, співвідношення часу перебування засудженого в ній із іншими різними етапами здійснення виправного процесу, розуміння характеру злісної поведінки.

Так, сталою є проблема уточнення правового статусу засуджених, що перебувають в дільниці посиленого контролю. Лунають пропозиції уточнення в законодавстві, що лише ця категорія засуджених не має права на поліпшення умов тримання [150, с. 55]. Як на наш погляд, така законодавча конкретизація є зайвою. Оскільки характеристика засуджених, які систематично вчиняють правопорушення, виявляють високий ступінь соціально-педагогічної занедбаності, перебувають не значний термін (у кращому випадку - до 3-х місяців) в цій дільниці, свідчать про інші перспективи цих засуджених – навчитися дотримуватися встановлених правил поведінки і не порушувати режимних вимог.

Проте найчастіше у спеціальних дослідженнях йдеться про недосконалість чинного законодавства в частині регулювання підстав переведення до дільниці посиленого контролю із інших дільниць. Проблема вбачається у можливості переведення із дільниці соціальної реабілітації до дільниці посиленого контролю. Вченими відмічається певна неузгодженість такого підходу з точки зору поетапності виправного впливу: чому саме зразу в дільницю посиленого контролю, а не в дільницю ресоціалізації. Як варіант, пропонується дане питання вирішувати з урахуванням рекомендацій соціально-психологічної служби колонії, яка в свою чергу, має підтвердити високий ступінь соціально-педагогічної занедбаності, прагнення до

подовження протиправної поведінки з боку засудженого, відсутності готовності до самокерованої поведінки. Відповідні зміни пропонується внести у зміст ч. 3 ст. 101 КВК [278, с.129, 130].

Недосконалість чинного законодавства відтворюється також у відсутності законодавчого регулювання підстав (можливостей) переведення злісних порушників режиму з дільниці ресоціалізації колоній мінімального рівня безпеки з загальними умовами тримання та середнього рівня безпеки в дільниці посиленого контролю. Визначення такої можливості у Правилах внутрішнього розпорядку (ч. 5 п. 84) є недостатньою, зважаючи на важливість такої зміни у порядку тримання засуджених, суттєве погіршення його правового статусу. Це питання має регулюватися лише на рівні закону.

Однією із проблем, пов'язаних із переведенням до дільниці посиленого контролю, є питання співвідношення такого рішення із наявністю злісної поведінки та тлумаченням її ознак. Саме пошуки правильного вирішення цього питання обумовило в підсумку суттєве реформування кримінально-виконавчого законодавства, відтворилося у напрямках наукових досліджень. Порушення злісного характеру завжди й у всіх виправних закладах є особливо небезпечними. Законом 1994 р. стаття 47 Виправно-трудового кодексу була доповнена новим змістом, який визначав поняття "злісного порушення режиму утримання". Таким є: невиконання засудженими законних вимог адміністрації (злісне); необґрунтоване відмовлення від праці (не менше трьох разів на рік); вживання спиртних напоїв, наркотичних і інших одурманюючих речовин; виготовлення, придбання, збереження, поширення заборонених предметів; участь в азартних іграх; дрібне хуліганство; систематичне ухилення від лікування захворювань, небезпечних для навколишніх (активна форма туберкульозу, венеричні захворювання); вчинення засудженими протягом року більше ніж трьох інших порушень режиму утримання, за умови, що за кожне з них наказом начальника колонії було накладено письмове стягнення, що не погашені чи не зняті достроково. Отже історично розвиток вітчизняного законодавства в

цьому питанні здійснювався у напрямку посилення суворості дисциплінарних вимог до осіб, які порушували порядок та умови організації праці в місцях позбавлення волі. За попереднім виправно-трудовим законодавством (ст. 47 ВТК) необґрунтована відмова засудженого від виконання праці не менше як три рази протягом року розглядалася як злісне порушення режимних вимог [45, с. 27].

Проте в подальшому (до внесення останніх змін у ст. 133 КВК) кримінально-виконавче законодавство містило суворі вимоги в цій частині: навіть один випадок відмови від праці, припинення роботи з метою вирішення трудових та інших конфліктів може розглядатися як достатня підстава для визнання засудженого злісним порушником установленого порядку відбування покарання. Відповідно адміністрація установи мала право застосовувати досить суворі заходи дисциплінарного впливу. Застосування суворих примусових заходів під час відбування покарання до засуджених, які характеризувалися несумлінним ставленням до праці, практично містило у собі додаткові правообмеження у правовому статусі засудженої особи, не виключало навіть можливості зміни умов утримання засуджених шляхом переведення до інших установ виконання покарань з більш суворим режимом утримання.

Історично доволі тривалою була дискусія стосовно доцільності змісту ст. 133 КВК, яка за попередньою редакцією визначала те, хто може бути злісним порушником установленого порядку відбування покарання. Завжди постояла проблема - де має використовуватися зміст цієї норми по відношенню до зміни умов тримання? Які має правові наслідки? Якій понятійний апарат слід використовувати – злісний порушник чи злісне порушення? Обговорювалися доцільні напрямки удосконалення виправно-трудового (кримінально-виконавчого) законодавства.

Якщо умовно виокремити пострадянський період, то узагальнюючи дискусійні положення, можна з впевненістю стверджувати про те, що вони насамперед були спрямовані на відмову від такого поняття як «злісний

порушник режиму». Неприпустимість такого терміну з юридичної точки зору обґрунтовувалася наступним: формулюючи це поняття законодавець тим самим пов'язує негативні юридичні ознаки з особою порушника, що на практиці може призвести до її «стигматизації»; редакція законодавчих положень свідчить про те, що законодавець має на увазі не властивості особи, а характер певних порушень (систему порушень); наявність суперечливості в законодавстві, що підтверджується використанням різних по суті понять – «злісне порушення» у ст. 101 КВК та «злісний порушник» у ст. 133 КВК [286, с. 64-65]. Пропонуючи використовувати лише поняття «злісність порушення режиму» вчені пропонували виходити із таких ознак як - систематичність (вчинення трьох і більше самостійних порушень); застосування за кожне правопорушення стягнення протягом року; дотримання строків давності погашення правових наслідків дисциплінарних стягнень [286, с.64-65; 342, с. 217-219].

Нами безпосередньо доводилося те, що одним із критеріїв віднесення правопорушень до злісних, має бути аналіз якісних показників застосовуваної дисциплінарної практики. Так нами вже доводилася та теза, що доцільно одним із критерієм відмежування злісних правопорушень від інших правопорушень визнати кількість і характер застосовуваних дисциплінарних санкцій, а саме найсуворіших заходів дисциплінарного впливу, якими є поміщення до ДІЗО та переведення до ПКТ. Підходити доволі обережно до факту визнання засуджених злісними порушниками у разі одноразової відмови від праці, порушення трудової дисципліни тощо [70, с. 5; 61, 172].

В більшості випадків доводилася доцільність навести простий перелік грубих порушень правил режиму і при цьому підкреслити, що злісним порушенням правил режиму буде систематичність та злісна спрямованість дій засудженого, який вчиняє однорідні або такі ж порушення після неодноразового застосування заходів стягнення. Неодноразовість припускає наявність трьох порушень, за кожне з них мають бути накладені стягнення.

Водночас, за характером негативна поведінка засудженого має свідчити про чітку тенденцію ухилення від виконання покладених на засудженого основних обов'язків та порушення заборон, передбачених законодавством. Такими є порушення, які вчиняються із особливою зухвалістю, поєднані із активною протидією виховним заходам, непокорюю адміністрації, посяганням на особу тощо [339, с. 115-125].

Обговорювався досвід пострадянських країн (Росії) щодо того, що за кількісними показниками злісним визнається лише вчинення протягом року повторного порушення встановленого розпорядку відбування покарання, якщо за кожне з цих порушень засуджений запроваджувався до штрафного ізолятору. До приміщення камерного типу мають бути переведені лише засуджені, які визнані злісними порушниками на підставі як характеру правопорушення, так і кількості найбільш суворих стягнень [347, с. 61-62].

Небезпідставно вважалося, що більш конкретне визначення поняття злісного порушення режимних вимог зумовить правильне застосування прогресивної системи відбування покарання [204, с. 217-218].

Результатом такого обговорення та дискусії стало суттєве реформування кримінально-виконавчого законодавства та внесення у 2016 році змін у редакцію ст. 133 КВК. Чинна редакція даної норми набула суттєвих змін і частково надала підстави для відповіді на ці запитання. Відтепер, відповідно до змісту ст. 133 КВК «Злісне порушення встановленого порядку відбування покарання», - злісним порушенням устанавленого порядку відбування покарання є вживання спиртних напоїв, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів; виготовлення, зберігання, придбання розповсюдження інших заборонених предметів, участь у настільних азартних та інших іграх з метою здобуття матеріальної чи іншої вигоди; вчинення дрібного хуліганства; систематичне ухилення від лікування захворювань, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб [179, с. 70].

Використовуючи історичний та системно-правовий метод дослідження в частині оцінки дієвості зазначених вище кримінально-виконавчих положень, маємо наголосити на тому, що незважаючи на суттєве реформування кримінально-виконавчого законодавства в частині визначення підстав та умов тримання в дільниці посиленого контролю, чинний зміст правових норм не позбавлений певних суперечностей та нечіткості. На підставі комплексного та ретроспективного їхнього аналізу маємо виокремити щонайменше чотири проблемні аспекти.

По-перше, виникає питання щодо співвідношення змісту та сутності розуміння такого словосполучення як «система вчинення правопорушень», що використовується у ч. 4 ст. 94 КВК і тлумачиться законодавцем як вчинення правопорушень два та більше разів, - із тлумаченням цієї категорії у кримінальному та кримінально-виконавчому праві, щодо підстав відміни умовних видів звільнення від реального відбуття покарання, передбачених ст.ст. 75, 79, 83 КК. В останньому випадку систематичність передбачає вчинення щонайменше трьох порушень дисциплінарного характеру.

По-друге, постає проблема співвідношення змісту словосполучення «злісне порушення» у ст. 94 КВК та ст. 133 КВК, яка містить безпосередньо визначення поняття та видів злісного порушення встановленого порядку відбування покарання. Співставлення цих норм за змістом доводять, що визначення такої додаткової ознаки злісних порушень у ст. 94 КВК, як «загроза безпеці персоналу, засуджених та інших осіб», - значно розширює межі для суб'єктивного розсуду адміністрації установи в тій частині, що стосується такої оціночної категорії як «безпечність». Законодавець не уточнює необхідний ступень небезпечності. Проте небезпеку можуть становити і діяння, які не визначені у змісті ст. 133 КВК. Тоді виникає закономірне питання щодо доцільності різного розуміння такого поняття як «злісність порушення порядку відбування покарання».

В даному випадку доречним буде згадати, що саме проблема оціночних категорій сприяла тому, що зміст відповідного законодавчого положення (ч.

4 ст. 94 КВК) було суттєво змінено. За попередньою редакцією у дільницях посиленого контролю мали триматися засуджені, які мали високий ступінь соціально-педагогічної занедбаності, виявляли потяг до продовження протиправної поведінки та відсутність готовності до самокерованої соціально-правомірної поведінки. Тож законодавець знову ж таки використовує оціночні поняття та словосполучення.

По-третє, законодавче уточнення того, що в дільницях посиленого контролю в виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоніях середнього рівня безпеки засуджені тримаються в ізольованих жилих приміщеннях за умовами та порядком режиму колонії максимального рівня безпеки, а в колоніях максимального рівня безпеки – у приміщеннях камерного типу, - надає підстави розуміти про доволі різні режимні вимоги в даній дільниці, залежно від рівня безпеки установи. Проте, в чому саме полягає така різниця, - чинне кримінально-виконавче законодавство чіткої відповіді не дає. До того ж, враховуючи те, що в колоніях максимального рівня безпеки існують і інші дільниці (наприклад, ресоціалізації), постає закономірне питання: «Чим вони відрізняються за обсягом правового статусу засуджених від аналогічних дільниць в установах іншого рівня безпеки?»

Насамкінець, враховуючи той факт, що дільниця посиленого контролю не утворюється у колоніях, де перебувають засуджені жінки, - виникає певне питання: «Які заходи примусу є доцільними стосовно жінок, які не проявили готовності до самокерованої соціально-правомірної поведінки, вчиняють порушення, що є небезпечними для оточуючих, у разі системності таких порушень тощо?». У разі це є не зрозумілим.

Підсумовуючі зазначене слід підкреслити наступне. Етимологічне та синтаксичне походження окремих понять та категорій, які використовуються в назвах дільниць, їх змістовне значення доводять наявність певних проблем в сфері понятійного апарату кримінально-виконавчого законодавства. Зокрема це стосується співвідношення таких понять як ресоціалізація та

соціальна реабілітація, які за сутністю передбачають співвідношення результату (виправлення та ресоціалізація) та процесу досягнення цього результату через поступове відновлення особистості засудженого у його соціальному статусі. Проте відповідно до назв дільниць у виправних установах і порядку направлення та утримання засуджених в цих дільницях таке співвідношення не підтверджується. Відповідно до чинного законодавства, у дільницях ресоціалізації, посиленого контролю та соціальної реабілітації тримаються як засуджені, які направлені з дільниці карантину, діагностики і розподілу, так і переведені з інших дільниць. В даному випадку законодавець не визначає з яких дільниць здійснюється переведення. Розуміння цієї ситуації є можливим лише на підставі комплексного тлумачення різних законодавчих положень, які містяться в різних розділах, главах та статтях кримінально-виконавчого законодавства. До того ж, слід орієнтуватися на поступовість змін умов утримання в ізоляції (у правовому статусі засудженого). Переведення до дільниці ресоціалізації може відтворювати як факт стимулювання (переведення з дільниці посиленого контролю), так і факт кримінально-виконавчого примусу (переведення з дільниці соціальної реабілітації). Проте конкретності щодо підстав таких переведень в чинному законі ми не отримаємо. Орієнтуючись на зміст різних статей глави ми можемо лише узагальнено та логічно визначитися із тим чи є це переведення заохоченням, чи стягненням (примусовим заходом).

Дослідження та співставлення правових положень, в яких відтворюється первинний стан засудженої особи надає нам підстави виокремити деякі проблемні аспекти. Так не зрозумілим є те, чому саме у статті 110 КВК, де розглядаються загальні умови відбування покарання у виді позбавлення волі, надається визначення змісту понять короткострокового та тривалого побачення, їх тривалості та порядку надання з окремими категоріями осіб, про порядок та можливість заміни побачень тощо, - до того ж надається розмежувальна кількість побачень відповідно до

того, в якій дільниці засуджений перебуває. Ця інформація носить вже не загальний характер (якщо виходити із загального базового правового статусу засудженої особи), а безпосередньо є складовою прогресивної системи відбування покарання і має виокремлюватися у відповідних спеціальних кримінально-виконавчих нормах.

Вивчення та аналіз вище зазначених кримінально-виконавчих правових положень надає підстави ще для одного зауваження, яке стосується юридичної техніки: системності викладення та їхньої редакції. Спостерігається значна кількість повторень положень однакового (тотожного) змісту. Так прикладами цього є те, що і в ст. ч. 6 ст. 94 КВК, і в ч. 1 ст.99 КВК йдеться про те, що в дільниці соціальної реабілітації тримаються засуджені, які переведені з дільниці ресоціалізації. Кримінально-виконавче положення, в якому йдеться про те, що засуджені мають право витратити для придбання продуктів харчування і предметів першої необхідності гроші, зароблені у виправній колонії, одержані по переказам, за рахунок пенсії та іншого доходу, без обмеження їх обсягу, - визначено у тотожній редакції у чотирьох кримінально-виконавчих нормах: у ст. 108 КВК – загального значення, у ст.ст. 138-140 КВК, що визначають особливості відбування покарання в колоніях різних видів. Кримінально-виконавчі положення про кількість побачень в різних дільницях (засудженим, які знаходяться в дільниці посиленого контролю надається одне короткострокове побачення на місяць і одне тривале побачення на три місяці (4 на рік); засудженим, які знаходяться в дільниці ресоціалізації надається одне короткострокове побачення на місяць і одне тривале побачення на два місяці (6 на рік); засудженим, які знаходяться в дільниці соціальної адаптації та соціальної реабілітації надається короткострокові побачення без обмежень і тривале побачення щомісяця (12 на рік), - в тотожній редакції повторюються у ст. 110 та ст.ст. 138-140 КВК. Як на нашу думку, кримінально-виконавче законодавство потребує вдосконалення в цій частині.

Особливості правового статусу засуджених жінок на початковому етапі перебування у виправній установі відтворюються у наданні права мешкання засудженим жінкам, які є вагітними та мають дитину віком до трьох років, за межами установи. Існують підстави розглядати цей інститут у якості самодостатньої особливої складової однієї із форм прогресивної системи виконання покарання – зміни умов тримання засудженого в межах однієї виправної установи, який стосується специфічної категорії засуджених жінок, застосовується незалежно від терміну відбутого строку покарання, спрямований на оптимізацію їхнього виправлення завдяки формуванню та розвитку материнських почуттів та обов'язків по відношенню до дитини. Це специфічний правовий стан засудженої жінки, який не залежить від того, в якій дільниці перебуває засуджена – ресоціалізації чи соціальної реабілітації. Адже підставою (крім належної поведінки) є особливості соціально-демографічного характеру: стан вагітності, або ж наявність малолітньої дитини. Проте, якщо виходити із особливостей умов та порядку тримання засуджених в дільниці соціальної реабілітації, то вже сам факт перебування в ній надає право мешкати за межами установи. Тож ця пільга більшою мірою стосується саме початкового етапу перебування засудженої жінки в містах позбавлення волі, а отже терміну її перебування в дільниці ресоціалізації. І це має бути відтворено у законі.

Співставлення змісту кримінально-виконавчих норм, які регулюють порядок та умов переведення та тримання засуджених у дільниці соціальної реабілітації, свідчать про необхідність уточнення окремих положень в частині визначення кола осіб, які мають там перебувати, змісту пільг та правообмежень як складових правосуб'єктності засудженої особи, яка там утримується, особливостей реалізації окремих пільг тощо. Зокрема, це стосується необхідності уточнення тих категорій засуджених, яким по відбутті не менше однієї четвертої строку покарання можуть змінюватися умови утримання шляхом переведення до дільниці соціальної реабілітації: серед цих осіб не визначено категорію засуджених, які відбувають покарання

за нетяжкі злочини. Окремої уваги та аналізу потребують кримінально-виконавчі положення, що регламентують право засуджених, що перебувають в дільниці соціальної реабілітації, на короткострокові та більш тривалі виїзди засуджених за межі установи. Це питання є складовою більш широкою проблеми доцільності, тривалості, видів відпусток під час відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Те значення, яке має відігравати ця дільниця у поетапному процесі оптимального досягнення мети покарання, вимагає подальшого посилення стимулюючих властивостей самого факту перебування засудженого в цій дільниці. Зважаючи на те значення, яке засуджені надають різним засобам підтримання зв'язку із рідними, слід більш прискіпливо підійти до вирішення питання щодо видів, підстав, та умов реалізації відпусток під час перебування особи в даній дільниці. Дозволи на різні види короткотривалих та більш тривалих виїздів за межі установи мають стати складовою правового статусу засуджених, які перебувають у цій дільниці, і мають бути забезпечені імперативністю рішення адміністрації.

Історичний та системно-правовий підхід до аналізу правових положень, які регламентують сферу посилення примусового впливу на засуджених, які систематично вчиняють правопорушення під час відбування покарання, визначають підстави переведення та порядок утримання в дільниці посиленого контролю, дозволяє виокремити напрямки подальшого удосконалення кримінально-виконавчого законодавства в цій частині. Зокрема: привести у відповідність із матеріальною галуззю права розуміння змісту поняття «система вчинення правопорушень», що має бути універсальним та забезпеченим підтримкою законодавця; забезпечити подальше обмеження у використанні оціночних понять (загроза безпеці, безпечність тощо), які значно поширюють межі суб'єктивного розсуду адміністрації установи; уточнити ознаки відмінностей тримання в дільниці посиленого контролю залежно від рівнів безпеки установи по виконанню покарання; законодавчо конкретизувати особливості застосування

посиленого примусового впливу щодо засуджених жінок, які систематично вчиняють злісні правопорушення під час перебування в кримінально-виконавчих установах мінімального та середнього рівнів безпеки.

3.2 Право на поліпшені умови: тенденції реформування та проблеми сучасного законодавства

Якщо продовжити аналіз особливостей змін правового статусу засуджених, які тримаються в дільниці ресоціалізації, - на окрему увагу заслуговують проблеми законодавчого визначення поліпшених умов тримання. До сьогодні постоїть питання підвищення стимулюючого значення поліпшених умов відбування покарання.

Певне уявлення про тенденції реформування інституту поліпшених умов пропонуємо сформулювати на підставі порівняння відповідних виправно-трудова (кримінально-виконавчих) положень, що містилися у ВТК 1925 р., 1970 р. та КВК 2003 р. (як попередньої, так і чинної редакції). На підставі комплексного аналізу ст.ст. 41, 43, 44, 49, 55, 72, 82 ВТК 1925 р. фахівці дійшли висновку щодо основних характеристик тих змін в межах установи, які доцільно розглядати як прояв особливостей поліпшення умов перебування в ізоляції. Хоч даний термін в законі і не використовується. Про це свідчить їхня спрямованість на розвиток особи та її ініціативи; суттєве поліпшення правового статусу за рахунок надання щорічної відпустки (до 7 днів), додаткових побачень (1 раз на тиждень). До того ж, поліпшення умов не стосувалося кількості коштів, які дозволялося витратити на придбання продуктів харчування та речі першої необхідності, отримання передач. В цих питаннях засуджені з самого початку відбування покарання не обмежувалися. Переведення з початкового на середній (поліпшений) рівень вимагало відбутися одну четверту частину строку покарання (за редакції ВТК – строку заходу соціального захисту). Щодо матеріальних підстав. Вони

формулювалися доволі узагальнено: йшлося про те, що зміна умов тримання залежала від властивостей засудженого [241, с. 61, 63, 66, 68, 76-82].

За чинності Виправно-трудового кодексу, введеного в дію Законом УРСР від 23 грудня 1970 року, знову ж таки не визначалося таке поняття як поліпшені умови утримання засуджених під час відбування покарання, і на відміну від попереднього кодексу не використовується поняття «прогресивна система відбування покарання» [110, с. 30-33, 37]. На підставі аналізу змісту та сутності кримінально-виконавчих норм, які містилися у ст.ст. 38, 39, 45 ВТК маємо дійти висновку, що мова йдеться лише про порядок зміни умов утримання осіб, засуджених до позбавлення волі, у разі відбуття ними половини строку призначеного судом покарання. Ці зміни полягали у наданні права засудженій особі витратити щомісячно додаткові кошти на придбання продуктів харчування та предмети першої необхідності, а також право на додаткове побачення (тривале, або короткострокове при відсутності близьких родичів).

Як на той час, побачення для засудженої особи мало неабияке значення, оскільки зазвичай тривалі побачення надавалися лише два рази на рік. Тож зміни у правовому становищі засудженої особи наставали за наявності формальних (відбуття половини строку покарання) та матеріальних (хороша поведінка та сумлінне ставлення до праці) підстав.

За часів незалежності України тенденції реформування інституту поліпшених умов відтворюються у значних та інтенсивних змінах, яких спочатку зазнав Виправно-трудоий кодекс 1970 р., а в подальшому – КВК 2003 р. Так у 2001 році у виправно-трудоє законодавство України, у статті 38, 39, 45 ВТК вносяться певні зміни [111, с. 24-25, 29]. Ці зміни стосувалися матеріальних підстав та обсягу додаткових прав засудженої особи. Формальні підстави законодавець не віднайшов за необхідне змінити. Зокрема, на зміни умов утримання мали розраховувати лише засуджені, які не мали злісних порушень режиму відбування покарання та сумлінно

ставилися до праці. Змістом ж поліпшених умов було лише право на додаткове використання коштів.

Насамкінець, ретроспективний аналіз передбачає визначення тенденцій реформування останнього КВК 2003 р (набув чинності з 1 січня 2004 р.). За попередньою редакцією КВК у відповідних частинах ст.ст. 138-140 КВК Глави 20 «Особливості відбування покарання в колоніях різних видів» визначаються формальні та матеріальні підстави переведення на поліпшені умови засуджених осіб, які перебувають у дільниці ресоціалізації, сумлінно поводяться, сумлінно ставляться до праці, відбули певну частину терміну покарання (1/3 – в колонії мінімального рівня безпеки; 1/2 - середнього та максимального рівня безпеки). При сумлінній поведінці і ставленні до праці після відбуття певного строку покарання, засуджені, які тримаються в дільниці ресоціалізації виправної колонії, мали право додатково витратити на місяць певну суму грошей: у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання - у сумі 50 % мінімального розміру заробітної плати; у виправних колоніях середнього рівня безпеки – у сумі 40 % мінімального розміру заробітної плати; у виправних колоніях максимального рівня безпеки – у сумі 30 % мінімального розміру заробітної плати. Позитивним є те, що законодавець вже використовує поняття «поліпшені умови тримання» [180, с. 83-86].

Поширення правового статусу засудженого стосувалося певної суми грошей, яку засуджена особа мала право витратити під час відбування покарання. Цей факт суттєво посилювало значення цієї складової поліпшених умов. Оскільки у підсумку (якщо враховувати базовий статус) засуджені, переведені на поліпшені умови, набувають право витратити зароблені гроші у сумі – у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання - 150 % (де 100% - зароблені); у виправних колоніях середнього рівня безпеки - 120 % (де 80 % - зароблені); у виправних колоніях максимального рівня безпеки - 100 % (де 70 % - зароблені).

Чинний закон, після внесення відповідних змін у кримінально-виконавче законодавство у 2010 та 2016 роках, набув зовсім іншого змістовного та сутнісного наповнення. Якщо в подальшому сутність та зміст матеріальних (вимагається сумлінність в поводженні та ставленні до праці) та формальних (необхідність відбути зазначений вище термін покарання) підстав - не змінилася. То в частині інших складових (обсяг правообмежень) поліпшені умови за чинним законодавством суттєво відрізняються від попередніх редакцій КВК 2003 року. В ст.ст. 138-140 КВК наявність сумлінної поведінки та ставлення до праці (при відбутті певного строку покарання) є підставою для отримання засудженими, які тримаються в дільниці ресоціалізації виправних колоній мінімального та середнього рівня безпеки права на поліпшення умов тримання. Проте відтепер у відповідних частинах цих норм лише зазначається про це право засуджених без уточнення обсягу та видів набутих додаткових прав [179, с. 74-77].

Здійснений аналіз виправно-трудового (кримінально-виконавчого) законодавства у ретроспективі свідчить про доволі складний шлях реформування інституту поліпшених умов, який застосовувався до осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення волі. Виявляється, що умови та порядок його застосування найгуманнішими були за часів дії ВТК 1925 року. За матеріальними підставами вимагалось лише враховувати особистісні властивості засудженої особи. За формальними – відбути лише одну четверту строку призначеного судом покарання. За переліком пільг (на тлі відсутності будь-яких обмежень у використанні коштів на придбання продуктів харчування та предмети першої необхідності) додавалася можливість на щорічну відпустку та додаткове щотижневе побачення.

В подальшому умови переведення та тримання на поліпшених умовах то суттєво суворішали, що відтворювалося у значному збільшенні мінімально необхідного строку відбутого покарання до 1/2, то пом'якшувалися - зменшенням його до 1/3 строку призначеного судом покарання. Проте головним є те, що обсяг додаткових прав (отже правосуб'єктність)

засуджених, які переводилися на поліпшені умови, постійно зменшувався: від щорічної відпустки та щотижневого побачення до визначення додаткової суми коштів на придбання продуктів харчування та предметів першої необхідності та додаткового одного побачення на рік, в подальшому - лише зберігається право на витрату додаткових коштів; насамкінець, - до відсутності будь-яких уточнень та конкретизації щодо додаткових пільг для засуджених, які перебуваючи в дільниці ресоціалізації переводяться на поліпшені умови тримання. Такі тенденції реформування даного кримінально-виконавчого інституту навряд чи сприяли підвищенню його стимулюючих властивостей, а відповідно і дієвості застосування усєї прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Саме аналіз доктринальних джерел надає певне уявлення стосовно найбільш дискусійних аспектів правового регулювання цього кримінально - виконавчого інституту. На нашу увагу заслуговують сталі проблеми, які стосуються витоків та напрямків реформування розглядуваного кримінально-виконавчого інституту, доцільного обсягу правообмежень, співвідношення із правовим статусом осіб, які тримаються в дільниці ресоціалізації та соціальної реабілітації виправних установ, із іншими елементами прогресивної системи, загалом.

Висновки, яких ми дійшли на підставі відстеження певних тенденцій реформування вітчизняного законодавства в частині визначення підстав та змістовних ознак застосування поліпшених умов тримання під час виконання покарання, посилюють значення результатів спеціальних досліджень та визначень тих недоліків, які властиві були виправно-трудовому (кримінально-виконавчому) законодавству та бачення шляхів їхнього усунення.

За чинності попереднього виправно-трудового кодексу доволі складним було ставлення до такого суто виконавчого інституту як зміна умов в межах одного закладу. З одного боку, його переважно пов'язували із

реалізацією переведення засуджених на поліпшені умови і підкреслювали суто стимулююче значення для процесу виправлення засуджених [391, с. 83]. З іншого боку, зміна умов тримання засуджених у вигляді переведення на поліпшені умови взагалі заохоченням не вважалося, що справедливо відносилося до недоліків законодавства та обґрунтовувалася доцільність збільшення комплексу пільг, які мали б забезпечити стимулюючі властивості даного інституту [299, с. 56].

За часів чинності ВТК 1970 р., з урахуванням тих змін, яких він зазнав напередодні прийняття нового закону, найчастіше предметом для обговорення та дискусії були проблеми визначення матеріальних та формальних підстав (мінімально необхідного терміну відбутого засудженим покарання) для переведення на поліпшені умови та визначення доцільного обсягу пільгових прав, які мали становити зміст даного інституту.

Оцінюючи матеріальні підстави як такою ознакою, що найменше зазнавала реформування, оскільки практично завжди передбачала наявність позитивних властивостей та хорошої поведінки та сумлінного ставлення до праці, - вчені, тим не менш, звертали увагу на те, що визначення у якості обмеження за попереднім законодавством лише факту злісності порушень режимних вимог є підтвердженням більш широкої сфери застосування поліпшених умов. За такого підходу не виключається можливість його застосування до осіб, які вчинили окремі правопорушення під час відбування покарання, проте їх поведінка не є злісною (правопорушення вчинене випадково, в наслідок збігу обставин), а порушення не становлять системи. Справедливо вважається, що актуальність цього питання буде зростати, враховуючи досить суттєві негативні наслідки відбування покарання у виді позбавлення волі для засудженої особи [206, с. 15, 16].

І на сьогодні постають питання щодо розуміння обсягу та змісту права засуджених до позбавлення волі на поліпшені умови. Так за результатами нашого анонімного опитування персоналу УВП та засуджених до позбавлення волі на питання «Чи розумієте Ви у повній мірі зміст права засуджених до

позбавлення волі на поліпшені умови?» засуджені до позбавлення волі відповіли таким чином: Зміст права засуджених до позбавлення волі на поліпшені умови розуміють 51% респондентів (274 особи) та 45% (238 осіб) – частково; а ще 4% (22 особи) з цього приводу інформацією не володіють (додатки А, Б). У свою чергу, персонал УВП на це питання дав наступні відповіді: Лише 81% (433 особи) респондентів у повній мірі розуміють зміст права засуджених до позбавлення волі на поліпшені умови, а 16% – тільки частково, у той самий час, 3% (12 осіб) – взагалі не знають, що це таке (додатки В, Г).

Доволі часто науковцями піддавалися аналізу та науковому тлумаченню формальні підстави застосування поліпшених умов, висловлювалися різні пропозиції щодо визначення доцільного мінімально необхідного терміну відбуття покарання для отримання права на поліпшені умови, аналізувалися різні варіанти узгодження цього строку із тяжкістю вчиненого злочину та особистісними властивостями засудженої особи, а отже розглядалися питання доцільності диференційного підходу у вирішенні цього питання.

Так окремі аспекти недосконалості попереднього виправно-трудового законодавства в частині застосування поліпшених умов тримання досліджувалися В.О. Меркуловою на тлі особливостей реалізації прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі в жіночих виправно-трудових установах загального режиму. Оскільки в цих установах об'єктивно сфера її застосування завжди була більш широкою ніж в чоловічих установах. Доводилася необхідність суттєвого перегляду формальних умов поліпшення становища засуджених жінок. Підставою для цього були дані, в яких відтворювався стан застосування поліпшених умов в цих специфічних кримінально-виконавчих установах. Особливість динаміки та характеру змін у спецконтингенті жіночих установ протягом року полягала у тому, що спецконтингент закладу за рік практично оновлювався на 60 %, а питома вага засуджених жінок, що звільнялися, відбувши увесь

термін покарання, становила лише 28 % - 29 % (тоді як у чоловічих закладах - майже 40 %). Більшість засуджених жінок звільнялася із установи не відбувши половини терміну призначеного судом строку покарання (у зв'язку із амністією, помилюванням, пом'якшенням покарання, звільненням від відбuvання покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років), або відбувши половину строку (умовно-достроково). Ці дані справедливо розглядалися як доволі показовий чинник для визнання формальних підстав надто завищеними. Доводилася необхідність скорочення мінімального строку, як формальної підстави для переведення на поліпшені умови тримання (за умови сумлінної поведінки), - до третини призначеного судом строку покарання [204, с. 208 – 210].

О.І. Бажанов, В.З. Фетисов обґрунтовували доцільність скорочення строку на підставі того факту, що за попередніми кримінальним та виправно-трудовим кодексами по досягненню половини призначеного судом строку покарання наступала можливість застосування декількох елементів прогресивної системи: переведення на поліпшені умови тримання, переведення до колонії поселення, умовно-дострокове звільнення, заміна покарання більш м'яким, виникало право на отримання посилок та передач. Така непослідовність законодавства, коли однакові формальні підстави стосувалися засуджених, які досягали різного ступеня виправлення, вважалася не припустимою та недоцільною. Елементи прогресивної системи втрачали свої стимулюючі властивості [14, с. 31].

Слід зазначити, що ця проблема є актуальною до сьогодні, оскільки за чинним законодавством у деяких категорій засуджених з формальною підставою – відбуттям одної третини призначеного судом строку пов'язана значна кількість потенційних змін у правовому статусі: переведення на поліпшені умови; переведення до дільниці соціальної реабілітації; заміна покарання на інше більш м'яке тощо. Тож питання встановлення мінімально-необхідного строку покарання як формальної підстави застосування поліпшених умов продовжує бути актуальним предметом для дослідження.

Складовою даної проблеми було питання доцільності (недоцільності) узгодження формальних підстав із характером вчиненого діяння. Тож дискусії тривали стосовно того, чи доцільно диференціювати формальні підстави надання поліпшених умов тримання залежно від особливостей різних категорій засуджених. На думку одних вчених мінімальна частина терміну покарання, яка надає право засудженим бути переведеними на поліпшені умови утримання, має бути диференційована залежно від категорії засуджених (подібно до умовно-дострокового звільнення) [391, с. 85]. Інші вчені дотримуються протилежної точки зору, - формальні підстави не слід диференціювати залежно від характеру й тяжкості вчиненого злочину (принаймні щодо засуджених жінок), оскільки переведення на поліпшені умови утримання не є звільненням із закладу [206, с. 17].

Щодо обсягу пільг, який мав становити зміст поліпшених умов. Особливістю є те, що цей обсяг завжди оцінювалися як недостатній щоб здійснювати стимулюючий вплив на засуджених. Зазвичай такого висновку доходили на підставі аналізу попереднього виправно-трудового законодавства [391, с. 88]. В якості негативного аспекту називалося те, що поліпшення умов утримання полягало лише у праві додатково витратити на місяць додаткову суму коштів (у виправно-трудових колоніях загального режиму - до 55 % мінімального розміру заробітної плати) [204, с. 15, 16].

Висловлювалися доволі різні пропозиції щодо посилення пільгового наповнення, а відповідно і стимулюючого значення поліпшених умов тримання у виправній установі. Зокрема, надання засудженим додаткових короткострокових та довгострокових побачень. Окремим видом пільг пропонували вважати надання права на безоплатне тривале побачення із сумісним проживанням у готелі виправної установи (що матиме особливе значення для осіб, які не мають коштів на особистих рахунках); право на разові виходи за межі установи до 24 годин у вихідні та святкові дні тощо [7, с. 24, 25].

Особлива увага приділялася різним видам відпусток. Доводився не безпідставно той факт, що відпустка є важливим інструментом ресоціалізації засуджених. Відповідно після відбуття особою третини призначеного строку доцільним є надання права на відпустку з метою поновлення соціально-корисних зв'язків із родиною та друзями. Тривалість відпустки може бути від декількох годин до декількох днів (в залежності від індивідуальних властивостей та обставин справи). Доводиться те, що за досвідом інших країн надання відпустки – це зазвичай початковий етап в реалізації соціальної адаптації засуджених [7, с. 25].

Продовжуються точитися дискусії щодо надання права на щорічну трудову відпустку в межах установи, обґрунтовуючи це тим, що відповідно до ст. 45 Конституції України, кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням щотижневого відпочинку та щорічної оплачуваної відпустки. Справедливо доводиться той факт, що її надання позитивно позначиться на психологічному стані засудженого [236, с. 104].

Насамкінець, слід зазначити, що окремою сферою для дискусії є питання щодо доцільності конкретизації законодавцем того, в якій саме дільниці надається таке право. Вчені задаються питанням щодо доцільності законодавчого уточнення щодо того, що на поліпшені умов переводяться засуджені, які перебувають в дільниці ресоціалізації [150, с. 55].

Підсумовуючи зазначене, маємо звернути увагу на наступне. Закономірним є те, що з приводу саме поліпшених умов тримання в ізоляції з пострадянського часу до сьогодні точаться наукові дискусії практично з стосовно кожної її складової: матеріальних та формальних підстав застосування; обсягу та характеру пільг, що є змістом цих умов та відповідності їх міжнародно-правовим стандартам; доцільністю переведення на ці умови саме в дільниці ресоціалізації; співвідношення із базовими (початковими) правообмеженнями тощо. Складний та суперечливий шлях реформування законодавства в цій частині обумовлює той факт, що ці питання є актуальними до сьогодні. Все ще постоїть питання наскільки

внесені у законодавство зміни щодо поліпшених умов відповідають загальному напрямку гуманізації системи виконання покарання, сприяють затвердженню на початковій стадії відбування засудженими покарання у виді позбавлення волі їхнього бажання до змін та дострокового виправлення.

Виходячи із вище зазначеного комплексного ретроспективного аналізу виправно-трудоного та кримінально-виконавчого законодавства, відстеження певних тенденцій наукового обговорення проблем попереднього та чинного законодавства, маємо сформулювати власне бачення щодо вирішення зазначених питань.

Історичний, системно-правовий підхід до проблем виникнення, становлення та розвитку кримінально-виконавчого інституту поліпшених умов протягом тривалого періоду часу доводить доволі складний та неоднозначний шлях його становлення та удосконалення. Історія доводить, що дійсно стимулюючим цей інститут можна визнати лише за часів чинності ВТК 1925 року. Оскільки належна поведінка протягом лише однієї четвертої частини відбутого покарання надавала право суттєво покращити свій правовий стан за рахунок щотижневого побачення та щорічної відпустки. До того ж, законодавець оперує таким поняттям як прогресивна система відбування покарання.

В сучасних умовах особливої уваги потребує розмежування інституту поліпшених умов із такими кримінально-виконавчими інститутами як особливості порядку утримання засуджених в дільницях ресоціалізації та соціальної реабілітації. Якщо взяти за приклад виправну установу мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, то на поліпшені умови може бути переведені засуджені, які перебувають в дільниці ресоціалізації та відбули 1/3 строку покарання (незалежно від тяжкості вчиненого злочину). І це переведення не тягне за собою ніяких додаткових пільг. Проте за умови належної поведінки засуджений, який вчинив злочин середньої тяжкості та відбув 1/4 строку покарання може бути переведений до дільниці соціальної реабілітації, яка суттєво покращує

правовий стан засудженої особи, перетворюючи його життя на напіввільне з можливістю отримати право на додаткові довгострокові побачення, короткострокові від'їзди. У осіб, засуджених за умисний тяжкий злочин, рецидивістів така можливість настає з відбуттям 1/3 строку покарання. То який сенс взагалі у поліпшених умовах? До того ж, за чинним законодавством у деяких категорій засуджених з формальною підставою – відбуттям одної третини призначеного судом строку пов'язана значна кількість потенційних змін у правовому статусі: переведення на поліпшені умови; переведення до дільниці соціальної реабілітації; заміна покарання на інше більш м'яке тощо.

Проблема поліпшених умов має вирішуватися на тлі удосконалення усієї системи стимулюючих заходів – самодостатніх елементів прогресивної системи у їхньому тісному взаємозв'язку та доповненню. Лише системний підхід з позиції забезпечення поступового та поетапного процесу виправлення засудженої особи дозволить віднайти належне місце для цього історично виправданого кримінально-виконавчого інституту.

Значне розширення за чинним законодавством соціально корисних зв'язків засуджених (збільшення кількості побачень), надання права на необмежену кількість телефонних розмов, посилок і передач, розширення асортименту продуктів харчування і промислових товарів (білизни, косметики, теплого одягу) у магазинах, збільшення суми грошей, що відраховується на особистий рахунок засудженої особи, зняття обмежень на суму коштів, яку можна витратити на придбання продуктів харчування та предмети першої необхідності, - свідчать про тенденції гуманізації утримання засуджених в місцях позбавлення волі. Проте такому ж інтенсивному реформуванню має підлягати і кримінально-виконавчий інститут переведення на поліпшені умови утримання в частині додаткових прав та врахування законних інтересів засудженої особи. Реформування формальної підстави застосування поліпшених умов: збільшення мінімально-необхідного строку від 1/4 до 1/2, потім зменшення його до 1/3 строку

покарання не вплинуло на інтенсивність застосування цього інституту, зважаючи на незначні його стимулюючі властивості, які відповідно до останніх змін чинного законодавства взагалі відсутні.

Одним із чинників, який має свідчити про ефективність кримінально-виконавчого інституту поліпшених умов тримання є його важливість для життєзабезпечення засуджених в умовах позбавлення волі. Відповідно така оцінка має відтворюватися у спрямуванні засудженого до досягнення певного результату – переведення його на поліпшені умови утримання; у кількості осіб, які користуються пільговими умовами відбування покарання.

Посилення його значення та міри (ступеню) впливу на процес виправлення саме на етапі перебування засудженого в дільниці ресоціалізації можливо лише шляхом наповнення його змісту такими пільгами, які є важливими для соціальної адаптації та розвитку особистості засудженої особи. Це має бути право на відпустку (як в межах установи, так і з правом виїзду за її межі); додаткові короткострокові побачення за межами установи; різновиди надання можливостей бути присутнім на різних культурних та спортивних заходах за межами установи. Якщо порівнювати такий варіант вирішення питання із наступним етапом суттєвого пом'якшення правового стану шляхом переведення до дільниці соціальної реабілітації, то в порядку обґрунтування доцільності такого кроку маємо зазначити наступне. Головне, що має тягнути за собою переведення до дільниці соціальної реабілітації – це створення можливостей для напіввільного мешкання та працевлаштування засудженої особи за межами установи, оскільки головною сутністю цього етапу прогресивної системи має бути створення перехідних умов для повернення засудженого до подальшого самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя у суспільстві, де відпустки (довгострокові побачення) мають стати важливою складовою прав та законних інтересів засудженої особи. В той час як поширення сфери можливих соціальних зв'язків (через відпустки та побачення) в умовах перебування в дільниці ресоціалізації є опробуванням перших результатів у тривалому процесі на

шляху до повної ресоціалізації та поновлення особи в соціальному статусі. Суттєвою розмежувальною ознакою у застосуванні зазначених пільг буде факт повної ізоляції засудженого в дільниці ресоціалізації та його перебування під постійним наглядом та контролем адміністрації установи.

Тож право на поліпшення умов тримання має стати самодостатнім кримінально-виконавчим інститутом в межах умов тримання в дільниці ресоціалізації, який має залежати від наявності певних матеріальних та формальних підстав, містити достатній обсяг пільг, який би суттєво підвищував його стимулююче значення серед засуджених на одному із головних етапів прогресивної системи – формуванні та закріпленні основ правослужняної поведінки та спрямування до постійного вдосконалення особистості засудженої особи.

3.3 Заходи заохочення: чинний стан та тенденції реформування кримінально-виконавчого законодавства

Загальновідомим є те, що змусити особу вчинити певним чином можна примусово, або ж на добровільних підставах, стимулюючи, зацікавивши її в цьому. Для системи виконання покарання у виді позбавлення волі сталою є проблема пошуку тих заходів впливу, які б забезпечували правослужняний спосіб життя засуджених в умовах ізоляції і додатково стимулювали їхнє виправлення. Історично до таких заходів завжди відносили систему дисциплінарного впливу, яка складалася із заходів заохочення та стягнення, які регулюються певною специфічною групою кримінально-виконавчих норм, і у разі їхнього застосування завжди впливали на правове положення засудженого, як у бік отримання додаткових пільг (побачень, коштів, моральних стимулів тощо), так і в бік погіршення умов утримання (позбавлення певних прав та пільг, переведення в більш суворі умови утримання – штрафний ізолятор, приміщення камерного типу). Тож заходи заохочення та стягнення є певним історично випробуваним засобом корекції

поведінки засуджених. Справедливо вважається, що саме вмiле використання цих кримiнально-виконавчих iнститутiв дозволяє динамiчно та вiдчутно реагувати на усi змiни в поведiнцi засудженої особи пiд час вiдбування покарання, взагалi, у її спрямуваннi до виправлення, зокрема [7, с. 24, 27].

Саме iндивiдуальний пiдхiд у застосуваннi цих заходiв впливу i допомагає досягти позитивних результатiв у виправленнi особи пiд час виконання та вiдбування найсуворiшого виду покарання, яким є позбавлення волi на певний строк. Особливiсть вiдбування цього покарання у кримiнально-виконавчих установах закритого типу вiдтворюється у суттєвих режимних обмеженнях, якi є об'єктивною складовою змiсту обсягу примусу та карального впливу на особу, яка перебуває в iзоляцiї. Якщо будь-яке покарання за своїми сутнiсними ознаками – це примусова реалiзацiя правообмежень та певних позбавлень. То реалiзацiя цього покарання вiдтворюється у найбільшому рiвнi обсягу правообмежень (якщо не враховувати такий рiзновид цього покарання як довiчне позбавлення волi). Засудженi перебувають у спецiально створених умовах, мають щоденно дотримуватися режимних вимог, якi стосуються усiх сфер життєдiяльностi особи в умовах iзоляцiї. Правопорядок, безпека усiх, хто перебуває в установi, залежить саме вiд належного iхнього дотримання. I заходи стягнення (окрiм iнших важелей) спроможнi забезпечити режим, виступають у якостi «певного психологiчного стримуючого фактора, за допомогою якого держава в умовах позбавлення волi здатна впливати на поведiнку засуджених» [284, с. 1].

Якщо оцiнювати значення заходiв стягнення з точки зору впливу на ефективнiсть виховного процесу, змiцнення дисциплiни засуджених, пiдтримання правопорядку та безпеки в мiсцях скупчення значної кiлькостi антисоцiально налаштованих осiб, профiлактичного впливу на злiсних порушникiв режимних вимог (осiб, якi не стали на шлях виправлення, виявляють потяг до подовження протиправної поведiнки тощо), - маємо визнати те, що вони є елементом прогресивної системи. Адже, на

справедливу думку М.В. Романова, «карально-виховна практика може бути визначена як цілісний механізм забезпечення суспільного порядку, що включає в себе, з одного боку всі форми виховного впливу на індивіда, а з іншого – усі форми застосування карального впливу» [283, с. 21].

Проте, не заперечуючи в цілому важливе значення заходів дисциплінарного стягнення у процесі карально-виховного впливу на засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, як певного елемента прогресивної системи у забезпеченні індивідуального підходу до кожного з них, - тим не менш маємо наголосити на тому, що проблема системи стягнень не є безпосередньо предметом дослідження даного підрозділу з декількох причин. По-перше, реалізація системи примусу (зокрема, через застосування системи заходів стягнення), - є доволі складною, широкою та самодостатньою проблемою, яка потребує більш поглибленого дослідження, зважаючи на значний перелік проблем, які потребують свого рішення. Невідповідність характеру стягнень тяжкості вчиненого діяння, недостатня педагогічна обґрунтованість дисциплінарної практики у виправних установах, недосконалість правового регулювання порядку застосування стягнень, не врахування особливостей психофізичного та соціально-демографічного характеру у розробці профілактичних заходів щодо попередження правопорушень [280, с. 17-22; 252, с. 97] – це той перелік чинників (далеко не повний), який свідчить на користь зазначеного.

По-друге, враховуючи той факт, що історично завжди спостерігалася стійка тенденція пріоритету жорстких каральних заходів дисциплінарного впливу на засуджених, і свого часу практично щодо кожного другого правопорушника застосовувалися найсуворіші заходи стягнення – переведення до штрафного ізолятору, або ж в приміщення камерного типу [39, с. 29; 212, с. 90], - вважаємо за доцільне спрямувати своє дослідження на доведення важливості саме протилежного напрямку. До того ж, зазначений стан домінування примусового впливу спостерігається у кримінально-виконавчій практиці до сьогодні [7, с. 24, 27]. На жаль статистичні дані

підтверджують той факт, що адміністрацією виправних закладів у здійсненні карально-виховного впливу на засуджених перевага надається саме примусу. Продовжується зростання кількості застосування заходів стягнення, які за своєю питомою вагою майже вдвічі перевищують кількість осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі [399, с. 1].

Свого часу, досліджуючи це питання безпосередньо стосовно особливостей дисциплінарної практики у жіночих кримінально-виконавчих установах мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, ми дійшли висновку, що заходи стягнення як засіб забезпечення режиму не несуть того належного виховного та профілактичного навантаження, якого від них очікують. Динаміка та інтенсивність правопорушень в жіночих установах свідчила на користь того, що існує комплекс більш глибоких причин та умов, що провокують протиправну поведінку засудженої жінки, в яких відтворюється недостатня увага законодавця до особистісних властивостей засуджених під час організації процесу виконання покарання в жіночих виправних установах, специфічність негативного впливу фактору ізоляції на психофізичний стан жінки [65, с. 1]. І цей факт має суттєве значення у з'ясуванні того, чому саме має надаватися перевага у здійсненні виховного впливу, і як саме має змінюватися механізм (інструментарій) реалізації довготривалого та складного процесу виправлення засуджених під час відбування покарання у виді позбавлення волі.

На підставі нашого анонімного опитування персоналу УВП та засуджених до позбавлення волі на питання «Чи варто видозмінити (розширити) на законодавчому рівні перелік заходів заохочення, які застосовуються до засуджених, позбавлених волі?» засуджені до позбавлення волі відповіли таким чином: 56% респондентів (296 осіб) вважають, що слід на законодавчому рівні видозмінити (розширити) перелік заходів заохочення, які застосовуються до засуджених, позбавлених волі; ще 40% (217 осіб) – переконані в цьому частково, а 4% (21 осіб) – з таким підходом не згодні (додатки А, Б). У свою чергу, персонал УВП на це питання дав наступні

відповіді: 44% (239 осіб) респондентів переконані, що варто видозмінити (розширити) на законодавчому рівні перелік заходів заохочення, які застосовуються до засуджених, позбавлених волі; а ще 40% (217 осіб) – що це слід зробити частково; при цьому 16% (78 осіб) заперечують таку видозміну (додатки В, Г).

Тож, по-третє, ми визнали за доцільне сконцентруватися на проблемах законодавчого визначення саме заходів заохочення (стимулювання) правослужняної поведінки засудженої особи. Основне спрямування нашого дослідження – довести важливість удосконалення кримінально-виконавчого законодавства саме в бік посилення стимулюючих властивостей різних кримінально-виконавчих інституцій (зокрема і заходів заохочення). Адже сучасною тенденцією у тлумаченні заходів дисциплінарної практика є те, що все більше значення надається саме заходам заохочення у досягненні правопорядку та безпеки в місцях позбавлення волі, звертається увага на те, що цей інститут потребує суттєвого свого вдосконалення. Маємо погодитися із думкою З.В. Яремко, що саме такий підхід відповідає змісту рекомендаційних міжнародних стандартів, які містяться у Мінімальних стандартних правилах ООН поводження із в'язнями та Європейських пенітенціарних правилах [399, с. 1].

Відсутність чіткої ієрархії заохочувальних норм, чіткого відмежування заохочувальних заходів, які не змінюють умови відбування покарання від заходів, в яких відтворюються елементи прогресивної системи, відсутність критеріїв, які мали забезпечити послідовність їхньої реалізації тощо, - завжди визначалися як вада кримінально-виконавчого законодавства, яка суттєво впливає на ефективність правозастосовної практики. Тож рівень правового регулювання в частині визначення системи заходів заохочення залежить від стану наукової розробленості даного кримінально-виконавчого правового інституту, відповідності чинним вітчизняним реаліям у цій сфері, загальному напрямку реформування системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Визначитися із

подальшими напрямками удосконалення законодавства в розглядуваній сфері маємо на підставі ретроспективного та системно-правового аналізу положень кримінально-виконавчого законодавства, які визначають підстави, порядок застосування та види заходів заохочення.

В чинному Кримінально-виконавчому кодексі в Главі 19, що визначає різні заходи виховного впливу на засуджених до позбавлення волі, міститься доволі цікава за редакцією та порядком викладення нормативно-правового змісту ст. 130 КВК «Заходи заохочення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі». В ч. 1 цієї норми йдеться про те, що за виконання покладених обов'язків та додержання правил поведінки, встановлених цим кодексом та правилами внутрішнього розпорядку колонії, дотримання правил трудового розпорядку та вимог безпеки праці до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, можуть застосовуватися такі заходи заохочення: подяка; дострокове зняття раніше накладеного стягнення; нагородження похвальною грамотою; присвоєння почесного звання «кращий за поведінкою», «активний учасник самодіяльності»; виплата грошової премії; нагородження подарунком; переведення на поліпшені умови тримання; надання дозволу для виїзду за межі колонії з метою відвідування рідних до семи днів засудженим, які тримаються у дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та середнього рівня безпеки; надання додаткового короткострокового або тривалого побачення; дозвіл додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби в сумі до п'ятдесяти відсотків мінімального розміру заробітної плати; збільшення тривалості прогулянки засудженим, які тримаються в дільницях посиленого контролю і приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, до двох годин [179, с. 67, 68].

Формулювання законодавцем у такій спосіб матеріальних підстав застосування та чіткого переліку видів заходів заохочення ще більше ускладнює розуміння їхньої правової природи, місця серед інших елементів

прогресивної системи, не узгоджується із досягнутим рівнем гуманізації у визначенні початкового (первинного) правового стану засудженого, не сприяє відмежуванню разових заходів заохочення від тих, які за характером свого впливу мають довготривалий та особливий вплив на правосуб'єктність особи, яка перебуває в ізоляції від суспільства. Отже маємо довести ці попередньо сформульовані висновки щодо чинної редакції розглядуваної норми, яка є основним предметом нашого дослідження в даному підрозділі.

Зокрема, щодо матеріальних підстав застосування заохочувальних заходів. За чинності попередньої редакції ст. 130 КВК (до змін, яких вона зазнала у 2010 та 2016 рр.) загально визнаним було те, що матеріальні підстави застосування разових заходів заохочення є доволі оціночними поняттями, зміст яких законодавець не уточнює. Тож у доктрині права надається різне бачення усунення цього недоліку. Зокрема З.В. Яремко, розглядаючи законодавчі словосполучення «сумлінна поведінка», «сумлінне ставлення до праці та навчання» як підтвердження відсутності у законодавстві чітких критеріїв підстав застосування заходів заохочення, визначених у ст. 130 КВК, до осіб, позбавлених волі на певний строк, - пропонує при їхньому застосуванні комплексно вивчати всю інформацію про засудженого: поведінку засудженого до моменту застосування заходу заохочення; чи навчається (навчався, має намір навчатися), характеристику засудженого під час навчання; чи працевлаштований засуджений в УВП, його ставлення до праці, участь у безоплатних роботах по благоустрою в установі; участь у роботі самодіяльних організацій засуджених; наявність та реалізація творчих вподобань засудженого; участь у різних виховних, релігійних, спортивних, творчих заходах; ставлення до застосовуваних заходів заохочення тощо. Проте дана кримінально-виконавча характеристика на думку автора є недостатньою. Наголошується на необхідності врахування і кримінально-правової (тяжкість злочину, строк покарання, строк відбутої частини покарання) та кримінологічної (стать, вік, сімейний стан, освіта, рід занять, працездатність) характеристики [399, с. 8, 9, 12, 13].

Вважаємо, що такий підхід не є досконалим і не сприяє невілюванню недоліків, пов'язаних із існуванням в кримінально-виконавчому законодавстві оціночних понять. Навпаки зазначені критерії лише ускладнюють практику правозастосування, оскільки практично ототожнюються підстави застосування разових заходів заохочення, які можуть застосовуватися з першого етапу перебування засудженого в ізоляції, та заохочувальних інститутів, що є елементами прогресивної системи. До того ж, слід враховувати той факт, що особливостям кримінально-правової та кримінологічної характеристики належну та необхідну увагу вже приділив суд, під час визначення доцільного мінімально необхідного виду та строку покарання. Отже їхнє повторне використання може свідчити про те, що одні і ті ж дані можуть декілька разів впливати на погіршення правового стану засудженого.

Дійсно, відповідно до чинної редакції розглядуваної норми кримінально-виконавче законодавство в частині підстав застосування системи заохочень та видів заохочень набуло суттєвих змін. Законодавець справедливо пішов по шляху заміни словосполучень «за сумлінну поведінку і ставлення до праці, навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій» на конкретні базові вимоги щодо поведінки засуджених, без дотримання яких неможливо контролювати правопорядок в місцях позбавлення волі. Засуджені мають виконувати покладені на них обов'язки, дотримуватися правил поведінки, встановлених кримінально-виконавчим кодексом та правилами внутрішнього розпорядку колонії, дотримуватися правил трудового розпорядку та вимог безпеки праці. Тож позитивним є те, що відтепер законодавець окреслив більш конкретно те, що є предметом оцінювання адміністрацією як підстави для застосування заохочення: виконання обов'язків, належна поведінка, дотримання правил трудового розпорядку та вимог безпеки праці. Отже це первинне основоположне. Все інше (ставлення до навчання, участь у виховних заходах, в самодіяльних організаціях, тощо) – вторинне.

Проте чинна редакція розглядуваної кримінально-виконавчої норми містить в собі чимало положень, що засвідчують певну суперечливість та недосконалість законодавства в цій частині. В статті 130 КВК йдеться про *заходи заохочення в широкому розумінні*, адже перелік видів цих заходів свідчить, що це не лише разові заходи заохочення, але й ті які можуть стосуватися тривалих змін правового стану засудженого (поліпшені умови). Отже мають узгоджуватися правові положення, які *стосуються матеріальних підстав* застосування як разових заходів заохочення, так і інших, більш тривалого характеру. Проте, якщо за попереднім виправно-трудоим законодавством, та першою редакцією ст. 130 КВК 2003 р. ця відносна схожість мала місце і відтворювалася у словосполученні «сумлінна поведінка і ставлення до праці, навчання...» у ч. 1 ст. 130 КВК та «сумлінна поведінка і ставлення до праці» у ст. 138-140, що визначали підстави переведення на поліпшені умови тримання. То зараз говорити про схожість (однаковість) підстав ми не можемо. Якщо матеріальні підстави переведення на поліпшені умови визначаються у попередній редакції, то застосування заходів заохочення вже базується на зовсім інших підходах. До того ж, надання дозволу для виїзду за межі колонії з метою відвідування рідних до семи діб засудженим, які тримаються у дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та середнього рівня безпеки уже стосується тих засуджених, які досягли певного ступеня виправлення – стали на шлях виправлення, як підстава для переведення до дільниці соціальної реабілітації (ст. 101 КВК). Тож спостерігається недосконалість інституту заходів заохочення через порушення системи взаємозв'язку між різними заохочувальними заходами, що є елементами прогресивної системи, через не відповідність *матеріальних підстав* їхнього застосування.

З одного боку, визначені матеріальні підстави застосування заходів заохочення маємо сприймати як мінімальні вимоги до поведінки засудженого, мінімальне виокремлення тих сфер життєдіяльності засудженої

особи, де показники поведінки впливають на рішення адміністрації щодо їхнього застосування. Йдеться лише про необхідність дотримання засудженим покладених обов'язків та додержання правил поведінки, взагалі, у сфері праці – зокрема. І не згадується про необхідність оцінки ставлення до навчання та участі в роботі самодіяльних організацій.

Проте з іншого боку, з декількох причин чинне формулювання сприятиме поширенню сфери та меж суб'єктивного розсуду у прийнятті рішення щодо застосування заохочувальних заходів. Маємо звернути увагу на те, що вимагається дотримання правил поведінки та обов'язків, які визначені як у законі (КВК), так і в підзаконних нормативно-правових актах (Правилах внутрішнього розпорядку), що значно розширює межі суб'єктивного розсуду адміністрації, утруднює визначення того мінімально допустимого в поведінці засудженого, оскільки підзаконні акти поглиблюючи та роз'яснюючи зміст КВК, додають новий перелік вимог до поведінки та обов'язків засудженого. До того ж, дане законодавче формулювання більшою мірою відноситься до *оціночних понять*, ніж попереднє в частині вимоги не просто оцінити ставлення до праці, а співвіднести цю поведінку із категорією безпеки праці.

Інший напрям аналізу вже стосується доцільності визначення у ст. 130 КВК доволі значного переліку видів заохочення, які є різними за своєю правовою природою та значенням для процесу реалізації прогресивної системи як такої.

Якщо відокремити дві новели в даній нормі, які відтворюються у віднесенні до заходів заохочення переведення на поліпшені умови тримання та надання дозволу особам, які тримаються в дільниці соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та середнього рівня безпеки, права на виїзд за межі колонії з метою відвідування рідних, - то маємо зазначити, що в цій нормі визначаються матеріальні підстави застосування окремих заохочувальних заходів, які мають разовий характер. Зокрема: подяка; дострокове зняття

раніше накладеного стягнення; нагородження похвальною грамотою; присвоєння почесного звання «кращий за поведінкою», «активний учасник самодіяльності»; виплата грошової премії; нагородження подарунком; надання додаткового короткострокового або тривалого побачення; дозвіл додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби в сумі до п'ятдесяти відсотків мінімального розміру заробітної плати; збільшення тривалості прогулянки засудженим, які тримаються в дільницях посиленого контролю і приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, до двох годин.

Усі ці заходи заохочення не залежать від терміну відбутого строку, стосуються усіх періодів перебування засудженого в ізоляції (від першого дня до останнього), не залежать від того, в якій дільниці перебуває засуджена особа. А отже є складовою як первинного (базового) правового стану засудженої особи, так і всіх інших етапів перебування в місцях позбавлення волі.

Ретроспективний аналіз цієї проблеми доводить те, що в доктрині права щодо заходів заохочення дискусія тривала за декількома напрямками. Один стосувався взагалі доцільності визнати ці заходи елементом прогресивної системи, а інший пов'язувався із доведенням необхідності подальшого розмежування тих заходів, які визначалися у ст. 130 КВК.

Щодо першого напрямку. В доктрині права умовно виокремлюються дві групи вчених, залежно від того чи вважаються ці заходи елементом прогресивної системи, чи ні. Прибічники тієї позиції, що заохочення (як і стягнення) не входять у прогресивну систему, базуються на тому, що ці заходи носять разовий характер, не змінюють правового становища засуджених, застосовуються до усіх категорій засуджених (а отже і до тих, кому змінені умови тримання) [2, с. 97; 58, с. 82].

Не заперечуючи в цілому проти такої наукової позиції, маємо визнати те, що на тлі співвідношення заходів заохочення (стягнення) із усією прогресивною системою слід уточнити окремі правові аспекти. І в цьому

уточненні маємо звернутися до позиції тих вчених, які були прибічниками віднесення заходів заохочення до елементів прогресивної системи. Сутність їхньої позиції базувалася на подвійній функції заходів заохочення: власне разове застосування заохочення, відповідно до переліку цих заходів у ст. 130 ВТК (КВК); особливе значення їхнього застосування в загальній системі заохочення засуджених до досягнення мети виправлення в більш оптимальні терміни [43, с. 5; 243, с. 11].

Тож перший напрям дискусії тісно пов'язаний із другим - проблемою розмежування заходів заохочення. В пострадянській час типовою була позиція щодо відокремлення заходів заохочення та стягнення (як одиничної реакції на хороший чи поганий вчинок) та більш тривалі зміни умов тримання у виправній установі [324, с. 162].

В сучасній доктрині права пропонується поділити усі заохочувальні заходи на дві групи: одноразові заходи заохочення, які надають можливість засудженим морально та матеріально поліпшити своє становище на незначний проміжок часу, коли саме реалізується право на отримання додаткових пільг на підстав сумлінної поведінки, ставлення до праці та навчання, активну участь в самодіяльних організаціях; та заходів заохочення, які спроможні суттєво та на більш тривалий час змінити правове положення засудженого за наявності формальних (відбуття певного строку покарання) та матеріальних (певний ступінь виправлення) [49, с. 22-23; 274, с. 66-68].

Ця позиція поглиблюється і в більш концентрованому формулювання надається М.В. Романовим, який доводить те, що заходи заохочення це певна підсистема елементів, які знаходяться у тісному взаємозв'язку та співвідношенні між собою, виконуючи різні функції, а отже умовно поділяються на різні групи: заходи - як одиничний акт, які не мають тривалості у часі, не змінюють правовий статус засудженої особи; 2) заходи, що змінюють умови тримання засуджених, тривають певний час [283, с. 139].

Крім проблем розмежування заходів заохочення, постає і питання доцільності визначення нових заходів заохочення, враховуючи посилення

значення у здійсненні виправного процесу такого фактору як наявність власної зацікавленості та добровільності засудженого у прийнятті рішення щодо доцільності (можливості) активної поведінки та участі у тихих заходах, які не входять у сферу його інтересів під час перебування в місцях позбавлення волі.

Як вже йшлося, новелами є нові види заохочення, впровадження яких є результатом тривалої дискусії в доктрині кримінально-виконавчого права: присвоєння почесного звання «кращий за поведінкою», «активний учасник самодіяльності». Законодавець визнав за доцільне додати новий вид разового заохочення - «кращий за поведінкою», в якому відтворюється особливе якісне значення стану систематичного дотримання належної поведінки. Проте ця новела не є беззаперечною, викликає значну кількість запитань щодо доцільності та підстав надання такого звання, співвідношення цього заходу із ступенями виправлення, які базуються на сумлінній поведінці засудженої особи тощо.

Не менш проблематичним є заохочувальний захід - «активний учасник самодіяльності», враховуючи особливе, частіше негативне ставлення оточення засудженого до його активної участі у роботі самодіяльних організацій, які надають допомогу адміністрації установи у попередженні правопорушень.

Тим більш незрозумілою є неузгодженість законодавства в частині визначення такого заходу заохочення як дозвіл додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби в сумі до п'ятдесяти відсотків мінімального розміру заробітної плати із тим, зважаючи на те, що за чинним законодавством ця сума не може бути обмеженою (ст.ст. 108, 138-140 КВК) [179, с. 54, 74-76].

На особливу увагу заслуговує такий новий захід заохочення як надання дозволу для виїзду за межі колонії з метою відвідування рідних до семи діб засудженим, які тримаються у дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та

середнього рівня безпеки. Це разовий захід заохочення, проте він має свої специфічні властивості – він може бути застосованим лише до певної категорії засуджених, які перебувають в дільниці соціальної реабілітації. І це цілком зрозуміло, оскільки напіввільний режим мешкання у цій дільниці значно поширює можливості та доцільність застосування різних видів довгострокових побачень (як в межах установи, так і за її межами), відпусток (виїздів), окрім тих, що надаються за наявності особливих особистісних обставин.

Слід зазначити що саме за рахунок різних альтернативних можливостей поновлення соціально-корисних зв'язків із близькими, рідними, іншими знайомими вчені вбачають шлях подальшого удосконалення інституту заохочувальних заходів.

Результатами багатьох спеціальних досліджень є доведення того, що важливе значення для засуджених (особливо для жінок, неповнолітніх) мають стосунки із сім'єю, рідними, друзями тощо. Тож закономірним є те, що в усі часи із усіх разових заходів заохочення більшість засуджених завжди надавала перевагу різним видам побачень (короткостроковим, довгостроковим) [204, с. 37, 38; 275, с. 20-25; 399, с. 10].

Пропонується розширити коло заходів заохочень за рахунок визначення у якості таких надання права на святкування дня народження, інших сімейних подій з близькими родичами; надання засудженим, які відбувають покарання за злочини невеликої тяжкості, короткострокових відпусток терміном до двох діб із зарахуванням цього часу до строку покарання; засудженим жінкам, які мають неповнолітніх дітей-інвалідів за межами виправних колоній – надання одного короткострокового виїзду протягом року для побачення з ними терміном до десяти діб [162, с. 11].

Запропоновано доповнити ч. 1 ст. 130 КВК такими заходами заохочення як надання права виходу за межі виправної колонії у супроводі близьких родичів з 8.00 до 20.00. Проте лише в колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, за наявності трьох і більше заходів

заохочення, відбуття не менше половини строку покарання, призначеного судом [399, с. 11]. В даному випадку слід зазначити, що умови, яких пропонує дотримуватися автор як підставу застосування цього заходу заохочення, можуть лише ускладнити правозастосовну практику, оскільки один захід заохочення залежить не від загальної оцінки поведження засудженого на певний конкретний період часу, а від наявності системи заохочень. Простіше визнати такий вид заохочення складовою правового статусу засуджених, які досягли певного етапу у застосуванні заохочувальних заходів більш високого рівня, поєднаних із фактом переведення до дільниці соціальної реабілітації, або з фактом переведення на поліпшені умови тримання.

Тож узагальнюючи аналіз наведених пропозицій, маємо підкреслити те, що всі вони безумовно сприятимуть ефективності процесу виправлення засуджених. Проте щодо пропозицій в частині надання права на різні види відпусток слід висловити певні міркування. Це питання має вирішуватися комплексно з урахуванням стадій відбування покарання, етапів прогресивної системи та співвідношення запропонованих відпусток із тими, які є визначеними за чинним кримінально-виконавчим законодавством.

Насамкінець, окремого розгляду заслуговує аналіз реформування виправно-трудоного (кримінально-виконавчого) законодавства в частині співвідношення заходів заохочення та умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та заміни покарання у виді позбавлення волі на інше покарання більш м'яке.

З одного боку, позитивним є те, що в чинній нормі вже не перелічуються у якості заходів заохочення умовно-дострокове звільнення від подальшого відбування покарання, заміна заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням. Видається не зовсім правильним визначення за попередньою редакцією в одній статті (ст. 130 КВК) досить різних за характером та обсягом видів заохочувальних заходів. Але з іншого боку, враховуючи суттєві стимулюючі властивості інститутів, передбачених

ст.ст. 81, 82 КК, важливе значення для засуджених заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням, умовно-дострокового звільнення, та той факт, що дані заходи є практично результатом, якого прагнуть засуджені під час відбування покарання, - слід визнати як недолік відсутність взагалі згадки про ці суттєві заохочувальні заходи (як системні соціально-правові явища) в кримінально-виконавчому законодавстві.

За окремими даними майже до 70 % засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, застосовувалися заходи стягнення, і лише стосовно 46, 5 % опитаних засуджених застосовувалися заходи заохочення. Важливим є те, що серед осіб, до яких застосовувалися заходи заохочення, 44,7 % становили ті, що відбули не менше половини строку покарання; 53,2 % - ті, яким до кінця строку залишилося від 1 до 3 років [399, с. 9, 10]. Що підтверджує те, що найвища ступінь активності засуджених спостерігається з наближенням та настанням терміну для умовно-дострокового звільнення, і відповідно, підтверджує не достатню ступень стимулюючого впливу заходів заохочення в першій (початковий) період відбування покарання, що свідчить про певні недоліки як законодавчого так і інформаційного характеру в реалізації прогресивної системи як такої.

Безумовною є доцільність формулювання окремої кримінально-виконавчої норми, яка б не лише повторювала зміст окремих положень матеріальної галузі права (ст. ст. 81, 82 КК), але й містила уточнення окремих сутнісних виконавчих аспектів щодо цих міжгалузевих інститутів як форм прогресивної системи. Маємо підтримати пропозицію З.В. Яремко вважати умовно-дострокове звільнення та заміну невідбутої частини покарання більш м'яким самостійними інститутами кримінально-виконавчого права, які мають бути відмежовані від заходів заохочення, передбачених ст. 130 КВК [399, С. 5, 8, 12].

Підсумовуючи зазначене слід підкреслити наступне. Окремою підсистемою зміни умов тримання засуджених в межах однієї установи є

інститут заходів заохочення, передбачений ст. 130 КВК. Невід'ємною складовою нашого дослідження різних аспектів законодавчого визначення положень, що регулюють застосування заходів заохочення, передбачених ст. 130 КВК), є не лише комплексний аналіз правових положень, але й доктринальних джерел. Проведене дослідження окремих наукових положень у ретроспективі дозволило визначитися із наступністю законодавства та сталими проблемами, які супроводжують даний інститут на протязі усього часу його становлення та удосконалення. Наступність виявляється у загальноновизнаній тезі щодо важливого значення системи заходів стимулювання у процесі виправлення та ресоціалізації засудженої особи, досягненні мети покарання в більш оптимальні терміни.

Проте до сьогодні не вирішеними та сталими залишаються багато питань. За останній час спостерігалися доволі суттєві зміни в частині переліку та характеру цих заходів. Певний час до них відносилися умовно-дострокове звільнення та заміна покарання на більш м'яке. Потім законодавець виключив їх із цього переліку, але доповнив його поліпшеними умовами, окремими пільгами, які стосуються лише порядку перебування в окремих дільницях (надання дозволу для виїзду за межі колонії з метою відвідування рідних до семи діб засудженим, які тримаються у дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та середнього рівня безпеки). Що лише ускладнило розуміння правової природи та співвідношення заходів заохочення, що визначені у ст. 130 КВК.

Суперечливість інституту, визначеного у ст. 130 КВК, полягає у тому, що до нього віднесені як разові заходи заохочення, які стосуються усіх засуджених, не залежать від терміну відбування покарання, - так і ті, що набувають додаткових сутнісних ознак, оскільки стосуються не усіх засуджених, а лише тих, хто досяг наступного етапу у реалізації прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Ці заходи містять у собі заохочувальні властивості більш

високого рівня, поширюють межі соціальних зв'язків та можливості поліпшення правового стану в ізоляції на більш тривалий термін. А отже є складовою правового статусу перебування в конкретній дільниці (зокрема, дільниці соціальної реабілітації).

Чинна неузгодженість матеріальних підстав у застосуванні різних заходів заохочення, відмінних за своєю правовою природою, соціальною сутністю та місцем серед елементів прогресивної системи є додатковим підтвердженням їхнього розмежування та утворення різних підсистем заохочувальних заходів відповідно до конкретних етапів реалізації прогресивної системи та кола осіб, яких ці заходи стосуються. Удосконалення чинного законодавства має відбуватися в напрямку конкретизації матеріальних підстав застосування різних підвидів заходів заохочення шляхом виокремлення кримінально-виконавчих правових норм, виключення посилання на підзаконні нормативно-правові акти (Правила внутрішнього розпорядку), та обмеження у використанні зайвих оціночних понять та категорій (як то безпека праці).

Одним із варіантів розмежування заходів заохочення може стати їхнє узгодження із етапами здійснення прогресивної системи під час реалізації виправного процесу, що можна розглядати як певний критерій їхньої класифікації. Перший рівень передбачає виокремлення тих заходів заохочення, які застосовуються до усіх засуджених, а отже є складовою як початкового (базового) правового стану засудженої особи, так і містять у собі додаткові можливості (пільги) для осіб, які вже досягли певних результатів у виправленні, переведені на поліпшені умови, або ж у дільницю соціальної реабілітації.

Другу групу заходів заохочення мають складати ті, які є складовою більш пільгових умов тримання в ізоляції, і можуть застосовуватися вже за інших матеріальних підстав лише до осіб, які перебувають на поліпшених умовах тримання, або ж в дільниці ресоціалізації. Саме в цій частині заходів законодавство має бути удосконалено шляхом визначення додаткового

переліку тих заохочувальних заходів, які значно поширюють альтернативні можливості засуджених у поновленні (встановленні) соціально-корисних зв'язків із соціальним середовищем, рідними та близькими.

Насамкінець, третій рівень відмежування заохочувальних заходів має дозволити сформулювати певну їхню підсистему, до якої мають вийти кримінально-виконавчі та кримінальні інституції, які полягають у реалізації комплексу правових норм, полягають у необхідності дотримання вимог більш високого ступеня, відтворюються у тривалості часу їхнього застосування (переведення на поліпшені умови, переведення до дільниці соціальної реабілітації, дострокове звільнення від покарання, або ж пом'якшення покарання у виді позбавлення волі на підставі ст. 81, 82, 83 КК), вимагають чіткого дотримання поетапності (поступовості) здійснення виправного процесу від започаткування до закріплення змін у правосвідомості та поведінці засудженої особи.

3.4 Зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі на певний строк шляхом переведення до іншої установи: окремі проблеми чинного законодавства

Вітчизняний та зарубіжний досвід довів доцільність змінювати умови виконання покарання під час його відбування у двох формах: шляхом зміни умов в межах однієї установи (що було предметом розгляду у попередніх підрозділах) та шляхом переведення із однієї установи в іншу. Предметом дослідження у даному підрозділі є зміст, сутність та особливості застосування такої форми змін умов тримання як переведення засудженого, який досяг певного ступеня виправлення та відбув певний строк призначеного судом покарання, до іншої установи.

Слід зазначити, що до сьогодні актуальним залишається питання, яке інтенсивно обговорювалося за чинності попереднього виправно-трудового законодавства. Зокрема, щодо ступеню негативного впливу на

правозастосовну практику відсутності чіткої визначеності правової природи інституту переведення засуджених до іншої установи та тісного взаємозв'язку між прийняттям необґрунтованих рішень (як в бік посилення суворості покарання, так і в бік його пом'якшення) адміністрацією виправної установи за відсутності чітких правових критеріїв застосування цього інституту (на практиці ці помилки відтворювалися у необґрунтованому переведенні за незначні правопорушення із колонії до в'язниці) [239, с. 11].

Окремою темою, яка набуває актуальності і за сучасного законодавства, було питання співвідношення формальних підстав переведення до колонії поселення (варіант заміни умов тримання засуджених шляхом переведення до іншої установи за ВТК 1970 р.) та підстав застосування умовно-дострокового звільнення. Висловлювалися думки щодо того, що порядок представлення засуджених до переведення з однієї установи до іншої практично не відрізнявся від представлення засуджених до умовно-дострокового звільнення [13, с. 111; 163, с. 124].

На підставі нашого анонімного опитування персоналу УВП та засуджених до позбавлення волі при відповіді на питання «Чи досконалими є норми права, що стосуються переведення засуджених до позбавлення волі в інші установи виконання покарань?» ми отримали такі показники: засуджені до позбавлення волі відповіли таким чином: досконалими вважають норми права, що стосуються переведення засуджених до позбавлення волі в інші установи виконання покарань лише 20% респондентів (111 осіб); а 56% (297 осіб) – впевнені в цьому тільки частково; ще 24% (126 осіб) такі норми права вважають недосконалими (додатки А, Б). У свою чергу, персонал УВП на це питання дав наступні відповіді: Норми права, що стосуються переведення засуджених до позбавлення волі в інші установи виконання покарань, вважають досконалими лише 27% (142 особи) респондентів, а ще 52% (279 осіб) – що вони є такими частково; разом з тим, 21% (113 осіб) – вважають ці норми недостатніми (додатки В, Г).

Визначитися із чинними проблемами кримінально-виконавчого законодавства в цій частині маємо на підставі здійснення системно-правового аналізу та комплексного тлумачення положень, що містяться у ст. ст. 18, 99, 100-102, 111, 138 КВК [179, с. 11, 48-49, 57-58, 74-75].

В ст. 18 КВК, яка визначає різні види виправних колоній (залежно від рівня безпеки) та категорії засуджених, які в них відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі, - містяться положення, що вже є підставою для визначення напрямів для зміни правового статусу засуджених шляхом переведення з однією до іншої установи. Як в бік його покращення (пом'якшення – зменшення правообмежень): з колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і колонії середнього рівня безпеки у колонію мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання; з колонії максимального рівня безпеки до колонії середнього рівня безпеки, що відповідно тягне зміну умов тримання з більш суворих на більш м'які. Так і в бік посилення суворості порядку тримання засуджених: з колонії середнього рівня безпеки у колонію максимального рівня безпеки, що передбачає посилення суворості порядку та умов виконання та відбування покарання.

Щодо останнього, виключення стосуються засуджених жінок. В колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання відбувають покарання жінки, засуджені за злочини будь-якої тяжкості (невеликої, середньої, тяжкі та особливо тяжкі). Отже переважна більшість засуджених жінок. На середньому рівні безпеки перебувають лише жінки, засуджені до довічного позбавлення волі та ті, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк в порядку помилування або амністії. Тож враховуючи положення ч. 2 ст. 18 КВК, маємо визнати, щодо жінок зміни умов тримання шляхом переведення в іншу установу можуть стосуватися лише в бік покращення їх правового статусу, пом'якшення порядку та умов відбування покарання. Тоді як у

засуджених чоловіків ці зміни можливі як у бік поширення правового статусу, так і в бік його обмеження.

В ч. 1 ст. 100 КВК визначається матеріальна підстава для переведення до колонії іншого виду: залежно від поведінки засудженого і ставлення до праці, в разі її наявності, та навчання. Визначаються процесуальні аспекти здійснення такого переведення. Отже в доволі узагальненому вигляді законодавець лише констатує предмет оцінювання, визначає необхідний перелік сфер, де поведінка засудженої особи впливає на прийняття рішення адміністрації установи (поведінка, праця, навчання).

В ст. 101 КВК вже конкретизуються підстави переведення засуджених із приміщень камерного типу та звичайних жилих приміщень колоній максимального рівня безпеки в колонію середнього рівня безпеки. Засуджений має стати на шлях виправлення та відбутися не менше однієї четвертої призначеного судом строку покарання (в першому випадку) і не менше половини строку покарання - в другому. Отже це підстави для покращення правового стану засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі у колонії максимального рівня безпеки, шляхом переведення до колонії більш пільгового рівня.

Що стосується його погіршення, в даній нормі йдеться лише про матеріальну підставу переведення з колонії середнього рівня безпеки у приміщення камерного типу колонії максимального рівня безпеки - злісність порушення режиму відбування покарання.

Отже в кримінально-виконавчій нормі, яка визначає види виправних колоній, в яких виконується покарання у виді позбавлення волі на певний строк, та категорії засуджених, які мають бути направлені в ці установи з набуттям вироком законної сили (ст. 18 КВК), - в той же час містяться правові положення, які маємо розглядати як складову регулювання зміни умов тримання засуджених під час відбування покарання шляхом переведення до іншої установи. І якщо факт переведення із колонії максимального рівня безпеки до колонії середнього рівня безпеки, чи

навпаки – в бік погіршення правового стану (з колонії середнього рівня безпеки до колонії максимального рівня безпеки), - уточнюється у ст. 101 КВК з визначенням як матеріальних, так і формальних підстав. То про факт (підстави) суттєвого пом'якшення правового стану засуджених, що перебувають в установах мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та середнього рівня безпеки шляхом їхнього переведення до колонії мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання більше ні в одній статті не згадується, підстави не уточнюються.

Якщо не зважати на досить узагальнене зазначення того, що умови відбування покарання шляхом переведення до колонії іншого виду здійснюються залежно від поведінки і ставлення до праці (в разі її наявності) та навчання (ч. 1 ст. 100 КВК), маємо визнати той факт, що в законі не визначається ні матеріальна, ні формальна підстав для переведення із виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього рівня безпеки до колонії мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання.

До того ж, не зрозумілим є з якої дільниці колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і колоній середнього рівня безпеки здійснюється переведення - ресоціалізації чи соціальної реабілітації? Вочевидь з дільниці ресоціалізації, оскільки який ценз переведення з дільниці соціальної реабілітації, якщо правовий статус в ній та колонії мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання, відповідно до ст. 138 КВК, має бути однаковим. Проте на ці питання чинне кримінально-виконавче законодавство відповіді не містить.

А отже маємо припустити, що таке переведення є можливим і із дільниці соціальної реабілітації. Якщо визнати це за можливе, то постане чимало питань теоретичного, правового та правозастосовного характеру, які вимагають свого нагального вирішення. Вважаємо, що зміни, яких зазнало кримінально-виконавче законодавство, суттєво вплинуло на розуміння значення такого елемента (форми) прогресивної системи як зміна умов

тримання засуджених шляхом переведення до іншої установи. Ця форма впливу на оптимізацію процесу виправлення втрачає своє попереднє значення, особливо в частині поліпшення правового стану засуджених, які відбувають покарання в установах мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та колоніях середнього рівня безпеки.

В цій проблемі відтворюється інше не менш складне питання співвідношення між виправною установою мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та дільницею соціальної реабілітації. Визначитися із питанням щодо особливостей співвідношення правового статусу осіб, які утримуються у виправній колонії мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами утримання та дільниці соціальної реабілітації дозволяє комплексне тлумачення змісту ст.ст. 99, 102 та 138 КВК. В цих кримінально-виконавчих нормах, по-перше, йдеться про те, що саме режим як порядок виконання та відбування покарання має забезпечувати реалізацію правового статусу засудженої особи (прав та законних інтересів), по-друге, конкретно встановлюється порядок та умови утримання лише в дільниці соціальної реабілітації, по-третє, зазначається, що у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання встановлюється режим тотожній режиму утримання у дільницях соціальної реабілітації.

Зокрема у ч. 2 ст. 99 КВК, як вже йшлося у попередньому підрозділі, конкретизуються елементи правового статусу засуджених, які тримаються у дільниці соціальної реабілітації: нагляд; вільне переміщення в межах території, з дозволу адміністрації – поза територією; цивільний одяг; право мати ком'ютери, гроші, цінні речі; без обмежень користуватися грошима, листуватися, отримувати бандеролі, посилки, передачі, короткострокові побачення; тривалі - щомісячно; після відбуття 6 місяців покарання за відсутності порушень відбування покарання, з дозволу адміністрації проживати із своїми сім'ями. В ч. 3 ст. 138 КВК визначається, що

аналогічний режим встановлюється у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання.

Проте ця тотожність не передбачена чинним законодавством саме в частині визначення тих пільг, які спроможні здійснювати найбільший стимулюючий вплив на поведінку засудженої особи – надання прав на короткостроковий виїзд (відпустку). Як вже йшлося, невід’ємною складовою правового статусу засуджених, що перебувають в дільниці соціальної реабілітації, є лише право на короткочасні виїзди за межі колонії на термін не більше семи діб у зв’язку з винятковими особистими обставинами та можливість в порядку разового заохочення отримати дозвіл на виїзд для зустрічі із рідними. Тоді як сам факт перебування в установі мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання для засуджених, які працюють, є достатньою підставою для отримання щорічно права на виїзд за межі установи тривалістю до 14 діб. Дана норма набрала чинності з 1 січня 2012 р. Визначення законодавцем права на дану щорічну відпустку є результатом довготривалої дискусії, аналізу зарубіжного досвіду та доведення необхідності впровадження міжнародних стандартів. Цей захід є суттєвим доповненням до правового статусу засуджених, які відбувають покарання у цих колоніях.

Проте саме це положення є підставою для виникнення чималої кількості запитань до законодавця. По-перше, якщо виходити із буквального розуміння підстав надання засудженим даного права, то маємо дійти висновку щодо того, що воно аж ніяк не пов’язується із поведінкою та терміном відбутого строку, а є просто певною пільговою властивістю самого факту перебування засудженого на даному виді режиму і стосується засуджених, які з набуттям вироку законної сили були направлені для відбування покарання у дану установу. Як суттєве поліпшення правового стану (як складова прогресивної системи) це може розглядатися лише по відношенню до засуджених, яких перевели із установ більш суворого рівня безпеки (з колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами

тримання і колонії середнього рівня безпеки у колонію мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання).

По-друге, як розуміти законодавче твердження щодо тотожності правового статусу осіб які перебувають в даній установі та в дільницях соціальної реабілітації в колоніях інших рівнів безпеки? Отже співставлення наведених кримінально-виконавчих положень доводить справедливість попереднього твердження і надає правові підстави сумніватися в тому, що правовий режим виконання у розглядуваних структурних підрозділах є дійсно тотожним.

Те, що доцільним є дієве зрівняння умов тримання засуджених в колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання з умовами тримання в дільниці соціальної реабілітації доводять і результати наукових досліджень щодо значення соціальних зв'язків засудженої особи із зовнішнім світом, із рідними. Визнаємо справедливими твердження, в яких доводиться те, що дозвіл на короткочасні виїзди за межі колонії на території України є доволі важливою складовою правового статусу засудженої особи у загальному переліку її прав, законних інтересів, різних благ та пільг під час перебування у виправній установі мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами утримання чи в дільниці соціальної реабілітації. Потенційна можливість отримання права на виїзд суттєво вплине на поведінку особи та ставлення її до праці, поліпшить правовий стан особи. Слід також враховувати те, що історично надання щорічної відпустки засудженим під час відбування покарання у виді позбавлення волі апробувалося саме з позицій зміни умов утримання на більш пільгові в межах однієї установи за результатами поведінки та ставлення до праці. Саме у такий спосіб щорічна короткострокова відпустка була апробована у 90-і роки попереднього століття у жіночих кримінально-виконавчих установах виконання покарання у виді позбавлення волі та довела свою ефективність [204, с. 200-206; 207, с.23-25; 206, с. 14-19].

Якщо звернутися до більш поглибленого аналізу змісту та сутності функціонування виправної колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами утримання та дільниці соціальної реабілітації, їхнього місця у системі виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний термін, - маємо звернути увагу ще на одне питання, яке стосується проблем доцільності утворення у колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами утримання дільниць соціальної реабілітації.

Так відповідно до положень ч. 1 ст. 94 КВК дільниця соціальної реабілітації (поміж інших структурних дільниць) утворюється у виправних колоніях мінімального і середнього рівня безпеки. В ній мають утримуватися засуджені, які направлені з дільниці карантину, діагностики і розподілу, а також переведені з дільниці ресоціалізації (ч. 6 ст. 94 КВК). Отже законодавець, використовуючи таку категорію як «переведення», засвідчує факт зміни попередніх умов утримання в ізоляції в межах однієї установи. Буквальне тлумачення змісту закону (ч. 1 ст. 94 КВК) надає підстави вважати, що дільниці соціальної реабілітації утворюється і у виправній колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання. Адже законодавець, визначаючи установи, в яких утворюється ця дільниця, не виокремлює підвиди виправної колонії мінімального рівня безпеки.

На користь цієї позиції, в певному сенсі, свідчить і зміст ч. 1 ст. 101 КВК, в якій теж не виокремлюється підвид виправної колонії мінімального рівня безпеки, коли визначаються формальні підстави переведення до дільниці соціальної реабілітації. В законі йдеться: засуджені, які стають на шлях виправлення, переводяться після відбуття певного призначеного судом строку покарання у колоніях мінімального та середнього рівня безпеки до дільниці соціальної реабілітації. Тож знову підвид колонії мінімального рівня безпеки (з полегшеними чи загальними умовами тримання), - не виокремлюється.

Проте конкретне формулювання формальних підстав для переведення засуджених до дільниці соціальної реабілітації практично не містить

визначення необхідного строку покарання для засуджених, які вперше вчинили злочини з необережності, злочини невеликої тяжкості, а отже основної частини засуджених, які відбувають покарання у колонії мінімального рівня безпеки із поліпшеними умовами тримання. Тож суперечливість даних законодавчих визначень є очевидною.

Увага до цього питання посилюється міркуваннями щодо *доцільності переведення* із колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і колонії середнього рівня безпеки у колонію мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, якщо в цих колоніях утворюються однакові за умовами та порядком тримання дільниці соціальної реабілітації?

До того ж, постає наступне питання: «Як за обсягом правообмежень мають різнитися умови виконання (відбування) покарання у виправній колонії мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами утримання щодо засуджених, які направлені в цю установу з набуттям вироком чинності, та засуджених, які в цих колоніях переведені до дільниці соціальної реабілітації за наявності матеріальних та формальних підстав?» Адже якщо сприймати факт переведення до цієї дільниці як елемент прогресивної системи виконання покарання, а отже як такий, що обумовлює зміну правового статусу засудженої особи у бік його посилення та набуття додаткових пільгових прав та законних інтересів, - умови утримання цих різних категорій засуджених мають різнитися. Актуальність проблеми посилюється, якщо згадати законодавче положення щодо того, що у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання встановлюється режим аналогічний порядку тримання засуджених у дільницях соціальної реабілітації (ч. 3 ст. 138 КВК). Оскільки в законі йдеться про тотожний порядок виконання покарання у виправній колонії мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання і в дільниці соціальної реабілітації (якщо не враховувати умови надання короткострокових відпусток), - то питання переведення на аналогічні умови

втрачає ценз. А відповідно, втрачає ценз і утворення в цих установах дільниці соціальної реабілітації.

Суперечливість законодавчих визначень підтверджується і положеннями щодо кримінально-правової та кримінально-виконавчої характеристика засуджених, які можуть триматися у розглядуваних підрозділах. Аналіз зміст ч. 2 ст. 18 КВК та ч. 1 ст. 99 КВК свідчить про те, що і в виправній колонії мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання, і в дільниці соціальної реабілітації можуть утримуватися засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості. За змістом закону ці засуджені можуть сюди направлятися з набуттям чинності вироку суду, отже без будь-яких підстав та умов. Основою є тяжкість вчинення злочину та кількість судимостей. Наскільки є доцільним направлення таких засуджених зразу до дільниці соціальної реабілітації, враховуючи той факт, що основне призначення структурних дільниць – реалізація індивідуального виправного впливу через зміну умов утримання під час відбування покарання, в залежності от ступеня виправлення засудженого. Маємо погодитися із тим, що логічним буде їхнє направлення після набуття вироком законної сили у виправну колонію мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання, оскільки саме тяжкість вчиненого злочину є головною підставою для визначення виду колонії для подальшого відбування покарання [204]

Підсумовуючи тривалі міркування щодо вирішення проблематичного питання співвідношення таких елементів прогресивної системи як зміна умов шляхом переведення до колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та зміни умов тримання засуджених в межах однієї установи, де завершальним етапом має стати перебування в дільниці соціальної реабілітації, маємо звернути увагу на наступне. Позитивним напрямком реформування державної пенітенціарної служби, у відповідності до міжнародно-правових стандартів, є перетворення установ виконання покарання на комбіновані: не певного режиму утримання, а з наявністю

корпусів та відділень різного режиму утримання в межах однієї установи, що зможе забезпечити можливість переходу на різні умови утримання в межах однієї колонії [116, с. 49]. Подовжуючи цю тезу, зазначимо, що саме утворення в межах однієї установи мінімального рівня безпеки з загальними умовами тримання та середнього рівня безпеки різних структурних підрозділів, де порядок утримання може суттєво змінюватися залежно від поведінки засудженої особи, дозволяє реалізувати усі етапи прогресивної системи в межах однієї установи, що є більш привабливим, зважаючи на необхідність дотримання наступності та виваженості у проведенні індивідуального виховного впливу протягом доволі тривалого часу перебування особи в ізоляції.

Насамкінець, слід зазначити, що і стосовно регламентації порядку переведення із колонії максимального рівня безпеки до колонії середнього рівня безпеки теж виникають певні запитання, які пов'язані з не логічністю співвідношення формальних підстав для такого переведення в цю установу із різних структурних підрозділів колонії максимального рівня безпеки. Якщо засуджений переводиться із приміщення камерного типу, де перебувають у дільниці посиленого контролю злісні порушники режимних вимог, формальною підставою є необхідність відбуття 1/4 строку покарання. Якщо ж із звичайних житлових приміщень – половину строку покарання.

Наскільки обґрунтованою є вимога відбуття меншого терміну покарання для переведення із приміщення камерного типу в колонію максимального рівня безпеки в колонію середнього рівня безпеки, ніж це необхідно для переведення в колонію середнього рівня безпеки із загальних приміщень колонії максимального рівня безпеки. Адже маємо враховувати те, що в приміщенні камерного типу відбувають покарання засуджені з більшим ступенем суспільної небезпеки (антисоціальної настанови).

Підсумовуючи зазначене маємо звернути увагу на наступне. Досить важливими є законодавчі положення, в яких доводиться той факт, що виправні колонії мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами

утримання та дільниці соціальної реабілітації посідають особливе місце у прогресивній системі виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. Базовим у даному випадку є те, що за обсягом правообмежень, а отже правовим статусом засудженої особи, виправні колонії мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами утримання та дільниці соціальної реабілітації, порівняно із іншими виправними колоніями та іншими структурними дільницями, є тим орієнтиром якого прагнуть засуджені під час відбування покарання.

Комплексне системно-правове тлумачення окремих законодавчих положень, які містяться в різних розділах, главах та статтях чинного кримінально-виконавчого законодавства і стосуються визначення змісту та сутності функціонування цих двох досить важливих кримінально-виконавчих інституцій: виправної колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами утримання та дільниці соціальної реабілітації, - свідчить про нечіткість окремих формулювань, наявність певних суперечностей між цими положеннями, про відсутність законодавчого врегулювання окремих досить важливих питань. Це стосується: визначення категорій засуджених осіб, які мають перебувати у виправній колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами утримання та дільниці соціальної реабілітації; обсягу правообмежень, які є змістом та сутністю умов та порядку виконання покарання (режиму) в них; матеріальних та формальних підстав переведення у виправну колонію мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами утримання та дільницю соціальної реабілітації тощо. Ці проблеми набувають специфічного змісту, якщо аналізувати зазначені кримінально-виконавчі структурні підрозділи з точки зору реалізації прогресивної системи виконання (відбування) покарання. Саме з цих позицій системно-правовий аналіз та тлумачення наведених нами конкретних кримінально-виконавчих положень доводять, що закон не містить чіткої регламентації окремих сфер функціонування колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами утримання та дільниць соціальної реабілітації. У зв'язку із цим неможливо

чітко визначитися із відповіддю на чималу кількість питань, які стосуються: критеріїв розмежування вперше засуджених до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, невеликої та середньої тяжкості щодо їхнього направлення або у колонію мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, або ж у дільницю соціальної реабілітації, а отже доцільності законодавчого визначення можливості утримувати у дільниці соціальної реабілітації цих осіб (незалежно від строку відбуття ними покарання); доцільності утворення дільниць соціальної реабілітації в виправних колоніях мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання; чіткості законодавчого визначення правового статусу засуджених, які мають перебувати у розглядуваних структурних підрозділах; матеріальних та формальних підстав зміни умов утримання засуджених шляхом переведення із виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього рівня безпеки до колонії мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання.

Чинне кримінально-виконавче законодавство потребує більш чіткої систематизації та співвідношення кримінально-виконавчих норм щодо регламентації порядку відбування покарання у виді позбавлення волі у колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами утримання та у дільницях соціальної реабілітації з точки зору їхнього взаємозв'язку у процесі стимулювання засудженої особи до виправлення та ресоціалізації у більш оптимальні терміни, та з позиції оцінки їхнього місця в прогресивній системі виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.

Вимагає подальшого удосконалення систематизація кримінально-виконавчих норм за ознакою регулювання схожих (однакових, тотожних) сфер виконання та відбування покарання, зокрема в частині реалізації зміни умов тримання в межах однієї установи та шляхом переведення до іншої установи. Чинне регулювання підстав для зміни умов тримання як в межах однієї установи, так і шляхом переведення до іншої колонії в одній нормі (ст. 101 КВК) є недоцільним з декількох причин. Зміни законодавства призвели

до значного збільшення тих положень, які доцільно поєднати в певну підсистему з метою їхнього правильного тлумачення та сприйняття їхнього змісту та значення по відношенню до усієї прогресивної системи. Це стосується і порядку та підстав переведення до іншої установи. В чинному законодавстві відповідні положення розпорошені не лише у різних нормах, але й главах кримінально-виконавчого законодавства. До того ж, якщо переважаючим має стати досягнення виправлення в межах однієї установи, а відповідно, правовий механізм підстав тримання засуджених в різних дільницях та підстав їхнього переведення в іншу дільницю (поетапність, поступовість такого процесу), - то має змінитися і ставлення законодавця до значення тих законодавчих визначень, які доводять необхідність нового погляду на співвідношення зазначених форм прогресивної системи. Відповідно до даного підходу, вимагають законодавчого уточнення: підстави переведення з колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і колонії середнього рівня безпеки у колонію мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання; положення щодо критеріїв розмежування засуджених, які мають після відбуття не менше однієї четвертої строку покарання мають бути переведені з приміщень камерного типу або ж в звичайні приміщення колонії максимального рівня безпеки, або ж в колонію середнього рівня безпеки (адже правовий статус засуджених та обсяг право обмежень у цих структурних підрозділах є досить різним); тієї обставини, чому саме формальна підстава для переведення в колонію середнього рівня із житлового приміщення колонії максимального рівня вимагає відбутися значно більший термін покарання (до 1/2), ніж це необхідно для здійснення аналогічного переведення із приміщення камерного типу колонії максимального рівня безпеки (до 1/4).

Висновки до розділу 3

1. Відповідно до чинного законодавства, у дільницях ресоціалізації, посиленого контролю та соціальної реабілітації тримаються як засуджені, які

направлені з дільниці карантину, діагностики і розподілу, так і переведені з інших дільниць. В даному випадку законодавець не визначає з яких дільниць здійснюється переведення. Розуміння цієї ситуації є можливим лише на підставі комплексного тлумачення різних законодавчих положень, які містяться в різних розділах, главах та статтях кримінально-виконавчого законодавства. До того ж, слід орієнтуватися на поступовість змін умов утримання в ізоляції (у правовому статусі засудженого). Переведення до дільниці ресоціалізації може відтворювати як факт стимулювання (переведення з дільниці посиленого контролю), так і факт кримінально-виконавчого примусу (переведення з дільниці соціальної реабілітації). Проте конкретності щодо підстав таких переведень в чинному законі ми не отримаємо. Орієнтуючись на зміст різних статей глави ми можемо лише узагальнено та логічно визначитися із тим чи є це переведення заохоченням, чи стягненням (примусовим заходом).

2. Особливості правового статусу засуджених жінок на початковому етапі перебування у виправній установі відтворюються у наданні права мешкання засудженим жінкам, які є вагітними та мають дитину віком до трьох років, за межами установи. Існують підстави розглядати цей інститут у якості самодостатньої особливої складової однієї із форм прогресивної системи виконання покарання – зміни умов тримання засудженого в межах однієї виправної установи, який стосується специфічної категорії засуджених жінок, застосовується незалежно від терміну відбутого строку покарання, спрямований на оптимізацію їхнього виправлення завдяки формуванню та розвитку материнських почуттів та обов'язків по відношенню до дитини. Ця пільга більшою мірою стосується саме початкового етапу перебування засудженої жінки в містах позбавлення волі, а отже терміну її перебування в дільниці ресоціалізації. І це має бути відтворено у законі.

3. Співставлення змісту кримінально-виконавчих норм, які регулюють порядок та умов переведення та тримання засуджених у дільниці

соціальної реабілітації, свідчать про необхідність уточнення окремих положень в частині: визначення кола осіб, які мають там перебувати; змісту пільг та правообмежень як складових правосуб'єктності засудженої особи, яка там утримується; особливостей реалізації окремих пільг; більш чіткої та поширеної регламентації підстав та умов надання права особам, які перебувають у дільниці соціальної реабілітації, на короткострокові та більш тривалі виїзди засуджених за межі установи. Дозволи на різні види короткотривалих та більш тривалих виїздів за межі установи мають стати складовою правового статусу засуджених, які перебувають у цій дільниці, і мають бути забезпечені імперативністю рішення адміністрації.

4. Історичний та системно-правовий підхід до аналізу правових положень, які регламентують сферу посилення примусового впливу на засуджених, які систематично вчиняють правопорушення під час відбування покарання, визначають підстави переведення та порядок утримання в дільниці посиленого контролю, дозволяє виокремити напрямки подальшого удосконалення кримінально-виконавчого законодавства в цій частині: привести у відповідність із матеріальною галуззю права розуміння змісту поняття «система вчинення правопорушень», що має бути універсальним та забезпеченим підтримкою законодавця; забезпечити подальше обмеження у використанні оціночних понять (загроза безпеці, безпечність тощо), які значно поширюють межі суб'єктивного розсуду адміністрації установи; уточнити ознаки відмінностей тримання в дільниці посиленого контролю залежно від рівнів безпеки установи по виконанню покарання; законодавчо конкретизувати особливості застосування посиленого примусового впливу щодо засуджених жінок, які систематично вчиняють злісні правопорушення під час перебування в кримінально-виконавчих установах мінімального та середнього рівнів безпеки.

5. Не зважаючи на інтенсивність реформування інституту поліпшених умов тримання, до сьогодні залишаються не вирішеними питання посилення його стимулюючого значення, які відтворюються в

недосконалості як підстав застосування цього інституту, так і його змістовного та сутнісного наповнення. Чинне кримінально-виконавче законодавство зневолювало значення цього інституту як такого, ускладнило розуміння його змісту, сутності та значення. А саме головне, не сприяє визначенню його місця в прогресивній системі, серед інших її елементів. Що обумовлює доцільність поглибленого аналізу відповідних кримінально-виконавчих положень, визначення напрямків подальших змін на тлі загального реформування кримінально-виконавчого законодавства в частині застосування прогресивної системи виконання та відбування покарання.

6. Навряд чи є доцільним (подібно до умовно-дострокового звільнення) узгоджувати термін відбутого строку із тяжкістю вчинення злочину, наявністю пенітенціарного рецидиву, видом та характером вчиненого діяння (зокрема, належність до корупційних злочинів) тощо. Адже це лише наступний крок у змінах в межах установи, і не передбачає звільнення, або ж навіть мешкання за межами установи, коли фактор реальної небезпечності особи є доволі важливим. Термін для надання права перебування на поліпшених умовах має знайти своє належне місце у системі покрокового (поступового) просування засудженого до найпільгового режиму утримання, до умовно-дострокового звільнення насамкінець. Тож доцільним є повернутися до встановленого в історичному минулому універсального мінімально необхідного терміну – відбуття 1/4 строку покарання, призначеного судом.

7. Проблема поліпшених умов має вирішуватися на тлі удосконалення усієї системи стимулюючих заходів – самодостатніх елементів прогресивної системи у їхньому тісному взаємозв'язку та доповненню. Лише системний підхід з позиції забезпечення поступового та поетапного процесу виправлення засудженої особи дозволить віднайти належне місце для цього історично виправданого кримінально-виконавчого інституту. Практика правозастосування не підтверджує той факт, що цей інститут входить до сфери першочергових інтересів засуджених. Вважаємо,

що чинні зміни в правовому статусі засудженої особи, які є наслідком переведення її на поліпшені умови, не справляють належного заохочувального впливу, оскільки не суттєво змінюють її становище. Посилення його значення та міри (ступеню) впливу на процес виправлення саме на етапі перебування засудженого в дільниці ресоціалізації можливо лише шляхом наповнення його змісту такими пільгами, які є важливими для соціальної адаптації та розвитку особистості засудженої особи. Це має бути право на відпустку (як в межах установи, так і з правом виїзду за її межі); додаткові короткострокові побачення за межами установи; різновиди надання можливостей бути присутнім на різних культурних та спортивних заходах за межами установи.

8. Інтенсивність реформування суто кримінально-виконавчого інституту «заходів заохочення» не додала чіткості у відповідних законодавчих визначеннях, не поглибила зміст інформації щодо розуміння співвідношення таких категорій як «заохочувальна система» кримінально-виконавчого права та елементи цієї системи; критеріїв розмежування між окремими заходами (пільгами) разового застосування та цілими заохочувальними інститутами (наприклад, поліпшеними умовами); важливості дотримання взаємозв'язку та поступовості у їхньому застосуванні, а відповідно і визначенні підстав для цього; підстав застосування різних заохочувальних заходів, кола засуджених осіб, які можуть сподіватися на отримання додаткових пільг, доцільного переліку видів заохочувальних заходів тощо.

9. Суперечливість інституту, визначеного у ст. 130 КВК, полягає у тому, що до нього віднесені як разові заходи заохочення, які стосуються усіх засуджених, не залежать від терміну відбування покарання, - так і ті, що набувають додаткових сутнісних ознак, оскільки стосуються не усіх засуджених, а лише тих, хто досяг наступного етапу у реалізації прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Ці заходи містять у собі заохочувальні властивості більш

високого рівня, поширюють межі соціальних зв'язків та можливості поліпшення правового стану в ізоляції на більш тривалий термін. А отже є складовою правового статусу перебування в конкретній дільниці (зокрема, дільниці соціальної реабілітації).

10. Чинна неузгодженість матеріальних підстав у застосуванні різних заходів заохочення, відмінних за своєю правовою природою, соціальною сутністю та місцем серед елементів прогресивної системи є додатковим підтвердженням їхнього розмежування та утворення різних підсистем заохочувальних заходів відповідно до конкретних етапів реалізації прогресивної системи та кола осіб, яких ці заходи стосуються. Одним із варіантів розмежування заходів заохочення може стати їхнє узгодження із етапами здійснення прогресивної системи під час реалізації виправного процесу, що можна розглядати як певний критерій їхньої класифікації.

11. Системно-правовий аналіз та тлумачення конкретних кримінально-виконавчих положень, що стосуються порядку та умов реалізації прогресивної системи шляхом переведення до дільниці соціальної реабілітації або ж до колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, доводять той факт, що закон не містить чіткої регламентації цих сфер функціонування відповідних установ по виконанню покарання. У зв'язку із цим неможливо чітко визначитися із відповіддю на чималу кількість питань, які стосуються: критеріїв розмежування вперше засуджених до позбавлення волі за кримінальні правопорушення, вчинені з необережності, нетяжкі злочини (за новою класифікацією кримінальних правопорушень) щодо їхнього направлення або у колонію мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, або ж у дільницю соціальної реабілітації, а отже доцільності законодавчого визначення можливості утримувати у дільниці соціальної реабілітації цих осіб (незалежно від строку відбуття ними покарання); доцільності утворення дільниць соціальної реабілітації в виправних колоніях мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання; чіткості законодавчого визначення

правового статусу засуджених, які мають перебувати у розглядуваних структурних підрозділах; матеріальних та формальних підстав зміни умов утримання засуджених шляхом переведення із виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього рівня безпеки до колонії мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання.

12. Виправна колонія мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання та дільниця соціальної реабілітації мають існувати як самостійні та самодостатні кримінально-виконавчі інституції, які відіграють суттєву роль у реалізації прогресивної системи виконання покарання. У адміністрації та засуджених має бути альтернативний вибір з урахуванням усіх обставин справи та характеристики засудженої особи, оцінки доцільності реалізації окремих пільгових інститутів (проживання з разом із сім'єю за межами установи; надання короткострокової відпустки тощо), - перевести засуджену особу до виправної колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, чи змінити умови відбування покарання шляхом переведення до дільниці соціальної реабілітації. Проте законодавчо мають бути чітко визначені матеріальні та формальні підстави переведення із одного виду колонії до іншого.

РОЗДІЛ 4

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ІНСТИТУТИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОДАЛЬШОГО ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ, ЯК ЕЛЕМЕНТИ ПРОГРЕСИВНОЇ СИСТЕМИ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Загальною характерною властивістю сучасних вітчизняних наукових досліджень кримінально-правового напрямку (в широкому розумінні) як таких, що стосуються комплексних аспектів відправлення кримінального правосуддя в Україні, є визнання того, що застосування традиційного карального заходу державного примусу у разі вчинення кримінального правопорушення – покарання не завжди є достатньо ефективним заходом у боротьбі із злочинністю. Про це свідчать невтішні дані щодо кількісних та якісних показників злочинності в Україні.

Важливим є те, що останнім часом поєднуючою ознакою досліджень кримінально-правового, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого напрямку є посилення уваги до стимулюючих властивостей різних кримінально-правових інституцій як таких, що заохочують позитивну посткримінальну поведінку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, до пошуків шляхів раціонального обмеження сфери та інтенсивності застосування кримінальної репресії та підвищення ефективності кримінального правосуддя, а відповідно прискорення виправлення засуджених, відшкодування завданих збитків, усунення шкоди в більш оптимальні терміни, економії матеріальних ресурсів під час здійснення кримінального судочинства тощо [75, с. 1; 197, с. 1].

Оптимальному вирішенню усіх цих завдань насамперед сприяють різні види звільнення від відповідальності та покарання. Тож сучасні тенденції наукової розробки концепції принципів та загальних засад звільнення від покарання, вивчення та аналітичного огляду зарубіжного досвіду щодо

виявлення певних традиційних особливостей та унікальних видів звільнення від покарання все частіше відтворюються у доведенні соціальної обумовленості та тісної взаємодії різних підсистем видів звільнення від покарання, їхнього особливого значення у створенні та забезпеченні ефективного функціонування системи заходів правового впливу на протиправну поведінку, загалом, стимулюючого впливу, зокрема [59, с. 2, 5].

Те, що система різних видів звільнення від покарання за чинним кримінальним законодавством України складається із доволі розгалуженої сукупності підсистем більш нижчого рівня (залежно від стадії кримінального правосуддя, зокрема) доводить зміст відповідних законодавчих положень, що містяться у Розділі XII Загальної частини «Звільнення від покарання та його відбування» (ст.ст. 74-87 КК). За чинним кримінальним законодавством особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, може бути звільненою від покарання та його відбування на різних стадіях кримінального правосуддя. Інститути звільнення від призначення покарання, від його реального відбування за своєю сутністю та змістом є відтворенням принципу гуманізму та економії заходів кримінального впливу. На відміну від звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання застосовується тільки до засуджених осіб. Звільнення від покарання здійснюється тільки судом. Виключенням є види звільнення, які здійснюються на підставі закону України про амністію чи акта про помилування.

КК передбачає доволі значний перелік різних видів звільнення від покарання. Звільнення від покарання без його призначення: 1) у зв'язку з втратою особою суспільної безпеки (ч. 4 ст. 74 КК); 2) у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК); 3) у зв'язку з хворобою особи (ч. 2 та ч. 3 ст. 84 КК); 4) неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК). Звільнення від відбування призначеного судом покарання: 1) із випробуванням (ст.ст. 75 та 104 КК); 2) із випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК); 3) у зв'язку із закінченням строків давності

виконання обвинувального вироку (ст.ст. 80 та 106 КК); 4) умовно-дострокове звільнення (ст.ст. 81 та 107 КК); 5) у зв'язку з психічною хворобою (ч. 1 ст. 84 КК); 6) у зв'язку з іншою (не психічною) тяжкою хворобою (ч. 2 ст. 84 КК); 7) вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК); 8) у зв'язку із законом про амністію (ч. 2 ст. 86 КК); 9) у зв'язку з декриміналізацією діяння, за яке особу засуджено (ч. 2 ст. 74 КК); 10) у зв'язку з вимогами другого розділу Прикінцевих та перехідних положень КК (п.п. 1, 6 - 8, 11; ч. 1 п. 14; п.п. 15 - 18). Крім цього КК передбачає випадки заміни покарання більш м'яким: а) невідбутої частини покарання (ст. 82 КК); б) вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до трьох років (ч. 4 ст. 83 КК); в) у зв'язку із законом про амністію (ч. 3 ст. 86 КК); г) на підставі акту про помилування (ст. 87 КК), а також пом'якшення покарання: а) на підставі закону про амністію (ч. 2 ст. 86 КК); б) якщо призначена засудженому міра покарання перевищує санкцію нового закону (ч. 3 ст. 74 КК) тощо [179, с. 28-34].

Отже за наявності визначених у КК підстав особа, винна у вчиненні злочину, може бути звільнена від призначення покарання взагалі. Після визначення судом у вирокі обсягу кримінальної відповідальності, виду та терміну покарання, винна особа може бути звільнена від відбування призначеного покарання (як умовно, так і остаточно), якщо існують для цього підстави. Насамкінець, засуджена особа (за наявності різних підстав) може бути звільненою вже під час відбування покарання. Узагальнений підхід до положень, які містяться у Розділі XII Загальної частини (ст.ст. 74-87 КК), а отже до кримінально-правових норм, які регулюють сферу застосування усіх вище зазначених видів звільнення від покарання, доводить, що під звільненням від покарання та його відбування слід розуміти передбачені в КК випадки незастосування судом до винної особи покарання або припинення подальшого його відбування. Звільнення від покарання можливе лише в тих випадках, коли його мета може бути досягнута без реального відбування покарання (в цілому чи його частини) або коли її

досягнення надалі стає неможливим і безцільним (важка хвороба засудженого) чи недоцільним (давність виконання обвинувального вироку).

Особливе значення мають різні види звільнення особи, яка реально відбуває призначене судом покарання, вже на стадії його виконання (відбування). Що справедливо надало науковцям підстави визначитися із цими видами як видами звільнення від подальшого відбування покарання. Ця підсистема видів звільнення від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі має специфічне наповнення у порівнянні із іншими підсистемами звільнення від покарання, оскільки стосується осіб, які мають більш сталу антисоціальну настанову, потребують тривалого комплексного карально-виховного впливу, передбачають цілеспрямоване поетапне застосування цілою системою державних органів спеціального інструментарію (механізму) реалізації виправного процесу під час виконання та відбування даного виду покарання. Ефективність функціонування системи заходів правового впливу на протиправну поведінку, не в останню чергу, залежить від стимулюючого змістовного та сутнісного наповнення цих видів звільнення, а отже від чіткості та повноти законодавчих визначень, кримінально-виконавчого характеру, зокрема.

Предметом нашого розгляду стануть три види такого звільнення: умовно-дострокове звільнення (ст. 81 КК), заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК) та звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей (ст. 83 КК). Саме в цих різновидах звільнення від подальшого відбування призначеного судом покарання у виді позбавлення волі на певний строк відтворюється суттєве заохочувальне значення потенційної можливості: дострокового звільнення від його відбування засуджених жінок, які є вагітними, або ж мають при собі дитину у віці до трьох років, з моменту набуття стану вагітності та наявності дитини; пом'якшення призначеного покарання у виді позбавлення волі шляхом його заміни на інше покарання, яке є більш м'яким, після відбуття певного строку покарання та досягнення належного ступеня виправлення;

умовно-дострокового звільнення від реального відбування частини призначеного судом покарання за умови відбуття мінімально-необхідної частини покарання та доведення стану виправлення.

Проблема звільнення від покарання та його відбування справедливо визнається однією із найбільш складних у теорії сучасного кримінального права. В цій проблемі віддзеркалюються багаточисельні виклики сьогодення, пов'язані із забезпеченням прав та свобод людини та громадянина в будь-якій сфері життєдіяльності, а отже і сфері кримінального правосуддя. Визнаючи в цілому той факт, що інститут звільнення від покарання та його відбування є загалом прогресивним кримінально-правовим явищем, спроможним бути ефективним та корисним, тим не менш вчені визнають необхідність подальшого суттєвого реформування кримінального законодавства, що має зробити правові норми більш конкретними, чіткими, а отже зрозумілими [249, с. 1, 11]. Проте за умов інтенсивного реформування кримінально-виконавчого законодавства на порядок денний постає питання суттєвого переосмислення не лише суто кримінально-правових доктринальних положень щодо змісту та сутності різних видів звільнення від покарання, його пом'якшення, але й їхнього місця та значення в загальному процесі виконання та відбування покарання, ступеню їхнього впливу на дієвість виконавчої системи щодо досягнення мети покарання.

Визначившись попередньо із доцільністю віднесення до форм прогресивної системи умовно-дострокового звільнення (ст. 81 КК), заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК) та звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей (ст. 83 КК) - як міждисциплінарних інститутів, що регулюються нормами кримінального та кримінально-виконавчого права, маємо намір здійснити більш поглиблений розгляд окремих аспектів правової сутності та особливостей їхньої реалізації на тлі визначення подальших напрямків удосконалення кримінально-правових та кримінально-виконавчих положень, спрямованих на посилення сутнісних заохочувальних властивостей цих видів

дострокового припинення відбування найсуворішого покарання як елементів прогресивної системи виконання покарання.

Вважаємо що виконанню цього завдання сприятиме більш поглиблений аналіз співвідношення підстав застосування інститутів, передбачених ст.ст. 81, 82 КК, як таких що стосуються різних етапів реалізації прогресивної системи; звернення до такого актуального та дискусійного питання як доцільність формулювання різних видів умовно-дострокового звільнення та посилення значення випробувального терміну у процесі досягнення остаточного виправлення та ресоціалізації засуджених осіб, які достроково були звільнені від відбування покарання у виді позбавлення волі; історичних аспектів щодо внесення змін у виправно-трудове (кримінально-виконавче законодавство) в частині регулювання сфер застосування розглянутих інститутів; доцільності виокремлення специфічної сфери регулювання кримінально-виконавчих відносин, пов'язаних із реалізацією дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі (або ж його пом'якшення) стосовно засуджених жінок, які є вагітними, або ж мають при собі дитину віком до трьох років.

4.1 Співвідношення підстав застосування умовно-дострокового звільнення та заміна покарання на інше більш м'яке: тенденції удосконалення законодавства

Історично важливим є той факт, що до скасування у 1939 році умовно-дострокового звільнення, цей інститут мав два підвиди: у вигляді повного звільнення від заходів соціального захисту та у вигляді заміни цих заходів іншими більш м'якими. Останній вид розглядався також як можливість дострокового звільнення від того покарання, яке призначав суд. Питання застосування дострокового звільнення (або ж заміни покарання) покладалися у 30-х роках на спостережні комісії при виправно-трудових закладах. У 1954 році з поновленням інституту умовно-дострокового звільнення

встановлюється виключно судовий порядок розгляду даного питання. Проте умовно-дострокове звільнення все ще відтворювалося як безпосередньо у достроковому звільненні від подальшого відбування покарання, так і в заміні покарання більш м'яким. І лише в Основах кримінального законодавства СРСР та союзних республік 1958 року законодавець вже розмежує умовно-дострокове звільнення та заміну одного покарання на інше більш м'яке покарання. До цього часу заміна покарання розглядалася як форма умовно-дострокового звільнення [185, с. 246-247; 306, с. 62-63].

Тож такий історичний стан речей не міг не позначитися у подальшому на визначенні правової сутності заміни покарання на інше більш м'яке та його співвідношення із умовно-достроковим звільненням. І з'ясування питання триває до сьогодні і стосується переважно саме заміни покарання у виді позбавлення волі на інше покарання. Оскільки у 93 % випадків суди застосовують заміну покарання на більш м'яке саме по відношенню до виконання та відбування найсуворішого покарання у виді позбавлення волі на певний строк [59, с. 19].

Одні вчені складність правової природи міждисциплінарного інституту, передбаченого ст. 82 КК, пов'язують із ускладненням процесуальних аспектів виконання умов цієї норми: звільнення від відбування одного покарання та призначення нового виду покарання [52] Той факт, що засудженій особі одне покарання замінюється на інше, розцінюється окремими вченими як доказ того, що цей інститут взагалі не належить до видів звільнення від покарання [358, с. 407].

Проте в більшості випадків, як за чинності попереднього законодавства, так і сучасного кримінального законодавства, вчені намагалися підійти до вирішення цієї проблеми з позицій індивідуалізації виконання призначеного покарання у виді позбавлення волі. Так в спеціальних дослідженнях пострадянського періоду, присвячених безпосередньо проблемам заміни покарання в процесі його виконання, цей міждисциплінарний інститут переважно розглядався у взаємозв'язку із

індивідуалізацією виконання покарання, призначеного судом. Пропонувалося розглядати заміну покарання як індивідуалізацію покарання на стадії виконання вироку суду шляхом виходу за його межі [330, с. 29-31].

В сучасній науковій доктрині дещо інший підхід у співвідношенні принципу індивідуалізації виконання покарання та заміни покарання на інше більш м'яке. На думку О.М. Кревсуна цей інститут виступає «кримінально-правовим заходом індивідуалізації умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або різновидом заохочувальних норм...одним із завершальних інститутів у процесі реалізації прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк [162, с. 9].

З такою правовою характеристикою співвідношення інститутів, передбачених ст. 81 та ст. 82 КК, ми не погоджуємося. Буквальне тлумачення словосполучення «захід індивідуалізації умовно-дострокового звільнення» дозволяє розглядати заміну покарання як підвид умовно-дострокового звільнення. Проте це два самостійні, самодостатні види скорочення терміну реального перебування засудженої особи в місцях позбавлення волі, які застосовуються за різних формальних та матеріальних підстав, на різних етапах відбування покарання. Принцип індивідуалізації спрацьовує в тому випадку, коли у особи існують підстави для застосування як ст. 81 КК, так і ст. 82 КК. Якщо орієнтуватися на етимологічну та семантичну характеристику категорії «індивідуалізація» маємо зазначити, що залежно від індивідуальних властивостей особи, в даному випадку суд може застосувати або ж заміну призначеного судом покарання на інше більш м'яке, або ж умовно-дострокове звільнення. Інститут, передбачений ст. 82 КК – самодостатній, більш нижчий етап стимулювання до виправлення та заміни суворих режимних вимог ізоляції на більш пільговий правовий статус іншого альтернативного покарання з подальшою перспективою умовно-дострокового звільнення.

Підхід в оцінці зміни невідбутої частини покарання на інше покарання більш м'яке залежить від тих критеріїв, які обираються у якості основних при

визначенні його сутності та значення. Виходячи із предмету нашого дослідження, маємо всі підстави віднести цей міждисциплінарний інститут до стимулюючих видів звільнення від конкретного виду покарання, яким є позбавлення волі на певний строк. І хоча заміна покарання більш м'яким, як різновид звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі, передбачений вітчизняним законодавством, не відома більшості європейських держав, - маємо погодитися із тим, що це один із альтернативних варіантів корегування державою обсягом примусового впливу на особу під час реалізації найсуворішого покарання [248, с. 223].

Про чинні проблеми розмежування між розглядуваними інститутами свідчить і правозастосовна судова практика. Вчені відмічають типовість ситуації, коли суди безпідставно відмовляють у достроковому звільненні від відбування покарання на підставі врахування тяжкості вчиненого злочину, стягнень, що погашені, невідшкодування завданої злочином шкоди засудженим, який не мав заробітку тощо. Звертається увага на те, що суди у своїй ухвалі щодо застосування заміни покарання практично щодо кожного четвертого засудженого лише зазначають той факт, що засуджений став на шлях виправлення, що підтверджується його сумлінною поведінкою та ставленням до праці. Проте суд не пояснює те, в чому саме полягає сумлінна поведінка. Найчастіше підставою для такого висновку (у 61, 2 %) є те, що засуджений має заохочення [59, с. 19, 21].

Також підтвердженням недосконалості досліджуваних інститутів свідчить і наше проведення анонімне опитування персоналу УВП та засуджених до позбавлення волі. Так, на питання «Чи варто на законодавчому рівні визначати співвідношення підстав умовно-дострокового та інших видів звільнення від відбування покарання?» засуджені до позбавлення волі відповіли таким чином: 46% респондентів (244 особи) переконані у тому, що на законодавчому рівні варто визначити співвідношення підстав умовно-дострокового та інших видів звільнення від відбування покарання; а ще стільки ж (46%) (244 особи) – вважають, що це слід зробити частково; у свою чергу, 8% (46 осіб) не бачать у

цьому ніякого сенсу (додатки А, Б). У свою чергу, персонал УВП на це питання дав наступні відповіді: 43% (230 осіб) респондентів думають, що слід на законодавчому рівні визначити співвідношення підстав умовно-дострокового та інших видів звільнення від відбування покарання; ще 50% – що це варто здійснити частково, а 7% (37 осіб) – заперечують такий підхід (додатки В, Г).

Що закономірно посилює актуальність більш поглибленого дослідження проблеми співвідношення розглянутих інститутів, пошуків вирішення доволі складного питання – визначення законодавчих засобів підтвердження їхнього взаємозв'язку та доповнення у загальному процесі виправлення засудженої особи, формування нового погляду на оцінку чинних підстав застосування як умовно-дострокового звільнення, так і заміни покарання на інше більш м'яке покарання з метою з'ясування доцільних напрямків подальшого удосконалення законодавства, в загалі, кримінально-виконавчого, зокрема. Основою має стати аналіз відповідних чинних правових положень. Проте розглядати ці положення доцільно не в той послідовності, в якій вони визначені у кримінальному законодавстві, а відповідно до того місця та значення, які вони відіграють у загальній системі здійснення виправного впливу на засуджену особу, за умови дотримання поетапної підготовки особи до її звільнення із установи закритого типу по виконанню покарання у виді позбавлення волі.

Тож кримінально-правовим інститутом, який ми маємо спочатку розглянути, є заміна невідбутої частини покарання у виді позбавлення на певний строк іншим покаранням - більш м'яким (ст. 82 КК) [166, с. 32]. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким можлива тільки при відбуванні покарання у виді обмеження або позбавлення волі. Інші види покарання не можуть бути замінені більш м'яким. Закон не забороняє заміну невідбутої частини покарання на будь-яке покарання, яке є більш м'яким. Тому позбавлення волі може бути замінене засудженому не тільки на обмеження волі, а, наприклад, на арешт, або виправні роботи тощо. Проте, відповідно до ч. 1 ст. 82, більш м'яке покарання призначається у межах

строків, установлених у Загальній частині КК для даного (тобто обраного судом більш м'якого) виду покарання і не повинне перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного вироком.

Замінюючи невідбуту частини основного покарання більш м'яким, суд може звільнити засудженого також і *від додаткового* покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (ч. 2 ст. 82). Додаткове покарання при цьому нічим не замінюється, від його відбування засуджений звільняється повністю, і таке звільнення від додаткового покарання вважається безумовним.

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким *має безумовний* і остаточний характер, коли перед особою не ставляться які-небудь вимоги в зв'язку з її звільненням. Відповідно вона не може бути скасована через неналежну подальшу поведінку засудженого. Проте, якщо засуджений, відбуваючи більш м'яке покарання, вчинить новий злочин, суд, за правилами статей 71-72 КК, до покарання за знову вчинений злочин приєднує невідбуту частину саме більш м'якого, а не початкового виду покарання.

Матеріальною підставою застосування цього виду звільнення від подальшого відбування позбавлення волі є досягнення певного ступеня виправлення – засуджений має стати на шлях виправлення та відбути певну частину призначеного судом строку покарання. Положення про те, що засуджений став на шлях виправлення, означає, що його поведінка і сумлінне ставлення до виконання обов'язків в період відбування покарання засвідчили успішність процесу виправлення і можливість ефективного продовження його за умови застосування до засудженого більш м'якого виду покарання.

Формальна підстава полягає у необхідності відбути певний термін призначеного судом покарання: не менше третини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості (крім корупційних злочинів), а також за необережний тяжкий злочин; не менше половини строку покарання, призначеного судом за корупційні злочини середньої тяжкості, за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо

тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі; не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання. [167, с. 32]. Тож за умови відбуття мінімально необхідного терміну покарання (1/3) у певної категорії засуджених є можливість суттєво змінити свій правовий статус і подовжити процес виправлення вже в зовсім інших умовах, які не передбачають ізоляцію особи від суспільства. Проте це все ж таки лише заміна покарання, а отже звільнення, умовно кажучи, лише від ізоляції, а не від покарання як такого. Можливість реального звільнення від відбування призначеного судом покарання у виді позбавлення волі на певний строк може настати у разі умовно-дострокового звільнення.

Відповідно, наступним є інститут умовно-дострокового звільнення від подальшого відбування позбавлення волі (ст. 81 КК). За попереднім законом засуджені, до яких не застосовувалося умовно-дострокове звільнення, становили значну питому вагу. Обмеження (в залежності від тяжкості злочину, наявності рецидиву) стосувалися переважно осіб, які відбували позбавлення волі. За новим кримінальним законодавством сфера дії умовно-дострокового звільнення від відбування покарання значно поширилася. За чинним законодавством, згідно зі ст. 81 КК, умовно-достроковому звільненню підлягають усі особи, які реально відбувають покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк (за наявності визначених законом підстав) [167, с. 31-32]. До того ж, особа може бути умовно-достроково звільнена і від відбування додаткового покарання - повністю або частково. Таким додатковим покаранням, від якого можна звільнити достроково (тобто до закінчення строку), є лише позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Часткове звільнення від відбування

додаткового покарання може відбутися, наприклад, у виді зменшення строку позбавлення права обіймати певні посади, застосованого як додаткове покарання. При умовно-достроковому звільненні від відбування основного покарання засудженого суд може вирішити питання про його повне або часткове звільнення від відбування і додаткового покарання не тільки тоді, коли про це порушено питання у поданні органу, який відає виконанням покарання, а й за своєю ініціативою.

Підставою для застосування умовно-дострокового звільнення є наявність певних матеріальних та формальних підстав, чітко визначених у кримінальному законодавстві. Засуджений своєю сумлінною поведінкою і ставленням до праці має довести своє виправлення. Зазвичай це законодавче визначення (матеріальна підстава) тлумачиться у правозастосуванні як таке, що передбачає зразкове дотримання вимог режиму, участь у самодіяльних організаціях засуджених, беззаперечне виконання законних вказівок і розпоряджень адміністрації органів кримінально-виконавчої системи, відсутність порушень дисципліни, належне (в кращому випадку - товариське) ставлення до інших засуджених. Бажано щоб це була поведінка, на яку повинні орієнтуватися інші особи, які відбувають покарання. При застосуванні умовно-дострокового звільнення від відбування покарання суди повинні враховувати поведінку засудженого за весь період відбування ним покарання, а також дані про його попередні судимості та відшкодування матеріальних збитків.

У якості формальної підстави визначається певний термін покарання, який засуджена особа має відбути. Засуджена особа має фактично відбути встановлену ч. 3 ст. 81 КК частину призначеного судом покарання: не менше половини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості (крім корупційних злочинів), а також за необережний тяжкий злочин; не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за корупційні злочини середньої тяжкості, за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше

відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі; не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання. Цим законодавець передбачає усунення можливості необґрунтованого звільнення осіб, які не виправилися, забезпечення загального попереджувального впливу покарання на інших осіб і карального впливу на конкретну засуджену.

Отже за основу визначення мінімально необхідної частини строку, після відбуття якої можливе застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, покладено не лише тяжкість вчиненого злочину, також той факт, що особа раніше звільнялася умовно-достроково від відбування покарання, але й характер протиправної поведінки (вид суспільно небезпечної поведінки). Відповідно до змін кримінального законодавства, внесених у 2014 році, суттєво посуворішали умови застосування умовно-дострокового звільнення щодо осіб, які вчинили корупційні злочини. Проте роз'яснення стосується лише корупційних злочинів середньої тяжкості. В той час як не зрозумілим є порядок застосування умовно-дострокового звільнення до осіб, які вчинили корупційні злочини невеликої тяжкості та тяжкі, якщо розуміти, що п. 3 ч. 2 ст. 81 КК стосується і особливо тяжких злочинів корупційного спрямування.

Маємо погодитися із тим, що і матеріальні, і формальні підстави будь-якого кримінально-правового інституту знаходяться у обумовленому взаємозв'язку, спрямовані на здобуття одного результату, і лише у сукупності можуть тягнути певні правові наслідки для засудженої особи [244, с. 181]. Проте досліджуватися вони мають окремо. Тим більш, що до сьогодні в доктрині права існують доволі різні бачення щодо якісних та кількісних ознак як матеріальних, так і формальних підстав застосування умовно-дострокового звільнення, так і заміни покарання у виді позбавлення

волі на інше більше м'яке. До того ж, маємо намір дослідити це проблемне питання саме у співвідношенні суто кримінально-виконавчих аспектів дотримання поетапності у застосуванні прогресивної системи як такої.

В доктрині кримінального та кримінально-виконавчого права тривають дискусії щодо доцільних показників, які мають довести істинність виправлення особи, яка сподівається на умовно-дострокове звільнення та заміну покарання. Ця дискусія стосується значної кількості проблемних аспектів, зокрема: розуміння сумлінності поведінки та ставлення до праці; співвідношення таких показників як поведінка, праця, навчання, участь у виховних заходах, у самодіяльних організаціях, відшкодування збитків, ставлення до потерпілого, підтримання зв'язку із зовнішнім світом з точки зору значення та впливу на остаточне рішення адміністрації установи та суду; критеріїв, які б дозволили оцінити психологічні та моральні зміни у свідомості засудженого; співвідношення статистичних даних щодо наявності у засудженого заохочень та стягнень та суб'єктивної оцінки зміни його ціннісних орієнтацій та настанов тощо. Суперечливість та складність оцінки поведінки засудженого підтверджується тим, що вже загальновизнаним є те, що як формальна відсутність стягнень у засудженого не обов'язково підтверджує реальність його виправлення, так і наявність окремих стягнень (якщо враховувати ступінь негативного впливу ізоляції на особистість засудженого), - не може свідчити про антисоціальну настанову цієї особи.

З одного боку, лунають пропозиції значно поширити межі суб'єктивної оцінки підстав для застосування умовно-дострокового звільнення (Є.О. Письменський). Доводиться, що дані про поведінку та ставлення до праці мають оцінюватися у сукупності із багатьма іншими даними, які підтверджують про втрату, або ж суттєве зниження суспільної небезпечності особи: спосіб життя до вчинення злочину; попередня злочинна діяльність; характер та ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину; ставлення винного до вчиненого злочину: прагнення відшкодувати завдані злочином збитки; психологічні якості; наявність родичів; умови, в які особа може

потрапити після звільнення; обіцянка жити в правомірний спосіб; реальна можливість працевлаштуватися; згода (клопотання, порука) трудових колективів, громадських організацій, окремих громадян контролювати поведінку звільненого [248, с. 182, 185, 196; 249, с. 15, 24]. Ці дані пропонується розглядати як додаткові критерії доведення виправлення.

Як на нашу думку, більшість із зазначених даних вже враховані судом під час визначення виду та терміну покарання. Навряд чи доцільним є їхня оцінка як рівнозначних щодо кримінально-виконавчої характеристики. А саме щодо поведінки під час відбування покарання. Щодо реальної можливості працевлаштуватися, наявності згоди (клопотання, поруки) трудових колективів, громадських організацій, окремих громадян контролювати поведінку звільненого, - слід зазначити, що їхня відсутність не може бути підставою для відмови у застосуванні умовно-дострокового звільнення. Історія вже знає такий підхід, коли достроково звільнитися могла лише особа, яка мала підтвердження щодо свого працевлаштування після звільнення. Це питання має стати суттєвою складовою процесу підготовки засудженої особи до дострокового звільнення з перших етапів перебування у в'язниці.

Обґрунтовується і доцільність більш вузьких підходів щодо кількісних та характерних ознак предмету оцінювання. В.Я. Конопельський пропонує сумлінність поведінки розглядати як стан, коли засуджена особа свідомо дотримується режиму відбування покарання, виконує законні вимоги адміністрації. Отже основним показником (а отже критерієм оцінки поведінки) є стан дотримання засудженим порядку та умов відбування покарання, виконання ним своїх обов'язків. Інші показники мають другорядне значення, а отже не повинні суттєво впливати на вирішення питання щодо можливостей умовно-дострокового звільнення [150, с. 169-170]. До речі, відсутність дисциплінарних стягнень за порушення режиму відбування покарання та трудової дисципліни, сумлінне ставлення до обов'язків, покладених на засудженого, або ж просто виконання засудженим

правил відбування покарання, - все частіше розглядається російськими вченими як достатня підстава для застосування умовно-дострокового звільнення [9; 76].

На тлі такого різного розуміння сумлінної поведінки та ставлення до праці, все чіткіше стали виявлятися намагання взагалі невілювати різницю в підставах застосування розглядуваних інститутів. Прикладами такого підходу, на наш погляд, є намагання переглянути основи в частині визначення матеріальних та формальних підстав цих інститутів, пропозиції по-новому поглянути на виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі як на складний та довготривалий процес, протягом якого далеко не завжди досягається мета виправлення.

Зокрема, на особливу увагу заслуговує наукова позиція Є.О. Письменського, відповідно до якої недосконалість законодавчого формулювання щодо визначення матеріальних підстав, зокрема умовно-дострокового звільнення, справедливо вбачається у тому, що може йтися не про остаточне виправлення засудженого, а лише створення умов (можливостей) для завершення процесу виправлення поза режимом відбування покарання. Тож доводиться можливість підходу до виправлення в умовах ізоляції як до початку формування у засудженого стійкої правослухняної поведінки, в основу якої має бути покладено результативність психолого-педагогічного процесу, спрямованого на зміну в засуджених ціннісних орієнтацій, психологічних та моральних якостей [248, с.182, 185].

Такий підхід відкриває нові можливості в оцінці підстав, які формулюються у ст. ст. 81 та 82 КК. Так однією із тенденцій в дослідженні матеріальних підстав застосування умовно-дострокового звільнення є доведення необхідності поширення сфери застосування цього інституту за рахунок зниження вимог до ступеню виправлення. Так Д.В. Козначєєва доводить доцільність застосування умовно-дострокового звільнення і до осіб, які твердо встали на шлях виправлення. На думку автора, такий підхід

сприятиме подальшій гуманізації кримінального покарання та досягненню поставлених перед покаранням цілей. Орієнтиром для визначення ступеня виправлення є сумлінна поведінка та сумлінне ставлення до праці [134, с. 4, 9-10, 13]. Проте маємо погодитися із тим, що у такий спосіб проблема розмежування матеріальних підстав у застосуванні ст. 81 КК та ст. 82 КК не буде вирішеною [248, с. 236]. Вона навіть ще більше ускладниться.

Здійснюючи аналіз тих проблем, в яких зазвичай відтворюється складність визначення саме цієї стадії, а відповідно складність оцінки тих зрушень в поведінці засудженої особи, які свідчать про недоцільність її подальшого перебування в ізоляції, з одного боку, про відсутність впевненості щодо остаточного виправлення особи, з іншого боку, - вчені пропонують своє бачення вирішення даної проблеми. Як варіант пропонується суттєво формалізувати критерії визначення ступеню виправлення засудженого при умовно-достроковому звільненні та заміни покарання.

Так О.П. Горох доводить той факт, що неоднозначність законодавчих визначень можна невілювати (або ж усунути) шляхом розроблення концепції більш чіткої формалізації матеріальних підстав застосування розглядуваних міждисциплінарних інститутів. Зокрема, пропонується формалізацію правил їхнього застосування розглядати як підпорядкованість системі встановлених критеріїв, які обмежують можливість довільного застосування як умовно-дострокового звільнення, так і заміни покарання на більш м'яке. Стан виправлення засудженого, в свою чергу, запропоновано оцінювати з використанням розробленої автором системи балів. Зокрема, доводиться те, що під час вирішення питання про застосування як ст. 81 КК, так і ст. 82 КК у якості критеріїв, що доводять сумлінність поведінки та ставлення до праці можуть бути одні і ті ж показники. Проте при застосуванні ст. 81 КК таких показників має бути більше. Так, на думку автора, засуджених, які лише зайняті суспільно корисною працею без поліпшення її якісних показників,

слід вважати такими, що лише «стали на шлях виправлення» [59, с. 20, 21, 27].

Є.О. Письменський пропонує: розрізнити два ступеня виправлення (перший та другий); розробити систему умовних одиниць оцінки виправлення – певні бали, які мають нараховуватися адміністрацією виправних установ в залежності від стану виконання режиму, ставлення до загальноосвітнього та професійно-технічного навчання, відсутності ухилень від праці та дотримання вимог безпеки праці, участі у виховних заходах, в самодіяльних організаціях, у богослужіннях і релігійних обрядах, зайняття фізкультурою. На його думку, особа може підлягати умовно-достроковому звільненню якщо досягла першого ступеню виправлення (довела своє виправлення), отримала не менше 200 балів мінімум за трьома показниками. Відповідно, досягнення другого ступеню, відтворюється у наявності не менше 100 балів мінімум за двома показниками. Найвищі бали отримує особа, які не має стягнень і має щонайменше два заохочення (до 100 балів). Автор допускає нерівномірне поводження, коли у засудженого наявні не більше двох стягнень і одне заохочення (до 50 балів) тощо. Факт наявності більше трьох стягнень та відсутність заохочень виключає, на думку вченого, застосування положень ст. ст. 81 та 82 КК [248, с. 239-241; 249, с. 17]. Звертає на себе увагу той факт, що саме відсутність стягнень та наявність заохочень автор розглядає як найголовніші підстави для отримання найвищих балів.

Не заперечуючи важливість такої формалізації щодо оцінки поведінки засудженої особи, слід все ж таки зауважити про певну складність реалізації цих положень у правозастосуванні, яка пов'язана із необхідністю чіткого контролю та фіксуванням факту набрання (втрати) балів за кожний період знаходження особи в ізоляції, поглибленням індивідуального впливу на кожну засуджену особу. До того ж, і сам автор визнає умовність та доволі схематичний характер цієї пропозиції, оскільки в житті доволі складно накласти певний масштаб (установлені рамки) на доволі різні особистості, які по-різному почуваються в умовах ізоляції.

Складовою зазначених питань є і новий погляд на формальні підстави застосування умовно-дострокового звільнення. На тлі визнання більшістю вчених законодавчого рішення щодо формальних підстав застосування ст. 81 КК оптимальним та системно узгодженим [59, с. 20; 248, с. 203], - в доктрині права висловлюється пропозиція щодо удосконалення формальної підстави застосування умовно-дострокового звільнення шляхом скорочення мінімальної тривалості частини покарання, яку особа має в обов'язковому порядку відбутися на час звільнення, до 1/3 призначеного судом строку покарання. У якості підстав для такого рішення визначається необхідність зниження ступеню негативного впливу факту перебування засудженої особи в умовах ізоляції, поглиблення реформування законодавства відповідно до принципу гуманізму, попередження рецидивної злочинності, створення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених, скорочення чисельності спецконтингенту в установах по виконанню покарання, а відповідно і витрат держави на їхнє утримання [134, с. 9, 13]. На наш погляд, такий підхід не є бездоганним, оскільки може спровокувати неправомірно широке застосування умовно-дострокового звільнення.

Підсумовуючи зазначене слід наголосити на наступному. Результати нашого дослідження є додатковим підтвердженням того факту, що пошуки розмежувальних ознак між умовно-достроковим звільненням та заміною одного покарання на інше більш м'яке покарання триватимуть і в подальшому, оскільки тенденції у підходах до їх дослідження коливаються від відокремлення до невілювання якісних ознак, які властиві цим інститутам. Проте вихід вбачається в іншому – у визначенні місця цих самодостатніх інститутів у загальній прогресивній системі виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, у поширенні сфери їхнього застосування, у доведенні значення та важливості їхнього взаємозв'язку та доповнення один одного у процесі виправлення засудженої особи.

Посилення уваги до стимулюючих властивостей інститутів звільнення від покарання є прогресивною сучасною тенденцією в кримінальному правосудді. Ефективність функціонування будь-якої правової системи не можлива без активізації волі та інтелекту особи, її власного спрямування до досягнення певних цілей. Що і є завданням будь-якого заохочувального заходу. Такими заохочувальними заходами і є інститути звільнення від відбування покарання, пом'якшення покарання шляхом його заміни на інше більш м'яке. Їхня реалізація є одним із шляхів раціонального використання державного примусу, його обмеження мінімально необхідним обсягом.

Окрему підсистему видів звільнення від покарання становлять звільнення від подальшого реального відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Віднесення цього покарання до одного із найсуворіших обумовлюється багатьма чинниками: за тяжкістю вчиненого діяння; ступенем антисоціальної настанови особи, яка його вчинила; обсягом правобмежень; специфікою відносин засудженого із оточуючим середовищем; ступенем негативного впливу факту ізоляції особи від суспільства та родини на його психофізичний стан. Відповідно, складністю та тривалістю виправлення особи, її ресоціалізації та соціальної реабілітації.

Тож принцип застосування мінімально необхідного карального впливу на засуджену особу в даному випадку реалізується саме завдяки застосуванню інститутів, передбачених ст.ст. 81, 82, 83 КК, які слід розглядати як різновиди дострокового звільнення особи від подальшого відбування призначеного покарання або ж шляхом безпосереднього звільнення, або ж шляхом його заміни на інше альтернативне покарання, не пов'язане із ізоляцією від суспільства.

Під час вирішення цих питань значна увага приділяється особливостям інституту заміни покарання на інше більш м'яке. Історичні витоки його формування доводять той факт, що доволі тривалий час цей інститут розглядався як один із підвидів умовно-дострокового звільнення. Що до

сьогодні впливає на стан визначення особливостей їхньої правової природи та співвідношення у процесі виконання покарання у виді позбавлення волі.

Намагання розглядати заміну покарання як вияв процесуальної особливості виконання покарання, як захід індивідуалізації умовно-дострокового звільнення, відмежування його взагалі від видів звільнення від покарання, - є спробою визначитися із специфікою цих двох інститутів. Завдяки саме ним здійснюється корегування державного примусу на стадії виконання покарання у виді позбавлення волі у різний процесуальний спосіб, із різними правовими наслідками.

Саме такий підхід дозволить визначитися із соціально-правовою сутністю цих інститутів як послідовних, взаємопов'язаних елементів прогресивної системи, що дозволяють поетапно в умовах ізоляції започаткувати спрямування до змін у свідомості та поведінці засудженого, сформувати навички правослухняного поведіння в різних сферах його життя в ізоляції (побуті, праці, навчанні, у відношенні із іншими тощо), а відповідно створити можливості для закріплення досягнутих результатів виправлення в умовах більш пільгового правового режиму (під час виконання альтернативного покарання), або ж вільного життя.

У розмежуванні цих інститутів головна увага має приділятися саме формальним підставам – відбуттю мінімально необхідного строку призначеного покарання, що є гарантією реалізації мінімально необхідного обсягу правообмежень, недопущення необґрунтованого незаконного звільнення особи (або ж заміни покарання), а отже забезпечення попереджувальної функції покарання. І якщо настають формальні підстави для застосування лише ст. 82 КК, то проблема розмежування в оцінці матеріальних підстав не постає. Проте зовсім інша річ, коли засуджені, які досягли певного ступеня виправлення (стали на шлях виправлення), відмовляються від застосування цього інституту. І це доволі часто трапляється у правозастосуванні, оскільки їх лякає невідомість щодо відбування іншого покарання. Вони чекають на умовно-дострокове

звільнення. Саме стосовно цих засуджених і виникають проблеми в оцінці ступеня виправлення, відсутності впевненості в подальшій правослухняній поведінці. В даному випадку суб'єктивного підходу не уникнути. Завжди будуть спроби по-різному оцінювати важливість кримінально-правової, кримінологічної (соціально-демографічної), кримінально-виконавчої характеристики засудженої особи. І перелік показників може за розсудом адміністрації бути безмежно розширеним, спрямованим на зрівняння їхнього значення без належної уваги до дійсно важливої складової – стану дисциплінарної практики під час відбування покарання, якісних та кількісних даних щодо заходів заохочення та стягнення. Лише ці конкретні дані за увесь період перебування в ізоляції мають відігравати головну роль у визначенні ступеня виправлення (у взаємозв'язку із терміном відбутого строку покарання).

4.2 Умовно-дострокове звільнення засуджених від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі під нагляд: доцільність та значення в процесі реалізації прогресивної системи

Безумовним є те, що суд, призначаючи мінімально необхідний для досягнення цілей строк покарання, не виключає тієї ситуації, що для певних осіб й цей термін може бути завеликим. Якщо ж виправлення особи досягається до завершення терміну покарання, його подальше виконання втрачає сенс. Маємо погодитися із тим, що якщо мета покарання може бути досягнута ще до закінчення призначеного судом строку покарання, то в подальшому його виконанні відпадає необхідність [397; 281]. Саме з огляду на це, закон передбачає можливість застосування судом умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Саме інститут умовно-дострокового звільнення дозволяє корегувати цю ситуацію по відношенню до засуджених, які відбувають одне із найсуворіших покарань – позбавлення волі на певний строк.

Загально визнаним є той факт, що умовно-дострокове звільнення від відбування покарання є найбільш застосовуваним видом звільнення, зважаючи на його суттєві стимулюючі властивості та особливості характеру кримінально-правового та кримінально-виконавчого впливу в головному спрямуванні до досягнення мети покарання в оптимальні терміни, та з мінімальними негативними наслідками для держави, суспільства та особи засудженого. Найчастіше суди вирішують питання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання саме щодо засуджених до покарання у виді позбавлення волі (83,1 %) [59]. Проте широке застосування умовно-дострокового звільнення до засуджених осіб (майже 25 %) [248, с. 166] посилює актуальність не лише питання щодо якості застосування цього виду звільнення на практиці, але й свідчить про відносну його поширеність. Потенційні стимулюючі можливості даного інституту можуть бути набагато вищими.

Це не остаточний, а умовний вид звільнення, пов'язаний з пред'явленням особі визначених законом вимог, які вона має виконати протягом певного іспитового строку. Ця вимога одна. Особа, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання не повинна вчинити нового кримінального правопорушення. Порушення цієї вимоги тягне за собою не лише скасування застосованого судом звільнення від покарання, але й призначення покарання за сукупністю вироків, що у підсумку значно впливає на обсяг та вид покарання. Тож закон не передбачає ніяких обов'язків щодо особи, яка умовно-достроково звільнюється.

Традиційно в доктрині кримінального права саме на цій підставі визначають умовний характер дострокового звільнення, бо термін невідбутої частини покарання розглядається як випробувальний строк для звільненої особи, яка повинна остаточно підтвердити своє виправлення - не вчинити нового злочину упродовж цього терміну [165, с. 418]. Вважається, що покарання у випадку застосування умовно-дострокового звільнення не

анулюється, а лише його реальне виконання призупиняється. І лише по закінченню певного терміну, невідбутої частини покарання, за умовою не вчинення нового злочину, засуджений вважається таким, який відбув покарання, що становить фактично відбутий строк [346, с. 339-340].

Історія знає декілька різновидів дострокового звільнення із в'язниці. Зокрема видатний кримінолог М.С. Таганцев в кінці XIX – початку XX століття у своїх лекціях з кримінального права прискіпливо аналізує наступні два підвиди дострокового звільнення від відбування призначеного судом покарання: безумовне дострокове звільнення, що є відтворенням скорочення тюремною адміністрацією призначеного судом терміну покарання у виді ув'язнення на підставі сумлінної поведінки, ставлення до праці та відбуття певного строку покарання; та суто умовно-дострокове звільнення, що теж застосовується за наявності певних підстав, проте із суттєвою відмінністю – засуджений звільняється достроково за умови дотримання особливих вимог (правил поведінки) під час невідбутої частини строку покарання. Недотримання цих вимог було підставою для скасування звільнення, і не зарахування терміну перебування на волі у строк покарання, а отже могло значно подовжити термін відбуття покарання в цілому. Оскільки наявність таких умов суттєво погіршувало положення цих засуджених, порівняно із тими, до яких застосовували безумовне звільнення, - вимагалось отримання у засудженого згоди на застосування цього виду звільнення [328, с. 231 – 233].

Уже з перших років поновлення інституту умовно-дострокового звільнення (60-і роки попереднього століття) у якості недоліку його застосування визнавалося те, що закон не передбачає можливості відміни судом рішення про застосування дострокового звільнення на підставі вчинення звільненим адміністративних правопорушень, щодо необхідності організації спеціального органу, який би мав здійснювати нагляд та контроль за поведінкою звільнених осіб тощо [47, с. 211-212].

Проблема доцільності посиленого нагляду та контролю за звільненими із місць позбавлення волі почала знову обговорюватися в кінці попереднього

століття - початку XXI ст. Так зокрема, В.О. Меркулова, здійснюючи дослідження особливостей жінки як суб'єкта кримінальної відповідальності, звернула увагу на той факт, що в більшості випадків суди відмовляли у застосуванні умовно-дострокового звільнення засудженим жінкам, які під час відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк пройшли примусовий курс лікування від алкоголізму та наркоманії. На тій підставі, що не були впевненими у досягненні ними певного ступеня виправлення. Навіть за наявності декількох заохочень та відсутності стягнень. Безумовно позитивне поведіння в місцях позбавлення волі цих жінок не є гарантією того, що згубна звичка не з'явиться знову після звільнення, коли потяг може спровокувати будь-які проблеми та негаразди в житті звільненої. Тож пропонувалося посилення правового режиму умовно-дострокового звільнення від покарання здійснити за рахунок покладання на особу відповідних додаткових зобов'язань, порушення яких мало б потягти скасування факту звільнення. За рахунок визначення обов'язкових додаткових вимог до поведінки даної категорії звільнених жінок пропонувалося розширити сферу застосування умовно-дострокового звільнення [204, с. 241].

Цю позицію в подальшому підтримав Д.А. Щерба, який цю проблему розглядав вже по відношенню до усіх засуджених. Він запропонував відмовитися від терміну «виправлення» з заміною його на словосполучення «суспільна небезпечність», що має розглядатися як підстава продовження процесу ресоціалізації засудженої особи і після відбуття нею покарання, а отже і після дострокового звільнення, що у підсумку може застерегти від прийняття помилкового рішення щодо застосування умовно-дострокового звільнення [384, с. 16].

Останнім часом ця проблема практично стала невід'ємною складовою усіх спеціальних досліджень з проблем застосування умовно-дострокового звільнення засуджених від відбування покарання у виді позбавлення волі. Навіть стосовно довічного позбавлення волі. Виходячи з того, що зовнішня

поведінка засудженого далеко не завжди відповідає його внутрішній складовій, оскільки доволі часто трапляються випадки пристосування до умов відбування покарання, дотримання режимних вимог, - вітчизняні вчені останнім часом все частіше звертають увагу на таку прогалину чинного законодавства як відсутність законодавчих підстав для встановлення контролю з боку держави за засудженими, які звільняються умовно-достроково.

Доцільність ставитися до невідбутої частини покарання (у разі застосування умовно-дострокового звільнення) як до випробування засудженого обґрунтовують у своїх наукових дослідженнях О.В. Дащенко, Д.В. Казначеева, Є.О. Письменський. На думку вчених, встановлення додаткових вимог (умов, обов'язків) до поведінки звільненого посилює значення ефективності постпенітенціарного контролю. Лише у такий спосіб підвищиться соціальна корисність контрольного строку, буде реалізованою відповідність сутності звільнення та його назви [79, с. 4, 12; 134, с. 11; 248, с. 216]. Як справедливо зауважує Є.О. Письменський, істинну щирість певних вчинків можна перевірити лише з часом, контролюючи особу поза режимом виконання або відбування покарання. Відповідно певний контроль повинен бути невід'ємною складовою дотримання вимог при достроковому звільненні [248, с.183; 249, с. 16].

Зокрема, Д.В. Казначеева пропонує вважати іспитовий строк при умовно-достроковому звільненні таким періодом часу, коли закріплюються результати виправлення засудженого, здійснюється його ресоціалізація. Відповідно, доводиться доцільність покладання на звільненого певних обов'язків, які передбачені для звільнених від відбування покарання з випробуванням у ч. 1 ст. 76 КК. У якості підстав для скасування умовно-дострокового звільнення пропонується розглядати вчинення адміністративного правопорушення, яке посягає на громадський порядок чи громадську безпеку (за умови накладення стягнення), та систематичне

невиконання звільненим покладених на нього судом обов'язків упродовж невідбутої частини покарання [134, с. 4, 10, 14, 15].

Серед останніх наукових досліджень, в якому розглядається це питання є дисертація О.М. Кревсуна, присвячена проблемам прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях. Проте автор фактор відсутності впевненості у адміністрації у тому, що засуджений досяг необхідного ступеня виправлення, пропонує компенсувати в інший спосіб. Висловлюється пропозиція щодо доцільності визначення в законі норм, відповідно до яких строк застосування до засудженого умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, у разі наявності підстав, може бути відкладено на 15 днів. На думку автора, такий підхід мав би стимулювати правосвідому поведінку засуджених [162, с. 5]. Вважаємо цю позицію не бездоганною та суперечливою, оскільки засуджений має протягом доволі тривалого терміну відбування покарання поступово (поетапно) доводити своє виправлення, і якщо він не має стягнень адміністрація зобов'язана розглянути питання щодо застосування до цієї особи умовно-дострокового звільнення. Якщо ж існують не зняті, не погашені види стягнень, то і 15 діб не допоможуть.

Підсумовуючи зазначене, маємо дійти висновку, що співвідношення між умовно-достроковим звільненням та заміною покарання на більш м'яке має розглядатися в межах альтернативних можливостей в реалізації різних форм прогресивної системи. Залежно від індивідуальних властивостей особи суд може застосувати або ж заміну призначеного судом покарання на інше більш м'яке, або ж умовно-дострокове звільнення. Індивідуальний підхід, а отже врахування сукупності чинників правового та особистісного характеру, може стосуватися лише самого процесу прийняття судом рішення щодо застосування заміни покарання у виді позбавлення волі на інше більш м'яке, або ж умовно-дострокового звільнення. Але за умови наявності формальних та матеріальних підстав. Суттєве значення матиме той факт, чи буде впевненою адміністрація в тому, що засуджений не вчинить

правопорушення, що ступінь виправлення дозволить цій особі адаптуватися до вимог нового вільного життя. Якщо є сумніви, то доцільним є подовження контролю держави за особою під час відбування ним покарання, але уже не пов'язаного із ізоляцією від суспільства. Або ж має існувати інше рішення. Доцільним є поширення сфери дострокового звільнення осіб, стосовно яких не існує впевненості у остаточному виправленні.

Відповідно, окремим напрямком посилення стимулюючого значення умовно-дострокового звільнення через поширення сфери застосування є виокремлення його підвиду – умовно-дострокового звільнення під нагляд з визначенням обов'язку дотримання певних умов поведінки. Це має розглядатися як певний альтернативний вид дострокового звільнення від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

В межах поетапної реалізації прогресивної системи виконання та відбування покарання ці різновиди припинення подальшого перебування особи в ізоляції шляхом заміни позбавлення волі на інше більш м'яке покарання, умовно-дострокового звільнення під нагляд, умовно-дострокового звільнення без встановлення додаткових вимог, крім однієї – не вчиняти злочин у невідбутій термін покарання, - дозволять поширити сферу застосування дострокових видів звільнення із установи кримінально-виконавчої системи закритого типу, зменшити за часом та колом осіб наслідки негативного впливу самого факту перебування особи в ізоляції, а головне, дозволять удосконалити механізм поетапної реалізації процесу виправлення в частині формування та закріплення позитивних змін у свідомості (підсвідомості) та поведінці засудженої особи. Доведення виправлення стане можливим за умови перебування особи у вільному суспільстві, відчуваючи усі загрози життя у сучасній державі, де реформуються практично усі сфери життєдіяльності людини. Позитивне законодавче рішення щодо доцільності існування певного різновиду умовно-дострокового звільнення поширить сферу реалізації прогресивної системи в

цілому, надасть більшої чіткості та повноти у поетапності досягнення мети покарання.

Проблема поширення сфери застосування умовно-дострокового звільнення для законодавця в найближчий час стане нагальною. Вирішення питання у такий спосіб буде відповідати певній зарубіжній практиці – обов'язковості встановлення вимог (додаткових правил поведінки) щодо осіб, які достроково звільнюються із в'язниць. Питання контролю та спостереження за цими особами має не лише попереджувальне значення, це основа для визнання необхідності надання допомоги у вирішенні складних соціальних питань.

4.3 Удосконалення кримінально-виконавчого законодавства в частині реалізації звільнення від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі: спрямовування та зміст

Як вже зазначалося, за чинності ВТК 1925 року питання щодо застосування дострокового звільнення (або ж заміни покарання на інше більш м'яке) покладалися на спостережні комісії при виправно-трудових закладах і регулювалися лише виправно-трудовим законодавством, в якому містився спеціальний розділ «Умовно-дострокове звільнення та залік робочих днів» [185, с. 246-247; 306, с. 62-63]. Тож об'єктивно в спеціальних дослідженнях пострадянського періоду, присвячених безпосередньо проблемам як умовно-дострокового звільнення, так і заміни покарання в процесі його виконання, наголошувалося на тому, що юридичною підставою для цього мають бути саме норми виправно-трудового та кримінально-процесуального права [330, с. 29-31].

Ситуація змінилася суттєво. Виправно-трудове законодавство постійно реформувалося в бік скорочення виправно-трудових та кримінально-виконавчих положень, які стосувалися безпосередньо виконавчих аспектів зазначених інститутів. Проте зрозуміти правову природу, а тим більш

соціальну сутність розглядуваних міждисциплінарних інститутів можливо лише на підставі аналізу сукупності правових положень, які містяться у кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві. Адже норми кримінального права набувають життя саме у процесі здійснення кримінального правосуддя, під час реалізації різних форм кримінальної відповідальності, виконання (відбування) призначеного судом покарання. В даному випадку – покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Комплексна оцінка даних інститутів як міждисциплінарних дозволить дійти висновку щодо напрямів подальшого удосконалення суто кримінально-виконавчих положень, що мають поглибити сутнісні властивості цих форм прогресивної системи.

Під час проведенного анонімного опитування персоналу УВП та засуджених до позбавлення волі постало питання «Чи необхідно на сьогодні удосконалити норми закону України про кримінальну відповідальність, що стосуються видів і підстав звільнення засуджених від подальшого відбування покарання?» засуджені до позбавлення волі відповіли таким чином: 57% респондентів (303 особи) переконані, що варто удосконалити норми закону України про кримінальну відповідальність, що стосуються видів і підстав звільнення засуджених від подальшого відбування покарання; при цьому 41% (221 особа) думають, що це слід зробити частково; і лише 2% (10 осіб) – не бачать у цьому ніякої потреби (додатки А, Б). У свою чергу, персонал УВП на це питання дав наступні відповіді: 65% (347 осіб) респондентів вважають, що необхідно удосконалити норми закону України про кримінальну відповідальність, що стосуються видів і підстав звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, 30% (159 осіб) – переконані, що це слід зробити частково, а 5% (28 осіб) заперечують такий підхід (додатки В, Г).

Сталою є проблема співвідношення кримінального, кримінально-процесуального та виправно-трудового (кримінально-виконавчого) законодавства в регулюванні питань умовно-дострокового звільнення, заміни покарання на інше покарання, яке є більш м'яким, оскільки ці інститути є

міждисциплінарними. До сьогодні актуальним є твердження одного із фахівців виправно-трудового права радянського періоду О.С. Михліна щодо того, що у виправно-трудоному законодавстві має бути в повному обсязі врегульована компетенція органів, які виконують покарання, в частині представлення засудженого до умовно-дострокового звільнення та порядок такого звільнення. Проте без дублювання положень матеріальної галузі права [216, с. 116].

Якщо проблема дублювання більш менш вирішена. То питання повноти врегулювання виконавчих аспектів у реалізації даних інститутів все ж таки не наналежному рівні. Це маємо продемонструвати на підставі аналізу ст. 154 КВК, та тих змін, яких зазнало кримінально-виконавче законодавство в останні роки.

Безпосередньо кримінально-виконавче законодавство регламентує окремі питання щодо застосування умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким у одній статті - ст. 154 КВК «Порядок дострокового звільнення від відбування покарання». Йдеться про те, що орган або установа виконання покарання у місячний термін надсилає клопотання до суду у порядку, встановленому кримінально-процесуальним законодавством. Адміністрація ж органу або установи виконання покарання, після відбуття засудженим установленної Кримінальним кодексом України частини строку покарання, зобов'язана в місячний термін розглянути питання щодо можливості представлення його до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. У разі відмови суду у застосуванні ст. 81 КК, або ж ст. 82 КК повторне подання в цьому питанні щодо осіб, засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини до позбавлення волі на строк не менше п'яти років, може бути внесено не раніше як через один рік з дня винесення постанови про відмову, а щодо засуджених за інші злочини – не раніше як через шість місяців.

Маємо погодитися із тим, що в цій частині кримінально-виконавче законодавство стало значно прогресивніше, оскільки встановлення конкретних обов'язкових строків розгляду питання адміністрацією установи «породжує відповідно до теорії правовідносин юридичний обов'язок адміністрації, від виконання якого ухилитися не можливо через його однозначність за змістом, імперативністю, неспростовністю і забезпеченістю юридичними механізмами» [259, с. 323]. Проте з іншого боку, недоліком кримінально-виконавчого законодавства є те, що суб'єктивне право засуджених вимагати від адміністрації своєчасного розгляду питання щодо реалізації їхнього законного інтересу на дострокове звільнення (або ж заміну покарання) не визначено у ст. 107 КВК, що містить перелік прав та обов'язків засуджених [259, с. 324]. Визначення суб'єктивного права щодо реалізації законних інтересів засудженої особи, за наявності визначених законом підстав, посилює законодавчі гарантії реалізації прав та законних інтересів засудженого, до яких відносяться усі елементи прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі.

Проблемними визнаються і питання щодо кримінально-виконавчого регламентування порядку можливостей звертатися до суду з клопотанням про умовно-дострокове звільнення самого засудженого. В даній проблемі відтворюється негативний наслідок відсутності у переліку суб'єктивних прав засуджених права на захист своїх законних інтересів. Зараз такої можливості у засуджених не існує. Маємо погодитися із думкою тих вчених, які розглядають це питання як складову більш широкої проблеми – гарантувати засудженій особі право захищати будь-якими не забороненими законом засобами свої права та свободи, звертатися до суду за захистом своїх прав, що відповідатиме сутності та змісту ст. 55 Конституції України [248, с. 209-210].

Проте крім положень ст. 154 КВК, кримінально-виконавче законодавство не містить поглибленої регламентації виконавчих аспектів застосування зазначених інститутів. Тим більш, на підставі Закону № 1186 -

VI від 08.04.2014 р. із Кримінально - виконавчого кодексу були виключені ст.ст. 160, 161, 162 КВК, в яких регламентувався порядок здійснення громадського контролю за особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання. Йшлося про необхідність здійснення протягом невідбутої частини покарання громадського контролю за особами, які умовно-достроково звільнюються від відбування покарання, проведення з ними виховної роботи по закріпленню результатів виправлення та ресоціалізації. За власним бажанням спостережні комісії, громадські організації, трудові колективи за узгодженням із установою по виконанню покарання могли здійснювати контроль у будь-якій сфері життєдіяльності звільненої особи (побут, праця, навчання), надавати необхідну допомогу та здійснювати виховний вплив. Ухилення від такого контролю надавало підстави застосувати захід впливу – громадське попередження. Систематичне порушення громадського порядку тягнуло для окремих категорій звільнених встановлення адміністративного нагляду [180, с. 99-101].

Особливістю даної редакції кримінально-виконавчих норм є те, що навіть за відсутності кримінально-правових положень щодо розгляду невідбутої частини покарання у якості випробувального терміну, змістом та сутністю виконавчих аспектів було розуміння необхідності подовження спостереження за особою, яка умовно-достроково звільнялася із місць позбавлення волі. Уточнення того, що це необхідно для закріплення результатів виправлення та ресоціалізації, є свідченням того, що законодавець визнавав складність досягнення остаточного виправлення в межах половини ($2/3$, $3/4$) призначеного судом строку покарання. Те що контрольні функції поклалися на громадськість є відтворенням певних ідеологічних підходів щодо перебільшення значення громадського колективного впливу на розвиток особистості засудженої особи. І в цьому виявляється недолік даних правових норм. Проте це не може цілковито заперечувати важливість цього контролю як такого.

І те, що однією із тенденцій удосконалення чинного кримінального та кримінально-виконавчого законодавства є обговорення доцільності встановлення додаткових вимог до осіб, які умовно-дostroково звільнюються із місць позбавлення волі, доводить те, що доволі скоро постане проблема формулювання цілої низки відповідних кримінально-виконавчих положень. Подібно до інституту звільнення від покарання із випробуванням постане питання регламентації здійснення нагляду за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання у виді позбавлення волі, відповідальності цих осіб за недотримання умов звільнення, підстави для скасування умовно-дostroкового звільнення тощо. В нагоді стануть пропозиції науковців щодо кримінально-виконавчої регламентації тих ситуацій, коли особа систематично порушує громадський порядок. Фактор злісності такої поведінки справедливо пропонується розглядати як достатню підставу для порушення клопотання перед відповідним органом про скасування умовно-дostroкового звільнення щодо певної особи [134, с. 15-16].

Ще більш критичним є стан кримінально-виконавчого регулювання специфічної форми прогресивної системи виконання покарання - звільнення від подальшого відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей (ст. 83 КК). Слід зазначити, що нами у складі авторського колективу окремо досліджувалися питання сутності, підстав та правових наслідків застосування звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей [202]. Сфера дослідження охоплювала особливості реалізації двох кримінально-правових інститутів: звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК) та звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК). У даному випадку нас мають цікавити результати попереднього дослідження лише в частині тенденцій реформування кримінально-виконавчого законодавства щодо реалізації інституту, передбаченого ст. 83 КК. До того ж,

на тлі нового погляду щодо необхідності уточнення тих аспектів, які мають спрацювати на посилення заохочувального впливу даного інституту на специфічну категорію засуджених жінок. Це питання змісту та сутності матеріальної підстави для звільнення цієї категорії засуджених, уточнення кримінально-виконавчого регулювання контрольних функцій державних органів по відношенню до звільненої та її дитини, підстав для скасування звільнення тощо.

Щодо першого питання. Якщо в переліку підстав застосування розглянутих вище видів дострокового звільнення від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі визначається законодавча вимога щодо необхідності суду дійти висновку про досягнення певного ступеню виправлення, то у ч. 1 ст. 83 КК – ні. Тож в даному випадку дещо інше навантаження несе в собі законодавче положення щодо необхідності дійти висновку про можливість виправлення засудженої особи без реального відбування частини покарання, яке є практично підсумком оцінки усього комплексу даних про ступінь небезпечності вчиненого діяння та винної особи.

Специфічна соціальна сутність інституту, передбаченого ст. 83 КК, обумовлює особливість оцінки усіх даних про вчинений жінкою злочин, про ступінь небезпечності засудженої для суспільства, доцільності застосування звільнення, меж іспитового терміну, умов та порядку відбування випробування, його правових наслідків. Можливість виправлення жінки безпосередньо пов'язується із її виконанням суто материнських зобов'язань, оскільки соціально-правове призначення цього інституту відтворюється у створенні належних умов для народження, розвитку та виховання дитини. Тож у першочерговості оцінки особливих особистісних соціально-демографічних характеристик засудженої жінки і полягає особливий порядок прийняття судом рішення про можливість її звільнення. Виконання цих завдань в подальшому розцінюється і як достатня підстава вважати, що звільнена на підставі ст. 83 КК жінка виправилася.

Сутність цієї проблеми полягає у тому, наскільки позитивне рішення суду щодо застосування звільнення від відбування покарання має залежати від поведінки засудженої під час відбування покарання. Адже прийняття судом позитивного рішення має базуватися на його впевненості в тому, що жінка, коли звільниться, створить сприятливі умови для розвитку і виховання своєї дитини. А ця впевненість передбачає належну комплексну оцінку поведінки жінки і як засудженої до відбування досить суворого виду покарання – позбавлення волі, і як матері (її ставлення до дитини). Чинне кримінально-виконавче законодавство не містить жодних обмежень щодо оцінки поведінки засудженої під час відбування покарання. Отже чи маємо ми розуміти, що наявність порушень умов та порядку відбування покарання не є підставою для суду відмовити жінці у застосуванні зазначеного інституту. Специфічність розглядуваного виду звільнення від відбування покарання ускладнює вирішення зазначеної проблеми.

Існують різні тлумачення з цього приводу. Окремі вчені наполягають на необхідності визначення певних особливих вимог щодо поведінки засудженої особи під час відбування покарання, як таких що мають бути враховані під час вирішення питання про застосування ст. 83 КК [274, с. 9]. Проте не формулюються які саме. Інші звертають увагу на те, що конкретне вирішення цього питання взаємопов'язане із загальною оцінкою впливу позбавлення волі на засуджену жінку, із чіткістю законодавчого визначення критеріїв оцінки ступеню її виправлення під час відбування покарання, міри врахування співвідношення даних про її поведінку як засудженої, і як засудженої жінки – матері, тощо [202, с. 142-144, 254-258]. Отже посилюється значення чіткості та повноти регулювання цих питань у кримінально-виконавчому законодавстві.

Безумовно чинне кримінально-виконавче законодавство потребує подальшого удосконалення в частині уточнення критеріїв визнання засудженої особи як такої, що злісно порушує порядок та умови виконання покарання. В цій частині має відтворюватися особливе ставлення

законодавця до розглядуваної специфічної категорії засуджених жінок. Тож якщо загалом законність визнання засудженої особи «злісним порушником порядку відбування покарання», а його діяння «злісним порушенням порядку відбування покарання» має гарантувати кількість та характер застосовуваних найсуворіших дисциплінарних санкцій (заходів дисциплінарного впливу), якими є поміщення в дисциплінарний ізолятор (ДІЗО) та переведення до приміщення камерного типу (ПКТ), - то стосовно вагітних жінок, жінок, які мають дітей у будинку дитини при виправній колонії, має бути інший підхід. Адже ці засуджені жінки за чинним кримінально-виконавчим законодавством не можуть бути переведені в дисциплінарний ізолятор, карцер, не поміщаються у приміщення камерного типу. Відповідно, стосовно зазначеної категорії на особливу увагу заслуговують характер та інтенсивність їх протиправної поведінки. Як злісну слід розглядати таку протиправну поведінку засудженої жінки, яка є свідомою, зухвалою, цинічною, спрямованою на порушення прав та інтересів інших осіб, на систематичне порушення порядку та умов відбування покарання. Про чітку тенденцію до ухилення від покладених на засуджену основних обов'язків та порушення нею режимних вимог та заборон, передбачених кримінально-виконавчим законодавством, має свідчити факт неодноразовості застосування різних заходів стягнення, хай і не найсуворіших. Тож логічним буде обмеження права на звільнення засуджених жінок, які злісно порушують порядок та умови відбування покарання. У будь-якому випадку, в основі ухвалення рішення про застосування звільнення від відбування покарання до розглянутої категорії жінок мають бути дані, які підтверджують можливість їх виправлення без ізоляції від суспільства, свідчать про сумлінне ставлення до своїх материнських обов'язків, родини. З огляду на специфічність правового інституту пріоритетність останніх особистісних характеристик засуджених жінок безсумнівна [66, с. 88-90].

Проте питання щодо можливості досягнення мети покарання без подальшого відбування жінкою покарання у виді позбавлення волі має

розглядатися більш широко: процес виправлення стосовно цієї категорії осіб має бути подовжений, а відповідно вимагатиме пильної та прискіпливої уваги до засудженої після її звільнення з боку державних органів. У зв'язку із цим виникають певні проблеми, які потребують свого вирішення. Так однією з таких проблем є те, що за чинним законодавством факт досягнення дитиною трьох років (або ж його смерть) не є підставою для остаточного звільнення засудженої від призначеного судом покарання. В законі лише йдеться про те, що суд «залежно від поведінки засудженої» може звільнити від покарання, або замінити його більш м'яким покаранням чи направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком. У цьому разі суд може повністю чи частково зарахувати у строк відбування покарання час, протягом якого засуджена не відбувала покарання [167, с. 33].

Словосполучення «залежно від поведінки» законодавець не розкриває, а відповідно це дає підстави для різних тлумачень. Проте співставлення підстав застосування різних інститутів дострокового звільнення від подальшого відбування покарання, заміни покарання на інше більш м'яке дозволяє нам дійти висновку, що різні варіанти вирішення судом подальшої долі засудженої, залежно від її поведінки після досягнення дитиною трирічного віку або в разі смерті дитини, передбачені ч. 4 ст. 83, обумовлюються певним ступенем виправлення звільненої: вона може бути звільнена від покарання за умови, що своєю поведінкою вона довела своє виправлення; призначене їй покарання може бути замінене більш м'яким за умови, що засуджена лише стала на шлях виправлення і його продовження може відбуватись в умовах більш м'яких видів покарання; вона може бути направлена для відбування покарання, призначеного за вироком, якщо поведінка засудженої засвідчила її небажання стати на шлях виправлення. У цьому разі суд може повністю або частково зарахувати у строк покарання час, протягом якого засуджена не відбувала покарання.

Саме потенційна погроза реального виконання покарання, з одного боку, та можливість не відбувати його, з іншого, - є запорукою того, що

моральний та психічний стан засудженої створить основу для дострокового досягнення мети виправлення без реального виконання покарання, шляхом реального застосування зменшеного обсягу відповідальності. Проте це твердження набуває дещо іншого забарвлення, якщо врахувати ті досить тривалі періоди часу, протягом якого засуджена жінка перебуває у стані випробування – максимально понад сім років. Що, в свою чергу, посилює актуальність диференціації іспитових термінів та посилює самодостатнє значення доволі тривалого іспитового строку у процесі виправлення засудженої жінки. А відповідно і стану регулювання кримінально-виконавчим законодавством тих відносин, які складаються між спеціальними державними (соціальними) органами та жінкою, звільненою умовно з дитиною на руках.

Ефективність випробування має оцінюється саме по поведінці жінки як матері, по стану дотримання нею першочергових умов – створення комфортних та здорових умов для розвитку дитини. Тож можливі дві протилежні ситуації: жінка створює належні умови і займається дитиною, або ж ухиляється від виховання дитини та догляду за нею. Відповідні органи контролю мають постійно відслідковувати цей стан. Критеріями оцінки має стати, знову ж таки, наявність (відсутність) системи порушень вимог щодо виховання та догляду за дитиною. Виявлення більше як двох випадків таких порушень (три і більше) має стати достатньою підставою для повернення жінки для відбування призначеного судом покарання.

Насамкінець щодо особливостей реформування кримінально-виконавчого законодавства в частині реалізації специфічних видів звільнення. Завжди існували два рівні тлумачення виконавчої політики та виконавчого законодавства по відношенню до загального виду звільнення з випробуванням та особливого правового статусу засудженої жінки, який відтворений у змісті статей 79 та 83 КК. Проте замість того, щоб конкретизувати другий напрям, законодавство взагалі відмовилося від фіксації у змісті кримінально-виконавчих норм особливостей реалізації

звільнення від відбування покарання засуджених жінок, які є вагітними, або ж мають малолітніх дітей, передбачених раніше у виправно-трудовому законодавстві. Не зважаючи на особливість розглядуваного міждисциплінарного інституту, передбаченого ст. 83 КК, чинне кримінально-виконавче законодавство не містить відповідних правових настанов, які б відтворювали цю особливість. Законодавець обмежився порядком, який стосується загального виду звільнення від відбування покарання з випробуванням (безвідносно до статевої ознаки). Це невілює соціальне значення інституту, в підсумку позначається на дитині, оскільки ця особливість спрацьовує саме на її користь. Адже більш чіткий контроль за виконанням звільненою жінкою своїх спеціальних зобов'язань спроможний забезпечити своєчасне надання жінці будь-якої допомоги, або ж навпаки убезпечити дитину від неналежного догляду з боку матері.

На тлі подальшого реформування кримінально-виконавчого законодавства в сфері стимулювання правослухняної поведінки засуджених (безвідносно до статевої ознаки), належне значення на законодавчому рівні має надаватися оцінці ступеня виправлення жінки, яка сподівається на звільнення від відбування частини призначеного судом покарання на підставі ст. 83 КК. Кримінально-виконавчі положення не можуть не містити вимоги до кримінально-виконавчої характеристики засудженої жінки, яку мають звільнити на підставі ст. 83 КК. Звільнення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі має стати результатом комплексної оцінки ступеню виправлення жінки під час відбування покарання та подальшої спроможності засудженої удосконалюватися, облаштувати своє з дитиною сумісне життя. Не мають втрачати значення правові положення, які довели свою ефективність, підтверджені дієвістю правозастосування. Історичний системно-правовий підхід потрібен для того, щоб оцінити наскільки істотними є зрушення у виконавчій сфері кримінального правосуддя, що збережено, а що зазнало суттєвих змін, які проблемні питання залишаються не вирішеними до сьогодні. Слід зазначити, що в подальшому кримінально-

виконавче законодавство зазнало змін щодо змісту положень, які містилися у Главі 26 КВК. Як вже йшлося, відповідно до Закону від 08.04.2014 р. (№ 1186- VI) із змісту цієї глави були виключені ст. ст. 160-162 КВК. Відтепер кримінально-виконавчі правові положення цієї глави за змістом та сутністю стосуються лише загального виду звільнення від відбування покарання з випробуванням. Тож у чинному кримінально-виконавчому законодавстві взагалі не виокремлюються статті, які б регулювали порядок здійснення контролю за поведінкою жінок, до яких застосували ст. 83 КК. Якщо щодо засуджених жінок, які є вагітними або мають дітей віком до семи років, звільнених від відбування покарання з випробуванням на підстав ст. 79 КК, більш менш можливим є застосування кримінально-виконавчих положень, які стосуються загального інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст.ст. 75-78 КК). То кроком назад (порівняно із попереднім ВТК) є відсутність взагалі згадки про особливості підготовки звільнення та контролю за поведінкою засуджених жінок, які були звільнені від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі.

Чинників, які обумовлюють доцільність виокремлення відповідної окремої статті у кримінально-виконавчому законодавстві існує чимало. Особливий правовий статус звільненої жінки, головне зобов'язання якої доглядати та виховувати дитину, створити належні умови для її повноцінного розвитку та духовного становлення має впливати належним чином на питання механізму реалізації цих інститутів, порядок підготовки відповідних документів до розгляду, підстави для прийняття різних рішень під час іспитового терміну, на визначення кола суб'єктів контролю за поведінкою засудженої жінки, сутність їх контрольних функцій, на правові наслідки ухилення звільненої жінки від виконання обов'язків.

Постає питання про критерії та підстави застосування письмового застереження стосовно жінок, які звільнені на підставі ст. 83 КК. Доцільність визначення у кримінально-виконавчому законодавстві критеріїв оцінки поведінки жінки обумовлюється також і редакцією кримінально-правової

норми. Річ у тім, що відповідно до ч. 5 ст. ст. 79 та 83 КК, факт відмови жінки від дитини, передача дитини в дитячий будинок, зникнення жінки з місця проживання, ухилення від виховання дитини, догляду за нею, не виконання, покладених судом обов'язків, - є достатніми для скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням. Знову ж таки, найбільш невизначеними за змістом є оціночне словосполучення «ухилення від виховання дитини, догляду за нею». Зазначене не дає відповіді на питання щодо розмежування підстав для винесення письмового попередження жінці та направлення її в установи для відбування покарання. Ні кримінально-виконавче законодавство, яке користується досить загальним поняттям «ухилення засудженої особи від виконання обов'язків», ні кримінальне законодавство, в якому йдеться про «ухилення від виховання дитини, догляду за нею», - не надають визначення змісту цих понять, не визначають критеріїв розмежування поведінки, яка є достатньою для попередження засудженої жінки, а яка – підставою для скасування звільнення від відбування покарання із випробуванням.

Підсумовуючи зазначене слід підкреслити наступне. Доктрина є тим джерелом, яке доводить посилення прогресивних тенденцій у реформуванні інституту умовно-дострокового звільнення у різний спосіб: уточнення підстав застосування, зниження рівня вимог до ступеня виправлення та терміну відбутого покарання, утворення підвиду умовно-дострокового звільнення з посиленням правового режиму випробувального терміну (невідбутої частини покарання). Проте реформування кримінально-виконавчого законодавства відбувається у протилежному напрямку – шляхом виключення тих кримінально-виконавчих норм, які конкретизували функції громадських організацій у закріпленні результатів виправлення звільненої особи, здійснення на них контрольного та виховного впливу. На жаль визнання перебільшення значення колективного виховного впливу на засуджену особу як відтворення пострадянської ідеології потягло за собою цілковиту відмову законодавця від регулювання специфічних відносин

державних спеціальних органів, спостережних комісій, громадських організацій тощо та звільненої особи у доволі складний для неї період.

Зважаючи на значний ступінь негативного впливу умов ізоляції на особистість засудженої особи, проблеми доцільності нагляду за звільненими із в'язниці, визначення меж їхньої неналежної поведінки як підстави для посилення примусового впливу, критеріїв злісного ігнорування правил співмешкання із іншим оточуючим середовищем тощо – завжди були предметом обговорення як науковців, так і практичних працівників. Тож кримінально-виконавче законодавство в цій частині має лише уточнювати та поглиблювати свій зміст з урахуванням сучасних тенденцій у реформуванні системи суб'єктів нагляду за умовно звільненими та особами, які відбувають покарання, не пов'язані із ізоляцією від суспільства; змін у відносинах між державними органами контролю та громадськими (волонтерськими), релігійними організаціями; змін щодо визначення місця та значення колективів підприємств будь-якої форми власності у здійсненні виховного впливу на засуджених осіб тощо.

Окремим напрямком удосконалення кримінально-виконавчого законодавства є уточнення та поширення сфери правового регулювання особливостей реалізації специфічного міждисциплінарного інституту звільнення від відбування покарання засуджених жінок, які є вагітними та жінок, які мають дитину віком до трьох років. Посиленню заохочувальних властивостей цього інституту як елементу прогресивної системи має сприяти уточнення матеріальної підстави його застосування та виокремлення кримінально-виконавчих положень щодо особливостей регулювання контрольних функцій державних та соціальних органів щодо поведінки звільненої жінки, її поводження із дитиною.

Першочергове значення формальних підстав (стан вагітності та наявність дитини віком до трьох років) для прийняття позитивного рішення щодо застосування даного інституту відтворюється у назві цього інституту та змісті підстав його застосування, визначених у КК. Якщо орієнтуватися на

суто кримінально-правові положення, то маємо дійти висновку, що законодавець сконцентрував свою увагу лише на показниках поведінки жінки вже після її звільнення, визначивши термін іспитового строку, перелік загальних та спеціальних обов'язків, підстави для скасування, варіанти правових наслідків, залежно від поведінки жінки, після досягнення дитиною трьох років. Що підтверджує особливе значення випробувального терміну у процесі виправлення засудженої, оскільки звільнення може відбутися після відбуття доволі незначного терміну призначеного судом покарання.

Проте це не означає, що оцінка поведінки жінки під час відбування покарання взагалі не враховується. Саме в цій частині актуальності набуває питання формулювання кримінально-виконавчих положень щодо порядку та умов вирішення цього питання. Його вирішення має базуватися на двох основних положеннях: доцільність звільнення та можливість виправлення пов'язувати переважно із якістю (характером) виконання жінкою своїх материнських зобов'язань; обмеження в праві на застосування даного виду звільнення має пов'язуватися лише із фактом злісного поводження жінки. Де поняття злісного порушення має корегуватися (порівняно із визначенням у ст. 133 КВК) врахуванням характеру тієї поведінки, яка стосується безпосередньо ставлення до дитини (зухвалість, цинічність, відверте відчуження від дитини тощо). Такі суттєво різні правові наслідки завершення жінкою іспитового строку (від остаточного звільнення до повернення в установу без зарахування досить тривалого строку випробування) доводять важливість контрольних функцій спеціальних державних органів, спрямованих не лише на спостереження, але й підтримку у разі необхідності. Широкі межі суддівського розсуду в частині оцінки поведінки звільненої жінки за увесь період випробування яскраво відтворюються у можливості прийняти рішення про те, що жінка довела своє виправлення, або ж лише стала на шлях виправлення, або ж не бажає ставати на шлях виправлення. Цей висновок віддається на розсуд суду за відсутності уточнюючих критеріїв. Тож відсутність законодавчого тлумачення таких понять як

«залежно від поведінки», «ухилення від виховання дитини», відсутність критеріїв розмежування між застосуванням лише письмового застереження та скасуванням звільнення як такого, – містять у собі загрози неправомірного вирішення питання щодо правових наслідків відбуття випробувального терміну. Що не може не позначитися на ефективності застосування розглядуваного інституту.

Висновки до розділу 4

1. Дослідивши окремі аспекти співвідношення підстав застосування умовно-дострокового звільнення та заміни покарання на інше більш м'яке, ми дійшли висновку, що практично складовою усіх наукових досліджень з проблем реалізації різних видів звільнення від покарання є аналіз проблеми співвідношення матеріальних та формальних підстав застосування ст.ст. 81 та 82 КК. Загальновизнаним є те, що чинне кримінальне та кримінально-виконавче законодавство позбавлено чіткості та однозначності у автентичному тлумаченні закону в цій частині. Вислів «сумлінна поведінка та ставлення до праці» за відсутності чітких критеріїв розмежування має практично однакове відношення як до практики застосування умовно-дострокового звільнення, так і до застосування заміни покарання на інше більш м'яке. Що у підсумку відтворюється у значному поширенні сфери суб'єктивного розсуду як на рівні адміністрації установи, так і на рівні прийняття судового рішення, створює умови для корупційної складової. Проблема вбачається і в співвідношенні формальних підстав.

2. Суперечливість та складність оцінки поведінки засуджених (в різних сферах їхньої життєдіяльності) як на теоретичному так правозастосовному рівнях обумовлюється оціночним характером законодавчого визначення матеріальних підстав для такої оцінки і наявністю широких меж для суб'єктивного розсуду адміністрації установи та суду. Що не в останню чергу обумовило пошуки більш чіткої формалізації матеріальних підстав

застосування цих міждисциплінарних інститутів шляхом розробки різних систем нарахування балів. Різна кількість яких мала свідчити про різний рівень ступеню виправлення. Проте це також не виключає суто суб'єктивний підхід у фіксуванні результатів накопичення балів, з одного боку, та суттєво ускладнює правозастосовну практику, з іншого.

3. Як на наш погляд, доцільним є у якості критеріїв оцінки співвідношення умовно-дострокового звільнення та заміни покарання на інше більш м'яке, взагалі, матеріальних та формальних підстав їхнього застосування, зокрема, визнати: їхнє місце та значення у складному та тривалому процесі виправлення засуджених, які реально відбувають покарання у виді позбавлення волі; ознаки, що підтверджують їхній тісний взаємозв'язок (взаємодоповнення) під час реалізації прогресивної системи; спроможності та дієвості забезпечення за допомогою цих інститутів поетапної реалізації усіх елементів прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

4. В даному випадку суб'єктивного підходу не уникнути. Завжди будуть спроби по-різному оцінювати важливість кримінально-правової, кримінологічної (соціально-демографічної), кримінально-виконавчої характеристики засудженої особи. І перелік показників може за розсудом адміністрації бути безмежно розширеним, спрямованим на зрівняння їхнього значення без належної уваги до дійсно важливої складової – стану дисциплінарної практики під час відбування покарання, якісних та кількісних даних щодо заходів заохочення та стягнення. Лише ці конкретні дані за увесь період перебування в ізоляції мають відігравати головну роль у визначенні ступеня виправлення (у взаємозв'язку із терміном відбутого строку покарання).

5. Суперечливі доктринальні судження, різні наукові тлумачення щодо інституту умовно-дострокового звільнення, доцільності (недоцільності) вважати цей міждисциплінарний інститут формою прогресивної системи, складнощі у розмежуванні матеріальних підстав застосування інститутів,

передбачених ст. 81 та ст. 82 КК, факт відмови законодавця від віднесення цих інститутів до системи заохочувальних кримінально-виконавчих заходів тощо, - посилюють актуальність формулювання якісно іншого за характером підвиду умовно-дострокового звільнення осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

6. Якщо відштовхуватися від того, що доволі проблематичним є досягнення виправлення в умовах ізоляції, визнати значний ступінь використання законодавцем оціночних понять, які практично невілюють відмінності в оцінці основних показників, що доводять досягнення певного ступеня виправлення засудженою особою, та об'єктивно поширюють межі суб'єктивного розсуду адміністрації установи, суду, - маємо дійти висновку, що потрібно формулювати міждисциплінарний інститут, який займе перехідне соціально-правове положення між заміною покарання на більш м'яке та умовно-достроковим звільненням. Таким інститутом має стати умовно-дострокового звільнення під нагляд з визначенням обов'язку дотримання певних умов поведінки (як підвид умовно-дострокового звільнення від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк).

7. Такий підхід дозволить поширити сферу застосування дострокових видів звільнення із установи кримінально-виконавчої системи закритого типу, зменшити (за часом та колом осіб) наслідки негативного впливу самого факту перебування особи в ізоляції, знизить ризики необґрунтованого звільнення із установи виконання покарання, а головне, дозволять удосконалити механізм поетапної реалізації процесу виправлення в частині формування та закріплення позитивних змін у свідомості (підсвідомості) та поведінці засудженої особи.

8. На особливу увагу мають заслуговувати сучасні тенденції скорочення змісту тих законодавчих положень, які стосуються суто кримінально-виконавчих аспектів реалізації інститутів, передбачених ст.ст. 81, 82, 83 КК - різновидів подальшого звільнення від відбування покарання у

виді позбавлення волі на певний строк: – умовно-дострокового звільнення, заміни покарання на інше більш м'яке, звільнення від відбування покарання засуджених жінок, які є вагітними та жінок, які мають дитину віком до трьох років. Реформування кримінально-виконавчого законодавства відбувається у напрямку виключення тих кримінально-виконавчих норм, які конкретизували функції держаних та громадських організацій у закріпленні результатів виправлення звільненої особи, здійснення на них контрольного та виховного впливу.

9. Зважаючи на значний ступінь негативного впливу умов ізоляції на особистість засудженої особи, проблеми доцільності нагляду за звільненими із в'язниці, визначення меж їхньої неналежної поведінки як підстави для посилення примусового впливу, критеріїв злісного ігнорування правил співмешкання із іншим оточуючим середовищем тощо – завжди були предметом обговорення як науковців, так і практичних працівників. Тож кримінально-виконавче законодавство в цій частині має лише уточнювати та поглиблювати свій зміст з урахуванням сучасних тенденцій у реформуванні: системи суб'єктів нагляду за умовно звільненими та особами, які відбувають покарання, не пов'язані із ізоляцією від суспільства; змісту відносин між державними органами контролю та громадськими (волонтерськими), релігійними організаціями; характеру попереджувальної діяльності та значення колективів підприємств будь-якої форми власності у здійсненні виховного впливу на засуджених осіб; наглядових функцій (набуття ними специфічного змісту) щодо поведінки звільненої на підставі ст. 83 КК жінки, її поводження із дитиною, посилення виховного значення випробувального терміну у процесі її виправлення, оскільки факт звільнення може відбутися після відбуття жінкою доволі незначного терміну призначеного судом покарання; в частині законодавчого уточнення таких понять як «залежно від поведінки жінки», «ухилення від виховання дитини» тощо.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що полягає в розробленні таких положень.

1. Доведено, що якщо до виправлення ставитися як до певного процесу, який має свої етапи (часові межі), відповідно, специфічний зміст та особливий механізм (інструментарій) впливу, залежно від терміну перебування особи в ізоляції, - то логічним є в основу оцінки діяльності установ покласти поведінку (поводження) засудженої особи під час відбування покарання та кількість засуджених, до яких на підставі оцінки поведінки (або ж ступеню виправлення) застосовані різні форми прогресивної системи виконання покарання. Ефективність кримінально-виконавчих установ закритого типу має безпосередньо відтворюватися не лише в показниках дисциплінарної практики (заохочення, стягнення, злісність поведінки тощо), але й в даних, що засвідчують стан реалізації прогресивної системи виконання покарання, а отже результативність стимулюючих заходів і відтворюються у кількості засуджених, переведених на поліпшені умови утримання, переведених до дільниці соціальної реабілітації, мешкають за межами установи, переведені до іншої установи, до яких застосовані ст.ст. 81, 82, 83 КК України тощо.

2. Встановлено, що до сфери «законних інтересів» засуджених відносяться найважливіші блага, цінність яких значно підвищується в умовах ізоляції: право на стабільність, безпеку, справедливе застосування різних заохочувальних інститутів разового та довгострокового характеру тощо. Проте ця кримінально-виконавча категорія не знайшла свого належного регулювання у законодавстві і вимагає посиленої уваги науковців. Гарантією законності та справедливості дотримання у правозастосуванні прав та законних інтересів засудженого, що безпосередньо стосується і реалізації прогресивної системи виконання покарання, має стати більш повне та чітке їх законодавче

визначення та розмежування. Для особи, яка перебуває в ізоляції особливого значення набуває наявність (відсутність) будь-якого блага.

3. Встановлено, що на напрямки реформування вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства мають впливати принципові положення міжнародно-правових стандартів щодо: особливого значення змісту правосуб'єктності засудженого на початковому етапі перебування в ізоляції, що безпосередньо має впливати на характер та порядок змін правового статусу у подальшому; визначення більш повної сфери інтересів (бажань) засуджених як предмету для формування розгалуженої системи пільг та разових заходів заохочення; посилення стимулюючих властивостей заходів заохочення переважно за рахунок різновидів відпусток (довгострокових та короткострокових) та інших форм зв'язку із зовнішнім середовищем, введення їх у повсякденну практику функціонування установ як відкритого, так і закритого типу, що значно підвищує значення факту позбавлення цієї пільги для засудженої особи; безпосереднього взаємозв'язку наявної розгалуженої системи пільг та заходів заохочення та формуванням у засудженого почуття відповідальності та власного інтересу до перевиховання.

4. З'ясовано, що найчастіше в процесі тлумачення таких словосполучень як «належна поведінка», «сумлінна поведінка та ставлення до праці», «стає на шлях виправлення», «став на шлях виправлення», «довів своє виправлення» виявляється *тотожність критеріїв (вимог) до поводження* засудженої особи в різних сферах життєдіяльності в умовах ізоляції. Зазвичай це проявляється у вимогах відсутності правопорушень, сумлінного ставлення до праці, участі у виховних заходах, у самодіяльних організаціях, підвищенні загальноосвітнього та професійного рівнів тощо. Такий підхід не враховує доволі важливу сутнісну ознаку прогресивної системи – поступовість процесу до досягнення певного результату в змінах свідомості та поведінки, зменшення антисоціальної настанови. Відповідно ця проблема взаємопов'язана із іншою: значення наявності поодиноких незначних правопорушень; вплив на ступінь виправлення відсутності

бажання у засуджених приймати участь в окремих виховних заходах, в самодіяльних організаціях; можливості оцінки нормативно прийнятної поведінки, коли особа лише дотримується мінімально необхідних режимних вимог, без будь-якої активності та намагання проявити себе в додаткових сферах, - як сумлінної. Вихід вбачається у поширенні сфери диференціації через законодавче уточнення різних аспектів застосування прогресивної системи. Одним із яких є законодавча вимога покласти в основу поведінки засудженої особи дотримання режимних вимог (правил внутрішнього та трудового розпорядку, вимог безпеки), які мають надавати право за наявності формальних підстав на її застосування. Крім заключного етапу (умовно-дострокове звільнення), що має передбачати додаткові дані щодо активної позитивної поведінки, що підтверджується наявністю заохочень.

5. Встановлено, що тотожність між прогресивною системою та стимулюванням (заохоченням) відтворюється у тому, що стимулювання (заохочення) є сутнісною властивістю прогресивної системи. Тож прогресивна система і кожна її форма (елементи), завдяки їхнім властивостям та цілеспрямованню, мають розглядатися як стимулюючі та заохочувальні соціально-правові явища (інститути, заходи, засоби впливу). Розмежування ж має стосуватися таких категорій як «стимулювати», «заохочувати» - певний процес, який має за свою ціль викликати бажання досягти чогось (виправитися), формувати впевненість у своїх силах та енергії на шляху до цього; категорії «заохочення» - певний засіб, прийом, пільга, що мають безпосередньо сприяти змінам у свідомості, мотиваційній сфері, поведінці засудженої особи в більш оптимальні терміни. У якості такого засобу може розглядатися як разова пільга (додаткове побачення, короткострокова відпустка тощо), так і більш складне явище, яке регулюється системою заохочувальних норм, а отже може розглядатися як цілий інститут (переведення на поліпшені умови, переведення в іншу дільницю тощо).

6. Встановлено, що історично саме із зміною умов та порядку утримання засуджених в межах однієї установи та зміною умов тримання

засуджених шляхом переведення до іншої установи пов'язувалися зміст та сутність прогресивної системи. В окремих випадках першу форму навіть ототожнювали з прогресивною системою як такою. Проте сутнісне наповнення цієї форми, механізм (інструментарій) її реалізації, позитивні та негативні аспекти законодавчих формулювань (суперечливість та недосконалість), - відтворюються в конкретних елементах більш нижчого рівня як складових цієї форми, що вирізняються певною специфічністю змісту правових положень та послідовністю їхньої реалізації: у порядку та умовах розміщення засуджених в певних *дільницях* однієї установи, підставах для переведення із однієї дільниці в іншу (як в бік поліпшення правового стану, так і його погіршення); у праві на *поліпшення умов* тримання; у дієвому поєднанні *заходів примусу та заохочення*, які сприяють ефективній реалізації соціально-відновлювальної функції покарання на стадії його виконання та відбування.

7. Доведено, що принцип послідовності та взаємодоповненості усіх етапів виправного процесу доводять логічність того, що типовим має стати переведення засуджених із дільниці *карантину, діагностики і розподілу* до дільниці ресоціалізації (а не до дільниці посиленого контролю, соціальної реабілітації), оскільки лише за умови отримання повного початкового (базового) правового статусу, зіштовхнувшись з реаліями повсякденного життя в ізоляції, засуджений в змозі визначитися щодо свого подальшого поведіння та власних планів на перспективу.

8. Встановлено, що існуючі, на перший погляд, суперечності між розумінням *«ресоціалізації»* як кінцевої мети (відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства) та назвою структурного підрозділу *«дільниця ресоціалізації»*, де засуджені перебувають більшу частину покарання (окремі засуджені – і увесь строк), - невілюється, якщо розглядати цю дільницю як таку, де і здійснюється переважно процес виправлення та ресоціалізації завдяки застосуванню таких елементів прогресивної системи як

система дисциплінарних заходів (заохочення та стягнення), можливості переведення засудженого на поліпшені умов утримання.

9. Встановлено, факт суттєвої гуманізації кримінально-виконавчого законодавства в частині визначення початкової правосуб'єктності засуджених: значне збільшення суми коштів, яка зараховується на особистий рахунок; зняття обмежень на суму коштів, яку можна витратити на придбання предметів першої необхідності та продукти харчування, листування, телефонні розмови, користування Інтернетом; зрівняння установ різного рівня безпеки в кількості побачень (але залежно від ділянки перебування), - не може не впливати на переоцінку доцільного обсягу та виду пільг, які мають стати змістом кожного наступного етапу поліпшення умов перебування засудженого в установі, а відповідно змісту різних елементів прогресивної системи. Проте саме в частині формулювання зазначених змін в законі відтворюється недосконалість юридичної техніки - спостерігається значна кількість повторень тотожних правових положень.

10. Доведено, зміни, яких зазнало кримінально-виконавче законодавство в останній час, ускладнили розуміння того, яке місце інститут отримання *«права на поліпшення умов тримання»* посідає у прогресивній системі виконання покарання: спостерігається нечіткість та суперечливість підстав застосування; не дотримується принципова теза щодо прямого взаємозв'язку між його пільговим наповненням та ефективністю стимулюючого впливу (в законі взагалі не уточнюється те, які правові наслідки має факт переведення на поліпшені умови тримання); визначивши мінімально необхідний термін для переведення (1/3 строку), законодавець створив можливості для певної категорії засуджених для одночасного застосування різних форм прогресивної системи, що суттєво порушує принцип їхньої послідовності та взаємодоповнення.

11. З'ясовано, у чинному законі спостерігається дещо спрощений підхід до формулювання *заходів заохочення*. У єдиній нормі (ст. 130 КВК України) надається перелік заходів, які за своїм змістом, колом осіб, підставами застосування, правовими наслідками знаходяться в різній площині

співвідношення із прогресивною системою виконання покарання. Дана система має складатися із певних підсистем, що різняться ступенем узагальнення, за колом осіб, тривалістю часу дії та правовими наслідками. Першу групу (найвищого рівня) мають становити суто кримінально-правові та міждисциплінарні інститути (регулюються як нормами КК України, так і нормами КВК України), які доцільно розглядати у якості форм (елементів) прогресивної системи, оскільки вони за своїм сутнісним та соціальним призначенням є заохочувальними заходами широкої сфери дії у всіх відношеннях, відтворюються у значній тривалості часу їхньої реалізації. Другу групу мають становити заохочувальні заходи разового характеру, які можуть застосовуватися лише до певної категорії засуджених (отримали право на поліпшення умов тримання, переведені до дільниці соціальної реабілітації), пов'язані із видами заохочень, що значно збільшують можливості у підтриманні (встановленні, поновленні) соціально-корисних зв'язків із зовнішнім середовищем, пов'язані переважно з перебуванням за межами установи, а отже вимагають досягнення певного ступеня виправлення. Третю групу мають становити заохочувальні заходи разового характеру, які можуть бути застосовані до усіх засуджених, не залежно від терміну відбутого строку покарання, перебування в різних дільницях, на підставі належної поведінки та дотримання режимних вимог.

12. Доведено, завдяки існуванню дільниці соціальної реабілітації в кримінально-виконавчих закладах закритого типу забезпечується перехідний етап від умов ізоляції до напіввільної життєдіяльності під наглядом та контролем адміністрації, головне призначення якого закріпити набуті позитивні навички та спрямування, підготувати засудженого до умов вільного життя. Проте спостерігається неузгодженість та нечіткість формулювань, що стосуються: кола осіб, які можуть бути переведені до дільниці; конкретного змісту пільг, що підвищують стимулююче значення факту перебування в дільниці; особливості реалізації окремих благ тощо. На окрему увагу заслуговують питання: виокремлення підстав переведення до

дільниці осіб, засуджених за кримінальні проступки та нетяжкі злочини (раніше злочини невеликої та середньої тяжкості), про яких в законі взагалі не йдеться; посилення стимулюючих властивостей дільниці за рахунок поширення сфери застосування відпусток (як короткострокових, так і довгострокових), зробивши їх невід'ємною складовою правового статусу. Питання їхньої кількості може стати предметом разового заохочення.

13. Встановлено, зміна матеріальних підстав переведення до дільниці *посиленого контролю* з оціночних категорій (високий ступінь соціально-педагогічної занедбаності) на конкретні показники поведінки (систематичне - два і більше разів вчинення злісних порушень установленого порядку відбування покарання, що загрожують безпеці оточуючих), - унеможливило переведення засуджених з дільниці карантину, діагностики і розподілу, оскільки така поведінка за умов сурової ізоляції в цій дільниці не можлива. Зазначений показник (систематичне - два і більше разів вчинення злісних порушень) як підстава для переведення з дільниці ресоціалізації та соціальної реабілітації до дільниці посиленого контролю вимагає свого редакційного доопрацювання і приведення у відповідність із положеннями матеріальної галузі права (кримінального права), де систематичність розглядається як вчинення більше двох діянь (хоч би втретє). Поглиблення ж законодавцем характеристики злісного порушення вказівкою на те, що правопорушення має загрозувати безпеці оточуючих, значно розширює межі суб'єктивного розсуду, оскільки є суто оціночним поняттям і не збігається із поняттям злісного порушення у ст. 133 КВК.

14. Доведено, дотримання поетапності застосування заміни покарання на інше більш м'яке покарання (ст. 82 КК) та умовно-дострокового звільнення (ст. 81 КК), які є видами завершальних етапів реалізації прогресивної системи, свідчать на користь сприйняття цих форм як тісно взаємопов'язаних у своєму єдиному спрямуванні – досягнення мети виправлення засудженої особи, настання якої є можливим лише у разі їхнього сукупного стимулюючого впливу та чіткої послідовності

застосування під час виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі. Що дозволяє в умовах ізоляції започаткувати зміни у свідомості та поведінці засудженого, сформувати навички правослухняного поведіння, створити можливості для закріплення досягнутих результатів виправлення в умовах більш пільгового правового режиму (під час виконання альтернативного покарання), або ж вільного життя. Такий же підхід має обумовлювати оцінку співвідношення матеріальних та формальних підстав їхнього застосування, виокремлення головних показників, які мають стати предметом оцінювання досягнутого ступеню виправлення. Оціночний характер законодавчого визначення матеріальних підстав, що сприяє поширенню меж суб'єктивного розсуду адміністрації установи в наданні значення та першочерговості різним даним кримінально-правового та кримінально-виконавчого характеру, - посилюють значення дійсно важливої складової – стану дисциплінарної практики, якісних та кількісних даних щодо заходів заохочення та стягнення. До того ж, у розмежуванні цих інститутів головна увага має приділятися саме формальним підставам – відбуттю послідовно різних мінімально необхідних строків призначеного покарання, що є гарантією реалізації мінімально необхідного обсягу правообмежень, недопущення необґрунтованого незаконного звільнення особи (або ж заміни покарання), а отже забезпечення попереджувальної функції покарання.

15. З'ясовано, результати дослідження доводять нагальну потребу нового погляду на проблему кодифікації кримінально-виконавчого закону. Неналежний рівень систематизації та узгодженості кримінально-виконавчих правових норм, не дотримання стандартних вимог юридичної техніки при їх викладенні, не відповідність результатам теоретичних досліджень та вимогам практики, - у підсумку впливають на ефективність виконавчої системи загалом. В значній мірі зазначені проблеми стосуються законодавчого регулювання окремих елементів прогресивної системи виконання покарання

та тих кримінально-виконавчих інститутів, які безпосередньо впливають на дієвість її реалізації.

16. На підставі викладеного пропонуємо наступну редакцію проекту змісту кримінально-виконавчих положень Глави «Прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк»

Кримінально-виконавчого кодексу України:

Загальні положення

Стаття - «Поняття прогресивної системи виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк»

1. Прогресивна система як прояв диференціації та індивідуалізації виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк є комплексним міждисциплінарним інститутом, що регулюється нормами кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, відтворюється у поступовості та взаємозв'язку змін правосуб'єктності засудженої особи, залежно від її поведінки та ступеня виправлення, спрямований на стимулювання самовдосконалення особи та досягнення щодо неї мети виправлення та ресоціалізації в оптимальні терміни.

Стаття – «Загальні засади реалізації прогресивної системи виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк»

1. Прогресивна система виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк є дієвим механізмом реалізації процесу виправлення та ресоціалізації засудженої особи відповідно до принципів *диференціації та індивідуалізації* виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і *стимулювання* правослухняної поведінки, відповідності процесу виконання покарання *міжнародно-правовим стандартам*.

2. Прогресивний режим виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі як встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання має через зміну умов тримання засуджених забезпечити мінімальну різницю між умовами життя в

колонії і на свободі, сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності.

Стаття – «Форми (елементи) прогресивної системи та їх сутнісні ознаки»

1. Зміна умов тримання засуджених в межах однієї установи, зміна умов тримання засуджених шляхом переведення в іншу кримінально-виконавчу установу, заміна покарання на інше більш м'яке, умовно-дострокове звільнення, звільнення від відбування покарання жінок, які є вагітними та мають дітей віком до трьох років – є *формами прогресивної системи виконання і відбування покарання*, в яких відтворюються сутнісні властивості як усієї системи в цілому, так і кожного її елемента: здійснення стимулюючого впливу; поетапність та поступовість в реалізації; чіткий взаємозв'язок кожного наступного етапу із попереднім; особливе значення поведінки ув'язненого та терміну відбутого строку; стосується практично кожного засудженого.

2. Усі форми (елементи) прогресивної системи за своїм сутнісним та соціальним призначенням є заохочувальними заходами широкої сфери дії, складаються із певних підсистем, що різняться ступенем узагальнення, за колом осіб, тривалістю часу дії та правовими наслідками.

3. Особливість реалізації зміни умов тримання в межах однієї установи відтворюється у властивостях структурних елементів більш нижчого рівня - переведення до різних структурних ділянок одного закладу, переведення на поліпшені умови утримання, застосування заходів заохочення та стягнення.

4. *Умовно-дострокове звільнення* (ст. 81 КК) є завершальним етапом прогресивної системи, що підтверджується необхідністю досягнення вищого ступеня виправлення та терміном відбутого покарання. Усі попередні форми прогресивної системи у своїй послідовності та взаємозв'язку мають сприяти досягненню цього результату.

5. *Заміна невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі на певний строк більш м'яким* (ст. 82 КК) - самодостатній, більш нижчий етап,

порівняно із умовно-достроковим звільненням, стимулювання до виправлення засудженого та заміни суворих режимних вимог ізоляції на більш пільговий правовий статус іншого альтернативного покарання.

6. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дитину віком до трьох років (ст. 83 КК) – є специфічною формою реалізації прогресивної системи, спрямовується на створення належних умов для народження, догляду та виховання дитини, заохочення жінки до правомірної, соціально-корисної поведінки, яка відтепер пов'язана із дитиною та її інтересами.

Стаття – «Зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі»

1. Залежно від поведінки засудженого та ставлення до праці, в разі її наявності, та навчання умови відбування покарання змінюються в межах однієї колонії або шляхом переведення до колонії іншого виду.

2. Зміна умов тримання в межах однієї колонії здійснюється за клопотанням начальника відділення соціально-психологічної служби постановою начальника колонії. У разі якщо така постанова передбачає збільшення обсягу встановлених обмежень і більш суворі умови тримання, вона погоджується із спостережною комісією.

3. Зміна умов тримання засудженого шляхом переведення його до виправної колонії іншого рівня безпеки здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань за поданням адміністрації виправної колонії, погодженим з начальником управління (відділу) центрального органу виконавчої влади.

Зміна умов тримання в межах однієї кримінально-виконавчої установи

Стаття – «Структурні дільниці виправних ... колоній»

1. У виправних колоніях мінімального та середнього рівня безпеки створюються такі дільниці: карантину, діагностики і розподілу; ресоціалізації; посиленого контролю; соціальної реабілітації.

2. У виправних колоніях максимального рівня безпеки створюються такі дільниці: карантину, діагностики і розподілу; ресоціалізації; посиленого контролю.

3. Вказані дільниці ізолюються одна від одної.

4. В кримінально-виконавчих установах закритого типу, де утворюються практично усі різновиди структурних підрозділів надавати перевагу започаткуванню та завершенню виправного процесу в межах однієї колонії шляхом поступового збільшення обсягу правосуб'єктності засудженого та поширенням сфери його соціально-корисних зв'язків.

Ст. 95. Тримання засуджених до позбавлення волі в дільниці карантину, діагностики і розподілу

1. У дільниці карантину, діагностики і розподілу тримаються всі новоприбулі до колонії засуджені.

2. Засуджені, поміщені в дільницю карантину, діагностики і розподілу, протягом чотирнадцяти діб піддаються повному медичному обстеженню для виявлення інфекційних, соматичних і психічних захворювань, а також первинному психолого-педагогічному та іншому вивченню.

3. За результатами медичного обстеження, первинної психодіагностики і психолого-педагогічного вивчення та на підставі кримінологічної, кримінально-правової характеристики на кожного засудженого складається індивідуальна програма соціально-виховної роботи, яка затверджується начальником колонії.

4. Під час перебування в дільниці засуджені мають право на отримання інформації про свої права і обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання, про сутність та правові наслідки застосування кожного елемента (форми) прогресивної системи.

5. Під час тримання у дільниці карантину, діагностики і розподілу побачення засудженим не надаються, крім побачень з адвокатом.

6. По завершенні двох тижнів засуджені із дільниці карантину, діагностики і розподілу переводяться переважно до дільниці ресоціалізації.

Виключенням є випадки прояву новоприбулим ознак сталої антисоціальної настанови та соціально-педагогічної занедбаності, коли засудженого можуть перевести до дільниці посиленого контролю.

Ст. 96. Тримання засуджених до позбавлення волі в дільниці ресоціалізації

1. У дільниці ресоціалізації тримаються засуджені, які направлені з дільниці карантину, діагностики і розподілу, а також переведені з інших дільниць у порядку, встановленому цим Кодексом.

2. Засуджені, які тримаються в дільниці ресоціалізації, розподіляються по відділеннях соціально-психологічної служби і розміщуються в жилих приміщеннях з локальним сумісним проживанням членів відділення.

3. Під час перебування засудженого в дільниці ресоціалізації завдяки застосуванню різних елементів прогресивної системи формується мотивація до виправлення, започатковується та створюються основи для відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства.

4. Засуджені, які злісно порушують режим відбування, можуть бути переведені з дільниці ресоціалізації до дільниці посиленого контролю.

Стаття – «Первинний правовий статус засудженої особи, яка перебуває в дільниці ресоціалізації»

1. Засуджені, які перебувають в дільниці ресоціалізації користуються правами та обов'язками засуджених до позбавлення волі, визначеними у ст.107 КВК.

2. Засуджені мають право придбавати за безготівковим розрахунком продукти харчування, одяг, взуття, білизну та предмети першої необхідності на гроші зароблені в колоніях, одержані за переказами, за рахунок пенсії та іншого доходу без обмеження їх обсягу.

3. Засудженим надається право на телефонні розмови без обмеження їх кількості під контролем адміністрації, а також користуватися глобальною мережею Інтернет (під контролем адміністрації), що оплачуються з особистих коштів засуджених.

4. Число посилок (передач) і бандеролей, що одержують засуджені позбавлення волі, не обмежується.

5. Засудженим дозволяється одержувати і відправляти листи і телеграми за свій рахунок без обмеження їх кількості.

6. Засуджені мають право без обмеження одержувати грошові перекази і відправляти грошові перекази родичам, а з дозволу адміністрації колонії – й іншим особам.

7. Засудженим, що знаходяться в дільниці ресоціалізації, надається одне короткострокове побачення на місяць і одне тривале побачення на два місяці.

8. Початкова правосуб'єктність засуджених має впливати на визначення доцільного обсягу та виду пільг, які мають стати змістом кожного наступного етапу поліпшення умов перебування засудженого в установі, а відповідно змісту різних елементів прогресивної системи.

Стаття – «Підстави та правові наслідки надання права на поліпшення умов тримання»

1. При сумлінній поведінці і ставленні до праці засуджені, які тримаються в дільниці ресоціалізації виправної колонії мають право на поліпшення умов тримання: у виправній колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та середнього рівня безпеки після відбуття не менше однієї четвертої строку покарання; у виправній колонії максимального рівня безпеки після відбуття не менше однієї третини строку покарання.

2. Право на поліпшення умов тримання передбачає надання короткострокових побачень без обмежень та тривалих побачень щомісяця.

Стаття – «Тримання засуджених до позбавлення волі в дільниці соціальної реабілітації»

1. У дільниці соціальної реабілітації тримаються вперше засуджені до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості, а також засуджені, переведені з дільниці ресоціалізації.

2. Засуджені, які стають на шлях виправлення, переводяться у колоніях мінімального і середнього рівня безпеки до дільниці соціальної реабілітації після фактичного відбуття:

1) не менше однієї четвертої строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої та середньої тяжкості;

2) не менше третини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі;

3) не менше половини строку покарання, призначеного судом за особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

3. У дільниці соціальної реабілітації засуджені:

- тримаються під наглядом;
- у вільний від роботи час від підйому до відбою користуються правом вільного пересування в межах території дільниці;
- з дозволу адміністрації колонії можуть пересуватися без нагляду поза територією дільниці, але в межах населеного пункту, якщо це необхідно за характером виконуваної ними роботи або у зв'язку із навчанням;
- можуть носити цивільний одяг, мати при собі портативні персональні комп'ютери та аксесуари до них, гроші та цінні речі, користуватися грошми без обмежень;
- мають право відправляти листи, отримувати бандеролі, посилки, передачі, одержувати короткострокові побачення без обмеження, а тривалі побачення - до трьох діб один раз на місяць;
- мають право на короточасні виїзди за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб), у зв'язку з такими винятковими

особистими обставинами (смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого; стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї; одержання медичної допомоги, якщо така допомога не може бути надана установою виконання покарань, за наявності відповідного висновку лікаря такої установи);

- мають право на щорічний короткочасний виїзд за межі колонії тривалістю 14 календарних днів;

- після відбуття шести місяців покарання в дільниці в разі відсутності порушень режиму відбування покарання, наявності житлових умов з дозволу адміністрації колонії можуть проживати в межах населеного пункту, де розташована колонія, із своїми сім'ями, придбавати відповідно до чинного законодавства будинки і заводити особисте господарство.

4. У виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання встановлюється режим, передбачений для засуджених, які тримаються у дільницях соціальної реабілітації.

5. В колоніях максимального рівня безпеки засуджені, які стають на шлях виправлення, переводяться з приміщень камерного типу в звичайні жилі приміщення.

6. Не підлягають переведенню до дільниці соціальної реабілітації:

1) особи, які мають достроково не зняті або не погашені у встановленому законом порядку стягнення, зазначені в абзацах 4, 6-10 статті 132 цього Кодексу, протягом строку, визначеного статтею 134 Кодексу;

2) особи з інвалідністю першої та другої груп та особи, які досягли пенсійного віку;

4) особи, які не пройшли певний курс лікування венеричного захворювання, активної форми туберкульозу, психічного розладу, алкоголізму та наркоманії;

б) особи, яких засуджено за вчинення умисного злочину в період відбування покарання у виді арешту або обмеження волі.

7. Засуджені, які злісно порушують режим відбування, можуть бути переведені з дільниці соціальної реабілітації до дільниці ресоціалізації.

8. Під час перебування засудженого в дільниці соціальної реабілітації забезпечується перехідний етап його утримання від умов ізоляції до напіввільної життєдіяльності під наглядом та контролем адміністрації, головне призначення якого закріпити набуті позитивні навички та підготувати засудженого до умов вільного життя.

Стаття – «Тримання засуджених до позбавлення волі в дільниці посиленого контролю»

1. У дільниці посиленого контролю тримаються засуджені, які два і більше разів вчинили злісні порушення встановленого порядку відбування покарання, передбачені ст. 133 КВК, систематично (хоч би в третє) вчиняють інші порушення, що загрожують безпеці персоналу, засуджених або інших осіб.

2. У дільниці посиленого контролю виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоній середнього рівня безпеки засудженим встановлюється режим, передбачений для тримання засуджених у виправній колонії максимального рівня безпеки.

3. У дільниці посиленого контролю виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоній середнього рівня безпеки засуджені тримаються в ізольованих жилих приміщеннях, а в дільниці посиленого контролю виправних колоній максимального рівня безпеки – у приміщеннях камерного типу.

4. На кожного засудженого розробляється спеціальна індивідуальна програма, яка передбачає заходи індивідуально-виховного, психотерапевтичного, психокорегуючого характеру. Після виконання зазначеної програми за клопотанням начальника колонії засуджений переводиться до дільниці ресоціалізації.

5. Засудженим, що знаходяться в дільниці посиленого контролю, надається одне короткострокове побачення на місяць і одне тривале побачення на три місяці.

6. У виправних колоніях для утримання засуджених жінок дільниця посиленого контролю не створюється. У разі злісного поводження засудженої використовується такий захід дисциплінарного стягнення як переведення до приміщення камерного типу.

Стаття – «Заходи заохочення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі»

1. За виконання покладених обов'язків та дотримання правил поведінки, встановлених цим Кодексом та правилами внутрішнього розпорядку колонії до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, не залежно від терміну відбутого строку покарання та перебування в різних дільницях колонії, - можуть застосовуватися заохочувальні заходи разового характеру:

- подяка;
- дострокове зняття раніше накладеного стягнення;
- нагородження похвальною грамотою;
- виплата грошової премії;
- нагородження подарунком;
- надання додаткового короткострокового або тривалого побачення.

2. До засуджених, які тримаються в дільниці *ресоціалізації* виправної колонії і набули право на поліпшення умов тримання, у разі сумлінної поведінки та ставлення до праці може застосовуватися заохочувальний захід разового характеру:

- право на короткочасний виїзд за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб), у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами (смерть або тяжка хвороба близького родича, що

загрожує життю хворого; стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї; одержання медичної допомоги, якщо така допомога не може бути надана установою виконання покарань, за наявності відповідного висновку лікаря такої установи).

3. До засуджених, які стали на шлях виправлення та перебувають у дільниці *соціальної реабілітації*, можуть застосовуватися заохочувальні заходи разового характеру:

- надання додаткового дозволу для виїзду за межі колонії з метою відвідування рідних до семи діб;
- надання права на проведення довгострокових побачень за межами установи;
- надання права на відвідування культурних та спортивних заходів за межами установи.

4. Збільшення тривалості прогулянки засудженим, які тримаються в *дільницях посиленого контролю* і приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, до двох годин.

Зміна умов тримання шляхом переведення до іншої кримінально-виконавчої установи

Стаття – «Зміна умов тримання шляхом переведення до іншої кримінально-виконавчої установи: підстави та види»

1. В колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання тримаються засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості, а також особи, переведені з колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і колонії середнього рівня безпеки в порядку, передбаченому цим Кодексом.

2. Засуджені, які стають на шлях виправлення, переводяться з колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і колонії

середнього рівня безпеки до колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання після фактичного відбуття:

1) не менше однієї четвертої строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої та середньої тяжкості;

2) не менше третини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі;

3) не менше половини строку покарання, призначеного судом за особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

3. Засуджені, які стають на шлях виправлення, переводяться із звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки в колонію середнього рівня безпеки – після фактичного відбуття не менше однієї третини призначеного судом строку покарання.

4. Засуджені, які злісно порушують режим відбування, можуть бути переведені з колонії середнього рівня безпеки в приміщення камерного типу колонії максимального рівня безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аванесов Г.А. Значение прогрессивной системы отбывания лишения свободы для предупреждения рецидива преступлений. Сборник статей адъюнктов та соискателей: Изд. Высшей школы МООП РСФСР, 1965. С. 156-163.
2. Аванесов Г.А. Изменение условий содержания осужденных в процессе отбывания лишения свободы (прогрессивная система) / под ред.: Стручков Н.А. М.: Изд-во ВНИИ МООП СССР, 1968. 149 с.
3. Аванесов Г.А. Прогрессивная система отбывания лишения свободы. М. : Изд-во ВНИИ МООП СССР, 1970. 48 с.
4. Алферов Ю.А., Печеикин А.А. Формирование основ социальной активности осуждённых /под научной редакцией доктора юридических наук А.С. Михлина. Москва. 1977. 117 с.
5. Андриющенко М.Н. Понятие эффективности и его философский смысл. Ученые записки. Вып. XII. Л.6 Изд-во ЛГУ, 1971. С. 45-47.
6. Антонян Ю.М. Преступность среди женщин. М.: Рос. Право, 1992. 256 с.
7. Бабаян С. Правовое регулирование мер поощрения и взаскания в исправительных учреждениях. *Преступление и наказание*. 2004, № 12. С. 24 – 27.
8. Багрий–Шахматов Л.В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и формы ее реализации. Одесса: АО БАХВА, 1998. 191 с.
9. Бадамшин И.Д. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания в законодательстве России: Автореферат дис. канд. юрид. наук за спец.: 12.00.08. Уфа, 2005. 19 с.
10. Бадира В. А. Денисова Т.А. Правові основи виправлення та ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі: монографія. Запоріжжя, 2009. 168 с.

11. Бадира В.А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання: Автореферат дисер. на здобуття наук. ступ. канд.. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Л., 2006. 17 с.
12. Бадира В.А., Денисов С.Ф., Денисова Т.А., Мінаєв М.М., Хашев В.Г. Кримінально-виконавче право: навч. посіб. / за ред. Денисової Т.Д. К.: Істина, 2008. 400 с.
13. Бажанов О. И. Прогрессивная система исполнения наказания. Минск, 1981. 168 с.
14. Бажанов О.И., Фетисов В.З. Вопросы совершенствования прогрессивной системы отбывания наказания. *Труды Всесоюзного научно-исследовательского института МВД СССР*. № 30. М., 1974. С. 27-37.
15. Базаров Т.Ю., Веселов В.М. Совершенствование форм управленческой подготовки руководителей ИТУ: учебное пособие. Домодедово.: ВИПК МВД СССР,. 1989. 89 с.
16. Байда А. О., Петрівна Л. С. Покарання у виді довічного позбавлення волі як порушення прав людини. *Молодий вчений*. 2019. № 3(2). С. 384-387.
17. Барабаш О.О. Заохочення у праві: загальнотеоретичне дослідження : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. ун-т "Львів. політехніка". Л., 2013. 16 с.
18. Бараш Є. Ю. Загальні тенденції гуманізації та перспективи пенітенціарної пробації щодо довічного позбавлення волі. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. Вип. 1. С. 344–354.
19. Бараш Є. Ю. Кримінологічний аналіз процесів ресоціалізації засуджених до тривалих строків позбавлення волі в Україні. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2017. № 1. С. 114-119.
20. Батиргарєєва В.С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія / Акад. прав. наук, Ін-т вивчення проблем злочинності. Х. : Право, 2009. 576 с.

21. Беляев Н.А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях. Л.: Изд-во Ленингр. Ун-та, 1963. 186 с.
22. Березовська Н. Л. Покарання, пов'язані з виправно-трудовим впливом, що застосовуються до неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2010. 243 с.
23. Биба Ю. В. Виконання покарання у виді позбавлення волі за Виправно-трудовим кодексом УРСР 1970 року: історико-правовий аналіз. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 3. С. 27-35.
24. Білоус К. С. Досвід деяких країн із підготовки засуджених до звільнення з місць позбавлення волі. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2019. Вип. 37. С. 120-133.
25. Блага А. Б. Програми ресоціалізації жінок-злочинниць: світовий та вітчизняний досвід. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. № 10. С. 44-50.
26. Бобылева И.Ю. Длительные сроки лишения свободы: учеб. пособие. М.: НИИ МВД РФ, 1992. 80 с.
27. Богатирьов І. Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 500 с.
28. Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : монографія / за наук. ред. І. Г. Богатирьова; Держ. пенітенціар. служба України, Ін-т кримін.-викон. служби. Київ : Дакор, 2014. 299 с.
29. Богатирьов І.Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. К., 2006. 32 с.

30. Богатирьов І.Г. Кримінально-виконавче право України: підручник / Богатирьов, О.Г. Колб, В.В. Василевич та ін.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф.. О.М. Джужи. К.: Атіка, 2010. 752 с.
31. Богатирьов І.Г. Кримінально-виконавче право України: підручник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 352 с.
32. Богатирьов І.Г. Українська пенітенціарна наука: монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2008. 294 с.
33. Богатирьов І. Г., Царюк С. В. Кримінально-виконавчі засади виконання та відбування кримінальних покарань у виправних колоніях максимального рівня безпеки: монографія . Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2010. 210 с.
34. Богатирьов А. І., Пузирьов М. С. Теоретико-прикладна проблема наукового визначення поняття "пенітенціарна злочинність". Право і суспільство. 2015. № 3. С. 125-129.
35. Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. 2-е изд., перер. и доп. М. ИНФРА. М, 2000. 704 с.
36. Бородін І. Дисциплінарна відповідальність та дисциплінарне провадження. *Право України*. 2006. № 12. С. 93-97.
37. Бочелюк В. Й. Денисова Т. А. Кримінально-виконавча психологія: підручник. К.: Істина, 2008. 328 с.
38. Бращей Р. І. Звільнення від покарання як інститут кримінального права. *Наше право*. 2013. № 10. С. 92-95.
39. Бриллиантов А.В. Практика и законодательное регулирование мер взыскания, применяемых к лицам, лишенным свободы. *Правовое и методическое обеспечение исполнения уголовных наказаний: Сборник научных трудов* / под ред. д-ра юрид. наук В.И. Селиверстова. М.: ВНИИ МВД РФ, 1994. С. 29-35.

40. Бриллиантов А.В. Дифференциация наказания и степень исправления осужденных к лишению свободы: монография. М.: ВНИИ МВД России, 1997. 132 с.

41. Брусницын Л.В. Надзор за преступниками – условие гуманизации уголовной и уголовно-исполнительной политики государства. *Государство и право*. 2010, № 2. С. 95-98.

42. Васильев А. Предоставление краткосрочных отпусков, увольнений, поощряемых в пенитенциарных учреждениях за рубежом. *Человек: преступление и наказание*. 1994, № 1 (2). С. 37-41.

43. Васильев А.И. Изменение условий содержания осужденных к лишению свободы. Рязань: НИ и РИО, 1981. 46 с.

44. Весельський В.К., В.В. Пясковський, М.М. Сербін. Розслідування злочинів, вчинених засудженими в місцях позбавлення волі: навчальний посібник. К.: КНТ, 2008. 196 с.

45. Виправно-трудоий кодекс України: зі змінами та доповненнями за станом на 1 жовтня 1994 р. К.: РВВ КІВС при УАВС, 1994. 80 с.

46. Волошин Н.И. Осужденные, отбывающие наказания в тюрьмах. Вып. 6. М.: ВНИИ МВД СССР, 1972. 35 с.

47. Вышинская З.А., Шлыков С.А. Эффективность условно-досрочного освобождения от наказания. *Эффективность уголовно-правовых мер борьбы с преступностью*. М.: «Юридическая литература», 1968. С. 164-213.

48. Гаврилов В.В. К вопросу о взаимодействии международной и национальной правовых систем в контексте идеологии и правосознания. *Контакт России и стран АТР в правовом дискурсе* / отв. ред. А.И. Коробеев. Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2005. С. 33-34

49. Галінський О.І., Резніченко Г.С. Особливості застосування заходів заохочення до жінок, засуджених до позбавлення волі. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1, 2006. С. 22-25.

50. Гальцова О. В. Щодо впливу персоналу установ виконання покарань на засуджених до позбавлення волі. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 280-284.

51. Гель А.П., Семаков Г.С., Яковець І.С. Кримінально-виконавче право України: навч. посіб. / за заг. ред.. А.Х. Степанюка. К.: Юрінком Інтер, 2008. 624 с.

52. Герасименко В.П. Заміна покарання більш м'яким при його відбуванні за кримінальним правом України: Автореф. дис.. на здобуття наук. ступ. канд.. юрид. наук: спец. 12.00.08. Х., 2007. 20 с.

53. Герцензон А.А. Уголовное право и социология: Проблемы социологии уголовного права и уголовной политики. М.: «Юридическая литература», 1970. 286 с.

54. Глибін С.М. Кримінально-виконавча політика у сфері виконання покарань. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція*: зб. матеріалів між нар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листопада 2015 р.) К.: Ін-т крим.-вик. служби, 2015. С. 55-57.

55. Глоточкин А. Д., Пирожков В. Ф. Исправительно-трудовая психология. Редакционно-издательский отдел Академии МВД СССР, 1974. 426 с.

56. Головки Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 544 с.

57. Горбач В. М. Теоретико-методологічні засади ресоціалізації осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2017. № 2. С. 16-21.

58. Горбенко А.Н. Особенности применения мер поощрения и взыскания в колониях особого режима. *Методика организации индивидуальной работы с осужденными в исправительно-трудовых учреждениях*. Рязань: ВШ МВД СССР. 1976. 115 с.

59. Горох О.П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України: Автореф. дис.. на здобуття наук. ступ. д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.08. К.: НАНУ Інст-т держави і права імені В.М. Корецького, 2019. 40 с.

60. Градецький А.В. Особливості карально-виховного впливу на засуджених, колишніх суддів та співробітників правоохоронних органів, які відбувають покарання у виді позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2010. 228 с.

61. Гритенко О.А. Дисциплінарна практика в жіночих кримінально-виконавчих установах мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання: теоретичні та соціально-правові аспекти: монографія / за заг. ред.. д.ю.н.,проф.. В.О. Меркулової. Одеса: ОДУВС, 2015. 192 с.

62. Гритенко О.А. Деякі проблеми реалізації порядку, умов та підстав застосування прогресивної системи у чинному законодавстві. «*Visegrad Journal on Human Rights*». № 6. 2019. С. 36-40.

63. Гритенко О.А. Дисциплінарна практика в жіночих кримінально-виконавчих установах мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання: теоретичні та соціально-правові аспекти: Автореф. дисер. на здоб. наук. ступ. канд.. юрид. наук за спец. 12.00.08. Одеса: МГУ, 2012 р. 23 с.

64. Гритенко О.А. Заходи заохочення, які застосовуються до осіб позбавлених свободи: тенденції реформування кримінально-виконавчого законодавства. О.А. Гритенко, І.М. Чекмарьова. *European Reforms Bulletin*. №2. 2020. С. 22-28.

65. Гритенко О.А. Співвідношення умовно-дострокового звільнення та заміни покарання на інше більш м'яке: проблеми та тенденції удосконалення законодавства. *European Reforms Bulletin*. №1. 2020. С. 27-32

66. Гритенко О.А. Дисциплінарна практика в жіночих кримінально-виконавчих установах мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання: теоретичні та соціально-правові аспекти: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса: МГУ, 2011. 241 с.

67. Гритенко О.А. Довічне позбавлення волі: деякі питання відповідності Конституції України та міжнародним актам. *Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності*: матер. Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Одеса: ОДУВС, 29 листопада 2019 року). С. 50-53.

68. Гритенко О.А. Имплементация общепринятых пенитенциарных стандартов и правил в формировании прогрессивной системы исполнения наказания. *«Legea si Viata»*. № 12 (336), 2019. С. 25-28.

69. Гритенко О.А. Окремі питання щодо розвитку заохочувальних інститутів кримінально-виконавчого права України у порівнянні із законодавством інших держав. *Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності*: матеріали всеукр. наук.- практ. конф. (Одеса: ОДУВС -13 листопада 2015 р.). С. 46-47.

70. Гритенко О.А., Меркулова В.О. Права та обов'язки засуджених до позбавлення волі: проблеми законбодавчого визначення. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1, 2010. С. 20-23.

71. Гритенко О.А. Співвідношення дисциплінарного стягнення та покарання як кримінально-правового інституту: теоретичні питання. *Південноукраїнський правничий часопис*. №4. 2013. С. 26-29.

72. Гритенко О.А. Стимулювання позитивної поведінки осіб, засуджених до позбавлення волі: міжнародно-правові аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 4. 2016. С. 70-80.

73. Громадські організації, які співпрацюють з установами пенітенціарної системи, Довідник. Донецький меморіал, Донецьк, 2003, 44 с.

74. Грудницька С. Правовий інституціоналізм – золотий ключик до сталого розвитку. *Зеркало недели*. № 41 (387). 2018. С. 8.

75. Гуменюк В.В. Правова природа та види звільнення від кримінальної відповідальності в науці та законодавстві: Автореф. дис.. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Одеса: МГУ, 2013. 16 с.

76. Данелян С.В. Освобождение от отбывания наказания в уголовном законодательстве Российской Федерации (теоретические, законодательные и правоприменительные аспекты): автореферат дис. канд. юрид. наук за спец. - 12.00.08. Махачкала, 2006. 20 с.

77. Данилин Е.М., Ковалев О.Г. Полезное сотрудничество – путь к успеху. *Международный опыт исполнения уголовных наказаний*: сборник научных статей. М.: НИИ ФСИН России, 2008. Вып. 1. С. 19-28.

78. Данилюк И.Г. Современный словарь иностранных слов для средней и высшей школы. Донецк: ООО ПКФ «БАО», 2008. 560 с.

79. Дащенко О.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх: автореф. дис.. на здобуття наук. ступ. канд.. юрид. наук: спец. 12.00.08. Запоріжжя, 2009. 21 с.

80. Денисова Т. А. Визначення ефективності виправного впливу на осіб, засуджених до позбавлення волі. *Право України*. 2019. № 7. С. 108-124.

81. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій: автореф. дис. доктора юрид. наук: 12.00.08. Київ: Ін.-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. 36 с.

82. Денисова Т. А. Покарання і кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз: монографія. Запоріжжя: КМУ, 2007. 288 с.

83. Денисова Т.А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій: дисер. на здобуття наук. ступ. доктора юрид. наук: спец. 12.00.08. – Київ: НАНУ Ін.-т держави і права ім.. В.М. Корецького, 2011. 499 с.

84. Денисова Т.А. Реформування кримінально-виконавчої системи: прорахунки та перспективи. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція*: зб. матеріалів між нар. наук.-практ.конф. (Київ, 27 листопада 2015 р.). К.: Ін-т крим.-вик. служби, 2015. С. 43-45.

85. Денисова Т.А. Роздуми про реформування кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну. *Актуальні проблеми кримінального*

права, процесу та криміналістики: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої XX-річчю Національної академії правових наук України (м. Одеса, 1 листопада 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. С. 35 – 38.

86. Джужа О. М., Корчинський В. О. , Фаренюк С. Я., Василець В. Б. Курс кримінально-виконавчого права України. Загальна та Особлива частини: навч. посіб. / ред.: О. М. Джужа; Нац. акад. внутр. справ України. К.: Юрінком Інтер, 2001. 304 с.

87. Довгопола О. В., Іваньков І. В. Кримінологічні дослідження впливу тюремної субкультури на засуджених до позбавлення волі. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право.* 2018. № 2. С. 7-14.

88. Дудоров О.О. Проблеми оптимізації виконання покарань. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція: зб. Матеріалів між нар. наук.практ. конф. (Київ, 27 листопада 2015 р.).* К.: Ін-т крим-вик. Служби, 2015. 648 с.

89. Дутов М.А. Правовые и организационные вопросы исполнения наказания и перевоспитания женщин, переведенных в исправительно-трудовые колонии-поселения: учебное пособие. Рязань: МВД СССР, 1981. 53 с.

90. Евреинов Н. Н. История телесных наказаний в России. Харьков, Прогресс ЛТД, 1994. 235 с.

91. Европейские тюремные правила: Рекомендации № R (87) 3, принятые Комитетом министров Европейского совета 12 февраля 1987 года, пояснительная записка. *Новая концепция пенитенциарной системы.* К., 1995. 159 с.

92. Европейские тюремные правила. Пояснительная записка, касающаяся Европейских тюремных правил. В кн.: *новая концепция пенитенциарной системы.* Киев, 1995. 60 с.

93. Ефимов М. А., Гуськов В. И. Некоторые вопросы повышения эффективности труда осужденных к лишению свободы. *Труды Всесоюзного*

научно-исследовательского института МВД СССР. М.: МВД СССР, ВНИИ. 1974. № 30. С. 20 – 27.

94. Європейські пенітенціарні правила. Рекомендація R (2006) Комітету міністрів Ради Європи від 11 січня 2006. Донецьк: Донецький меморіал, 2006. 36 с.

95. Європейські в'язничні правила. *Оцінка, шляхи подальшого реформування в'язничної системи України* / під ред. І.В. Штанька, В.А. Львовчкіна. К.: Головне управління виконання покарань МВС України, 1998. С. 189-211.

96. Жигаренко І. Є. Специфіка соціально-психологічної роботи з засудженими до позбавлення волі: диференційований підхід. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2014. № 3. С. 31-36.

97. Журавська З. В. Віктимологічні засади боротьби зі злочинністю у місцях позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Нац. акад. внутр. справ. К., 2010. 263 с.

98. Журова І. І. Ретроспективний аналіз звільнення засуджених від відбування покарання. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2013. № 1(1). С. 182-187.

99. Задорожний Г. Обновление методологии как условие возрождения экономики. *Зеркало недели*. № 42 (338) от 11 ноября 2017 г. С. 7.

100. Запобігання злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань : навч. посіб. / Боровик А. В. та ін. ; за заг. ред. О. Г. Колба; Міжнар. екон.-гуманітар. ун-т ім. Степана Дем'янчука. Луцьк : ВолиньПоліграф, 2020. 317 с.

101. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: монографія /За заг. ред. д.ю.н., проф. А.Х.Степанюка. Х.: , 2011. 323 с.

102. Захаров В.П., Колб О.Г., Мирончук С.М., Міліщук Л.І. Організація індивідуального запобігання злочинам у кримінально-

виконавчий установі: монографія. – 2-ге вид. перероб. і доп. Луцьк. П-ць Іванюк В.П., 2007. 442 с.

103. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. Харків: Одісей, 2000. 448 с.

104. Звенигородський О. М., Карелін В. В. Щодо принципів застосування заходів заохочення та стягнення під час виконання покарання у виді позбавлення волі. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2018. - № 2. С. 81-91.

105. Иванов А. А. Правонарушение и юридическая ответственность. Теория и законодательная практика: учеб. пособие для вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2004. 120 с.

106. Игнатъев Л.А. О методике определения эффективности деятельности исправительно-трудовых учреждений. *Труды Всесоюзного научно-исследовательского института МВД СССР*. № 17. 1971. С. 118-137.

107. Иншаков С.М. Зарубежная криминология. М.: Издательская группа ИНФРА. М НОРМА, 1997. 383 с.

108. Исправительно-трудовая педагогика / Дейнеко М.М., Пирожков В.Ф., Утевский Б.С., Шмаров И.В. и др./ под ред. В.П.Пирожкова, Б.С. Утевского, М.М. Дейнеко: учебное пособие. М.: Высшая школа МООП СССР, 1967. 303 с.

109. Исправительно-трудовое право, М.: "Юридическая литература", 1971. 416 с.

110. Исправительно-трудовой кодекс Украинской ССР: Офиц. Текст с изм. и допол. по состоянию на 1 октября 1986 г. К.: Политиздат Украины, 1987. 125 с.

111. Исправительно-трудовой кодекс Украины (с изм. и доп. по сост. на 20 января 2002 года). / Сост. Степанюк А.Ф. Харьков: ООО "Одиссей", 2002. 200 с.

112. Іванюк Т. І. Проблеми застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання за новим Кримінальним

кодексом України. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 4. С. 113-116.

113. Іванюк Т. І. Співвідношення обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, з іншими критеріями індивідуалізації покарання. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 1. С. 157-160.

114. Казначеева Д. В. Історико-правовий аналіз виникнення та розвитку інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1. С. 79-93.

115. Калашник Н.Г. Пенітенціарна система України шляхом перетворень [Електронний ресурс] - веб-сайт. URL: <http://dspace.ltsu.org/jspui/bitstream/123456789/2081/1/Np6.pdf>. (дата звернення: 10.08.2020).

116. Калашник Н.Г. Урахування іноземного досвіду в подальшому розвитку державної пенітенціарної служби України. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція*: зб. Матеріалів між нар. наук.практ. конф. (Київ, 27 листопада 2015 р.). К.: Ін-т крим-вик. Служби, 2015. 648 с.

117. Калінюк А. Правове регулювання фінансової діяльності установ пенітенціарної системи. *Право України*. 2004, № 3. С. 46-49.

118. Кальченко Т.Г. Законодавче регулювання реалізації засобів виправлення та ре соціалізації засуджених до позбавлення волі. *Сучасна наука – пенітенціарній практиці*: зб. Матеріалів II Міжнар. практ.конф. (Київ, 4 грудня 2014 р.) / за ред.. В.П. Тихого, Є.Ю. Бараша. К.: Ін-т крим.-вик. служби; Київський регіональний центр НАПрН України, 2014. 434 с.

119. Карелін В. В. Адміністративно-правові режими та їх реалізація у сфері організації виконання покарань : монографія / В. В. Карелін; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 360 с.

120. Карелін В. В. Адміністративно-правові режими у сфері організації виконання покарань: Автреферат дисертації на здобуття

наукового ступеня доктора юридичних наук: 12.00.07; ОДУВС. Одеса. 2019. 37 с.

121. Карелін В. В. Дотримання принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки при застосовуванні до засуджених заходів стягнення і заохочення. *Форум права*. 2013. № 2. С. 216–222.

122. Карелін В. В., Єрмак О. В. Щодо проблем перебування засуджених до позбавлення волі в дільниці карантину, діагностики та розподілу. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2019. Вип. 37. С. 92-102.

123. Каулько Я. І. Щодо проблем принципу ресоціалізації осіб жіночої статі засуджених до позбавлення волі. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 52. С. 183-188.

124. Кацавець Р. С. Особливості психологічної реальності осіб та роль пенітенціарної педагогіки у місцях позбавлення волі. *Dictum factum*. 2019. № 2. С. 91-97.

125. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча політика України : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. 336 с.

126. Кириченко В.Є. Кримінально-виконавча система України – реформи заради реформ. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція*: зб. матеріалів між нар. наук.-практ.конф. (Київ, 27 листопада 2015 р.) К.: Ін-т крим.-вик. Служби, 2015. С. 272-275.

127. Климкін В. М. Кримінологічні засади запобігання насильницькій пенітенціарній злочинності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2014. 235 с.

128. Климкін В. М. Досконале та всебічне вивчення особи засудженого до позбавлення волі як одна з найголовніших передумов розробки дієвих засобів боротьби з насильницькою злочинністю

пенітенціарних установах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 137-142.

129. Ковганич В., Гель А. Про застосування інституту змін умов тримання осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник прокуратури*. 2002. № 4. С. 100-103.

130. Козакова І. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі за законодавством України та Держави Ізраїль: монографія / за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Глушкова ; МВС України, Держ. НДІ. Київ : Гельветика, 2019. 179 с.

131. Козакова І.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі за законодавством України та Держави Ізраїль: Автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2017. 20 с.

132. Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи: культуро-антропологічний вимір: монографія. Миколаїв: Іліон, 2011. 504 с.

133. Козлов П.П., Нікітін Ю.В., Стрелков Л.О. Режим виконання кримінальних покарань: монографія. К.: КНТ, 2008. 272 с.

134. Козначєєва Д.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання: автореф. дис.. на здобуття наук. ступ. канд.. юрид. наук: спец. 12.00.08. Х., 2011. 20 с.

135. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: дис... д-ра юрид. Наук: спец12.00.08. Київ. нац. ун-т внутр. справ. К., 2007. 513 с.

136. Колб О.Г. Запобігання злочинності в місцях позбавлення волі: навчальний посібник. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. 492 с.

137. Колб О., Крук О. Поняття короткочасних виїздів засуджених в Україні за межі колонії . *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1. С. 107-113.

138. Колб О.Г. Установа виконання покарань як суб'єкт профілактики злочинів: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волинський державний університет ім.. Лесі Українки, 2006. 464 с.

139. Коломієць Н. В. Заохочення як форма схвалення соціально-очікуваної поведінки засуджених. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2015. Вип. 6(3). С. 27-30.

140. Коломієць Ю.Ю. Кримінально-правова ідеологія: філософсько-правове дослідження: монографія. Арциз: ФОП Петров О.С., 2019. 467 с.

141. Комментарий к Уголовно-исполнительному кодексу Российской Федерации / общ. ред. И.Л. Трунов; рук. автор. кол-ва О.В. Филимонов. М.: Эксмо, 2006. 448 с.

142. Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания. - В кн.: *Международные акты о правах человека: Сборник документов* / В.А. Карташкин, Е.А. Лукашева. М.: Норма-Инфра, 1998. 784 с.

143. Кондратішина В. В. Кримінально-виконавча політика України : формування та реалізація: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.08.: Львів: ЛьвДУВС, 2009. 275 с.

144. Кондратішина В.В. Кримінально-виконавча політика України: формування та реалізація: Автореф. дис.....канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львів: ЛДУВС, 2009. 17 с.

145. Конопельський В.Я. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання: кримінальні та кримінально-виконавчі аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1, 2013. С. 155- 158.

146. Конопельський В.Я. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі: поняття, зміст, реалізація у кримінально-виконавчій діяльності України: моногр. Одеса: ОДУВС, 2014. 474 с.

147. Конопельський В.Я. Запобігання пенітенціарному рецидиву. *Протидія злочинності в Україні: кримінально-правові та кримінологічні аспекти*: матер. Всеукр. Наук. практ. семінару (м. Миколаїв, 26 травня 2016

p.); упор. д.ю.н., доц. Є.О. Письменський. Миколаїв: Луган. Держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2016. С. 92 – 95.

148. Конопельський В.Я., Черниш М.О. Кримінально-виконавче право: навчальний посібник. Одеса: ОДУВС, 2012. 282 с.

149. Конопельський В.Я. Особливості соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими жінками. *Південноукраїнський правничий часопис*. №1, 2012. С. 250-252.

150. Конопельський В.Я. Переведення на поліпшені умови утримання засуджених до позбавлення волі: окремі теоретичні та правові аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4, 2009. С. 54-57.

151. Конопельський В.Я. Правовий статус засуджених: поняття та основні проблеми. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2007, № 3. С. 46-49.

152. Конопельський В.Я. Проблеми пенітенціарної системи сучасної України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006, № 4. С.61-70.

153. Конопельський В.Я. Ступінь виправлення засуджених до позбавлення волі: окремі аспекти законодавчого визначення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 1 (2). С. 161-170.

154. Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України. веб-сайт. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/631/2012>) (дата звернення: 12.07.2020).

155. Копотун І. М., Руденко В. І. Персонал органів та установ виконання покарань як суб'єкт кримінально-виконавчої діяльності в Україні. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2017. № 1. С. 172-180.

156. Копотун І.М. Теоретико-прикладні та правові засади запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях України: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.". Одеса, 2014. 40 с.

157. Костицький М.В., Кушакова-Костицька Н.В. Про можливість і потреби запровадження Європейських пенітенціарних систем в Україні. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція*: зб. матеріалів між нар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листопада 2015 р.) К.: Ін-т крим.-вик. служби, 2015. С. 55-57.

158. Краткий криминологический словарь. В уч.: криминология / под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Э. Эминова. М.: Юрист, 1997. 512с.

159. Кревсун О. М. Місце й роль диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у теорії кримінально-виконавчого права. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 242-249.

160. Кревсун О.М. Деякі аспекти функціонування прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях. *Кримінально-правові та криминологічні заходи протидії злочинності*: матеріали Всеукр. наук. практ. конф. 13 листопада 2015 р. Одеса: ОДУВС, 2015. С. 91-92.

161. Кревсун О.М. Деякі питання щодо вдосконалення застосування прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція*: зб. Матеріалів між нар. наук. практ. конф. (Київ, 27 листопада 2015 р.). К.: Ін-т крим.-вик. Служби, 2015. С.166-169.

162. Кревсун О.М. Прогресивна система виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях: Автореф. дис.. на здобуття наук. ступ. канд.. юрид. наук: 12.00.08. Харків: ХНУВС, 2016. 20 с.

163. Кревсун О.М. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання як елемент прогресивної системи відбування покарань. *Сучасна наука – пенітенціарній практиці*: зб. Матеріалів II Міжнар. практ. конф. (Київ, 4 грудня 2014 р.) / за ред.. В.П. Тихого, Є.Ю. Бараша. К.: Ін-т крим.-викон. Служби; Київський регіональний центр НАПрН України, 2014. 434 с.

164. Крикушенко О. Г. Багатофакторний аналіз процесу виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. *Право України*. 2019. № 7. С. 78-92.
165. Кримінальне право України. Загальна частина. За редакцією П.С. Матишевського, П. А. Андрушка, С. Д. Шапченка. К.: Юрінком Інтер, 1998. 606 с.
166. Кримінальне право, Загальна частина: Підручник / За ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. К.: Істина, 2011. 1112 с.
167. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповн.на 12 серпня 2019 р.: Офіц. текст. К.: Алерта, 2019. 214 с.
168. Кримінальний процесуальний кодекс України на ... зі змінами та допов. станом на 11 січня 2019 р.: (ОФЦ. ТЕКСТ). ... К.: Алерта, 2014. 336 с.
169. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 01 вересня 2019 року: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2019. 404 с.
170. Кримінально-виконавче право України: підручник / О. М. Джужа, І. Г. Богатирьов, О. Г. Колб, В. В. Василевич та ін. /за заг. ред. док. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. К.: Атака. 2010. 752 с.
171. Кримінально-виконавче право України: навч.-метод. комплекс (за вимогами кредитно-модульної системи) / І. Г. Богатирьов. Чернігів: КП «Вид-во Чернігівські обереги», 2007. 48 с.
172. Кримінально-виконавче право України: Навчально-методичний посібник / В.М. Дрьомін, С.О. Стефанов, А.А. Березовський, С.А. Ілько, С.Н. Черкасов / за заг. ред.. С.О. Стефанова. Одеса: «Юридична література», 2004. 195 с.
173. Кримінально-виконавче право України: підруч. для студ.юрид. спец. вищ. навч. закладів / за ред.. проф.. А.Х. Степанюка. Х.: Право, 2005. 256 с.

174. Кримінально-виконавче право України: Підручник / О.М. Джужа, І.Г. Богатирьов, О.Г. Колб, В.В. Василевич та ін.; За заг. ред.. докт. Юрид. наук, проф., О.М. Джужи. К.: Атіка, 2010. 752 с.

175. Кримінально-виконавче право України: підручник. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 352 с.;

176. Кримінально-виконавче право: навчальний посібник / Бадира В.А., Денисов С.Ф., Денисова Т.А., Мінаєв М.М. і ін. / за ред. Т.А. Денисової. К.: Істина, 2008. 400 с.

177. Кримінально-виконавче право: навчальний посібник / уклад. Конопельський В. Я., Резніченко Г. С., Грішин В. А., Марченко О. А., Кричевська Х. О. Одеса : ОДУВС, 2018. 343 с.

178. Кримінально-виконавчий кодекс Польщі від 06.06.1997 р. // Кодекси Польщі. Варшава: Центральне управління тюремної служби, 2003. 116 с.

179. Кримінально-виконавчий кодекс України, Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: чинне законодавство із змінами та доповнен. на 22 серпня 2019 року: Офіц. тексти. К.: Алерта, 2019, 220 с.

180. Кримінально-виконавчий кодекс України. Х.: ТОВ «Одіссей», 2009. 112 с.

181. Кримінально-виконавчий кодекс України: наук.практ. комент. / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець; за заг. ред. А.Х. Степанюка. Х.: Юрінком Інтер, 2005. 560 с.

182. Кримінально-виконавчий кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповн. станом на 1 вересня 2016 р.: (офіц.. текст). К.: ПАЛИВОДА А.В., 2016. 104 с.

183. Курс исправительно-трудового права. Проблемы общей части / Стручков Н.А. М.: Юрид. лит., 1984. 240 с.

184. Курс кримінально-виконавчого права України: Загальна та Особлива частини: навчальний посібник / О. М. Джужа, В. О. Корчинський,

С. Я. Фаренюк, В. Б. Василець / за заг. ред. О. М. Джужи] К.: Хрінком Інтер, 2000. 304 с.

185. Курс советского уголовного права. В 6 томах. Т. III «Наказание» / редак. коллегия: А.А. Пионтковский, П.С. Ромашкин, В.М. Чхиквадзе. М.: Издательство «Наука», 1970. 349 с.

186. Кучевська С. П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та Статуту Міжнародного кримінального суду: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08: Львів. держ. ун-т внутр. справ. Л., 2009. 338 с.

187. Лазебна А. В. Довічне позбавлення волі: проблема перспектив умовно-дострокового звільнення. Молодий вчений. 2019. № 5(2). С. 477-482.

188. Лебедев В.В. Совершенствование воспитательной работы в отряде ИТК / В.В. Лебедев, А.М. Мокрецов, А.В. Шамис: учеб. пособ. М. 1987. 76 с.

189. Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство НОРМА, 2000. 400 с.

190. Личность осужденных к лишению свободы и проблемы их исправления и перевоспитания / Михлин А.С. Фрунзе: Кыргызстан, 1980. 200 с.

191. Львочкін В.А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі: Автор. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук з спец.: 12.00.08. К.: НАВСУ, 2002. 18 с.

192. Лысодед А.О. О проблемах распределения осужденных по видам учреждений. *Аспект: Инфор. бюл.* Донецк. 2002. № 2. С. 9-11

193. Макарчук О.И. Исполнение уголовных наказаний в виде лишения свободы в Израиле. *Зарубежный опыт исполнения уголовных наказаний: Сб. науч. статей.* Вып. 2 / сост. и ред. О.И. Макарчук. М.: НИИ ФСИН России, 2010. 100 с.

194. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве: теоретико-информационный аспект / сарат. гос. акад. права; под ред. Матузова Н. И. - Саратов: Изд-во сарат. Ун-та, 1994. 182 с.

195. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве: монография. М.: Юристъ, 2004. 250 с.

196. Мальцев В. Цели уголовного наказания. *Уголовное право*. 2010. № 6. С. 35-40.

197. Марченко О.А. Процесуальний порядок звільнення від кримінальної відповідальності: автореф. дис.. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Одеса: ОДУВС, 2018. 22 с.

198. Марченко О.А. Процесуальний порядок звільнення від кримінальної відповідальності: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09; Одес. держ. ун-т внутр. справ. Одеса, 2018. 292 с.

199. Марчук А.І Кримінологічні засади класифікації засуджених до позбавлення волі: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид наук: 12.00.08. Одеса: НУОЮА, 2013. 20 с.

200. Мелентьев М.П. О понятии и критериях эффективности исполнения наказания в виде лишения свободы. *Труды ВНИИ МВД СССР*, М., 1969, № 14. С. 49-55;

201. Мельничук Н.Ю. "Злочин" та "покарання" у філософсько-правовому вимірі: Автореф. дис. д-ра юрид. наук : 12.00.12; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Л., 2010. 36 с.

202. Меркулова В.А., Гритенко О.А., Резниченко Г.С. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей: моногр. / за заг. ред.. В.О. Меркулової. Одеса: ОДУВС, 2015. 286 с.

203. Меркулова В.О., Гритенко О.А. Диспозитивний метод і система заохочення в кримінально-виконавчому законодавстві. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського союзу: розвиток та інтеграція*: зб. матер. між нар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листопада, 2015 р.). К.: Ін-т крим.- вик. служб., 2015. С. 299-303

204. Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: монографія / В.О. Меркулова. Вид. 20ге. Одеса: НДРВВ ОЮІ НУВС, 2003. 281 с.

205. Меркулова В.О. Запобігання пенітенціарній злочинності: сутність та напрями реформування кримінально-виконавчого законодавства. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4, 2014. С. 190-193.

206. Меркулова В.О. Поліпшені умови утримання в установах по виконанню покарання у виді позбавлення волі: тенденції законодавчого регулювання. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 2, 2014. С. 14-18.

207. Меркулова В.О. Система заохочення в кримінально-виконавчому праві України. *Південноукраїнський правничий часопис*. №2, 2012. С. 23-25.

208. Меркулова В.О. Удосконалення кримінального законодавства щодо жінок, які вчинили злочин. *Право України*. 2002. № 6. С. 118-121.

209. Меркулова В.О. Умовні види звільнення від покарання та його відбування: особливості законодавчого визначення в окремих країнах Європи. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1, 2015. С. 129-132.

210. Методичні рекомендації щодо організації роботи, пов'язаної із забезпеченням прогресивної системи відбування покарання в кримінально-виконавчих установах. *Управління соціально-виховної та психологічної роботи Державного департаменту України з питань виконання покарань*. К., 2004. 15 с.

211. Мина В.В. Філософсько-правове розуміння мети покарання: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.12; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Л., 2011. 18 с.

212. Минаков Ю.А., Чепелев А.В. Дисциплинарная ответственность и меры поощрения осужденных к лишению свободы: практика реализации и проблемы совершенствования. *Правовое и методическое обеспечение исполнения уголовных наказаний: Сборник научных трудов* / под ред. д-ра юрид. наук В.И. Селиверстова. М.: ВНИИ МВД РФ, 1994. С.87-97.

213. Миняева Т.Ф. Политика государства в сфере обеспечения правового положения осужденных. *Правоведение*. 2000. - № 1. С. 127 – 136.

214. Митрофанов И.И. Уголовно-правовое учение о механизме реализации уголовной ответственности: монография. Одесса: Феникс, 2014. 448 с.

215. Михалко І.С. Відображення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання право слухняної поведінки засуджених у Європейських пенітенціарних правилах. *Право і Безпека*. 2009, № 1. С. 35 – 40.

216. Михлин А.С. Досрочное освобождение от отбывания наказания. *Проблемы совершенствования уголовного закона*. М.: АН СССР Институт государства и права, 1984. С. 114-123.

217. Михлин А.С. Роль социальных и демографических свойств личности в исправлении и перевоспитании осужденных к лишению свободы М.: МВС СССР, Всесоюзный научно-исследовательский институт, 1970. 166 с.

218. Михлин А.С., Стручков Н.А., Шмаров И.В. Теоретические проблемы правового регулирования исполнения наказаний. *Советское государство и право*. 1988, № 4. С. 67-75.

219. Михлин А., Пирожков В. Отношение к совершенному преступлению и характеристика личности осужденного / под ред. М. П. Прокопова. М.: Полиотдел ИТУ МВД СССР, 1971. 47 с.

220. Мицкевич А. Ф. Уголовное наказание: понятие, цели и механизмы действия / ассоц. «Юрид. Центр». СПб. : Асланов: Юрид. Центр Пресс, 2005. 329 с.

221. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. *Збірник міжнародних нормативно-правових актів щодо захисту прав та свобод громадян у сфері правосуддя* / укл. Конопельський В.Я., Ткаліч В.Є. Одеса: НДРВВ, 2003. 310 с.

222. Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України: генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія: монографія; МВС України, Харків. нац. ун-т внутріш. справ, Кримінол. асоц. України. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 384 с.

223. Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України (нарис з методології дослідження): монографія; Донец. юрид. ін-т. Донецьк : Ноулідж, Донец. від-ня, 2014. 370 с.

224. Наказание по советскому уголовному праву. Шаргородский М.Д. М.: Госюриздат, 1958. 240 с.

225. Наказания, не связанные с лишением свободы / под ред.: Гальперин И.М. М.: Юрид. лит., 1972. 152 с.

226. Наташев А.Е. Критерии эффективности наказания в виде лишения свободы и деятельности исправительно-трудовых учреждений. *Труды ВНИИ охраны общественного порядка МООП СССР*, М., 1967, № 11, С. 11-23.

227. Наташев А.Е. Неприемлемость «прогрессивной системы» отбывания лишения свободы. – В сб.: *Проблемы развития советского исправительно-трудового законодательства*. Саратов, 1971. С. 249-250.

228. Начальник отряда: проблемы, поиски, передовой опыт. Сост. С.С. Ступкин, В.М. Катещенок. К.: РИО МВД УССР, 1983. 84 с.

229. Неживець О.М., Жук Л.А., Жук І.Л. Ресоціалізація засуджених та осіб, звільнених з місць позбавлення волі: монографія. К.: Кондор, 2009. 222 с.

230. Нікітіна О. Проблеми питання інформаційно-правового та методологічного дослідження застосування заходів заохочення до засуджених. *Правова інформатика*. 2012. № 4. С. 37-42.

231. Ніколаєнко Т. Б. Зміна умов тримання засуджених військовослужбовців при відбуванні покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: проблеми нормативного регулювання та шляхи

їх вирішення. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2016. № 3. С. 170-175.

232. Ной И.С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве / И.С. Ной. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1962. 208 с.

233. Носенко А. М. Условно-досрочное освобождение от лишения свободы. М.: ВНИИ МВД СССР, 1974. 149 с.

234. Ожегов С.И. Словарь русского языка / под ред. Чл. Корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 20-е изд., стереотип. М.: Рус. яз., 1988. 750 с.

235. Олейник А.Н. Тюремная субкультура в России: От повседневной жизни до государственной власти. М.: ИНФРА-М, 2001. XIV, 418 с.

236. Опанасенков О.І. Критерії та показники якості, що висуваються до кримінально-виконавчого законодавства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. Випуск 43. 2008. С. 102-106.

237. Опанасенков О. І. Досягнення ресоціалізації засуджених за кримінально-виконавчим законодавством України та міжнародними стандартами. *Питання боротьби зі злочинністю. Збірник наук. праць*. Вип. 15 / ред. кол.: Ю. В. Баулін (голов. ред.) та ін. Х.: Вид-во «Кроссрод», 2008. 324 с.

238. Основні положення про організацію соціально-психологічної роботи із засудженими до позбавлення волі: *Збірник методичних документів* / уклад.: С. Скоков, О. Янчук, Ю. Олійник. К.: ДДУПВП, 2000. 35 с.

239. Оценка эффективности деятельности исправительно-трудовых учреждений. Игнатьев Л.А., Наташев А.Е. М.: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1974. 36 с.

240. Павлов В.Г. Виправлення та ресоціалізація засуджених: мета чи засіб досягнення цілей кримінального покарання. *Протидія злочинності в Україні: кримінально-правові та кримінологічні аспекти*: матер. Всеукр. Наук. практ. семінару (м. Миколаїв, 26 травня 2016 р.); упор. Д.ю.н., доц.. Є.О. Письменський. Миколаїв: Луган. Держ. ун-т внутр.. справ ім.. Е.О. Дідоренка, 2016. С. 158-160.

241. Паше-Озерский Н.Н. Комментарий к ИТК УССР. М., 1927. 193 с.
242. Пащенко О.О. Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність: монографія. Харків : Юрайт, 2018. 446 с.
243. Перкова Т.И. Изменение условий содержания осужденных к лишению свободы путем перевода в исправительно-трудовые учреждения с другим видом режима. М.: Юрид. Лит-ра, 1985. 112 с.
244. Петков В. П. Управління виховно-виправним процесом: монографія в 2-х ч. Запоріжжя: ЗЮІ МВС України, 1998. Ч. I. 278 с.
245. Пинаев А.А. Уголовное право Украины. Общая часть. Харьков: «Харьков юридический», 2005. 664 с.
246. Пинчук В.И. Акты применения права в исправительно-трудовых учреждениях: учеб. пособие. Рязань: Ряз. высш. шк. МВД СССР, 1977. 59 с.
247. Пионтковский А.А. Учение Гегеля о праве и государстве и его уголовно-правовая теория. М.: ПАИМС, 1993. 480 с.
248. Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування: монографія: перед. д-ра юрид. наук, доц. М.І. Хавранюка; наук. ред.. д-р юрид. наук, проф.. О.О. Дудоров. Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. 388 с.
249. Письменський Є.О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України: Автореф. дис.. на здобуття наук. ступ .д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.08. К.: КНУ ім. Тараса Шевченка. 39 с.
250. Письменський Є.О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України: монографія; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 727 с.
251. Письменський Є.О. Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 19-20 квіт. 2012 р.) / Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка ;

[упоряд.: Є. О. Письменський, Ю. Г. Старовойтова. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 623 с.

252. Пісоцька Н. Застосування заходів стягнення у виправно-трудовах установах: окремі проблеми. *Право України*. 1999, № 7. С. 97-99.

253. Плужник О.І. Кримінально-виконавче право в таблицях і схемах: навчальний посібник. К.: ВД «Професіонал», 2006. 144с

254. Положення про спостережні комісії: науково-практичний коментар /Калашник Н.Г., Колб О.Г., Наливайко В.С. та ін.; за заг. ред. Н.Г.Калашник, О.Г.Колба. Луцьк: РВВ «Вежа», 2006. 220 с.

255. Пономарев П.Г. Реализация советской исправительно-трудовай политики в исправительно-трудовай законодательстве. научно практическое пособие. М., изд.ВНИИ МВД СССР, 1981, 88 с.

256. Пономаренко Ю.А. Види наказаний по уголовному праву Украины: монография. Х. : ФИНН, 2009. 344 с.

257. Пономарьов П.Г. О понятии и критериях эффективности системы правовых норм, регулирующих исполнение уголовного наказания. *Проблемы ответственности и применения уголовного наказания: Сборник научных трудов*. М.: ВНИИ МВД СССР, 1984. С.25-30.

258. Попович В.П. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. Львів: ЛьвДУВС, 2010. 322 с.

259. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 томах. Том 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред.. В.В. Сташиса. 840 с.

260. Примаченко А. Права человека: новые тенденции. *Зеркало недели*. 2011. № 8 (5 марта). С. 6.

261. Приполова Л. І. Щодо проблеми адаптації національного законодавства до норм міжнародного права у сфері захисту прав осіб, що

відбувають покарання в місцях позбавлення волі. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 1. С. 13-19.

262. Проблемы науки исправительно-трудового права в свете нового исправительно-трудового законодательства. учебное пособие / Стручков Н. А. М.: Изд-во ВШ МВД СССР, 1972. 167 с.

263. Проблемы условного освобождения от наказания в виде лишения свободы / Журавлев М.П., Квашиш В.Е., Михлин А.С., Новиков А.А., и др. - М.: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1970. 32 с.

264. Пташинський О.Б. Пенітенціарна система України. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. 204 с.

265. Пташинський О.Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні: Автор. дис.....канд. юрид. наук: 12.00.08. – К.: НАНУ Інст-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2002. 17 с.

266. Пузирьов М. С. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.; Держ. фіск. служба України, Ун-т держ. фіск. служби України. Ірпінь, 2018. 39 с.

267. Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах: монографія; Акад. Держ. пенітенціар. служби. Київ : Дакор, 2018. 513 с.

268. Пузирьов М. С. Приватні пенітенціарні установи: зарубіжний досвід та національний підхід . *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. № 7. С. 32-37.

269. Пузирьов М. С. Суспільно корисна праця засуджених до позбавлення волі на певний строк як форма диференціації та індивідуалізації виконання покарання. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2013. Вип. 3. С. 135-146.

270. Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз застосування прогресивної системи виконання покарання вигляді позбавлення волі на певний строк в

Україні та Норвегії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2017. Вип. 26. С. 82-85.

271. Пузирьов М. Фундаментальні засади виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у Канаді: порівняльно-правовий аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 160-164.

272. Радов Г.О. Першочергові проблеми пенітенціарної політики України на сучасному етапі. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики: Щорічний бюлетень КІВС*. 1996, № 1. К.: МВС КІВС, С. 12-16.

273. Резніченко Г.С. Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі щодо засуджених жінок: монографія. Одеса: ОДУВС, 2009. 173 с.

274. Резніченко Г.С. Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Дніпропетровськ, 2009. 19 с.

275. Резніченко Г. С. Стать засудженої особи як підстава диференціації виконання покарання у виді позбавлення волі. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 3. С. 48-51.

276. Резніченко Г.С. Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Д., 2009. 242 с.

277. Рябязцев А.А. Зміна умов тримання засуджених при виконанні деяких покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. *Актуальні проблеми вдосконалення кримінального та адміністративно-деліктного законодавства*. Спеціальний випуск № 6 у двох частинах. Частина 2. Луганськ: Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка., 2008. С. 77-88.

278. Рябязцев А.А. Погіршення умов тримання осіб, засуджених до позбавлення волі, у межах однієї виправної установи. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2008, № 1. С. 125-131.

279. Романенко О. В. Пенітенціарна функція демократичної правової держави та роль громадянського суспільства в механізмі її реалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ, 2004. 20 с.

280. Романов А.К., Ключев Л.В., Дементьева Г.М. Проблемы совершенствования дисциплинарной практики в условиях перестройки деятельности ИТУ. *Уголовное наказание и проблемы его исполнения в условиях перестройки деятельности органов внутренних дел.* М., 1990. С. 17-22.

281. Романов М. В. Звільнення від відбування покарання : навч. посіб. Х. : Право, 2012. 89 с.

282. Романов М. В. Правове регулювання заходів стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. Х., 2003. 208 с.

283. Романов М.В. Дисциплінарна відповідальність засуджених до позбавлення волі. Харківська правозахисна група. Харків: Фоліо, 2004. 160 с.

284. Романов М.В. Правове регулювання заходів стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі: Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. : 12.00.08. Х.: НЮАУ імені Ярослава Мудрого, 2003. 20 с.

285. Романов М.В. Правове регулювання заходів стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 208 с.

286. Романов М.В. Сутність дисциплінарної відповідальності засуджених до позбавлення волі. *Проблеми законності.* Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2006, № 82. С.175-184

287. Рудник В.И. Отрицательные последствия применения наказания в виде лишения свободы и основные меры их нейтрализации: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. К: КВШ МВД СССР, 1990. 241 с.

288. Рудник В.И. Отрицательные последствия применения наказания в виде лишения свободы и основные меры их нейтрализации: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. К: КВШ МВД СССР, 1990. 24 с.

289. Ручкин Ф. Негативные последствия тюремного заключения. *Аспект*. 2002. № 2. С. 37-41.

290. Рябинин А. А. Основы исправительно-трудового (уголовно-исполнительного) права российской федерации: вопросы дифференциации и индивидуализации наказания. М.: ЮРИСТ, 1995. 208 с.

291. Саленков І.В. Режим виконання і відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2011. 20 с.

292. Саленков І.В. Режим виконання і відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі: дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Х., 2011. 216 с.

293. Самощенко И.С., Никитинский В.И., Венгеров А.К. К методике изучения эффективности правовых норм. *Советское государство и право*. 1971, № 9. С. 69-76.

294. Сборник нормативных документов и методических рекомендаций по организации воспитательной работы с осужденными в ИТУ. В помощь начальнику отряда. Ч. 2 / редкол.: Детков М.Г., Прокопов М.П., Сатин Э.А., Соловьев В.В. М., 1981. 132 с.

295. Севастьянова Н.І. Реформа кримінально-виконавчої системи як важливий елемент кримінально-виконавчої політики України. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція*: зб. матеріалів між нар. наук.-практ.конф. (Київ, 27 листопада 2015 р.) К.: Ін-т крим.-вик. Служби, 2015. С. 8-11.

296. Селиверстов В.И. Законные интересы как элемент правового статуса лиц, отбывающих наказание в виде лишения свободы. *Правовое и методическое обеспечение исполнения уголовных наказаний* / под ред. В.И. Селиверстова: Сб.науч. трудов. М.: ВНИИ МВД России. С. 16-24.

297. Семенов И.А. Поощрительные нормы в уголовном законодательстве России: Автор. дис. на соискание учен. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Российск. прав. акад. М., 2002. 23 с.

298. Серегина В.В. Государственное принуждение по советскому праву. Воронеж: Изд-во Воронежск. Ун-та, 1991. 120 с.

299. Сизый А.Ф. Актуальные вопросы правового регулирования изменения условий содержания лиц, осужденных к лишению свободы. *Повишение ефективності виконання уголовних наказаний: Сборник научных трудов*. Рязань, 1988. С. 54-62.

300. Сизый А. Предоставление краткосрочных отпусков, увольнений поощряемых в пенитенциарных учреждениях за рубежом. *Человек: преступление и наказание*. 1994. № 1 (2). С. 35 – 40.

301. Смоляр Є. А. Прогресивна система виконання покарання в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Вип. 31. С. 249-264.

302. Смоляр Є.А. Проблеми застосування прогресивної системи відбування покарання. *Сучасна наука – пенітенціарній практиці: зб. Матеріалів II Міжнар. практи. конф. (Київ, 4 грудня 2014 р.) / за ред.. В.П. Тихого, Є.Ю. Бараша*. К.: Ін-т крим.-вик. Служби; Київський регіональний центр НАПрН України, 2014. С. 409 -411.

303. Советское исправительно-трудовое право: Учебник / под ред. Н.А. Стручкова, Ю.М. Ткачевского. М.: Юридическая литература, 1983. 352 с.

304. Современный словарь иностранных слов для средней и высшей школы / И.Г. Данилюк. Донецк: ООО ПКФ «БАО», 2008. 560 с.

305. Соловій О. Я. Кримінально-виконавчі аспекти застосування заохочення до засуджених як складова стимулювання їх позитивної посткримінальної поведінки. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2011. № 4. С. 146-152.

306. Соловьев Ю.Д. Становление и развитие института условно-досрочного освобождения от наказания в советском уголовном законодательстве. *Проблемы ответственности и применения уголовного наказания: Сборник научных трудов*. М.: ВНИИ МВД СССР, 1984. 116 с.

307. Соцкий Ю. История и законодательство тюремных учреждений дореволюционной России : монография. Черновцы : Золоті литаври, 2006. 78 с.

308. Соцький Ю. Прогресивна система відбування покарання позбавленням волі – стимулюючий інститут кримінально-виконавчого законодавства України. *Південноукраїнський правничий часопис*. №2, 2007. С. 45-46.

309. Стандартні мінімальні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токійські правила» від 14 грудня 1990 р.). *Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій*. К.: Сфера, 2002. С. 95-113

310. Степанюк А. Х., Яковець І. С. Кримінально-виконавчий кодекс України: наук.-практ. комент.,; Ін-т вивч. пробл. злочинності Акад. прав. наук України. Х.: Одіссей, 2005. 560 с.

311. Степанюк А.Ф. Сущность исполнения наказания: монография; худож. – оформитель Д.Е. Гапчинский. Харьков: Фолио, 1999. 428 с.

312. Степанюк А.Х. Актуальні питання виконання покарання (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності): Автореф. дис.д-ра юрид. наук: 12.00.08. Х., 2004. 34 с.

313. Степанюк А.Х., Яковець І.С. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи України: монографія. Харків: Вид-во «Кроссрод», 2007. 184 с.

314. Степанюк А. Умови відбування покарання засудженими жінками. *Аспект*. 2005. № 1. С. 4 – 13.

315. Стефанов С. О. Організаційно-правові проблеми трудової зайнятості засуджених у місцях позбавлення волі : Автореф. дис. ... канд.

юрим. наук : 12.00.08; Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2002. 19 с.

316. Стоматов Е. Г. Протидія створенню та функціонуванню груп негативної спрямованості в місцях позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2010. 217 с.

317. Стоматов Е. Г. Протидія створенню та функціонуванню груп негативної спрямованості в місцях позбавлення волі : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2010. 16 с.

318. Сторчак Н. А. Науково-теоретичні погляди на виправлення як мету покарання у виді позбавлення волі на певний строк. *Форум права*. 2017. № 4. С. 247–253.

319. Сторчак Н.А. Загальні засади та принципи призначення покарання при застосуванні позбавлення волі на певний строк : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Міжнар. гуманіт. ун-т. О., 2012. 246 с.

320. Сторчак Н.А. Загальні засади та принципи призначення покарання при застосуванні позбавлення волі на певний строк: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Міжнар. гуманіт. ун-т. О., 2012. 24 с.

321. Стручков Н. А. Курс исправительно-трудового права. Проблемы общей части. М.: Юрид. лит., 1984. 240 с.

322. Стручков Н. А. Советское исправительно-трудоное право. М. : Юрид.лит., 1983. 252 с.

323. Стручков Н.А. Исполнение уголовного наказания в капиталистических странах (Англия, ФРГ): учебное пособие, выпуск 2 / Н.А. Стручков, В.П.Шупилов. М.: НИиРИО МФЮЗО при Академии МВД СССР, 1978. 88 с.

324. Стручков Н.А. Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью: монография. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1978. 288 с.

325. Сучасна правова енциклопедія / О.В. Зайчук, О.Д. Крупчан, В.С. Ковальський (та ін.); за аг. ред. О.В. Зайчука; НДІ приватного права і

підприємництва НАПрН України, НДІ інтелектуальної власності НАПрН України. 3-тє вид., перероб. і доповн. К.: Юрінком Інтер, 2015. 408 с.

326. Сушко В.А. Особенности отбывания наказания в виде лишения свободы осужденными женщинами, имеющими малолетних детей и беременными: пособие / под ред. А.С. Михлина. М.: ВНИИ МВД России, 1996. 96 с.

327. Таволжанський О. В. Міжнародні стандарти при здійсненні соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки.* 2015. - Вип. 4(3). С. 57-60.

328. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая. В 2 т. Т. 2. М.: Наука, 1994. 393 с.

329. Такие тюрьмы нам не нужны. *Зеркало недели.* № 37 (666) от 6 октября 2007. С. 6.

330. Тарханов И.А. Замена наказания по советскому уголовному праву: монографія. Казань: Изд-во Казанского университета, 1982. 103 с.

331. Тепляшин П. Законные интересы осужденных: проблемы правопонимания и нормативного закрепления. *Уголовное право.* 2009, № 4. С. 128-131.

332. Тепляшин П.В. Английская модель досрочного освобождения от отбывания тюремного заключения. *Правоведение.* 2003, № 6. С. 114-117.

333. Ткачевский Ю.М. Освобождение от наказания: науч. издан./ Ю.М. Ткачевский. М.: Юрид. Литер., 1970. 238 с.

334. Ткачевский Ю. М. Российская прогрессивная система исполнения уголовных наказаний. *Вестник МГУ, Право,* 1997, № 6. С. 12-25.

335. Ткачевский Ю. М. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания. *Вестник МГУ, Серия 11, Право,* 1977, № 2. С. 14-29.

336. Ткачевский Ю.М. Замена одного наказания другим в процессе его исполнения. *Вестник Московского университета. Сер. 11. Право.* 2006. №2. С. 20-34.

337. Ткачевский Ю.М. Прогрессивная система исполнения уголовных наказаний. М.: Зерцало, 1997. 144 с.

338. Ткачук В.Є. Запобігання злочинам, що вчиняються засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2012. 20 с.

339. Трубников В. М. Особистість звільненого від відбування покарання як суб'єкт соціальної адаптації. *Вісник*. Вип. 1. Харків, 1997. С. 115-125.

340. Трубников В. М., Осипова К. Р. Понятие наказания в виде лишения свободы. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право*. 2016. вип. 21. С. 132-137.

341. Трубников В.М., Степанюк А.Ф. О формировании целей наказания и задач уголовно-исполнительного законодательства. *Сб. кратких тезисов докл. и науч. сообщений науч.- практ. конф. по итогам науч.-исслед. работ, выполненных проф.-препод. составом Украинской юр. академии в 1992 г. Х.*: Укр. юр. акад., 1993. С. 110-112.

342. Трубников В.М. Понятие злосного нарушения правил режима отбывания лишения свободы. *Проблемы социалистической законности на современном этапе*. Харьков. 1978. С. 217-219.

343. Трубников В., Яровой А. Гендерные аспекты уголовно-исполнительного права Украины. *Аспект: Інформаційний бюлетень*. 2004. № 2. С. 22 – 26

344. Тубелець О. С. Реалізація кримінально-правової політики України шляхом застосування інституту звільнення від покарання та його відбування. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 8. С. 112-119.

345. Тюгаева Н.А. Воспитательная деятельность образовательной школы при ИТУ в системе работы с осужденными. Рязань: РВШ МВД СССР, 1980. 60 с.

346. Уголовное право Украины. Общая часть. Изд. 2-е перер. и доп. / Под ред. М. И. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тация. Харьков: Право, 1998. 400 с.

347. Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации. Под ред. А. С. Михлина М., 1997. 189 с.

348. Уголовный кодекс Испании. Под редакцией и с предисловием доктора юридических наук, профессора Н.Ф. Кузнецовой и доктора юридических наук, профессора Ф.М. Решетникова. М.: Издательство ЗЕРЦАЛО, 1998. 218 с.

349. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / науч. Ред. И вступ. Ст. Д.А. Шестакова; предисл. Г. Г. Йешека; пер. с нем. Н.С. Рачковой. СПб.: Юрид. Центр Пресс, 2003. 532 с.

350. Уголовный кодекс ФРГ / пер. с нем. М.: Издательство «Зерцало», 2000. 208 с.

351. Ус О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 117. С. 98-105.

352. Условно-досрочное освобождение и другие виды условного освобождения: Информационный материал, подготовленный Международным Центром Тюремных Исследований, Великобритания, по поручению организации «Международная тюремная реформа» для правительства Республики Казахстан. *Аспект*. 2002, 3 2 (7). С. 49-59.

353. Усс А. Допустимо ли исправлять осужденных? *Человек: преступление и наказание: Рязанская высшая школа МВД России*. 1994, № 1(2). С. 29-33.

354. Усс А.В. Каким быть лишению свободы. – в кн.: *Проблемы уголовной политики: советский та зарубежный опыт*. Красноярск, 1989 г. 189 с.

355. Философский энциклопедический словарь. М.: ИНФРА-М, 2000. 576 с.

356. Фомин Н.С. Вопросы дифференциации и индивидуализации воспитательных воздействий на осужденных в новых условиях деятельности УИС: учебное пособие. М.: Домодедово, ВИПК МВД России, 1999. 48 с.

357. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів вищих навчальних закладів. – 2-ге видання доповн. і переробл. К.: Атіка, 2009. 512 с.

358. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. К.: Атіка, 2005. 332 с.

359. Фролова О.Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів). навчальний посібник. К.: "АртЕк", 1997. 208 с.

360. Фуко, Мішель. Наглядати й карати: Народження в'язниці. пер. з франц. П. Таращук. К. : Основи, 1998. 392 с.

361. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08; Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. К., 2007. 557 с.

362. Характеристика осужденных к лишению свободы. По материалам специальной переписи 1999 года/ под.ред д.ю.н.проф. А.С. Михлина. М.: Юриспруденция, 2001. 464 с.

363. Характеристика подозреваемых и обвиняемых, содержащихся в следственных изоляторах. По материалам специальной переписи 1999 г.. Т. 1 / Зубков А.И., Михлин А.С., Побрызгаева Е.В., Радкевич В.С., и др.; Под ред.: Михлин А.С. М.: Юриспруденция, 2000. 160 с.

364. Хлистова Н.Б. Заохочення суспільно корисної мотивації: кримінально-правові та кримінологічні аспекти: Автореф. дис.. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: Академія адвокатури України. 22 с.

365. Хорошун О. В. Прогресивна система виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 165-171.

366. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: монографія. Х.: Харків юридичний, 2009. 448 с.

367. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми: Автореф. дис.. на здобуття наук. ступ. д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків: НЮАУ им. Ярослава Мудрого, 2010. 39 с.

368. Хряпінський П.В. Щодо гуманізації звільнення від покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей / П.В. Хряпінський // *Право і суспільство*. № 6, 2008. С. 67-74.

369. Царюк С.В. Кримінально-виконавча характеристика засудених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Д., 2009. 20 с.

370. Черкасов С.В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одес. нац. юрид. акад. О., 2005. 217 с.

371. Шевченко А. Є., Біба Ю. В. Періодизація змін у кримінально-виконавчому законодавстві щодо виконання покарань у виді позбавлення волі в Україні в період незалежності. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 1. С. 74-82.

372. Шкута О. О. Виправлення та ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Д., 2011. 20 с.

373. Шкута О.О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України: Автореф. дис. д-ра юрид. наук : 12.00.08 ; Класич. приват. ун-т. - Запоріжжя, 2017. 36 с.

374. Шкута О. О. Реформування та модернізація кримінально-виконавчої системи України: вимоги сьогодення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 1. С. 58-61.

375. Шкута О. Генезис становлення та розвиток кримінально-виконавчої системи незалежної України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 153-157.

376. Шкута О. Концептуальні принципи пенітенціарної політики України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 5. С. 81-85.

377. Шкута О. О. Сучасні проблеми реалізації кримінально-виконавчої політики як засобу запобігання злочинності: теоретико-прикладний аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 6(2). С. 154-157.

378. Шкута О. О. Компаративістський аналіз функціонування пенітенціарних систем зарубіжних країн. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2016. Вип. 1(4). С. 53-55.

379. Шмаров И. В., Кузнецов Ф.Т., Подымов П.Е. Эффективность деятельности исправительно-трудовых учреждений. М.: Юридическая литература, 1968. 184 с.

380. Шмаров И., Агамов Г. Европейские правила обращения с заключенными и уголовно-исполнительный кодекс России. *Законность*. 1997, № 11. С. 2-6.

381. Шмаров И.В. Понятие и критерии оценки эффективности исполнения наказаний, связанных с исправительно-трудовым воздействием. Исправительно-трудовое право: учебник. М.: «Юридическая литература», 1966. 213 с.

382. Шмаров И.В. Преодоление отрицательных последствий отбывания уголовного наказания. *Сов. гос-во и право*. 1977. № 2. С. 84-91.

383. Шулежко Т.А. Особливості карально-виховного впливу на неодноразово судимих до позбавлення волі жінок, які відбувають покарання

у виправно-трудоуних установах: Автореф. дис....канд. юрид. наук: 12.00.08; УАВС. К., 1996. 24 с.

384. Щерба Д.А. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания: вопросы теории и практики: Автореферат дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Владивосток, 2007. 21 с.

385. Щербина А.В. Режим виконання і відбування покарань у виправних установах державної пенітенціарної служби України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2014. 18 с.

386. Ягунов Д.В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування: монографія / Д.В. Ягунов; Державна пенітенціарна служба України. 4-те вид., перероб та доповн. Одеса; Фенікс, 2011. 446 с.

387. Ягунов Д.В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування : монографія. Черкаси : Видавництво Ю.А. Чабаненко, 2008. 342 с.

388. Ягунов Д.В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування: Видання третє, перероблене та доповнене. Одеса, 2009. 316 с.

389. Ягунов Д.В. Сучасна пенологія: альтернативний курс О.: Фенікс, 2010. 176 с.

390. Як зробити в'язниці кращими у світі. Досвід Норвегії [Електронний ресурс]. – веб-сайт. URL: <http://edu.helsinki.org.ua/pod/novini-vipusknik-v-programi/yak-zrobiti-vyaznits-krashchimi-v-sv-t-dosv-d-norveg> (дата звернення: 15.05.2020):.

391. Якимович Ю.К. Изменение условий содержания осужденных в пределах одного исправительно-трудоуого учреждения. *Правовые вопросы борьбы с преступностью*. Томск, 1982. С. 83-90.

392. Яковець І. С. Про деякі аспекти концепції державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. *Аспект. Інформаційний бюлетень*. 2007, № 1 (18). С. 33-36.

393. Яковець І.С. Критерії та методи оцінки ефективності діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України. *Кримінальне право України: теорія і практика*. 2007, № 2-3. С. 15-22.

394. Яковець І.С. Міжнародна практика оцінки ефективності діяльності системи виконання кримінальних покарань. *Питання боротьби зі злочинністю: Збірник наукових праць*. Вип. 14. Харків: ТОВ «Кроссруд», 2007. С. 136 – 143.

395. Яковець І.С. Система виконання покарань Швейцарії. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць*. 2011. Вип. 21. С. 162-173.

396. Яковець І.С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання покарань: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.08. Станіславівна. Х., 2014. 416 с.

397. Яковець І. С. Умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким : монографія. М., 2012. 210 с.

398. Яковець І. С. Умовно-дострокове звільнення від відбування додаткового покарання суб'єктів пробації: нормативні та прикладні проблеми. *Слово Національної школи суддів України*. 2019. № 1. С. 6-17.

399. Яремко З.В. Застосування заходів заохочення та стягнення до осіб, позбавлених волі на певний строк: Автореф. дис.. на здобуття наук. ступ. канд.. юрид. наук за спец.: 12.00.08. Львів: ЛДУВС, 2016. 19 с.

400. Яцишин М.М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України: Автореферат дисер. на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук за спец.: 12.00.01. К.: НАВС, 2010. 32 с.

401. Яцишин М.М. Основні джерела регламентації порядку та умов виконання та відбування кримінальних покарань. *Право України*. 2009, № 7. С. 135-140.

402. MillerR. SextonG. JacobsenV. DevelopingaJailIndustryAWorkbook. - Monograph. *BureauofJusticeAssistance*. 2002. P. 45, 56.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Узагальнена анкета
анонімного опитування засуджених до позбавлення
волі по темі наукового дослідження «Теоретико-правові
концептуальні засади прогресивної системи виконання
та відбування покарання у виді позбавлення волі»**

1. Всього в опитуванні прийняли участь - 534 особи (100%).
2. Питання, які були поставлені респондентам у ході опитування:

№ п/п	Зміст питання	Варіанти відповідей	Відп овіді по суті питання	Пито ма вага у структурі відповідей у %	рими тка
1	2	3	4	5	
1.	Чи вважаєте Ви необхідними сучасні реформи, які здійснюються у сфері виконання покарань України?	так	303	57%	
		ні	63	12%	
		частково	168	31%	
2.	Чи ефективною є діяльність у сьогоднішні установ виконання покарань України?	так	51	10%	
		ні	268	50%	
		частково	215	40%	
3.	Чи дійовим на практиці є визначений у законі механізм реалізації виправного процесу у колоніях?	так	36	7%	
		ні	197	37%	
		частково	301	56%	
4.	Чи ознайомлені Ви з практикою застосування прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі за кордоном?	так	51	10%	
		ні	266	50%	
		частково	217	40%	
5.	Чи відомі для Вас результати наукових досліджень з питань прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі?	так	14	2%	
		ні	427	80%	
		частково	93	18%	
6.	Чи розумієте Ви	так	188	35%	

	сутність і зміст прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі?	ні	135	25%	
		частково	211	40%	
7.	Чи відомі для Вас форми прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі?	так	193	37%	
		ні	96	17%	
		частково	245	46%	
8.	Чи ознайомлені Ви з матеріальними (тими, що визначені в законі) підставами застосування прогресивної системи до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі?	так	177	33%	
		ні	80	15%	
		частково	277	52%	
9.	Чи важливо на рівні закону встановлювати співвідношення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі та інших норм закону з цих питань?	так	229	43%	
		ні	38	7%	
		частково	267	50%	
10.	Чи відомі для Вас особливості порядку зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі в межах однієї установи?	так	284	53%	
		ні	33	6%	
		частково	217	41%	
11.	Чи розумієте Ви у повній мірі зміст права засуджених до позбавлення волі на поліпшені умови?	так	274	51%	
		ні	22	4%	
		частково	238	45%	
12.	Чи варто видозмінити (розширити) на законодавчому рівні перелік заходів заохочення, які застосовуються до засуджених, позбавлених волі?	так	296	56%	
		ні	21	4%	
		частково	217	40%	
13.	Чи досконалыми є норми права, що стосуються переводу засуджених до позбавлення волі в інші установи виконання покарань?	так	111	20%	
		ні	126	24%	
		частково	297	56%	
14.	Чи варто на законодавчому рівні визначати співвідношення	так	244	46%	

		ні	46	8%	
		частково	244	46%	
15.	Чи слід встановлювати нагляд за особами, звільненими умовно-достроково від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі?	так	21	4%	
		ні	317	60%	
		частково	196	36%	
16.	Чи необхідно на сьогодні удосконалити норми закону України про кримінальну відповідальність, що стосуються видів і підстав звільнення засуджених від подальшого відбування покарання?	так	303	57%	
		ні	10	2%	
		частково	221	41%	

Примітка: дослідження проведено у 2020 році на базі виправних колоній, які дислокувались на території Волинської, Київської, Запорізької, Львівської, Харківської та Одеської областей

Анкету розробила
« ___ » _____ 2020 р.

Грищенко О.А.

**Аналітична довідка
по результатах анонімного опитування засуджених
до позбавлення волі по темі наукового дослідження
«Теоретико-правові концептуальні засади прогресивної
системи виконання та відбування покарання у виді
позбавлення волі»**

Зазначене дослідження було проведено у виправних колоніях, у яких відбували покарання засуджені до позбавлення волі, що дислокувались на території 6-ти областей (Волинської, Запорізької, Київської, Львівської, Одеської та Харківської) для забезпечення таким чином вимог «територіальності» (географії) та репрезентативності отриманих у ході анонімного опитування результатів.

В анонімному опитуванні на добровільній основі прийняли участь 534 особи з числа засуджених до позбавлення волі.

Кримінально-виконавча характеристика цих респондентів мала такий вигляд:

1. Дані про освітній рівень засуджених:

а) 378 осіб мали повну середню освіту (майже 70% у структурі всіх респондентів, які брали участь у зазначеному дослідженні);

б) 64 особи мали неповну вищу освіту (ступінь бакалавра або спеціальну середню освіту) (12%);

в) 49 осіб – неповну середню освіту (більше 9%);

г) 43 особи – неповну середню освіту (майже 9%).

2. Відомості про кількість судимостей у респондентів:

а) 193 особи – мали 3 та більше судимостей (більше 36% у структурі всіх засуджених, які приймали участь у анонімному опитуванні);

б) 149 осіб – мали другу судимість, яка згідно закону (ст. ст. 89-91 Кримінального кодексу України) на час проведення дослідження не була погашена або знята у судовому порядку) (28%);

в) 192 особи – були засуджені вперше (майже 36%).

3. Інформація про вік респондентів:

а) 288 осіб – мали вік від 18 до 30 років (54% у структурі всіх опитаних засуджених);

б) 153 особи – від 31 до 45 років (більше 28%);

в) 93 особи – від 46 і більше (майже 18%).

4. Дані про статус засуджених під час відбування покарання у колонії:

а) 77 осіб – відносились до так званих злісних порушників встановленого порядку відбування покарання (ст. 133 Кримінально-виконавчого кодексу України) (більше 14% у структурі всіх респондентів);

б) 216 осіб – до засуджених, які мали непогашені та не зняті в установленому порядку (ст. 134 КВК України) (41%);

в) 241 особа – до засуджених, які характеризувались позитивно (45%).

Для проведення анонімного опитування автором даного дослідження була розроблена спеціальна анкета, яка включала у собі 16 питань, а також три варіанти відповідей: «так», «ні», «частково».

Перед здійсненням дослідження для всіх респондентів були роз'яснені наступні правила заповнення розданої для них анкети:

1. Всім засудженим було доведено інформацію про те, що участь у даному дослідженні, як це передбачено у чинному законодавстві України (ст. 28 Конституції України та ст. 7 КВК України), є добровільною і відмова від такої співпраці не карається законом.

2. Всім особам, які прийняли участь у дослідженні, було пояснено, що із 3-х запропонованих в анкеті відповідей на питання слід вибрати лише одне, про що зробити відповідну відмітку у наступній графі «Відповіді по суті питання».

3. Для забезпечення анонімності опитування кожному окремо взятому респонденту була видана анкета опитування та надано добовий термін її заповнення, а також окремих конверт для її відправки.

4. Всім засудженим було пояснено, що заповнені ним анкети у конверті варто опустити у поштовий ящик, який розміщений на території колонії та призначений для забезпечення права цих осіб на листування (ст. 113 КВК України).

5. Всім особам, які брали участь було також доведено інформацію про те, що узагальнені результати анонімного опитування будуть спрямовані керівництву міжрегіональних управлінь виконання покарань, а також використані при розробці науково обґрунтованих заходів, спрямованих на удосконалення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі в Україні та приведенні її до міжнародних стандартів.

6. Всім респондентам перед заповненням отриманої анкети було роз'яснено, що у ній не потрібно вказувати будь-яких особистих даних або ставити свій підпис.

У ході проведення анонімного опитування були отримані наступні результати:

1). 57% респондентів (303 особи з 534 засуджених, які приймали участь у даному дослідженні) вважають необхідними реформи, які здійснюються у сфері виконання покарань України.

При цьому ще 31% (168 осіб) цю думку підтримують частково, а ще 12 % (63 особи) – переконані у протилежному (не підтримують реформи).

2). Тільки 10% респондентів (51 особа) вважають діяльність установ виконання покарань ефективною; 50% (268 осіб) – негативною; 40% (215 осіб) – вважають, що така діяльність є ефективною лише частково.

3). Виправний процес у колоніях визнають дійовим лише 7% засуджених (36 осіб), ще 56% (301 особа) – що ця діяльність є дійовою тільки частково, а 37% (197 осіб) – дають даному процесу негативну оцінку.

4). Володіють інформацією про зарубіжний досвід застосування прогресивної системи покарання тільки 10% засуджених (51 особа), у свою

чергу, не мають таких відомостей аж 50% (266 осіб респондентів), а ще 40% (217 осіб) – лише частково ознайомлені з такими даними.

5). Лише 2% засуджених цікавляться результатами наукових досліджень з питань прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі (14 осіб) (ще 18% (93 особи) володіють такою інформацією частково, а 80% (427 осіб) – взагалі про це нічого не знають).

6). Майже розділились порівну думки засуджених щодо розуміння сутності і змісту прогресивної системи: 35% (188 осіб) – у повній мірі володіють відомостями про неї; 40% (211 осіб) – частково знають про зазначений законодавчий підхід, а 25% (135 осіб) – не знають її суті та призначення.

7). Тільки 37% засуджених знають про визначені в законі форми прогресивної системи (193 особи) (ще 46% (245 осіб) – володіють інформацією про них частково, а 17% - взагалі не розуміють їх сутності).

8). 33% (177 осіб) у повній мірі ознайомлені з тими підставами, що визначені у законі та передбачають підстави застосування прогресивної системи до осіб, позбавлених волі (у той самий час, 52% (274 осіб) – володіють інформацією з цього приводу лише частково, а 15% (80 осіб) – таких відомостей не знають).

9). 43% респондентів (229 осіб) переконані, що досить важливо на рівні закону встановити співвідношення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі та інших норм закону, а ще 50% (267 осіб) – у тому, що це слід зробити частково, і тільки 7% (38 осіб) – не бачать у цьому ніякої потреби.

10). Для 53% засуджених (284 особи) відомими є особливості порядки зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі в межах однієї установи, а для 41% (217 осіб) – ця інформація відомою є частково; і тільки для 6% (33 особи) – це питання є невідомим.

11). Зміст права засуджених до позбавлення волі на поліпшені умови розуміють 51% респондентів (274 особи) та 45% (238 осіб) – частково; а ще 4% (22 особи) з цього приводу інформацією не володіють.

12). 56% респондентів (296 осіб) вважають, що слід на законодавчому рівні видозмінити (розширити) перелік заходів заохочення, які застосовуються до засуджених, позбавлених волі; ще 40% (217 осіб) – переконані в цьому частково, а 4% (21 осіб) – з таким підходом не згодні.

13). Досконалыми вважають норми права, що стосуються переводу засуджених до позбавлення волі в інші установи виконання покарань лише 20% респондентів (111 осіб); а 56% (297 осіб) – впевнені в цьому тільки частково; ще 24% (126 осіб) такі норми права вважають недосконалыми.

14). 46% респондентів (244 особи) переконані у тому, що на законодавчому рівні варто визначити співвідношення підстав умовно-дострокового та інших видів звільнення від відбування покарання; а ще стільки ж (46%) (244 особи) – вважають, що це слід зробити частково; у свою чергу, 8% (46 осіб) не бачать у цьому ніякого сенсу.

15). Про необхідність встановлення нагляду за особами, звільненими умовно-достроково від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі, заявили лише 4% респондентів (21 особа) та 36% (196 осіб) – частково; у той самий час 60% опитаних засуджених висловились з цього приводу негативно.

16). 57% респондентів (303 особи) переконані, що варто удосконалити норми закону України про кримінальну відповідальність, що стосується видів і підстав звільнення засуджених від подальшого відбування покарання; при цьому 41% (221 особа) думають, що це слід зробити частково; і лише 2% (10 осіб) – не бачать у цьому ніякої потреби.

Узагальнені результати проведеного дослідження у виді аналітичної довідки спрямовані у міжрегіональні управління виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України для відома та використання у роботі, а також використані для обґрунтування відповідних результатів, висновків і рекомендацій у науковій діяльності автора даного дослідження.

Довідку склала
« ___ » _____ 2020 р.

Гритенко О.А.

**Узагальнена анкета
анонімного опитування персоналу колоній
по темі наукового дослідження «Теоретико-правові
концептуальні засади прогресивної системи виконання
та відбування покарання у виді позбавлення волі»**

1. Всього в опитуванні прийняли участь - 534 особи (100%).

2. Питання, які були поставлені респондентам у ході опитування:

№ п/п	Зміст питання	Варіанти відповіді	Відповіді по суті питання	Питома вага у структурі відповіді %	Примітка
1	2	3	4	5	6
1.	Чи вважаєте Ви необхідними сучасні реформи, які здійснюються у сфері виконання покарань України?	так	456	85%	
		ні	11	3%	
		частково	67	12%	
2.	Чи ефективною є діяльність у сьогоденні установ виконання покарань України?	так	246	46%	
		ні	75	14%	
		частково	213	40%	
3.	Чи дійовим на практиці є визначений у законі механізм реалізації виправного процесу у колоніях?	так	309	58%	
		ні	36	7%	
		частково	189	35%	
4.	Чи ознайомлені Ви з практикою застосування прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі за кордоном?	так	369	74%	
		ні	31	6%	
		частково	107	20%	
5.	Чи відомі для Вас результати наукових досліджень з питань прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі?	так	155	30%	
		ні	67	10%	
		частково	312	60%	
6.	Чи розумієте Ви сутність і зміст прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі?	так	304	57%	
		ні	49	9%	
		частково	181	34%	
7.	Чи відомі для Вас форми прогресивної системи виконання	так	299	56%	
		ні	96	18%	

	та відбування покарання у виді позбавлення волі?	частково	139	26%	
8.	Чи ознайомлені Ви з матеріальними (тими, що визначені в законі) підставами застосування прогресивної системи до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі?	так	317	59%	
		ні	13	5%	
		частково	204	36%	
9.	Чи важливо на рівні закону встановлювати співвідношення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі та інших норм закону з цих питань?	так	337	63%	
		ні	0	0%	
		частково	197	37%	
10	Чи відомі для Вас особливості порядку зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі в межах однієї установи?	так	388	70%	
		ні	17	6%	
		частково	129	24%	
11	Чи розумієте Ви у повній мірі зміст права засуджених до позбавлення волі на поліпшені умови?	так	433	81%	
		ні	12	3%	
		частково	89	16%	
12	Чи варто видозмінити (розширити) на законодавчому рівні перелік заходів заохочення, які застосовуються до засуджених, позбавлених волі?	так	239	44%	
		ні	78	16%	
		частково	217	40%	
13	Чи досконалыми є норми права, що стосуються переводу засуджених до позбавлення волі в інші установи виконання покарань?	так	142	27%	
		ні	113	21%	
		частково	279	52%	
14	Чи варто на законодавчому рівні визначати співвідношення підстав умовно-дострокового та інших видів звільнення від відбування покарання?	так	230	43%	
		ні	37	7%	
		частково	267	50%	
15	Чи слід встановлювати нагляд за	так	288	54%	

.	особами, звільненими умовно-достроково від подальшого відбування покарання у виді позбавлення волі?	ні	47	9%	
		частково	199	37%	
16	Чи необхідно на сьогодні удосконалити норми закону України про кримінальну відповідальність, що стосуються видів і підстав звільнення засуджених від подальшого відбування покарання?	так	347	65%	
		ні	28	5%	
		частково	159	30%	

Примітка: дослідження проведено у 2020 році на базі виправних колоній, які дислокувались на території Волинської, Київської, Запорізької, Львівської, Харківської та Одеської областей

Анкету розробила

Гритенко О.А.

Аналітична довідка
по результатах анонімного опитування персоналу виправних колоній
України по темі наукового дослідження «Теоретико-правові концептуальні
засади прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді
позбавлення волі»

Вказане наукове дослідження було проведено у 2020 році у тих самих виправних колоніях, у яких працювали та служили особи з числа персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, а також відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк засуджені особи, що надали згоду на здійснення щодо них анонімного опитування, а саме – у 6-ти областях України (Волинській, Запорізькій, Київській, Львівській, Одеській та Харківській).

Ще однією особливістю даного наукового дослідження було те, що у ньому на добровільній основі прийняли участь рівно стільки ж респондентів, як із числа засуджених, – 534 особи, які мали правовий статус персоналу ДКВС України, що дало можливість співставити результати опитування двох протилежних по соціально-правовій природі репрезентативних груп – засуджених і персоналу виправних колоній.

Характеристика цих респондентів мала наступний вигляд:

1. У структурі опитаних осіб:

а) 387 осіб (72%) відносились до так званого начальницького складу, серед яких: 192 (36% від усіх осіб, які прийняли участь у цьому дослідженні) – до молодшого начальницького складу; – 144 (27%) – до середнього начальницького складу; та 50 (9%) – до старшого начальницького складу;

б) 49 осіб (9%) – відносились до державних службовців;

в) 98 осіб (19%) – до вільнонайманого складу персоналу колоній.

2. По віку зазначені категорії респондентів розподілились на такі групи:

а) від 20 до 35 років – 276 осіб (51% у структурі всіх опитаних осіб);

б) від 31 до 45 років – 167 осіб (30%);

в) від 46 років і старші – 91 особа (19%).

3. Дані про освітній рівень респондентів:

а) мали повну вищу освіту – 97 осіб (19% від усіх осіб, які прийняли участь в опитуванні);

б) мали неповну вищу освіту (навчались у магістратурі) – 48 осіб (9%);

в) мали ступінь бакалавра або диплом про середню спеціальну освіту – 167 осіб (31%);

г) мали повну загальну середню освіту – 222 особи (41% у структурі всіх респондентів).

4. Відомості про стаж роботи у ДКВС України:

а) від 1-го до 3-х років – 169 осіб (31% у структурі всіх респондентів);

б) від 4-х до 6-ти років – 135 осіб (25%);

в) від 7-ми до 10-ти років 103 особи (20%);

г) від 11 до 15-ти років – 95 осіб (18%);

г) від 16-ти і більше – 32 особи (6%).

Для проведення анонімного опитування персоналу виправних колоній була використана та ж сама анкета, що і для засуджених, з тим, щоб співставити думки різних груп респондентів та забезпечити репрезентативність результатів проведеного дослідження.

Перед здійсненням анонімного опитування для всіх респондентів були роз'яснені наступні правила заповнення розданої для них анкети:

1. Персоналу виправних колоній, що брав участь у опитуванні було доведено інформацію про те, що участь у даному дослідженні, як це передбачено у чинному законодавстві України (ст. 28 Конституції України та ст. 7 КВК України), є добровільною і відмову від такої співпраці не карається законом.

2. Всім особам, які прийняли участь у дослідженні, було пояснено, що із 3-х запропонованих в анкеті відповідей на питання слід вибрати лише одне, про що зробити відповідну відмітку у наступній графі «Відповіді по суті питання».

3. Для забезпечення анонімності опитування кожному окремо взятому респонденту була видана анкета опитування та надано добовий термін її заповнення, а також окремий конверт для її відправки.

4. Персоналу виправних колоній, що брав участь у опитуванні було пояснено, що заповнені ним анкети у конверті варто опустити у поштовий ящик, який розміщений на території колонії.

5. Всім особам, які брали участь було також доведено інформацію про те, що узагальнені результати анонімного опитування будуть спрямовані керівництву міжрегіональних управлінь виконання покарань, а також використані при розробці науково обґрунтованих заходів, спрямованих на удосконалення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі в Україні та приведенні її до міжнародних стандартів.

6. Всім респондентам перед заповненням отриманої анкети було роз'яснено, що у ній не потрібно вказувати будь-яких особистих даних або ставити свій підпис.

У ході проведення анонімного опитування персоналу виправних колоній були отримані наступні результати:

1). 456 осіб із 534, які прийняли участь у даному дослідженні (85%), вважають необхідними сучасні реформи у сфері виконання покарань України, а ще 12% (67 осіб) – переконані, що їх слід здійснити частково; у свою чергу 3% (11 осіб) заперечують їх проведення у сьогоднішній день.

2). Ефективною на сьогодні діяльність установ виконання покарань вважають 46% респондентів (246 осіб), майже стільки ж (40% або 213 осіб) – оцінюють її частково ефективною, а 14% (75 осіб) – неефективною.

3). 58% опитаних осіб (309 у структурі всіх респондентів) переконані, що визначений у законі механізм реалізації виправного процесу у колонії є дійовим на практиці, 35% (189 осіб) – вважають його частково дійовим, а 7% (36 осіб) – недійовим.

4). З міжнародним досвідом застосування прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі ознайомлені тільки 74%

респондентів (396 осіб), а ще 20% (107 осіб) – лише частково, у той самий час, 6% (31 особа) взагалі про це не має інформації.

5). Результати наукових досліджень з питань прогресивної системи виконання покарань у виді позбавлення волі відомі тільки для 30% (155 осіб) респондентів і для 60% (312 осіб) – лише частково, а для 10% (67 осіб) – вони відсутні взагалі.

6). Лише 57% осіб з числа персоналу виправних колоній (304 із 534 респондентів) розуміють сутність і зміст прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі; ще 34% (181 особа) – частково, а 9% (49 осіб) – не розуміють цього правового явища.

7). 56% всіх респондентів (299 осіб) знають про форми прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі; 26% - мають відомості з цього приводу частково (139 осіб), а 18% - взагалі не знають про що йде мова.

8). З матеріальними підставами (тими, що визначені в законі) застосування прогресивної системи відбування покарання у виді позбавлення волі ознайомлені 59% (317 осіб) респондентів, ще 36% (204 особи) – частково, а 5% (13 осіб) – з такими нормами права не ознайомлені.

9). 63% респондентів (337 осіб) вважають, що важливо на рівні закону встановити співвідношення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі та інших норм закону з цих питань, а ще 37% (197 осіб) – що це слід зробити частково.

10). Про особливості зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі знають тільки 70% респондентів (388 осіб) та 24% (129 осіб) – частково, а 6% (17 осіб) – про це інформацією не володіють.

11). Лише 81% (433 особи) респондентів у повній мірі розуміють зміст права засуджених до позбавлення волі на поліпшені умови, а 16% – тільки частково, у той самий час, 3% (12 осіб) – взагалі не знають, що це таке.

12). 44% (239 осіб) респондентів переконані, що варто видозмінити (розширити) на законодавчому рівні перелік заходів заохочення, які застосовуються до засуджених, позбавлених волі; а ще 40% (217 осіб) – що це слід зробити частково; при цьому 16% (78 осіб) заперечують таку видозміну.

13). Норми права, що стосуються переводу засуджених до позбавлення волі в інші установи виконання покарань, вважають досконалими лише 27% (142 особи) респондентів, а ще 52% (279 осіб) – що вони є такими частково; разом з тим, 21% (113 осіб) – вважають ці норми недостатніми.

14). 43% (230 осіб) респондентів думають, що слід на законодавчому рівні визначити співвідношення підстав умовно-дострокового та інших видів звільнення від відбування покарання; ще 50% – що це варто здійснити частково, а 7% (37 осіб) – заперечують такий підхід.

15). Тільки 54% (288 осіб) респондентів переконані, що за особами, звільненими з місць позбавлення волі, варто встановлювати нагляд; а ще 37% (199 осіб) – що це слід робити частково; поряд з цим, 9% (47 осіб) – вважають, що такі заходи здійснювати не потрібно.

16). 65% (347 осіб) респондентів вважають, що необхідно удосконалити норми закону України про кримінальну відповідальність, що стосуються видів і підстав звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, 30% (159 осіб) – переконані, що це слід зробити частково, а 5% (28 осіб) заперечують такий підхід.

Узагальнені результати проведеного дослідження у виді аналітичної довідки спрямовані у міжрегіональні управління виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України для відома та використання у роботі, а також використані для обґрунтування відповідних результатів, висновків і рекомендацій у науковій діяльності автора даного дослідження.

Довідку склала

Грищенко О.А.

**Аналітична довідка
по результатах вивчення архівних особових справ засуджених,
які відбували покарання у виді позбавлення волі в Україні**

Зазначений аналіз здійснено у 2019-2020 роках у тих самих виправних колоніях, у яких проходило анонімне опитування засуджених і персоналу цих установ виконання покарань, а саме – у Волинській, Запорізькій, Київській, Львівській, Одеській та Харківській областях.

У ході дослідження вивчено 2 тис. особових справ засуджених до позбавлення волі, які були звільнені від подальшого відбування покарання у 2010-2020 р. р. на підставі визначених у кримінальному кодексі та інших законів відповідних норм.

Структура видів і підстав такого звільнення мала наступний вигляд:

а) звільнення умовно-достроково – 1111 осіб (56% від усіх звільнених засуджених);

б) замінено покарання більш м'яким – 722 особи (36%);

в) звільнено по амністії – 138 осіб (5%);

г) звільнено по помилуванню – 11 осіб (менше 1%);

г) звільнено по хворобі – 6 осіб (менше 1%);

д) звільнено по інших підставах – 12 осіб (менше 1%).

Крім цього, у ході вивчення особових справ засуджених, звільнених з колоній у 2010-2020 р. р., було встановлено, що під час відбування покарання у виді позбавлення волі були переведені:

а) на поліпшені умови тримання у межах однієї колонії – 1279 осіб (63% у структурі всіх звільнених з колонії засуджених);

б) в інші виправні колонії – 699 осіб (35% від усіх засуджених, звільнених з колонії);

в) переведені в порядку ст. 10 Кримінально-виконавчого кодексу України з метою забезпечення права засуджених на особисту безпеку – 35 осіб (2%).

Із 2000 осіб, звільнених з виправних колоній, рецидивні злочини (ст. 34 Кримінального кодексу України) вчинили 560 раніше судимих осіб (28% у структурі всіх звільнених засуджених), у тому числі:

1) звільнені умовно-достроково – 340 осіб (63% у загальній структурі);

2) звільнені по амністії – 209 осіб (36%);

3) звільнені по помилуванню та інших підставах – 11 (1%).

У ході вивчення особових справ засуджених встановлено також, що не прибули до обраного місця проживання 344 особи (17% від усіх звільнених засуджених) та 135 осіб не звернулись у територіальні центри зайнятості з питань свого працевлаштування (7%).

Довідку склала

Гритенко О.А.

Аналітична довідка
по результатам вивчення у Єдиному реєстрі судових рішень ухвал суду за
ст.ст. 81,82, 83 КК України за 2016-перше півріччя 2020 р.р.
по темі наукового дослідження «Теоретико-правові концептуальні засади
прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді
позбавлення волі»

Зазначене дослідження було проведено на підставі вивчення даних Єдиного реєстру судових рішень, а саме прийнятих ухвал суду за ст.ст. 81,82, 83 КК України за період з 2016 р. по перше півріччя 2020 р. в Одеській, Миколаївській, Херсонській, Київській, Львівській, Харківській, Дніпропетровській, Вінницькій, Житомирській, Запорізькій, Сумській областях для забезпечення таким чином вимог «територіальності» (географії) та репрезентативності отриманих у ході аналізу результатів.

Досліджено 1840 ухвал в яких судом постановлено про задоволення або відмову у задоволенні (залишення ухвали без розгляду) вирішення питання про звільнення осіб за ст.ст. 81,82, 83 КК України.

У ході проведення аналізу були отримані наступні результати:

1) **Одеська область** за вказаний період всього 99 ухвал (5,3 %) , а саме 2016 р. – 11 ухвал (11, 11 %) , 2017 р. – 22 ухвали (22, 22 %), за 2018 р. – 18 ухвал (18, 18 %), 2019 р. – переш півріччя 2020 р – 48 ухвал (48, 5 %). При цьому задоволені: за 2016 р. - 3 ухвали (3, 04%), 2017 р. – 10 ухвал (10, 10%), за 2018 р. – 2 ухвали (2, 02%), 2019 р. – переше півріччя 2020 р.– 25 ухвал (25, 25 %). Що вказує на те, що за вказаний період кількість ухвал, які прийняті про звільнення значно більше в середньому на 20 %.

2) **Миколаївська область** за вказаний період всього 156 ухвал (8, 5%) , а саме 2016 р. – 33 ухвали (21, 2%) , 2017 р. – 47 ухвал (30, 15%), за 2018 р. – 49 ухвал (31, 41%), 2019 р. – переш півріччя 2020 р – 27 ухвал (17,33%). При цьому задоволені: за 2016 р. – 28 ухвал (18 %), 2017 р. – 36 ухвал (23, 1%), за 2018 р. – 30 ухвал (19, 23%), 2019 р. – переш півріччя 2020 р.– 9 ухвал (5, 8%). Отже, за вказаний період кількість прийнятих ухвал про звільнення: порівнянно з 2016 роком у 2017 році збільшилась (5,1 %), у 2018 році збільшилась (1, 23 %), у 2019 р. – перешому півріччі 2020 р. зменшилась (12, 2 %).

3) **Херсонська область** за вказаний період всього 232 ухвали (12, 5%) , а саме 2016 р. – 27 ухвал (11, 65%) , 2017 р. – 69 ухвал (29, 75%), за 2018 р. – 53 ухвали (22, 82%), 2019 р. – переш півріччя 2020 р – 83 ухвали (35, 77%). При цьому задоволені: за 2016 р. – 9 ухвал (3, 9%), 2017 р. – 45 ухвал (19, 4%), за 2018 р. – 33 ухвали (14, 22%), 2019 р. – переш півріччя 2020 р.– 21 ухвала (9, 05%). Отже, за вказаний період кількість прийнятих ухвал про звільнення: порівнянно з 2016 роком у 2017 році збільшилась (15, 5 %), у 2018 році збільшилась (10,32 %), у 2019 р. – перешому півріччі 2020 р. збільшилась (5,15 %).

4) **Київська область** за вказаний період всього 63 ухвали (3, 4%) , а саме 2016 р. – 23 ухвали (36, 5%), 2017 р. – 22 ухвали (34, 9%), за 2018 р. – 7 ухвал (11,1%), 2019 р. – переш півріччя 2020 р – 11 ухвал (17, 44%). При цьому задоволені: за 2016 р. – 10 ухвал (15, 9%), 2017 р. – 8 ухвал (12,7 %), за 2018 р. – 3 ухвали (4,76 %), 2019 р. – переш півріччя 2020 р.– 7 ухвал (11, 1%). Отже, за вказаний період кількість прийнятих ухвал про звільнення: порівнянно з 2016 роком у 2017 р. зменшилась (1,6 %), у 2018 зменшилась (11,14 %) у 2019 р. – перешому півріччі 2020 р. зменшилась (4,8 %.).

5) **Львівська область** за вказаний період всього 27 ухвал (1,5 %) , а саме 2016 р. – 6 ухвал (22,22 %), 2017 р. – 3 ухвали (11,1%), за 2018 р. – 1 ухвала (3,7%), 2019 р. – переш півріччя 2020 р – 18 ухвал (66,6 %). При цьому задоволені: за 2016 р. – 3 ухвали (11,1 %), 2017 р. – 2 ухвали (7,4 %), за 2018 р. – 1 ухвала (3,7%), 2019 р. – переш півріччя 2020 р.– 5 ухвал (18,5%). Отже, за вказаний період кількість прийнятих ухвал про звільнення: порівнянно з 2016 роком у 2017 році зменшилась (3,7 %), у 2018 році зменшилась (7,4 %), у 2019 р. – перешому півріччі 2020 р. збільшилась (7,4 %).

6) **Харківська область** за вказаний період всього 13 ухвал (0,7 %) , а саме 2016 р. – 1 ухвала (7,7 %), 2017 р. – 1 ухвала (7,7 %), за 2018 р. – відсутні ухвали (0 %), 2019 р. – переш півріччя 2020 р – 11 ухвал (84,6%). При цьому задоволені: за 2016 р. – 1 ухвала (7,7 %), 2017 р. – 1 ухвала (7,7 %), за 2018 р. – відсутні ухвали (0 %), 2019 р. – переш півріччя 2020 р.– 1 ухвала (7,7 %). Отже, за вказаний період кількість прийнятих ухвал про звільнення практично не має змін.

7) **Дніпровська область** за вказаний період всього 33 ухвали (1,8 %) , а саме 2016 р. – 1 ухвала (3,03 %), 2017 р. – 1 ухвала (3,03 %), за 2018 р. – 6 ухвал (18,18 %), 2019 р. – переш півріччя 2020 р – 25 ухвал (75,75 %). При цьому задоволені: за 2016 р. – відсутні ухвали (0 %), 2017 р. – 1 ухвала (3,03 %), за 2018 р. – 1 ухвала (3,03%), 2019 р. – переш півріччя 2020 р.– 18 ухвал (54, 54%). Отже, за вказаний період кількість прийнятих ухвал про звільнення: з 2016 року по 2018 рік практично не має змін, проте у 2019 р. – переше півріччя 2020 р. збільшилась (54, 54%).

8) **Вінницька область** за вказаний період всього 164 ухвали (9 %) , а саме 2016 р. – 37 ухвал (22,5 %), 2017 р. – 18 ухвал (10,9 %), за 2018 р. – 22 ухвали (13,4 %), 2019 р. – переше півріччя 2020 р – 87 ухвал (53 %). При цьому задоволені: за 2016 р. – 26 ухвал (15,85%), 2017 р. – 7 ухвал (4,2 %), за 2018 р. – 19 ухвал (11,5 %), 2019 р. – переш півріччя 2020 р.– 27 ухвал (16, 4 %). Отже, за вказаний період кількість прийнятих ухвал про звільнення: порівнянно з 2016 роком у 2017 році зменшилась (11,65 %), у 2018 році зменшилась (4,35 %), у 2019 р. – перешому півріччі 2020 р. збільшилась (0, 55 %).

9) **Житомирська область** за вказаний період всього 65 ухвал (3,5 %) , а саме 2016 р. – 14 ухвал (21,5%), 2017 р. – 21 ухвала (32,2 %), за 2018 р. – 8 ухвал (12,2 %), 2019 р. – переше півріччя 2020 р – 22 ухвали (34 %). При цьому задоволені: за 2016 р. – 9 ухвал (13,8 %), 2017 р. – 15 ухвал (23 %), за 2018 р. – 4 ухвали (6,1 %), 2019 р. – переше півріччя 2020 р.– 11 ухвал (22 %). Отже, за

вказаний період кількість прийнятих ухвал про звільнення: порівнянню з 2016 роком у 2017 році збільшилась (9,2 %), у 2018 році зменшилось (7,7 %), у 2019 р. – першому півріччі 2020 р. збільшилась (8,2 %).

10) **Запорізька область** за вказаний період всього 879 ухвал (47,8 %) , а саме 2016 р. – 259 ухвал (29,4 %), 2017 р. – 273 ухвали (31,1%), за 2018 р. – 246 ухвал (28 %), 2019 р. – перше півріччя 2020 р – 101 ухвала (11,5 %). При цьому задоволені: за 2016 р. – 133 ухвали (15, 1%), 2017 р. – 169 ухвал (19,2 %), за 2018 р. – 136 ухвал (15, 5 %), 2019 р. – перше півріччя 2020 р.– 45 ухвал (5, 2 %). Отже, за вказаний період кількість прийнятих ухвал про звільнення: порівнянню з 2016 роком у 2017 році збільшилась (4,1 %), у 2018 році збільшилась (0,4 %), у 2019 р. – першому півріччі 2020 р. зменшилась (9,9 %).

11) **Сумська область** за вказаний період всього 109 ухвал (5,9 %) , а саме 2016 р. – 29 ухвал (26,6 %), 2017 р. – 15 ухвал (13, 7 %), за 2018 р. – 32 ухвали (29, 3%), 2019 р. – перше півріччя 2020 р – 33 ухвали (30,2 %). При цьому задоволені: за 2016 р. – 10 ухвал (9,1 %), 2017 р. – 9 ухвал (8, 2 %), за 2018 р. – 13 ухвал (11, 9%), 2019 р. – перше півріччя 2020 р.– 15 ухвал (13, 7%). Отже, за вказаний період кількість прийнятих ухвал про звільнення: порівнянню з 2016 роком у 2017 році зменшилась (0,9 %), у 2018 році збільшилась (2,8 %), у 2019 р. – першому півріччі 2020 р. зменшилась (4,6 %).

Узагальнені результати проведеного дослідження у виді аналітичної довідки спрямовані для використання у роботі, а також використані для обґрунтування відповідних результатів, висновків і рекомендацій у науковій діяльності автора даного дослідження.

Довідку склала

Гритенко О.А.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

Одеського державного

університету внутрішніх справ

доктор юридичних наук, професор

Сергій КУЗНІЧЕНКО

» 05 2020 р.

А К Т

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Гритенко Оксани Анатоліївни за темою: «ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОГРЕСИВНОЇ СИСТЕМИ
ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ
ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ»**

у науковий процес Одеського державного університету внутрішніх справ

м. Одеса

«14» травня 2020 р.

Комісія у складі:

- 1) начальник відділу організації наукової роботи ОДУВС, к.ю.н. Домброван Н.В.
- 2) завідувач докторантури та аспірантури ОДУВС, к.ю.н. Теслюк І.О.;
- 3) декана факультету підготовки органів досудового розслідування ОДУВС Бабенко А.М., д.ю.н., доцента, полковника поліції.

склала цей акт про те, що комісією вивчені наукові положення, пропозиції і рекомендації Гритенко Оксани Анатоліївни щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження за темою: «Теоретико-правові концептуальні засади прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право, у наукову діяльність Одеського державного університету внутрішніх справ при проведенні наукових досліджень за темою НДР ОДУВС за комплексною темою «Пріоритетні напрямки розвитку реформування

правоохоронних органів в умовах розгортання демократичних процесів у державі» (державний реєстраційний номер 0116U006773) та кафедральної теми «Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи запобігання злочинності» (державний реєстраційний номер 0120U002156).

Комісія дійшла висновку, що дисертаційне дослідження Гритенко Оксани Анатоліївни за темою: «Теоретико-правові концептуальні засади прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі» становить цінність для наукової діяльності, а надані матеріали мають високий теоретичний рівень та суттєву практичну значущість. Використання матеріалів дисертаційного дослідження, зокрема опублікованих праць:

1. Гритенко О.А. Права та обов'язки засуджених до позбавлення волі: проблеми законодавчого визначення. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1. 2010. С. 20-23.
2. Гритенко О.А. Злісне порушення встановленого порядку відбування покарання: окремі теоретико-правові аспекти. *Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. Випуск 1, 2010. С. 396-404.
3. Гритенко О.А. Сутність та особливості обов'язкової праці засуджених жінок, які відбувають покарання у виді позбавлення волі: окремі історичні та теоретичні аспекти. *Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. Випуск 4, 2010. С. 421-428.
4. Гритенко О.А. Співвідношення дисциплінарного стягнення та покарання як кримінально-правового інституту: теоретичні питання. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4. 2013. С. 26-29.
5. Гритенко О.А. Особливості порядку тримання засуджених жінок в ізоляції в ХІХ – на початку ХХ ст.ст. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 193-195.
6. Гритенко О.А. Стимулювання позитивної поведінки осіб, засуджених до позбавлення волі: міжнародно-правові аспекти. *Науковий*

вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. № 4. 2016. С. 70-80.

7. Гритенко О.А. Питання понятійного та категоріального апарату прогресивної системи виконання покарання за чинним кримінально-виконавчим законодавством. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1. 2017. С. 37-39.

8. Гритенко О.А. Процес виправлення під час відбування покарання у виді позбавлення волі, як елемент прогресивної системи: деякі законодавчі проблеми. *Південноукраїнський правничий часопис*. 4-2019, Ч. 1. С. 89-92.

9. Гритенко О.А. Відповідність чинного кримінально-виконавчого законодавства міжнародно-правовим стандартам у сфері прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. *Вісник асоціації кримінального права України*. ТОМ 1, № 13 (2020). С. 221-235

10. Гритенко О.А. Теоретичні та законодавчі особливості застосування форм прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1. 2020. С. 78-82

Статті в зарубіжних наукових виданнях:

1. Гритенко О.А. Деякі проблеми виконання і відбування покарання у виді арешту. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. № 5 (27). 2017. С.122-126.

2. Гритенко О.А. Теоретичні, правозастосовні чинники, які обумовлюють актуальність реалізації прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. *European Reforms Bulletin*. №4. 2018 С. 8-13.

3. Гритенко О.А. Имплементация общепринятых пенитенциарных стандартов и правил в формировании прогрессивной системы исполнения наказания. *Legea si Viata*. № 12(336) 2019. С. 25-28.

4. Гритенко О.А. Деякі проблеми реалізації порядку, умов та підстав застосування прогресивної системи у чинному законодавстві. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 6. 2019. С. 36-40.

5. Гритенко О.А. Современные проблемы организации исправительного процесса в отношении осужденных к наказанию в виде лишения свободы. *European Reforms Bulletin*. №1. 2019. С. 7-12.

6. Гритенко О.А. Историчні витoki виникнення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. *European Reforms Bulletin*. №4. 2019. С. 27-31.

7. Гритенко О.А. Аналіз деяких положень кримінально-виконавчого законодавства, які відтворюють сутність прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. *Znanstvena misel journal*. №38/2020. С. 37-41.

8. Гритенко О.А. Ретроспективний аналіз тенденцій законодавчого регулювання інституту переведення на поліпшені умов тримання в кримінально-виконавчих установах по виконанню покарання у виді позбавлення волі. *Sciences of Europe*. VOL 1. № 50. 2020. С.21-27.

9. Гритенко О.А. Деякі проблеми чинного законодавства щодо підстав для зміни умов тримання засуджених в умовах ізоляції та поліпшення умов тримання в місцях позбавлення волі. *Sciences of Europe*. VOL 1. № 50. 2020. С. 15-21.

10. Гритенко О.А. Сучасні тенденції в реформуванні системи виконання покарання в Україні: моделювання та чинний стан. *Znanstvena misel journal* № 41/2020. С. 19-25.

11. Гритенко О.А. Співвідношення умовно-дострокового звільнення та заміни покарання на інше більш м'яке: проблеми та тенденції удосконалення законодавства. *European Reforms Bulletin*. №1. 2020. С. 27-32

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації :

1. Гритенко О.А. Окремі питання щодо розвитку заохочувальних інститутів кримінально-виконавчого права України у порівнянні із

законодавством інших держав. *Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності*. Всеукраїнська науково-практична конференція. (Україна, м. Одеса, 13 листопада 2015 р.) Одеса. ОДУВС, 2015. С. 46-47.

2. Гритенко О.А. Диспозитивний метод та система заохочення в кримінально-виконавчому законодавстві. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція*. зб. матеріалів міжнар. наук-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2015 р.). К. : Ін-т крим.-викон. служби, 2015. 648 с.

3. Гритенко О.А. Деякі проблеми ресоціалізації засуджених жінок у сьогоденні. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2016 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2016. С. 488-491.

4. Гритенко О.А. Прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі: деякі аспекти відповідності вітчизняного законодавства міжнародно-правовим стандартам та міжнародному досвіду. *Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 25 лист. 2016 р. Одеса : ОДУВС, 2016. С.48-49.

5. Гритенко О.А. Деякі аспекти міжнародного досвіду щодо застосування стимулювання позитивної поведінки осіб засуджених до позбавлення волі. *Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ* : зб. матеріалів міжнар. практ.-конф. (Київ, 2 груд. 2016 р.). Київ : Ін-т крим.-викон. служби, 2016. С.388-390.

6. Гритенко О.А. Зміст та сутність прогресивної системи виконання покарань: проблемні питання у теорії кримінально-виконавчого права. *International Scientific-Practical Conference Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine*: Conference Proceedings, January 27-28, 2017. Sandomierz. С.150-153.

7. Гритенко О.А. Проблеми визначення форм та складу елементів прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі в теорії та законодавстві. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали X Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м.Одеса, 30 березня 2018 р.). м. Одеса : ОДУВС, 2018.С. 233-234.

8. Гритенко О.А. Окремі положення щодо удосконалення спеціальних умов звільнення від кримінальної відповідальності у боротьбі із злочинами проти здоров'я населення. *Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності*: матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. 23 лист. 2018 р. Одеса : ОДУВС, 2018. С. 38-43.

9. Гритенко О.А. «Примирення» та «медіація»: деякі проблеми їх співвідношення. *Медіація в судовій, правоохоронній та правозахисній системах*: матеріали міжн.наук.-практ.конф., м. Одеса, 30-31 травня. 2019 р. Одеса: ОДУВС, 2019. С. 193-194.

10. Гритенко О.А. Довічне позбавлення волі: деякі питання відповідності Конституції України та міжнародним актам. *Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності*: матеріали всеукр. наук.-практ. Інтернет -конф., м. Одеса, 29 листопада 2019 р. Одеса: ОДУВС, 2019. С. 50-54.

11. Гритенко О. А. Визначення законодавчих питань щодо встановлення та регулювання прогресивної системи виконання покарань. *Problems and perspectives of modern science and practice, Abstracts of I International Scientific and Practical*. Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції. Graz, Austria 30-31 January 2020, С. 64-69.

12. Гритенко О.А. Деякі положення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі в інститутах кримінально-виконавчого кодексу України. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали XII міжнар. наук.-

практ. інтернет-конф., м. Одеса, 26 березня 2020 р. Одеса: ОДУВС, 2020. С. 204-206.

13. Гритенко О. А. Проблемні аспекти кримінально-виконавчого законодавства щодо визначення підстав та умов тримання в дільниці посиленого контролю. *Prospects for the development of modern science and practice*. Матеріали XVI міжнародної науково-практичної конференції, 11-12 травня 2020 р., Грац, Австрія. С. 214-218.

14. Гритенко О.А. Проблема встановлення форм реалізації прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі: деякі теоретичні аспекти. *Modern science, practice, society*. Матеріали XVIII міжнародної науково-практичної конференції, 25-26 травня 2020 р. Бостон, США, С. 263-268.

15. Гритенко О.А. Сутність умовно-дострокового звільнення як форма прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. *Scientific bases of solving of the modern tasks*: матеріали XIX міжнародної науково-практичної конференції, 1-2 червня 2020 р. Франкфурт на Майні, Німеччина. С.178-183.

16. Гритенко О.А. Прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі та диференціація (індивідуалізація) виконання покарання: розмежувальні та тотожні ознаки / Кримінологічна безпека населених пунктів : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Маріуполь, 31 липня 2020 року). Ред. кол.: В. М. Бесчастний, М. О. Семенишин, С. С. Вітвіцький та інші. Донецький юридичний інститут МВС України, Головне управління Національної поліції в Донецькій області. К. : ВД «Дакор» , 2020. С.79-85.

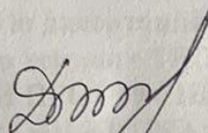
Результати дисертаційного дослідження Гритенко Оксани Анатоліївни на здобуття вченого звання доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, на тему: «Теоретико-правові концептуальні засади прогресивної системи виконання та

відбування покарання у виді позбавлення волі»» впровадженні у наукову діяльність Одеського державного університету внутрішніх справ.

Зазначені праці підтвердили високий теоретичний і навчально-методичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення усіх видів занять, а також були використані у науково-дослідній роботі профільних кафедр, наукових лабораторіях та перемінного складу.

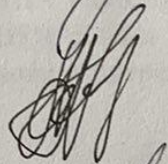
Члени комісії:

**Начальник відділу організації
наукової роботи ОДУВС, к.ю.н.**

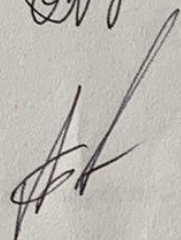
Наталія ДОМБРОВАН

**Завідувач докторантури
та аспірантури ОДУВС, к.ю.н.**

Ірина ТЕСЛЮК

**Декан факультету підготовки
фахівців органів досудового
розслідування ОДУВС,
д.ю.н., доцент
полковник поліції**

Андрій БАБЕНКО

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Одеського державного
університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук

Павло БЕРНАЗ

2020 р.

А К Т

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження Гритенко
Оксани Анатоліївни за темою: «Теоретико-правові концептуальні засади
прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді
позбавлення волі»
у навчальний процес Одеського державного університету внутрішніх справ**

м. Одеса

« 25 » 05 2020 р.

Комісія у складі:

- 1) начальника навчально-методичного відділу ОДУВС, кандидата технічних наук, доцента Сіфорова О.І., полковника поліції;
- 2) декана факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування ОДУВС Бабенко А.М., д.ю.н., доцента полковника поліції;
- 3) ученого секретаря секретаріату Вченої ради, кандидата педагогічних наук Ісаєнка М.М.

склала цей акт про те, що науково-методичні та практичні результати сформовані в дисертаційному дослідженні Гритенко Оксани Анатоліївни за темою: «Теоретико-правові концептуальні засади прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право, вважаються актуальними.

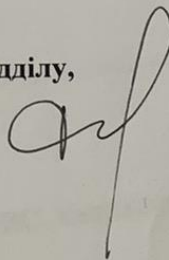
Комісія дійшла висновку, що результати дисертаційного дослідження Гритенко О.А. можуть бути використані при підготовці навчально-методичних

матеріалів, зокрема робочих програм із дисциплін: «Кримінальне право», «Кримінально-виконавче право».

Зазначені праці підтвердили високий теоретичний і навчально-методичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення усіх видів занять, а також були використані у науково-дослідній роботі профільних кафедр, наукових лабораторіях та перемінного складу.

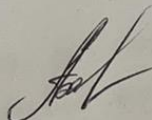
Члени комісії:

**Начальник навчально-методичного відділу,
кандидат технічних наук, доцент
полковник поліції**

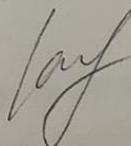
Олександр СІФОРОВ

**Декан факультету підготовки
фахівців органів досудового
розслідування ОДУВС,
доктора юридичних наук,
полковник поліції**

Андрій БАБЕНКО

**Учений секретар секретаріату
Вченої ради ОДУВС,
кандидат педагогічних наук**

Максим ІСАЄНКО

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Гритенко О.А. Прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі: теоретичні та правові аспекти: монографія / О.А. Гритенко. Одеса: ОДУВС, 2020. 431 с.

Розділи у колективній монографії:

2. Гритенко О.А. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей. *Історичні витоки та тенденції реформування законодавства щодо визначення інституту звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей. Відстрочка відбування покарання вагітним жінкам і жінкам, які мають малолітніх дітей: окремі аспекти кримінального та кримінально-виконавчого законодавства Росії*: моногр. / В.О. Меркулова, **О.А. Гритенко**, Г.С. Резніченко; за заг. ред. В.О. Меркулової. – Одеса : ОДУВС, 2015. – 286 с. (с.11-35; 63-76)

3. Гритенко О.А. Challenges and prospects for the development of legal systems in Ukraine and EU countries: comparative analysis. Деяк теоретичні та законодавчі проблеми визначення правової природи та сутнісних кримінально-правових ознак інституту «примирення»: Collective monograph. Riga : Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2019. Volume 1. 316 p. [д.ю.н., професор Меркулова В.О., к.ю.н., доцент Гритенко О.А.; колектив авторів]. С. 219-237. (с. 223-226).

4. Гритенко О.А. Звільнення від кримінальної відповідальності: кримінально-процесуальні та кримінально-правові аспекти. *Особливості стану дослідження кримінально-правових та кримінально-процесуальних проблем реалізації звільнення від кримінальної відповідальності. Підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням з потерпілим (ст. 46 КК): проблеми теорії та законодавства. Міждисциплінарний інститут «примирення»: теоретичні та законодавчі проблеми розмежування суміжних категорій*: монографія / В.О. Меркулова, О.А. Гритенко, О.А. Марченко; за заг. ред. В.О. Меркулової. – Одеса: ОДУВС, 2019. 457 с. (с. 17-40, 109-142)

Наукові статті у фахових виданнях:

5. Гритенко О.А. Права та обов'язки засуджених до позбавлення волі: проблеми законодавчого визначення. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1. 2010. С. 20-23.

6. Гритенко О.А. Злісне порушення встановленого порядку відбування покарання: окремі теоретико-правові аспекти. *Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. Випуск 1, 2010. С. 396-404.

7. Гритенко О.А. Сутність та особливості обов'язкової праці засуджених жінок, які відбувають покарання у виді позбавлення волі: окремі

історичні та теоретичні аспекти. *Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. Випуск 4, 2010. С. 421-428.

8. Гритенко О.А. Співвідношення дисциплінарного стягнення та покарання як кримінально-правового інституту: теоретичні питання. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4. 2013. С. 26-29.

9. Гритенко. О.А. Особливості порядку тримання засуджених жінок в ізоляції в ХІХ – на початку ХХ ст.ст. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 193-195.

10. Гритенко О.А. Стимулювання позитивної поведінки осіб, засуджених до позбавлення волі: міжнародно-правові аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 4. 2016. С. 70-80.

11. Гритенко О.А. Питання понятійного та категоріального апарату прогресивної системи виконання покарання за чинним кримінально-виконавчим законодавством. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1. 2017. С. 37-39.

12. Гритенко О.А. Процес виправлення під час відбування покарання у виді позбавлення волі, як елемент прогресивної системи: деякі законодавчі проблеми. *Південноукраїнський правничий часопис*. 4-2019, Ч. 1. С. 89-92.

13. Гритенко О.А. Міждисциплінарний інститут заохочення (стимулювання) процесу виправлення та ресоціалізації та прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі: тотожні та розмежувальні ознаки. *Юридична наука*. 2019. Випуск 1. С. 121-128.

14. Гритенко О.А. Співвідношення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі із міждисциплінарним інститутом диференціації (індивідуалізації): теоретичні та законодавчі аспекти. *Юридична наука*. 2019. Випуск 2. С. 145-151.

15. Гритенко О.А. Відповідність чинного кримінально-виконавчого законодавства міжнародно-правовим стандартам у сфері прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. О.А. Гритенко, В.Я. Конопельський. *Вісник асоціації кримінального права України*. ТОМ 1, № 13 (2020). С. 221-235.

16. Гритенко О.А. Ефективність установ по виконанню покарання у виді позбавлення волі: деякі тенденції визначення критеріїв та показників. *Соціально-правові студії: науково-аналітичний журнал* / гол. ред. О. Балинська. Львів : ЛьвДУВС, 2020. Вип. 3 (9). С. 58-64.

17. Гритенко О.А. Теоретичні та законодавчі особливості застосування форм прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1. 2020. С. 78-82.

Статті в зарубіжних наукових виданнях:

18. Гритенко О.А. Теоретичні, правозастосовні чинники, які обумовлюють актуальність реалізації прогресивної системи виконання та

відбування покарання у виді позбавлення волі. *European Reforms Bulletin*. №4. 2018 С. 8-13.

19. Гритенко О.А. Имплементация общепринятых пенитенциарных стандартов и правил в формировании прогрессивной системы исполнения наказания. *Legea si Viata*. № 12(336) 2019. С. 25-28.

20. Гритенко О.А. Деякі проблеми реалізації порядку, умов та підстав застосування прогресивної системи у чинному законодавстві. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 6. 2019. С. 36-40.

21. Гритенко О.А. Современные проблемы организации исправительного процесса в отношении осужденных к наказанию в виде лишения свободы. *European Reforms Bulletin*. №1. 2019. С. 7-12.

22. Гритенко О.А. Історичні витоки виникнення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. *European Reforms Bulletin*. №4. 2019. С. 27-31.

23. Гритенко О.А. Аналіз деяких положень кримінально-виконавчого законодавства, які відтворюють сутність прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. *Znanstvena misel journal*. №38/2020. С. 37-41.

24. Гритенко О.А. Ретроспективний аналіз тенденцій законодавчого регулювання інституту переведення на поліпшені умов тримання в кримінально-виконавчих установах по виконанню покарання у виді позбавлення волі. *Sciences of Europe*. VOL 1. № 50. 2020. С.21-27.

25. Гритенко О.А. Деякі проблеми чинного законодавства щодо підстав для зміни умов тримання засуджених в умовах ізоляції та поліпшення умов тримання в місцях позбавлення волі. О.А. Гритенко, В.О. Меркулова. *Sciences of Europe*. VOL 1. № 50. 2020. С. 15-21.

26. Гритенко О.А. Сучасні тенденції в реформуванні системи виконання покарання в Україні: моделювання та чинний стан. *Znanstvena misel journal* № 41/2020. С. 19-25.

27. Гритенко О.А. Співвідношення умовно-дострокового звільнення та заміни покарання на інше більш м'яке: проблеми та тенденції удосконалення законодавства. *European Reforms Bulletin*. №1. 2020. С. 27-32

28. Гритенко О.А. Заходи заохочення, які застосовуються до осіб позбавлених свободи: тенденції реформування кримінально-виконавчого законодавства. О.А. Гритенко, І.М. Чекмарьова. *European Reforms Bulletin*. №2. 2020. С. 22-28

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації :

29. Гритенко О.А. Окремі питання щодо розвитку заохочувальних інститутів кримінально-виконавчого права України у порівнянні із законодавством інших держав. *Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності*. Всеукраїнська науково-практична конференція. (Україна, м. Одеса, 13 листопада 2015 р.) Одеса. ОДУВС, 2015. С. 46-47.

30. Гритенко О.А. Диспозитивний метод та система заохочення в кримінально-виконавчому законодавстві. *Кримінально-виконавча політика*

України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція. зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2015 р.). К. : Ін-т крим.-викон. служби, 2015. 648 с.

31. Гритенко О.А. Деякі проблеми ресоціалізації засуджених жінок у сьогоденні. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2016 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2016. С. 488-491.

32. Гритенко О.А. Прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі: деякі аспекти відповідності вітчизняного законодавства міжнародно-правовим стандартам та міжнародному досвіду. *Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 25 лист. 2016 р. Одеса : ОДУВС, 2016. С. 48-49.

33. Гритенко О.А. Деякі аспекти міжнародного досвіду щодо застосування стимулювання позитивної поведінки осіб засуджених до позбавлення волі. *Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ* : зб. матеріалів міжнар. практ.- конф. (Київ, 2 груд. 2016 р.). Київ : Ін-т крим.-викон. служби, 2016. С. 388-390.

34. Гритенко О.А. Зміст та сутність прогресивної системи виконання покарань: проблемні питання у теорії кримінально-виконавчого права. *International Scientific-Practical Conference Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine: Conference Proceedings, January 27-28, 2017.* Sandomierz. С.150-153.

35. Гритенко О.А. Проблеми визначення форм та складу елементів прогресивної системи виконання покарання у виді позбавлення волі в теорії та законодавстві. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали X Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 30 березня 2018 р.). м. Одеса : ОДУВС, 2018.С. 233-234.

36. Гритенко О.А. Окремі положення щодо удосконалення спеціальних умов звільнення від кримінальної відповідальності у боротьбі із злочинами проти здоров'я населення. *Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності*: матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. 23 лист. 2018 р. Одеса : ОДУВС, 2018. С. 38-43.

37. Гритенко О.А. «Примирення» та «медіація»: деякі проблеми їх співвідношення. *Медіація в судовій, правоохоронній та правозахисній системах*: матеріали міжн.наук.-практ.конф., м. Одеса, 30-31 травня. 2019 р. Одеса: ОДУВС, 2019. С. 193-194.

38. Гритенко О.А. Довічне позбавлення волі: деякі питання відповідності Конституції України та міжнародним актам. *Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності*: матеріали всеукр.

наук.-практ. Інтернет-конф., м. Одеса, 29 листопада 2019 р. Одеса: ОДУВС, 2019. С. 50-54.

39. Гритенко О. А. Визначення законодавчих питань щодо встановлення та регулювання прогресивної системи виконання покарань. *Problems and perspectives of modern science and practice, Abstracts of I International Scientific and Practical*. Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції. Graz, Austria 30-31 January 2020. С. 64-69.

40. Гритенко О.А. Деякі положення прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі в інститутах кримінально-виконавчого кодексу України. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали XII міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, 26 березня 2020 р. Одеса: ОДУВС, 2020. С. 204-206.

41. Гритенко О. А. Проблемні аспекти кримінально-виконавчого законодавства щодо визначення підстав та умов тримання в дільниці посиленого контролю. *Prospects for the development of modern science and practice*. Матеріали XVI міжнародної науково-практичної конференції, 11-12 травня 2020 р., Грац, Австрія. С. 214-218.

42. Гритенко О.А. Проблема встановлення форм реалізації прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі: деякі теоретичні аспекти. *Modern science, practice, society*. Матеріали XVIII міжнародної науково-практичної конференції, 25-26 травня 2020 р. Бостон, США, С. 263-268.

43. Гритенко О.А. Сутність умовно-дострокового звільнення як форма прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. *Scientific bases of solving of the modern tasks*: матеріали XIX міжнародної науково-практичної конференції, 1-2 червня 2020 р. Франкфурт на Майні, Німеччина. С.178-183.

44. Гритенко О.А. Прогресивна система виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі та диференціація (індивідуалізація) виконання покарання: розмежувальні та тотожні ознаки. *Кримінологічна безпека населених пунктів*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Маріуполь, 31 липня 2020 року). Ред. кол.: В. М. Бесчастний, М. О. Семенишин, С. С. Вітвіцький та інші. Донецький юридичний інститут МВС України, Головне управління Національної поліції в Донецькій області. К. : ВД «Дакор» , 2020. С.79-85.